

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

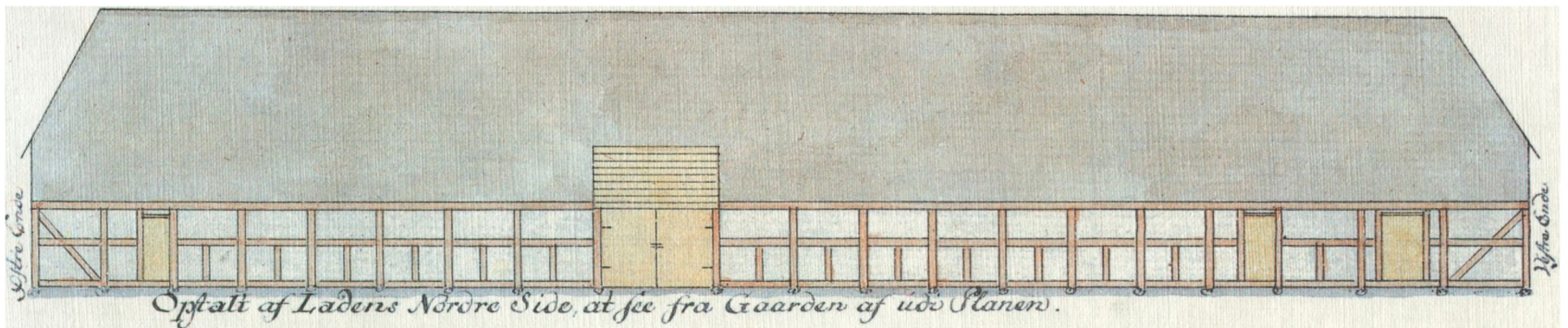
Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Bøndergårde i Danmark 1789-90

Byggeskik på Landboreformernes tid

VED GRITH LERCHE

LANDBOHISTORISK SELSKAB

Bøndergårde i Danmark
1789-90

Bøndergårde i Danmark 1789-90

Byggeskik på Landboreformernes tid

VED GRITH LERCHE

LANDBOHISTORISK SELSKAB 1987

Bøndergårde i Danmark 1789-90

© 1987 Landbohistorisk Selskab og Grith Lerche

Lay-out: Jens Lorentzen, Grith Lerche

Sat med Baskerville og trykt hos

Poul Kristensen Grafisk Virksomhed Herning,

Kongelig Hofleverandør

ISBN 87-7526-0719

Udgivet med støtte fra:

Almindelig Brand af 1792

Bikubens Jubilæumsfond

Carlsbergfondet

Carlsbergs Mindelegat for Brygger J. C. Jacobsen

Fredningsstyrelsen

Den Hielmstjerne-Rosencroneske Stiftelse

Kreditforeningen Danmark

Landbohistorisk Støttekreds

Nykredit

Rigsantikvaren

Statens humanistiske Forskningsråd

Stavnsbåndsudvalget

Omslag: Tegning af laden på en gård i Aalborg stift.

Den er gengivet som figur 66 på side 137.

Indhold

Forord . 7	
Indledning . 9	
Amter og amtmænd 1789 . 23	
1. Københavns amt . 27	
2-3. Kronborg og Frederiksborg amter . 48	
4. Roskilde amt . 48	
5-8. Sæbygård, Kalundborg, Dragsholm og Holbæk amter . 68	
9-10. Antvorskov og Korsør amter . 69	
11-12. Sorø og Ringsted amter . 69	
13-14. Tryggevælde og Vordingborg amter . 89	
15. Møns amt . 89	
16. Bornholms amt . 89	
17. Nykøbing amt . 91	
18-19. Halsted, Maribo Kloster og Ålholm amter . 102	
20-21. Tranekær og Nyborg amter . 103	
22-23. Odense, Dalum, St. Knuds, Rugårds amter . 112	
24-25. Hindsgavl og Assens amter . 119	
26-27. Aalborghus amt, Børghlum, Sejlstrup og Åstrup amter . 125	
28-30. Vestervig Kloster, Ørum og Dueholm amter . 157	
31-32. Skivehus og Hald amter . 158	
33-35. Mariager, Dronningborg og Silkeborg amter . 169	
36. Kalø amt . 170	
37-38. Havreballegård (Århus) og Stjernholm amter . 170	
39-40. Skanderborg og Åkjær amter . 171	
41. Koldinghus amt . 171	
42-43. Lundenæs og Bøvling amter . 178	
44. Riberhus amt . 195	
Ordforklaring . 204	
Noter . 223	
Forkortelsesliste . 250	
Illustrationsliste . 251	
Fotografliste . 254	
Litteratur . 255	
Navneregister . 258	
Stedregister . 261	
Sagregister . 265	

Forord

Det har længe været kendt af etnologer og historikere, at pakken i Rentekammerets arkiv med betegnelsen *1789-90 Forklaringer fra amtmændene om de i Danmark brugelige bygningsmåder for bøndergårde* indeholder et enestående materiale til belysning af byggemåden på landet i reformtiden. Indberetninger, der skulle tjene centraladministrationen til vejledning for udbetaling af hjælp til udflyttede bønder, giver egn for egn en usædvanlig detaljeret beskrivelse af byggemåden på landet og de omkostninger, der var forbundet med opførelsen af en gård på daværende tidspunkt. Landbohistorisk Selskab besluttede for en årrække tilbage at iværksætte en udgivelse, og museumsinspektør, mag.art. Grith Lerche, Nationalmuseet, påtog sig opgaven. Andre opgaver har bevirket, at fuldførelsen af publikationen har trukket ud, men samtidig med, at det er lykkedes at skaffe økonomisk grundlag for opgavens løsning, er det omfattende arbejde

Min interesse for landbygninger og deres konstruktive elementer går tilbage til studieårene i materiel folkekultur ved Københavns universitet. Som speciale til magisterkonferens havde jeg valgt en undersøgelse af sjællandske sidebandskonstruktioner. Jeg begyndte med at måle opstalter og planer af en gammel udflyttergård ved Højby i Nord-

nu nået til vejs ende, og *Bøndergårde i Danmark 1789-90* kan foreligge som en optakt til markeringen af 200-års jubilæet for stavnsbåndets ophævelse i 1788. Selskabet skal her rette en tak til udgiveren Grith Lerche for den store indsats, hun har ydet ved udgaven og til professor Axel Steensberg, der har været tilsynsførende på selskabets vegne. Der skal også rettes en varm tak til Almindelig Brand af 1792, Bikubens Jubilæumsfond, Carlsbergfondet, Carlsbergs Mindelegat for Brygger J.C. Jacobsen, Fredningsstyrelsen, Den Hielmstjerne-Rosencroneske Stiftelse, Kreditforeningen Danmark, Landbohistorisk Støttekreds, Nykredit, Rigsantikvaren, Statens humanistiske Forskningsråd og Stavnsbåndsudvalget, der ved tilskud eller tilsagn om at aftage et antal eksemplarer har muliggjort denne også økonomisk krævede udgivelse.

Brøndby august 1987

Claus Bjørn

vestsjælland, og som grundlag for specialeafhandlingen »Sidebandskonstruktioner, en redegørelse for det nordvestsjællandske bindingsværk, dets oprindelse og forbindelse med andre bladnings-typer« 1966 havde jeg undersøgt bindingsværk i omkring et tusinde gamle bøndergårde og huse i det nordlige Sjælland.

Det førte senere til supplerende undersøgelser af lignende sengotiske bladningskonstruktioner i nogle og fyrretyve tyske købstæder, hvor der var rester af dem i huse fra 1500-årene. I de tyske landsbyer var de overalt forsvundet for flere hundrede år siden. Dr. Gerhard Eitzen, specialist i bindingsværksbygninger ved Frilandsmuseet i Kommern, Westfalen, opfordrede mig til at skrive om de danske bladningskonstruktioner i tidsskriftet »Nordelbingen« i 1971.

Under studiet af bindingsværket i danske bøndergårde havde jeg imidlertid følt det som et savn, at en af de vigtigste og mest udførlige beskrivelser af ældre tiders byggemåde, amtmændenes indberetninger 1789-90, kun var blevet benyttet sporadisk, og at ingen hidtil havde følt trang til at foretage en kommenteret udgivelse af denne vigtige kilde. Skønt jeg i mit daglige museumsarbejde ikke i særlig grad havde haft lejlighed til at beskæftige mig med bønderbygninger, følte jeg på baggrund af den indsigt, jeg havde erhvervet i studieårene og den nærmest følgende tid en forpligtelse til at tage opgaven op, ikke mindst fordi »Landbohistorisk Selskab« viste sig interesseret i at udgive en sådan publikation. Om resultatet er tilfredsstillende, må andre dømme om. Det er hovedsagelig udført i min fritid og ferier, hvilket er den væsentligste årsag til, at publiceringen har trukket så længe ud.

Jeg føler trang til at takke en række institutioner og enkeltpersoner, som på forskellig vis har lettet arbejdet. Først og fremmest Rigsarkivet og dets medarbejdere for velvillig hjælpsomhed. Dernæst Nationalmuseet, hvor jeg i særlig grad har trukket

på de etnologiske undersøgelsers arkiv, Mejborgs arkiv og billedarkivet, ligesom også rigsantikvaren har vist mit arbejde interesse.

Jeg takker Frilandsmuseets arkitekt Frode Kirk for nyttige diskussioner af specielle problemer, arkitekterne Mogens Brahde og Charlotte Haas for tegning af kort og konstruktionsskitser efter mine oplæg, museumssekretær Birgit Wolstrup for renskrivning af manuskriptet i dets forskellige faser og Iben Bech for hjælp med registrene.

Bogens fotografiske illustrationer er udvalgt blandt især Halvor Zangenbergs, Chr. Axel Jensens og Kai Uldalls fortrinlige optagelser fra begyndelsen af vort århundrede, og Holger Rasmussens og andres under den store bondegårdsundersøgelse fra 1944 ff. Trods den store tidsafstand fra indberetningerne om byggeskikken 1789-90 giver fotografierne den ikke sagkyndige læser et levende indtryk af detaljer og sammenhænge, der i hovedsagen ikke har forandret sig gennem de sidste par hundrede år.

Selskabets tilsynsførende, Axel Steensberg, har været mig til stadig støtte og opmuntring under mit arbejde med bogen. Min tak gælder ikke mindst grafisk formgiver Jens Lorentzen, der med sin store erfaring har været mig en uvurderlig hjælp ved bogens tilrettelægning, og Poul Kristensens kgl. Hofbogtrykkeri i Herning, der har forestået trykningen.

Ansvar for de i kommentarerne givne tolkninger, for de oplysende noter og for de omfattende registre påhviler alene mig.

Gentofte 7. august 1987

Grith Lerche

Indledning

Det er nu omkring to hundrede år siden, de mest omfattende ændringer af den danske bondes kår og af det danske landskabs karakter, blev iværksat. Stavnsbåndets løsning i 1788 og de store hoveriforordninger er de landboreformer, der i særlig grad har tiltrukket sig opmærksomheden. Men den oplyste og dygtige fæstebonde Chr. Andersen, Nr. Tulstrup mellem Randers og Viborg, nævner overhovedet ikke stavnsbåndets løsning i sin omhyggeligt førte dagbog.¹ I virkeligheden havde udviklingen gjort den overflødig, eftersom der på reformtiden var mandskab nok til rådighed både for hæren og for godsernes drift.

Derimod var det mindre indlysende, at regeringen og dens rådgivere blandt storgodsejerne skulle kunne magte at gennemføre en næsten total omkalfatring af bøndergårdenes, landsbyernes og landsbymarkernes fysiske struktur og i hovedsagen realisere forandringerne i løbet af et par årtier. I flere andre lande i Europa foretog regeringerne udskiftninger og udflytning af gårde fra landsbyerne. Men intetsteds opnåede man en så rationel arrondering af gårdenes dyrkede areal i et procentvis tilsvarende antal som i Danmark. Hvad denne rationelle arrondering af dyrkningsarealerne betød i sparede arbejds- og transportomkostninger, gør man sig næppe nogen forestilling om. Og udskiftningen og udflytningen fik gennemgribende indvirkning på bondens forhold i de følgende halvandet hundrede år og medvirkede i høj grad til at gøre danske landbrug konkurrencedyg-

tige, indtil traktorerne og den øvrige mekanisering i løbet af det sidste halvthundrede år i nogen grad har udjævnet fordelene ved gårdens beliggenhed midt i dens jord.²

Det var de færreste bønder, der kunne se så langt ud i fremtiden. Derimod kom de til at føle på deres krop og måske i særlig grad på de øgede arbejdstimer, der krævedes af deres tjenestefolk, hvor omfattende de arbejder var, der blev sat i gang. Hvor energiske og utålmodige herremænd pressede for stærkt på, som Jens Lange på Rødkilde, kom det ligefrem til opstand, og på Falster var en ridefoged nær blevet overfaldet af bønderne.³

I løbet af den store udskiftningsperiode 1780-1805 voksede forståelsen for reformernes fordele imidlertid både hos fæstebønderne og de af deres herskaber, der havde været modstandere. Omfordelingen af landsbyjorden, der navnlig tog fart efter den store udskiftningsforordning i 1781, medførte, at en del gårde måtte flyttes ud på bymarken, for at hver gårds jordlod kunne blive samlet og afrundet.

Udflytningsgraden afhang i høj grad af besiddelsesforholdene og godsejerens økonomiske formåen. Ejede en herremand alle gårde i en landsby, var det naturligtvis lettere for landinspektøren at lægge en fornuftig plan og for ejeren at gennemføre den. Ejede han flere landsbyer i samme nabolag, kunne han tilmed lade sine fæstebønder skiftes til at hjælpe med de nødvendige kørsler etc., således at den ene landsby hjalp den anden, efterhånden

som udskiftningsplanerne skulle sættes i værk. Værre var det, når en enke, som i Fårdrup ved Slagelse, kun ejede en landsby, der til gengæld bestod af en snes gårde. Her blev der ikke råd til nogen udflytning, alle gårde blev liggende i landsbyen og fik deres jordlodder udlagt i et par km lange strimler.⁴ Men udflytningsgraden varierede meget fra egn til egn, og det ser ud til, at procenten af udflyttede gårde af samtlige gårde i landsbyerne var væsentligt større i de sene udskiftninger efter 1790 end i de tidligere, selv om der godt kan findes eksempler på veludførte udflytningsplaner fra 1780'erne, f.eks. Hejninge i 1781.⁵

Skønt Rentekammeret stærkt opmuntrede godsejerne til at gennemføre en rationel udskiftning og udflytning, ser det ikke ud til, at regeringen forsøgte at benytte anledningen til også at diktere ændringer i bondens stuelænger og økonomibygninger, skønt de forespørgsler og svar denne bog gengiver, netop gik ud på at få så nøjagtig besked som muligt om eksisterende bøndergårdes byggemåde lige indtil detaljerede oplysninger om forbrug af tømmer, søm, halm etc. samt planer og opstalter af bygningerne. Den lejlighed, der herved bød sig til at centraldirigere udseendet og indretningen af udflyttergårdene, har øjensynlig ikke interesseret myndighederne. Man ønskede, at der blev bygget forsvarligt og godt og især mindre brandfarligt, men man har indset, at byggeskikken måtte følge sig efter de muligheder og krav, som landets forskellige egne frembød, så der var ingen grund til at blande sig i disse forhold, som man alligevel ikke kunne overskue. Der var dog fra flere sider kræfter i gang for at indføre forbedringer af bondens bolig og avlsbygninger. Både godsejere, landøkonomiske forfattere, landinspektører m.fl. fremsatte planer til fornyelse af byggeskikken. Der er bevaret mange udkast og typeplaner for bondegårde og huse. De ligner meget dem, der er gengivet i

denne bog. Der er tale om »forslag«, hvorfor disse ganske vist samtidige, men måske aldrig realiserede gårdbyggeri-planer ikke vises sammen med den her udgivne kildes tegninger og planer, der efter oplysningerne at dømme netop bygger på iagttagelser og opmålinger af *eksisterende* gårde.⁶

Kilden

Materialet, der er grundlaget for udgivelsen, er de indberetninger om byggeskikken i landets forskellige egne, der blev indsendt til Rentekammeret som svar på et cirkulære udsendt herfra d. 20. juni 1789 til amtmændene i Danmark. Dette materiale ligger nu i Rigsarkivet som en pakke dokumenter fra Rentekammerets Landvæsenskantor under betegnelsen »1789-90. Forklaringer fra amtmændene om de i Danmark brugelige bygningsmåder for bøndergårde. Indsendt iflg. Rentekammerordre af 1789, 20. juni«. Pakken har arkivregistratur på tegningen: RA Rtk 2485.58.

Nærværende publikation er først og fremmest en udgivelse af dette materiale. Men amtmændenes besvarelser på et og samme spørgeskema rummer så mange muligheder for fejlfortolkninger, at udgiverens kommentarer, noter, ordforklaringer og registre med dertil hørende konstruktions-skisser og fotografier af lignende bøndergårde fra nyere tid fylder mere end selve kilden. Hvortil kommer udgiverens forslag til udnyttelse af denne enestående kilde i fremtidens forskning. Kilden har ikke været ukendt af forskerne, idet oplysningerne har været benyttet ved beskrivelser af byggeskikken sidst i 1700 årene af bl.a. museumsinspektørerne H. Zangenberg, A. Hjorth Rasmussen, Grith Lerche og Lars Friis.⁷

Pakken indeholder ifølge Rigsarkivets blyantsnummerering 76 »sager« med ialt 155 håndskrevne foliosider, hvoraf 24 sider er i skemaform. Desuden findes i pakken to tegninger med planer og

opstalter af bøndergårde, nemlig en udflyttergård fra Bringe i Værløse sogn, Københavns amt (RA Rtk 2485.58 LvC 2D 406c), se fig. 7 og en ikke nærmere lokaliseret gård i Koldinghus amt (RA Rtk 2485.58 LvC 2D 81 cum ab), se fig. 72. Der henvises til langt flere tegninger, som imidlertid ikke mere findes ved sagerne i pakken. Og trods ihærdig eftersøgning er de ikke dukket op.⁸

En tegning fandtes dog gennem Rigsarkivets kort- og tegningsregister. Det drejer sig om en tegning af en udflyttet gård fra Ferslev i Horns herred, se fig. 17. Den lå ved amtmand V. J. A. Moltkes indberetning om byggemåden i Roskilde amt; en sag på fire sider (RA Rtk 2482.223 LvC J 2D 372 cum a, b, c, d), der *ikke* er blevet udtaget af den almindelige journalordning og lagt sammen med de andre.

Takket være arkivar Knud Pranges kendskab til arbejdet med nærværende udgivelse har det desuden været muligt at supplere med yderligere 37 håndskrevne foliosider fra Roskilde amt. Denne sag hører klart til blandt indberetningerne. Det drejer sig om dokumenter, der lå i en pakke i Landsarkivet for Sjælland, mærket »Roskilde amt. Diverse dokumenter 1740-1815 B XIII«, som fremkom ved omordning i Landsarkivet foråret 1976.

De indberetninger, der ligger i Rigsarkivets pakke (RA Rtk 2485.58) er indkommet mellem juni og december 1789. Man har derfor ikke fået de indberetninger, der indkom senere, udtaget af den almindelige journalordning og lagt til de øvrige besvarelser på Rentekammerets ordre af 20. juni 1789. At dette har været meningen, fremgår af bemærkninger som »henlægges til videre«, »beror indtil de samtlige foretages«, »foretages under ét med de øvrige«, »samles med de øvrige«, hvis der ikke blot står »til efterretning« noteret ved modtagelsen af indberetningerne i Rentekammeret.⁹

To vægtige sager, der også er besvarelser ind-

sendt ifølge Rentekammerets ordre af 20. juni 1789, blev først noteret indkommet den 13. januar 1790 og 4. februar s.a. Disse sager ligger således stadig under almindelige journalsager i jysk-fynske landvæsenskontor nemlig RA Rtk 2483.248, »journalsager nr. 1-140 1790«, og i denne pakke drejer det sig om journalerne nr. 39 og 139. Det er indberetninger om byggemåden i Aalborg stift, samt i Lundenæs og Bøvling amter. Disse to journalsager udgør i alt 44 håndskrevne foliosider, hvoraf fem er i skemaform. Sandsynligvis fordi disse sager ikke er fjernet fra den almindelige journal, ligger der stadig ved disse to journalsager ialt 13 kolorerede tegninger med grundplaner, opstalter etc. af gårde i Nord- og Vestjylland. (Se fig. 58, 59, 61, 62, 66, 76-83).

Det kildemateriale, der her udgives, omfatter således i alt 240 foliosider og 16 tilhørende kolorerede tegninger.

Udgivelsesprincip

Denne kildeudgivelse følger de almindeligt gældende regler for Landbohistorisk Selskabs kildeudgivelser. Teksten gengives bogstavret, og originalens orddelinger overholdes. Kun egennavne, månednavne og tiltaleformen De etc. skrives med stort begyndelsesbogstav alt andet med små bogstaver. Tegnsætningen er tillempet nutidig brug. Således er der brugt punktum flere steder end i originalen for at lette forståelsen. Hvor der i teksten er brugt ikke-indlysende bekvemmelighedsforkortelser, er disse opløst, og de indsatte bogstaver er anført i kursiv. Forkortelser, der forekommer i teksten, findes forklaret i forkortelseslisten. Særlige tegn for mark og skilling er konsekvent erstattet af *mk.* og *sk.*, ligesom forkortelsen for rigsdaler og rigsbankdaler, der i originalen kan skrives rdlr., rd. eller rdr., overalt er gengivet som *rd.* Omkring indsatte manglende bogstaver og ord er sat [ ]. Egne kommentarer er kursiveret. Paren-

teser i originalen er angivet ved /: :/. Da kilden ikke har fortløbende sidetal, er hver enkelt »sag« angivet med Rigsarkivets registraturbetegnelse plus journalnummeret på selve dokumentet, således som det var påført i Landvæsenskontoret (forkortet *LvC*) i 1789. Dette skyldes især ønsket om at kunne gengive sagerne amtsvis. Sidetallet på de fortløbende sider inden for samme sag er angivet mellem //. Alle oplysninger om rettelsernes art er kursiveret og sat i skarp parentes [ ]. Alle forkortede dobbeltkonsonanter med streg over er konsekvent opløst f.eks. $\bar{n}$ = nn og $\bar{m}$ = mm.

Originalen er blevet afskrevet i Rigsarkivet og Landsarkivet for Sjælland. Afskriften er derefter maskinskrevet samt kontrolleret af udgiveren og den tilsynsførende med en fotokopi af originalen. Unøjagtigheder og utydelige partier er blevet kontrolleret af udgiveren.

Bygningshjælpens størrelse som løftestang for udflytning
De økonomiske beregninger og overslag, der gives her i bogen må ses i lyset af de bestemmelser om bygningshjælp, der nævnes i 1781-forordningen. Forordningen af 23. april 1781 om jordfællesskabets ophævelse indeholdt bestemmelser om bygningshjælpens størrelse i § 21-23. Det var imidlertid ikke første gang, Rentekammeret tilbød lodsejerne hjælp til udflytning. Allerede i forordningen af 13. maj 1776 om fællesskabets ophævelse afsattes iflg. § 11 et beløb på 1000 rd om året eller 50-100 rd pr. gård. Men det samlede beløb viste sig at være alt for lille, hvorfor det i forordningen af 23. april 1781 blev mangedoblet, idet der stadigvæk kunne ydes fra 50 til 100 rd pr. gård (§ 21). Beløbet skulle udbetales lodsejerne (dvs. jordbesidderne) fra amtsstuerne, når det blev dokumenteret, at gården var flyttet ud og genopbygget. Bygningshjælpen kunne være endnu større, hvis gården(e) blev flyttet ud på overdrev i stedet for ager-

jord, da overdrevsjorderne som oftest lå langt væk fra landsbyerne og var rå og uden kultur.

Af § 23 i forordningen af 1781 fremgår, at det var tilladt lodsejere, der ville lade en bondegård udflytte af en landsby, at de måtte benytte »deres godsdes Bønder efter rigtig Omgang imellem ...« til forefaldende arbejde i forbindelse med udflytningen, bl.a. også til grøftegravning. Både selvejere og fæstebønder skulle være pligtige at hjælpe en udflytter. »Hvad Kiørsel og Arbeide enhver af hine tilbageblevne Beboere skal tilstaae, som udflytte« skulle bestemmes af amtmanden og landvæsenskommissærerne. Dette arbejdes omfang og værdi var det ofte vanskeligt for landmålere og amtmænd at opgøre, som det ses af mange bemærkninger i de gengivne indberetninger. Denne bi-stand kunne bestå i at grave ler, at kline vægge, at lægge lergulve, at køre sten til. Ofte er dog halm og strå, kæppe, gamle spiltove og kørsel holdt uden for beregningen.

Af forordningens § 22 fremgår, at »saavidt fornævnte Fond kan tilstrække« bliver hjælpen udbetalt efter det princip, at de, der først »beviste at Gaarden var udflyttet«, fik først. Var der flere ansøgere end midler, måtte de sidste vente til det følgende år.

Man ønskede med udsendelse af cirkulæret af 20. juni 1789 altså otte år efter 1781 forordningen at opfylde det heri givne løfte – at gennemføre den indsamling af oplysninger om byggeskikken, der skulle være forudsætningen for bygningshjælpens udbetaling. At det skete så længe efter kan næppe undre. Udflytningen af gårde fra landsbyerne ville nemlig først blive en realitet, når andre faser i en stor udskiftningssag var på plads: Landsbyen skulle først være målt op, landsbymarken omrebet, og de enkelte lodsejeres og gårdes lodder fordelt efter den nye plan. Alle forligsmøder skulle have været afholdt, og alle indvendinger behandlet, før turen

kom til den fysiske udflytning af gårde til de accepterede steder i bymarken. Gårdene skulle endelig være genopført, før økonomisk støtte til ejeren kunne komme på tale.¹⁰ Centraladministrationen ønskede med sit cirkulære større klarhed over, hvad det faktisk kostede at genopføre en bondegård efter de forskellige egne skik og brug, og hvori denne skik bestod, thi man var, som ovenfor nævnt, klar over, at det ikke var lige dyrt over hele

landet at flytte en nedbrudt gårds materialer fra landsbyen og at supplere med de nødvendige nye dele og materialer for at kunne genopføre den. Da der allerede var indkommet ansøgninger på grundlag af 1781-forordningen, ville man med oplysningerne indsamlet på grundlag af cirkulæret af 20. juni bedre kunne vurdere, om de ansøgte beløb var rimelige i forhold til de faktiske udgifter for det pågældende område.

Cirkulæret af 20. juni 1789

Da flere af korrespondancerne, som gengives i bogen, indeholder en ordret afskrift af ordlyden i cirkulæret af 20. juni 1789, aftrykkes denne nedenfor en gang for alle, hvorefter der i det følgende vil blive henvist hertil.

»Da, i anledning af den, i allernaadigst forordning af 23de April 1781, for udflyttede bøndergaarde lovede bygningshielp, hertil ofte indkomme ansøgninger om samme fra alle provincier i Danmark; saa, for des nøyere at kunne bedømme, hvad bygnings hielp enhver kunde være at tilstaae, vilde (N. N.) give os en fuldstændig forklaring over den bygnings maade, som pleyer at bruges i det /: de:/ Dem anbetroede amt /: amter:/; om foedstykker, løsholter, storm-ankere og opstandere pleyer at bruges; af hvad træe tømmeret pleyer at være; om taget pleyer at være med lægter eller rafter; af halm, tørv, lyng, tang eller af hvad andet tække-material; hvoraf rykningen bestaaer; hvor høyt skorsteens piberne staae ud over taget; om de udføres paa siden eller ryggen af taget; om de ere af raae eller brændte steen, hvorledes malt-køllerne er byggede; om de

staae paa loftet eller ere nede i huuset; om bager-ovnen er i huuset eller staaer udenfor; hvor høyt bygningerne pleyer at stennes over iorden; om stuelængden pleyer at vende mod sønder eller nord; om længderne pleyer at sammenbygges eller ikke; hvorledes gavlerne pleyer at bygges og beklædes.

Og for at kammeret kunde faae et saa meget tydeligere begreb om indretningen, ønsker man, ved indberetning herom, at erholde en profil og grundtegning over en i Deres amt, /: amter:/ sædvanlig bondegaard, tilligemed en beregning over dens bekostning; hvilken tegning og beregning De vilde behage at lade forfærdige ved en land-inspecteur eller landmaaler i amtet /: amterne:/

Efterretningen /95/ om de udflyttede bøndergaarde vilde N.N. ogsaa herefter indrette, efter vedfølgende schema af hvilket man med det første skal besørge endeel trykte exemplarer dennem tilstillede til brug i fremtiden.

-.H-H-C/K.S.H.W.B.E.M.H.C.«¹¹

Det omtalte skema består af spørgsmålene omsat i skemaform. Det er blevet flittigt benyttet af flere af

indsenderne. I L. Fogtman's »Kongelige rescripter, resolutioner og Collegiebreve for Danmark og Norge«. VI del 5. bind 1789-90 gengives cirkulæret som Rentekammerets promemoria af 20. juni 1789 tillige med skemaet (Fogtman 153,154). Af noterne fremgår det, at amtmændene i Ribe og amtmændene over Lundenæs og Bøvling amter hver har fået 50 eksemplarer af skemaet, og ligeledes at man ikke kunne oplyse om, hvor mange dette cirkulære eller promemoria var blevet sendt til.

Om hvilke egne er der oplysninger?

Det fremgår af en notits i marginen udfor gengivelsen af cirkulæret i Rentekammerets kopibog til hvilke amtmænd cirkulæret var blevet sendt og fra hvem, der var indløbet svar.¹¹ Der står »Circulaire til følgende amtmænd:

— Bielke	— Løw:Bülow
× Buchwald	— Løvenskiold
× Calmette	× Moltke
— Gersdorff	× Scheel
× Hauch	× do
× Hansen	× Scheel-Plessen
× Hoffmann	— Wal (<i>overstreget</i>)
— Høeg-Guldberg	× Sehestedt
— Ferslew	× Schumacher
— Juel-Wind	× Walmoden
— Levetzau	× Wedell
— Levetzow	× Urne

Det fremgår af denne liste, at alle amtmænd på Sjælland, Lolland-Falster, Fyn og i Jylland har fået cirkulæret tilsendt bortset fra én, Ditlev Pentz for Mariager, Dronningborg og Silkeborg amter. Pentz tiltrådte som amtmænd 1/4 1789. Men der må i hans tilfælde være sket en misforståelse fra Rentekammerets side, thi blandt de opførte personer er der én, som ikke var amtmænd på dette

tidspunkt, nemlig Niels Ferslew til Frisholt. Han var kun konstitueret amtmænd over de nævnte tre amter fra 1787 til august 1788 under Fr. Buchwalds udenlandsrejse.

Derudover har følgende ikke modtaget cirkulæret fra Rentekammeret: Amtmændene over Bornholm (Chr. Heiberg) og amtmændene over Haderslev, Åbenrå, Løgumkloster, Tønder, Sønderborg og Nordborg amter. Det skyldes, at problemet bygningshjælp ved udflytning ikke eksisterede på Bornholm, hvor man ikke havde landsbyer, og at de nævnte sønderjyske eller slesvigske områder ikke administreredes fra Rentekammeret, men fra Det tyske kancelli.

De små kryds ud for navnene på ovenfor nævnte liste er tilføjet efterhånden som svarene fra amtmændene indløb, thi krydsene er med blæk anbragt *ovenpå* de vandrette streger. Dvs. at der fra alle amtmænd, der er vedføjet et kryds, skulle foreligge en indberetning, og at der fra de øvrige, der kun er forsynet med en kort vandret streg, ikke er indløbet svar. Dette gælder også i almindelighed. Der er dog undtagelser. Således er to store sager fra Jylland (nr. 139 og 39 fra Levetzau og Hansen) først nået ind til Rentekammeret i 1790, og trods et negativt mærke ud for den ene af disse amtmænd, kom der altså fra dem begge et positivt svar. Den eneste af de i listen registrerede positive besvarelser, der ikke har kunnet findes, er amtmænd Calmettes (se s. 234 om Møns amt).

Som det fremgår af det forrige, har ikke alle amtmænd indsendt svar på Rentekammerets promemoria, og de, der har svaret, har ikke alle gjort det lige udførligt, nogle endda yderst summarisk. Derfor er alle egne af landet ikke lige fyldigt repræsenteret med oplysninger om byggeskikken.

På kortet fig. 1 er navnene på de godser og lokaliteter, der omtales i kilden, anført. Som oftest er det navnet på det sted, hvor indberetningerne om

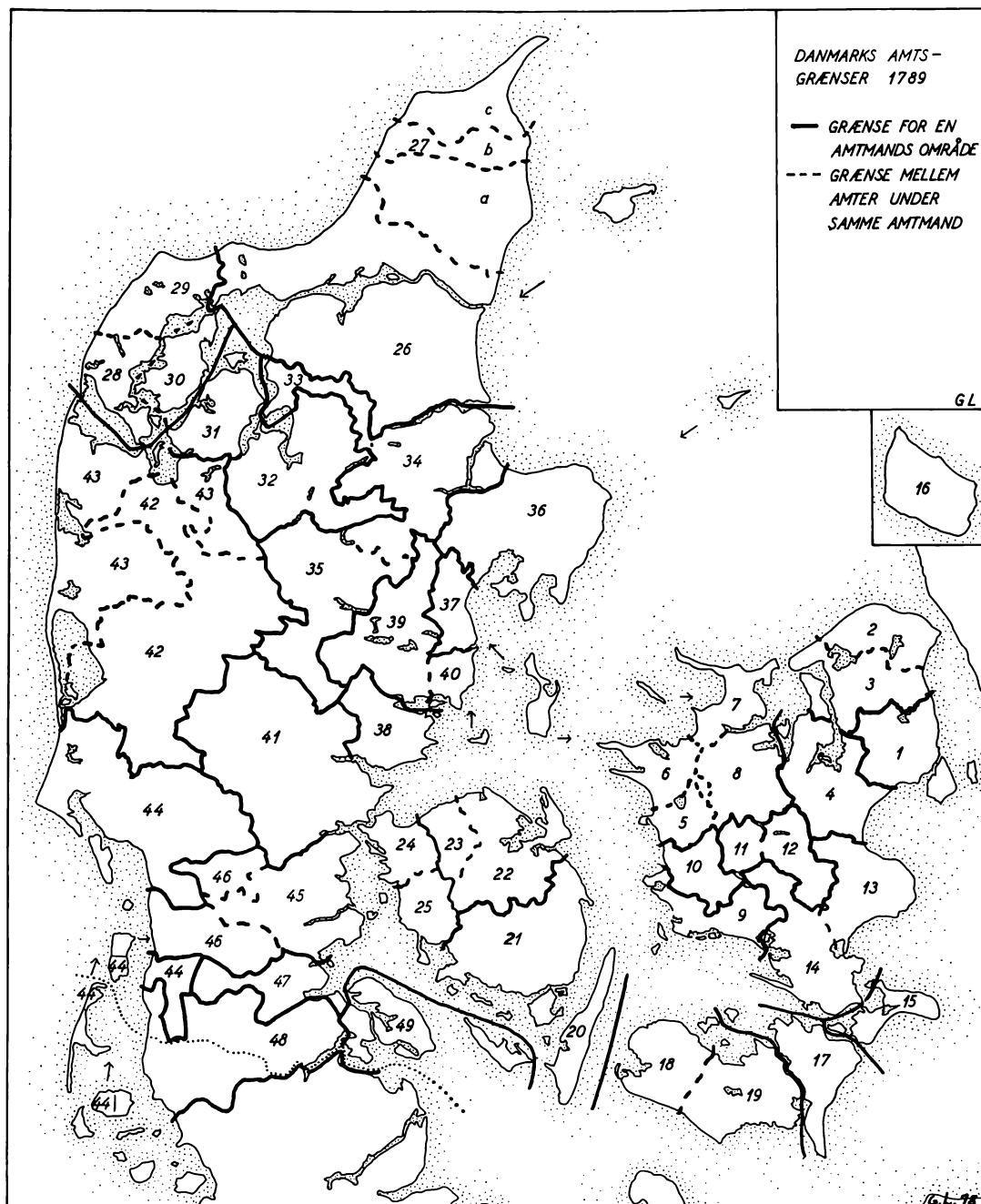

Fig. 2. Danmarks amtsgrænser 1789. Numrene angiver amterne og rækkefølgen, hvori indberetningerne publiceres amt for amt. Amternes navne fremgår af listen side 23-25. De fuldt optrukne linier angiver grænsen for en amtmands område. De stiplede linier angiver, at disse amter administreres under en og samme amtmand.

den lokale – dvs. godsets bøndergårdes – byggeskik er underskrevet og videresendt til amtmanden. De oplysninger, der gives under de enkelte godser, må skønnes at gælde for området omkring lokaliteten. Udbredelsen af de enkelte godsets domæner er ikke afsat her. Af kortet fremgår, at Sjælland er pænt repræsenteret ligesom også Fyn og Falster, men Lolland mangler. Hvad Jylland angår, er det nørrejske område godt repræsenteret trods den manglende nøjere stedfæstelse af de givne oplysninger fra Aalborg amt. Beretninger fra det midtjyske og det østjyske område omkring Odder-Århus-Randers og Djursland savner vi i dag.

Amtsinddelingen i 1789

De enkelte indberetninger er i denne publikation samlet amtsvis efter amtsinddelingen, som den var i 1789 og som vist på kortet fig. 2. De fuldt optrukne linjer angiver grænserne for hver amtmands område, men flere administreredes af én og samme amtmand, hvorfor de stiplede linjer angiver grænserne mellem disse amter i 1789. Tallene fra 1-49 angiver amternes numre, som man vil genfinde på listen over samtlige amter med anførelse af, hvem der var amtmand i 1789. Samme amtsrækkefølge er fulgt hele bogen igennem, således at Københavns amt behandles først.

Amtsinddelingen blev ændret flere gange mellem 1660 og 1800, idet der i denne periode skete en reduktion af antallet af amter administreret af en enkelt amtmand. Af 50 amter i 1660 – der var sammenlægninger af endnu flere len – blev der kun 18 amter tilbage efter 1793. De sidstnævnte ændringer skete iflg. kgl. resolution af 4. september 1793 især ved sammenlægninger på øerne, medens der i Jylland blev tale om en række generelle ændringer.

I 1789 var der imidlertid endnu 24 amtmandsembeder, hvoraf nogle som nævnt bestod af flere

amter. Situationen adskiller sig således både fra den senere amtsinddeling af 1794 og den fra 1662, som er gengivet i »Vang og Tægt« (Frandsen 1983, 297) og »Atlas« (Frandsen 1984).

Grundlaget for udfærdigelsen af kortet over amter 1789 er kommunalreformkommissionens sekretariats rapport: Amtskommuner (København 1968), J. Bloch: Stiftamtmand og Amtmand i Kongeriget Danmark og Island 1660-1848 (København 1885), Videnskabernes Selskabs kort 1768-1825 og 5. udgave af Trap's Danmark. Sidstnævnte værk er især konsulteret for justeringer af detaljer, f.eks. hvilke sogne der hørte til hvilke amter i det nordjyske, og at kun de to nordligste sogne i Horns herred dengang hørte til Frederiksborg amt, medens hele resten af herredet hørte til Roskilde amt. Ligeledes at Orø indtil 1808 hørte til Roskilde amt, men derefter lagdes under Frederiksborg amt sammen med hele Horns herred, og at øen først i 1933 henlagdes under Holbæk amt. Skillelinjen mellem Antvorskov og Korsør amter har været vanskelig at fastlægge, idet disse to amter allerede før 1660 har været forenet, og fordi der i kilderne ofte kun stod »de bestod af ... og størstedelen af Ø. og V. Flakkebjerg herred«, eller »bestod af de resterende dele af de to Flakkebjerg herreder og Saltø og Slagelse herred« (Korsør amt).¹²

Karakteren af oplysningerne

De oplysninger, der anmodes om i cirkulæret, kan forekomme meget detaljerede, men netop derved får besvarelsene deres store værdi. Der oplyses f.eks. om det faktiske forbrug af forskellige tømmersdimensioner, tækkemetoder etc., hvilket kan få betydning for vor tids restaureringsarkitekter. Rigdommen af detaljer i byggeskikken, som vi får indblik i, skyldes ofte, at de er bygget på landmålerens iagttagelser eller direkte oplysninger fra lo-

kale bønder efter ophold i landsbyerne. Sådanne udførlige oplysninger kan ikke findes i andre samtidige kilder bortset fra de senere indkomne ansøgninger om bygningshjælp, der imidlertid oftest kun foreligger i skemaform.

Herved viser det sig flere steder, at indsenderne i stedet for at bruge skemaets benævnelser om konstruktionsdetaljer bruger lokaludtrykkene, evt. dialektudtryk, eller det siges ligefrem, at ordet eller fænomenet ikke kendes på egnen. Især ordene »opstander« og »stormanker«, som forekommer i cirkulæret, har voldt besvarerne kvaler, og disse ords faktiske indhold er derfor ikke entydige over hele landet men skifter betydning alt efter hvor og hvem der bruger dem, som det vil fremgå bl.a. af ordforklaringen.

Spørgsmålene om skorsten-, bagerovn-, maltkølleforhold, om stråtag, og om længerne er sammenbyggede eller ej viser, at centraladministrationen har været interesseret i at kende til disse forhold for at kunne foreslå eller måske ligefrem gøre bygningshjælpens udbetaling afhængig af foranstaltninger, der kunne mindske brandfaren.

Spørgsmål vedrørende stensyldens højde og stolpernes placering direkte herpå eller på fodrem viser, at man var opmærksom på problemet med det unødigt store tømmerforbrug på grund af, at stolperne rådne, når de stod for tæt ved – eller direkte på jorden, hvis de ikke ligefrem var jordgravede.

De øvrige spørgsmål til konstruktionen tog derimod sigte på at få et overblik over, hvor meget og hvor svært tømmer der krævedes for at følge den lokale byggeskik. Tømmeret blev udvist af ejernes skove.

Flere indsendere af beretninger har påpeget nogle ønskelige ændringer i den lokale byggeskik. Således anbefaler R. A. Ravn, at man i de jyske hedeegne fremmer teglstensproduktionen. Og fra

Fyn beretter P. Chr. Schumacher om de, set med danske øjne, meget fremmedartede, brede holstenske gårde, som godsejer Lange lod opføre på Rødkilde gods. Generelt tilskynder man ikke til ændringer. Indberetningerne viser netop flere steder kontinuitet i byggemåden, idet der beskrives både ikke-udflyttede og udflyttede gårde bl.a. i Sydsjælland. Man vedblev at bygge af de samme materialer og indrettede sig på den vante måde. Forskelligheden fra landsdel til landsdel i byggeskik og indretningsmåde, der var karakteristiske for tiden før udskiftningen, forsvandt ikke med udflytningen eller i tiden lige efter. Men nogle ændringer og nye ting kom dog til, bl.a. det træk, at de udflyttede gårde havde fritliggende stuehus, at flere udflyttergårde fik en god stensyld under fodtømmeret, og at de mest brandfarlige maltkøller blev færre.

Det fremgår af cirkulæret af 20. juni 1789's ordlyd, at man ønskede oplysninger om den »sædvanlige« gård – dvs. om dennes gennemsnitsstørrelse på egnen. Det viser sig efter indberetternes oplysninger mange steder i landet at være en gård på fra 6-8 td htk bortset naturligvis fra det vestjyske område, hvor en almindelig gårdstørrelse regnet i hartkorn var på fra 1-6 td htk.¹³

Hovedvægten er således lagt på gårde med jord i landsbyfællesskab, dvs. uprilegeret jord. Det var først med Rentekammerets cirkulære af 26. september 1795, at der blev givet mulighed for bygningshjælp for parcellister på hovedgårdsmark, dvs. at de der opførte bygninger på parceller af hovedgårdsmarken herefter kunne få fra 1-2 rd i bygningshjælp pr. fag.

Andre kilder om byggeskik 1789

Da det som nævnt var spørgsmålet om størrelsen af det økonomiske tilskud fra statskassen til bygningshjælp ved udflytning af gårde, der var hovedårs-

gen til Rentekammerets indkaldelse af forklaringer om byggemåden, er det klart, at man såvel fra den pågældende amtmands som fra Rentekammerets side var særlig interesseret i udførlige oplysninger fra områder, hvorfra der var *mange* ansøgere, dvs. fra egne hvor det har været nødvendigt at udflytte mange gårde, og hvor dette derfor var et økonomisk problem for ejerne. Ud fra dette synspunkt var det derfor ikke af større betydning, at amtmanden over Kalø amt Poul Rosenørn Gersdorff til Vosnæsgård undlod at indsende nærmere oplysninger, efter at han i brev af 19/11 1789 til Rentekammeret havde oplyst at »... siden det ikke var mig bekendt nogen af Caløe amt havde gjort ansøgning om bygningshjælp og ieg altså formodede det ey havde nogen hast med indberetningerne.«¹⁴ Men for eftertiden er de manglende besvarelser naturligvis et savn. Udgiveren har ikke ment at burde supplere kilden – dvs. besvarelsenerne af cirkulæret af 20. juni 1789 – med andet samtidigt materiale fra de sparsomt eller slet ikke omtalte områder. Men interesserede henvises til oplysninger, der findes om byggeskik i dokumenterne vedrørende selve bygningshjælpansøgningerne og regnskaberne over udbetalt bygningshjælp for såvel Sjælland som Jylland. I disse sager benyttedes nemlig næsten samme type skemaer til besvarelse om tømmerforbrug etc. som i den her udgivne kilde. Blandt dette materiale er også bygningshjælps-sager fra egne, hvorfra amtmanden ikke har indsendt forklaring om byggeskik. Dette er bl.a. tilfældet med Holbæk-Kalundborg og Sæbygårds amter samt Frederiksborg amt. Det drejer sig om følgende meget oplysende kilder »1780-1800 Regnskaber vedrørende bygningshjælp på Frederiksborg amt«, »1801 Amtsforvalter P. Andersens redegørelse angående indhegnings og grundforbedrings samt brønd og bygningshjælp på Frederiksborg amt«, »1797-1811 Sjællandske land-væsenskontors

sager angående bygningshjælp« og »1797-1805 jysk-fynsk landvæsenskontors sager angående bygningshjælp«.¹⁵

Hvorledes kan indberetningerne bruges?

I detaljerigdom er denne kilde en guldgrube for forskellige fagfolk og andre specielt interesserede. Da oplysningerne er indkommet som svar på et spørgeskema og en standardskrivelse, er det især to typer undersøgelser, materialet indbyder til. Den ene er kortlægning af nogle af de omtalte træk, f.eks. gavlformer, tagkonstruktionstyper, ildsteds- og skorstensforhold eller maltkølletyper for at få overblik over, om de viser en karakteristisk udbredelse. Den anden er prisen på en gård.

Kortlægning

Bogen er en kildeudgivelse. Men som et eksempel på, hvorledes man vil kunne udnytte den, har jeg valgt at kortlægge oplysningerne om maltkøller for derigennem at tegne et landsdækkende billede af baggrunden for forskellige malttørringsmetoder i 1789-90.

På fig. 3 er tegnet et udbredelseskort over de i kilden omtalte maltkølleformer og malttørringsmetoder, som f.eks. at tørre malten på kakkelloven, i bagerovnen etc. En nærmere beskrivelse af hvad der forstås ved en *jordkølle* og *loftkølle* fremgår af både selve indberetningernes tekst og af ordforklaringen her i bogen. Kortlægningsmetoden er den samme, som er brugt på kortet fig. 1, hvor alle i kilden nævnte lokaliteter er afsat, dvs. at signaturen for en maltkølle er afsat på kortet, hvor indberetningens afsendersted findes. Denne lokalitets navn er anført ved siden af, således at man kan gå direkte herfra gennem registret til noteoplysningerne. Det skal dog bemærkes, at én signatur ikke blot gælder ét bøndergodsområde. Hvis den afsatte signatur er lidt større end de øvrige, bety-

18. Halsted Kloster amt og 19. Maribo kloster og Ålholm amt 1685-1803	Frederik Karl Kragh-Juel-Vind-Friis 1782-1804
20. Tranekær amt og 21. Nyborg amt 1671-1799	Peter Chr. Schumacher 1789-1799
22. Odense amt (med Dalum og St. Knuds a.) og 23. Rugårds amt 1694-1809	Frederik Buchwald 1789-1798
24. Hindsgavl amt og 25. Assens amt 1671-1809	Frederik Ludvig Wedell 1783-1809
26. Aalborghus amt og 27. a Børglum amt b Sejlstrup amt og c Åstrup amt 1714-93	Theodosius von Levetzau 1781-1793, også stiftamtmand over Aalborg stift
28. Vestervig Kloster amt 29. Ørum amt og 30. Dueholm amt 1664-1793	Barthold Hauch 1780-1793
31. Skivehus amt og 32. Hald amt 1789-94	Niels Sehested 1789-1813, også stiftamtmand over Viborg stift
33. Mariager amt, 34. Dronningborg amt og 35. Silkeborg amt 1716-93	Frederik Buchwald 11/3 1776-1/4 1789 Ditlev Pentz 1/4 1789-4/9 1793
36. Kalø amt 1683-1793	Poul Rosenørn Gersdorff 1777-1793
37. Havreballegård (el. Århusgård) amt, 38. Stjernholm amt 1686-1799	Ove Høegh Guldberg 1784-1795, også stiftamtmand over Århus stift
39. Skanderborg amt og 40. Åkjær amt 1661-1799	Hans Løwenhielm Bülow 1778-1799 »ad interim«
41. Koldinghus amt 1660-1796	Hans Dreyer de Hofman 1773-1793

42. Lundenæs amt og	Kristian Frederik Hansen
43. Bøvling amt 1671-1794	1773-1794
44. Riberhus amt 1660-1796 (+ kongerigske enklaver).	Kristian Urne 1781-1790, også stiftamtmand over Ribe stift
45. Haderslev Øster amt 1789-	Johan Sigismund v. Mösting
46. Haderslev Vester amt 1789-	Andreas Christop Rüdinger
47. Åbenrå amt og Løgum Kloster amt	Leopold Samuel von Schmettau
48. Tønder amt	Ernst albrecht von Bertouch
49. Sønderborg og Nordborg amter	Nicolas Otto Freiherr von Pechlin

Amterne 45-49 administreredes fra Det tyske Kancelli, og deres amtmænd har ikke modtaget Rentekammerets cirkulære.

1 Københavns amt

Amtmand 1771-1799: Christian Ludvig Scheel-Plessen

Fig. 4. Almindelig sjællandsk gård med spinkelt overkalket bindingværk med kraftig stensyld og med sammenbyggede længer. På de to sidelænger er der lodrette bræddegavle og kragetræer hen langs rygningen. Gård fra Tune.

RA Rtk 2485.58 LvC J 2D 406 cum a-k

Til det kongelige rente kammer

Pro Memoria

I følge det kongelige rente kammers circulaire skrivelse af 20de Juny sidstleden,¹ skulde jeg her ved tientsligst indsende amtsbetienternes indberetninger om den bygnings maade, som i almindelighed bruges ved bønder gaardene paa Kiøbenhavns amt, saavel som ved de udflyttede gaarde i særdeleshed, hvilke sidste ere jndrettede efter det mig tilstillede schema og som for saavidt forvalter Nordenbergs² betienings district angaaer, tillige viiser det hvorom det kongelige rente-kammer desuden i velbemeldte skrivelse har forlangt efterretning om; ligesaa følger og en af ober land inspecteur Bærner³ forfattet profil og grundtegning over udflytteren Lars Larsens⁴ gaard, paa Rødoure mark med et af bemeldte Lars Larsen given overslag, eller beregning paa sammes bekostning, der be- drager i alt til 1003 rd - 4 - 8 s, samt en af fogden Haagen Torbensen⁵ i Bringe forfattet beregning paa bekostningerne til at udflytte en gaard som er anført saaledes, for en stuelængde paa

16 fag	333 rd 3 mk 8
og udlængderne 30 fag	385 1 8

er 718 rd 5 mk -

foruden det som kan bruges af den gamle gaards bygninger; og hvorved er hæftet en grund-tegning paa en saadan gaard.⁶

Kiøbenhavn den 22de Decemb. 1789

Scheel Plessen⁷

Fig. 5. Vue ind gennem nordlængen, gadeport på en firlænget udflyttergård til venstre for vejen mod nord for Dragør. Det grundmurede stuehus er fra 1821, mens de for Amager så karakteristiske høje udhulslænger er i sortmalet bindingsværk med to rækker udvendige sidebånd over hinanden.

Forklaring eller efterretning om den brugelige bygnings-maade ved de i byerne værende bøndergaarde paa det her under amtstuen sorterende hartkorn.

Hvilken længde staaer i øster-vesten og sønder	Om foed under huset og hvad størrelse og kant ¹	Fagenes antal			Fagenes brede	Stolpernes		
		stue huus	stald	lade		højde	førrelse, ² kant	
stue længden opføres sædvanlig paa den maade at den kommer til at staae solret, således at middags linien staaer paa vinduerne og derefter indrettes de andre længder, saa at de i almindelighed er bygget i en fierekant	bruges ei	14, 16 el. 18 fag	5 til heste og 3 til køer	4 til rug 6 til havre 5 til byg som vel saaledes kan andsettes men bruges ellers snart til et slags sæd og snart til et andet efter aarets beskaffenhed.	2½ alen	3½ alen	¼ alen	fortsættes

Om løsholter	Om opstander	Om storm-ankre og hvor mange	Neden tømmeret af hvad træ	Bielkerne		Sparenes længde	Af hvad træ			
				længde	størrelse		bielker	sparer	lægter	
ja er omtrent af størrelse som stolperne	ja er omtrent samme størrelse som stolperne	bruges ei	hvad som er bygget i ældre tider er for en deel eg, men hvad der nu bygges og ikke erholdes af de kongelige skove ³ er for det meste fyr, dog bruges og undertiden nogle ege stolper	i almindelighed 9 til 9½ alen	omtrent ½ alen som stolperne	6 alen	fyr og gran	fyr og gran	fyr og gran dog mest af det første slags	fortsættes

Hvor mange fag væggene ere			Hvor mange fag med loft	Hvor høyt længden er stenet over jorden	Hvad penge fagene kan anslaaes at at være værd	Af hvad tækkematerialier taget pleier at være	Hvoraf rygningen bestaaer	
klinede	muurede med raae steen	murede med brændte steen						
i almindelighed et fag og klinede	bruges ei	ei heller	i almindelighed saa mange som stuehuset er	¼, ½ og ¾ al.	af stuehuus 14 à 16 rd og udhuus 10 à 12 rd	halm	grøn svær ⁴ og til deels af ege kraver ⁵	fortsættes

Hvor høye skorsteens piberne staae udover taget	Om skorsteens piben udføres paa siden eller rygningen af taget	Om skorsteens piben er af raae eller brændte steen	Hvorledes malt kølerne er byggede	Om malt kølerne staaer paa loftet eller ere i huset	Om bager ovnen er i huset eller staaer uden for	
i almindelighed 1½ à 2 al.	i rygningen af taget	af brændte steen	sædvanlig bygges de i form at en liden fierekantet casse omtrent 2 alen i længde og i brede hvis overdeel er lige som den paa et huus med aabninger som paa en smedskorsteen hvorfra varmen gaar op i kiøllen	i almindelighed nede i huset	uden for men muuret sammen med længden saaledes at der lægges ild inden fra	fortsættes

Om længderne pleie at sammenbygges eller ikke	Hvorledes gavlerne pleie at bygges og beklædes	Anmerkninger!
længderne pleier at sammen bygges	bygges perpendikulair ⁶ og i almindelighed er det nederste klinet og det øverste beklædt med bræder	Paa det grevelige Bernstorfske gods ⁷ er stald bygningen ved gaarden i almindelighed 8 à 10 fag. Til rug, byg og havre 12 fag og til loe 6 fag. Tømeret i bygningerne bestaae deels af eeg og deels af fyr. De gaarde som er i byerne udgiør omtrent i alt 10, der alle ere med klinede vægge. Rygningen paa gaardene er for det meeste med træ kraver. De fleste stæder er længderne bygget sammen. Gavlen er i almindelighed af bræder. Hvad angaaer Amager land, da er der endnu ingen gaarde udflyttet. Med jord fælledskabets ophævelse ⁸ er ei heller gjort nogen fremgang uden tildeels med fælledernes udskiftning. ⁹ Gaardene er i almindelighed bygget paa den her anførte maade, alene med den forskiæl at der haves et saa kaldet stakhuus til at lægge sæden i, som er i dybde 13 à 14 allen og i bredden 14 al. Stolperne til samme er 6 al. – Dette huus er ikke tillukket eller muret paa den side indtil gaarden. I de fleste gaarde er tømeret fyr, men nu bygges for endeel med eeg. Maltkiøller har faae eller ingen paa det Bernstorfske gods og Amager land. –

Fig. 6. Det ses tydeligt i stenbrolægningen, at tagdryppet ligger i passende afstand fra de skrøbelige lervægge. Den uregelmæssige kampestensyld under øsilængens østvæg støtter det spinkle bindingsværk, hvor både stolper og indvendige sidebånd ligger mere eller mindre skjult bag de hvidkalkede vægge. En gård i Ullerup, Amager.

[Det Bernstorffske gods] RA Rtk 2485.58 LvC 2D 406 b

Forklaring eller efterretning om den brugende bygningsmaade ved udflyttende bøndergaarde paa det her under amtstuen sorterende hartkorn

Hvilken længde staaer i øster, vester, nor og sønder	Om foed under huuset og hvad førrelse og kant ¹	Fagenes antal			Fagenes bredde	Stolpernes		Om løsholter	Om opstandere
		stue huus	stald	lade		højde	førrelse, kant		
stue længden opføres sædvanlig paa den maade at den kommer til at staae soelret, saaledes at midt-dags linien staaer paa vinduerne og derefter indrettes de andre længder, saa at de i almindelighed er bygget i en fiirkant	bruges ei	14, 16 à 18 fag	5 til heste og 3 til kiør	4 til rug, 6 til havre, 5 til byg; hvilke bruges ellers snart til et slags sæd og snart til et andet efter aarets beskaffenhed.	2½ al.	3½ al.	¼ al.	ja er omtrent af størrelse som stolperne.	bruges ei. <i>fortsættes</i>

Om storm-ankere og hvor mange	Neden tømmeret af hvad træ	Bielkerne		Sparenes længde	Af hvad træ			Hvor mange fag væggene ere		
		længde	førrelse		bielker	sparer	lægter	klinede	muurede med raae steen	muurede med brændte steen
bruges ei.	deels af fyr og deels af eeg.	i almindelighed 9 til 9½ al.	omtrent ¼ al. som stolperne	6 all.	fyr og grøn [= gran]	fyr og grøn [= gran]	fyr og grøn [= gran]	i almindelighed et fag og klinede	bruges ei	ei heller <i>fortsættes</i>

Hvor mange fag med loft	Hvor høyt længden er steenet over jorden	Hvad penge faget kan anslaaes at være værd	Anmerkninger
i al almindelighed saa mange som stuehuuset ere	¼, ½ og ¾ al.	af stuehuus 14 à 16 rd og udhuuset 10 à 12 rd	Paa det Bernstorffske gods er omtrent udflyttet 32 gaarde, ¹ hvori stalden for det meeste er 8 à 10 fag. For rug, byg og havre 4 fag til hver og til loe 6 fag. Af de udflyttede gårde er 3de gandske opført af grundmuur og i 8te alene stuelængden. Til 9 gaarde er stuelængden af bindingsværk. De andre udflyttede gaarde er deels bygget af fyr og deels af eeg. Rygningen er for det meste af trækraver. Skorsteenspiiben omtrent 1 ½ alen. –

No. 1 Overslag til et stuehuus paa 16 fag, de 13 fag med loft belagt

	rd	mk	sk			
40 stk ege stolper 3½ al lange				tømmer og snedker arbejdsløn for		
5 a 6 t tykke i kandt a 3 mk 8 sk	23,	3,	—	13 fag med loft. Vinduer karmen		
17 stk bielker 10 allen lange				og dørre a 15 mk pr. fag	33,	3, —
6 a 7 tomme i kandt i topender ¹				3000 stk raae steen ¹³ til skorstenen	5,	—, —
a 9 mk	25,	3,	—	1000 stk brænte til skorstenspiiben	8,	—, —
6 stk førre trer ² til 12 stiver				arbejds løn for skorsteenen og		
i skiel romen ³ a 4 mk	4,	—,	—	bager ovenen, køllen og brøg		
4 stk stolper til bager oven				kiedel ¹⁴ at muure	16,	—, —
skouret ⁴ a 3 mk	2,	—,	—	for læret ¹⁵ at berede og 30 vege		
34 stk sparrer til stue huuset				at kline a stk 3 mk	15,	—, —
9½ allen a 2 mk	11,	2,	—	et stort læs byg halm i læret	2,	—, —
4 stk sparrer til bager oven				4 tønner kalk a 7 mk	4,	4, —
skouret a 1 mk 4 sk	—,	5,	—	for at spække ud og hvitte	4,	—, —
3 stykker til bielker og rem				/2/		
stykker a 5 mk	2,	3,	—	transportered	296,	5, 8
4 stykker 12 allen lange at gienem-				for at røge ¹⁶ med kragtrær og halm	5,	—, —
skiere til rem stykker til				tømmer arbejdsløn for 3 fag		
stuehuuset ⁵ a 9 mk	5,	—,	—	tørvehuus	1,	3, —
175 stk lægter til taget, a 100 stk				3 lpd tækkegarn a 5 mk	2,	3, —
pr. 5 rd	8,	3,	8	1000 tække kieppe ¹⁷	2,	3, —
150 stk ditto til helle, ⁶ a ditto ⁷	7,	3,	—	tække løn for 16 fag a 4 mk 8 sk	12,	—, —
10 tylter ⁸ 4skaaren ⁹ bræder 11 fod				for at steene op ½ allen under		
lange a 14 mk	23,	2,	—	vægene og stolper a 2 mk pr. fag	7,	3, —
4 tylter ditto til vindues karmen				for at lægge leer guulv i 9 fag		
og dørre a 14 mk	9,	2,	—	stuer og kammer 2 mk	3,	—, —
4 tylter ditto til 2de gavler	9,	2,	—	for 64 allen gulv af kamppe steen		
2 tylter kultringer ¹⁰ til hane				i kiøkken og brøghuuset		
bielker og opskalker ¹¹	4,	—,	—	a 4 sk pr. al	2,	4, —
3000 stk fiere ¹² tomme søm	10,	—,	—		333,	3, 8
1000 stk 5 tomme søm	6,	—,	—			
1000 stk 3 tomme søm	3,	3,	—			
28 læs lang halm a 9 mk	43,	3,	—			
beslag til 9 dørre a 1 rd	9,	—,	—			

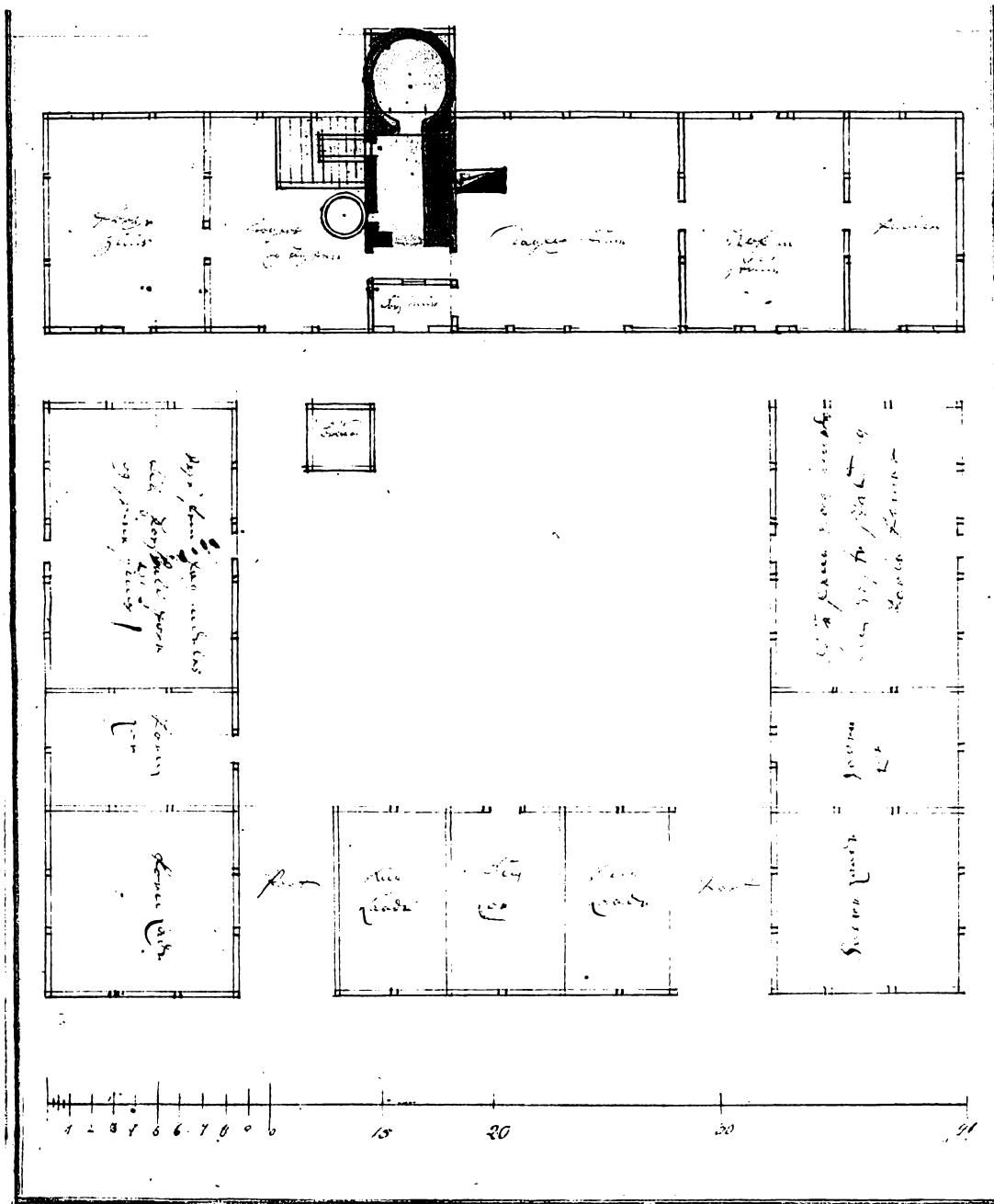

Fig. 7 Planen til udflyttergården fra Bringe syd for Farum. Fogeden Haagen Torbensen giver overslag over omkostningerne ved dette byggeri i teksten. Tekst på planen er i citationstegn. Stuehuset er nordlænge. Indretningen er fra venstre: »tørvehus«, »brogers og kyken«, »forstue«, »daglig stue« »nok en stue« og »kammer«. På gårdspladsen »brønd«. Vestlængens indretning fra nord: »disse fem fag indeles til koestald, foer- og svinehus«, »korn loe«, »kornlade«. Og i sydlængen: »port«, »ruglaade«, »rug loe«, »rug laade«, »port«, og videre i østlængen: »havre laade«, »havre loe«, »dise fem fag indeles til heste stald og karle kammer«.

Overslag til hæste of qvægstald og laden i alt 30 fag, nemlig			
60 stk ege stolpper 3½ al lange			
5 a 6 tome i kandt a 8 sk	35,	—,	—
26 stk bielker 9 allen lange			
6 tome top a 5 mk	21,	4,	—
66 stk sparrer 8 allen lange			
a stk 1 mk 8 sk	16,	3,	—
320 stk lægter a 100 stk 5 rd	16,	—,	—
200 stk ditto at hele med	10,	—,	—
30 stk kultringer til hanne bielker og opskalker	5,	—,	—
10 stk. førre træe til indvendige stener ¹⁸ a 4 mk	6,	4,	—
8 tylter bræder til 4 gavler a 2 rd	16,	—,	—
4 tylter ditto til 7 dørre og 2 porter	8,	—,	—
1½ tylt til at lucke imellem stue huuset og ud huusene i bege sider af gaarden	3,	—,	—
½ tylt til brøndkarm ¹⁹	1,	—,	—
4 stolper og 8 løsholter brønd karm	4,	—,	4
3000 stk 4 tome søm	10,	—,	—
1000 stk 5 tomme ditto	6,	—,	—
300 stk 3 tomme ditto	—,	4,	8
beslag til 7 dørre à stk 2 mk	2,	2,	—
beslag til 2d porter à stk 5 rd	10,	—,	—
60 læs lang halm a 9 mk	90,	—,	—
2000 tækkekieppe à 1000 stk 15 mk	5,	—,	—
/3/			
Transportered	266,	5,	8
5 lpd tækkegarn a 5 mk	4,	1,	—
tække løn for 30 fag huus a 4 mk	20,	—,	—
arbeids løn for 72 vægge at kline og leret at berede à faget 3 mk	36,	—,	—
30 fag huus at røge med materialiers tillæg a faget 1 mk 8 sk	7,	3,	—
brønden saa mange allen dybt saa mange rd. til 16, ²⁰ skal den være dybbere koster allener meere med gravning og steen sætningen	16,	—,	—

550 allen broe ²¹ i gaarden a 4 sk	23,	2,	—
48 allen imellem stuelæ[n]gden og udhuusene 64 allen i bege portene			
160 allen i stalden og fehuuset, ²² i alt 277 al a 4 sk			
		11,	2,
		<hr/>	
		rd 385,	1,
			8sk

I oven anførte overslag, er ude lat vinduer til stue huuset, og spilere²³ over i hæste stalden, samt bostederne²⁴ i feehuusene af aarsag at dette material kan bruges af den gamle gaard. Det kan ellers omtrent beløbe sig til 20 rd a 22 rd.

Transporterne har mand heller ikke anført da mand ved bonden transport[er] selv tømmeret til hele gaarden blive ellers 67 a 70 store bonde læs og naar man regner veien 2 miil og der for beregner 5 mk pr læs bliver den summa 55 rd 5 mk.

Saaledes har man efter beste skiønnende, efterkommed de høye herres forlangende, i henseende til en bonde gaards bekostning.

Bringe den 18d September 1789
Haagen Torbensen²⁵

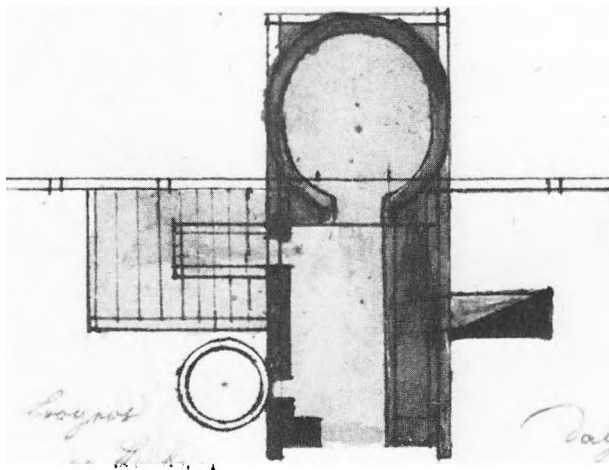

Fig. 8. Udsnit af planen over udflyttergården fra Bringe syd for Farum, der er vist i Fig. 7. Her ses den karakteristiske østdanske skorstensindretning med alle ildsteder samlet om en og samme skorsten og med plads til, at husmoderen kan stå inde i skorstenen og lave mad på arnebænken til højre. Herfra kan hun fyre i bilæggerovnen, der står i dagligstuen til højre. Midt for skorstensens bagvæg stikker den store næsten cirkelrunde bagerovn ud fra væggen med et bagerovnskur over. Hjørnestolperne er markeret ved ovnen. Lige til venstre for skorstenen i bryggerstet står den firkantede maltkølle, der ses at have 9 kølleflager liggende på tværs over køllekummen. Inden i denne firkant ses en mindre, aflang »køllegris«, i hvilken der fyres fra skorstenen. Foran denne jordkølle ses den cirkelrunde bryggerkedel, der også har indfyring fra skorstenen.

/4/ Indvidere at besvare af Deres spørgsmaal neml.:

1. Skorsteenes piberne bør være $1\frac{1}{2}$ allen over røgningen paa huuset.
2. De bør opføres mit igiennem røgningen, derved holdes baade tag og skorstenen best ved lige.
3. De skal muures med brente steen $\frac{5}{4}$ allen i giennem taget $1\frac{1}{2}$ allen ovenfor taget.
4. Malt køllene ere begge neden i huuset, som er for bonden det beste, for ilds vaade skyld.
5. Bagerovenen mest uden for huuset som og er best med 2d fag huus.

6. Huusene bør steenes $\frac{1}{2}$ al op, og fyldes med grues,²⁶ og gulvene fyldes til den øverste kant paa steenene.
7. Stue længden staaer best norden i gaarden, 3 allen fra de til stødende ender af udhuusene i gaarden med enderne til øster og vester med vinduer og dørre paa sønder side som er i gaarden som med følgende grund tegning²⁷ som viiser at naar man efter søger, før end mand byger, at der kan blive vand, da det er en ting som er høyst fornøden.

Fig. 9. En lodret bræddegavl med vindskeder, der afstutter tagfladen og vandbræt forinden for at beskytte lervæggen. Gavlens tre fag er hvidkalket bindingsværk med udvendige sidebånd af stenlægestørrelse. De er bladet på tværs af stolperne og fæstnet på hjørnestolperne med håndmedede søm. Små skråbånd, ligeså påbladet, forbinder de glammede bjælker med stolperne. Gården er typisk for Københavns-egnen og er fra Vallensbæk.

[En udflyttegård fra Bringe] RA Rtk 2485.58 LuC 2D 406c

Overslag paa een bondegaards bygning²⁸

Hvilken længde	Om fodtræd hvad kant	Fagenes antal			Fagenes bredde	Stolpernes		Om løsholter	Om opstan-der	Om storm ankre	Neden tømmer af hvad træ	Bielkernes		Spares længde
		stue huus	stald	lade		højde	førrelse kant					længde	førrelse	
Stuelengden staaer norden i gaarden	set paa steen	13 fag	–	–	2½ allen	3½ allen	6 og 7 tom	store lægter ²⁹	16	bruges ikke	egetræd er best	10 allen	6 og 7 tom	9 allen
Denøstrelengdetilhavre lade og heste stald			5 fag	5 fag	2½ allen	3½ allen	6 og 7 tom	store lægter	6	bruges ikke	egetræd er best	9½ allen	6 tom	8½ allen
Den søndre lengde ruglade				10 fag	2½ allen	3½ al	6 og 7 tom	store lægter	8	ingen	ege træer	9½ allen	6 tom	8½ allen
Den vestre lengde til korn laade og koestald			5 fag	5 fag	2½ allen	3½ allen	6 og 7 tom	store lægter	6	ingen	ege træer	9½ allen	6 tom	8½ allen
3 fag tørvehuus i enden af stue lengden					2½ allen	3½ allen	6 og 7 tom	store lægter	–	–	egetræd	10 allen	6 tom	9 allen

[Fra Brønshøj sogn] RA Rtk 2485.58 LuC 2D 406 d

No. 2 Overslag paa een bondegaards bygning fra Brondshoy¹ sogn

/2/ Hvor mange længer	Foden under huuset af hvad førrelse i kant	Fagenes antal		Fagenes brede	Stolpernes		Om løsholter	Om opstandere hvor mange	Om storm-ankre hvor mange
		stue huus	stald, lade		højde	førrelse udi kant			
Øster, vester, nordre, søndre. Gemeenlig bygges stue længen i søndre eller nordre kanten. Skorsteen op igiennem rygningen, bagerovnen mestendeis udenfor. malt kiølnen ved jorden alt for det meeste oftest af raae steen	ingen fod træ men kæmpe steen	13 og brede 2½ al. for det meeste ikke bygt ind i de andre længer bræder gavle	tilsamen hos de fleste 36 fag	3 al	3½ al	6 tom	sidebaand af legter	60 her udi er dør træer beregnet ilige maade hvad som behøves til stalden	–

Af hvad træ			Hvor mange fag vegene erre			Hvor mange fag med loft	Hvor høyt længden er stened op	Hvad penge faget kand anslaaes at verre værd
bielker	sparer	lægter	klinede	muurede med raae steen	murede med brænte steen			
før	før	før	18 udvendig	7 indvendig	ingen	13	½ allen	24 rd faget. Vinduer og transport udber[ø]gnet
før	før	før	alle	vege	klinede	–	½ allen	omtrent 12 rd 4 mk 8 sk faget
før	før	før	alle	vege	klinede	–	½ allen	12 rd 4 mk 8 sk faget
før	før	før	alle	vege	klinede	–	½ allen	12 rd 4 mk 8 sk faget
før	før	før	klinede	vege		–	½ allen	for stuehuus er kuns 21 rd 3 mk 8 sk tilovers det er 7 rd 1 mk og 2½ sk til faget som er forlidet.

Haagen Torbensen

Neden tømmeret af hvad slags træ	Bielkernes		Sparernes længde	Af hvad træ			Hvor mange fag væge ere			Hvor mange fag med loft	Hvor høyt længerne staaer over jorden	Hvad mange penge hvert fag anslaaes for i værdi
	længde	førelse		bielker	sparer	lægter	klinede	muurede med raae steen	muurede med brændte steen			
om mueligt af eege træ ellers fyr	9:a 10 al	6 tom. men til stuen 8 tom.	7 a 8 al.	fyr og gran			alle		–	13 fag	½ al.	stuelængen hver fag 22 rd med skornsteen og bager ovn. Det øvrige efter hvers fornødne indretning å faget fra 12 rd til 16 rd.

[Anmerkninger]

Taget af langhalm overalt paa gaarden, rygningen undertiden af grøn tørv, eller af rygtræer. Underdanigst anførdt efter den sædvanligste bygnings maade med nøyeste skønsomhed

Uttersløw d. 25 August 1789

Michael Johansen²

No. 3 Overslag paa een bondegaards bygning fra Gandlose sogn

/2/ Hvilken længde	Om foed under huuset hvad størrelse og kant	Fagenes antal			Fagenes breede	Stolpernes		Om løsholter er	Om opstander	Om store [= storm] ankre og hvor mange
		stue huus	stald	lade		højde	førelse og kant			
Øster, vester, nordre, søndre gemeenlig stue – længden søndre eller nordre og skorn- steenen op igiennem rygnin- gen, bager ovnen meest uden for, malt kiøllen neden ved jorden. –	af kampesteen	14 og breede 2½ al. bygget i de andre læng- der. Gavle af bredder.	tilsammen 46 fag		3 al.	4 al.	6 tomme	sidebaand af lægter eller smaa sparrer	80 til dør træer tillige – med terskler	ingen

Neden tømmeret af hvad træ	Bielkernes		Sparernes længde	Af hvad træ			Hvor mange fag veggene ere			Fag med loft	Om skorstens piiben er af rå eller brændte sten ¹
	længde	førelse		bielker	sparer	lægter	klinede	muurede med raae steen	murede med brændte steen		
helst eege træe i dets mangel fyr	9 a 10 al.	6 tommer og til stuehuus 8 tommer eller 9	7 al.	fyr og gran			alle	ingen	ingen	14 som i 3die rubrique anførte	oftest af raae steen for neden til taget, men oven for taget 300 brændte steen.

Hvor høyt længden er steenet over jorden	Hvad penge faget kand anslaaes at være værd	Anmærkninger
½ al.	stuelængden a fag 20 rd med behørige skorsteen og bager ovn. De øvrige a faget 10 rd.	Taget af langhalm, men i mangel deraf løs halm eller siver. ² Rygningen med krage-træer af eeg over alt paa heele gaarden med løs halm beklædt. Efter beste indsigt anmærket af Hans Jensen ³ Ganløse d. 15de Aug. 1789

Fig. 11. På denne gård i Sonnerup ved Højby i Odsherred ses tydeligt, hvorledes forbindelsen mellem stolpe, bjælke, rem og spær har været udført i den enkle sidebåndskonstruktion. Det er karakteristisk, at spæret står som en klo ned om inderkanten af remmen, at denne ligger i en udskæring i den øverste ende af stolpen, mens bjælke og stolpe er skåret halvt i halvt, »glammet«, og er fastholdt med en svær trænagle. Den lille skalk på siden af spæret hviler mod remmens yderside.

Fig. 10. Efter nordsjællandsk skik er bindingsværket i denne østlænge under nedrivning i en gård i Virum udført med bjælker glammet i stolperne og med påbladede, korte skråbånd imellem disse. Der er brugt udvendigt synlige sidebånd i stedet for løsholter. Bag dette ses her de lange, gennemgående støjler, der normalt er skjult af lerklining og vægtavlene.

No. 4 Overslag paa een bondegaards bygning fra Farum sogn

/2/ Hvilken længde	Om foden under huuset af hvad føjelse kant	stue huus	Fagenes antal		Fagenes bredde	Stolpernes		Om løsholter	Om opstander	Om storm anker hvor mange
			stald	lade		højde	føjelse kant			
Øster, væster, nordre, sønder svar gementlig stue længden sønden el- ler nordre længde og skornsteenen op i giennem rygningen, bagero[v] nen mæst uden for, malt kiølne ved jorden alt oftest af raa steen.	af kampesteen	13 og brede 2½ al. ikke bykket i de andre længder	tilsammen 36 fag		3 al.	3½ al.	6 tomme	sidebaand af lægter	40 her i er og dør trer beregnet	0

Neden tømmeret af hvad træ	Bielkernes		Sparenes længde	Af hvad træ			Hvor mange fag væge er			Hvor mange fag med loft	Hvor høyt læng- den er staar over jorden	Hvad pænge fagene anslaaes være værd
	længde	føjelse		bielker	sparer	lægter	klinede	muurede med raae steen	murede med brende steen			
om muli af egetræ el- lers fyr	9 a 10 al.	6 tomer men til stuuen 8 tommer	7 al.	fyr og gran			alle	0	0	13 de i træ- de robrig anførte	½ al.	stuelængden a fag 22 rd.ler med behøri sko[r]ssteen og bageroven re- sten a fag 12 rd.

[Anmærkninger]

Bræde gavle og røgning af grøn tørve, taaget af langhalm over alt paa gaarden. Dette maa
jeg og errindre at det ansette antal opstander vilde ikke blive til strækkelig. Til en stalds ind-
retning behøves 10 a 12 stk og lige saa mange dørterskler saa der vilde vist behøves 60 stk.

Staunholt den 9de A[u]g. 1789

Under danist efter bæste skønsomhed E. Nielsen

(RA Rtk 2485.58 LuC 2 D 406 g.

Sagen »g« er overländinspektør Bærners profil- og grundtegning af udflytteren Lars Larsens gård på Rødovre mark. Disse tegninger er blevet sendt til Rentekammeret, hvor de senere er blevet fjernet fra sagen.)

RA Rtk 2485.58 LuC 2 D 406 h

Overslag

paa bekostningerne til Laurs Laursens¹ udflyttede og paa Rødovre Mark af nye opbygte gaard der staaer for hartkorn – 9 tdr.

1) Stuehuset beliggende norden i gaarden er 12 fag med lovt over alt, stolperne er af eg 4 allen høye, bielkerne af fyr 9½ allen og sparerne af dito 7½ allen, og hver fag er 3 allen viid, indrettet 3 fag til daglig stue, eet fag til kammer, 3 fag til bedste stue, eet fag til skaarsteen og bagoven² – 3 fag til brøghuus og eet fag til piigekamer dertil.

	rd	mk	sk
40 nye ege stolper a 4 allen			
a støkket 4 mk er	26	4	–
13 bielker à 2 rd er	26	–	–
4re lange leidetræer ³ a 2 rd er	8	–	–
26 sparer à stk – 2 mk 8 sk er	10	5	–
12 tylter breeder til lovt à			
tylt 4 rd er	48	–	–
een snees steenlægter til siidebaand i stæden for løsholter			
à støcket 1 mk er	3	2	–
8 ^{te} sneese lægter til taget			
à snees 1 rd 1 mk er	9	2	–
8 ^{te} sneese dito til hæle i væggene	9	2	–
30 læs langhalm à læs 2 rd er	60	–	–
til 2de gavle, dørre, dørgerichter ⁴ og vindves karme 8 tylter			
breeder a 3 rd er	24	–	–

4re tylter mindre sparer til dørstolper, hane bielker og skalke, samt indvendige stændere ⁵ i skiellerumene à 4 rd er	16	–	–
8 ^{te} fag vindver à 2 rd er	16	–	–
toe tuusinde søm à 100 ^{de} 2 mk 4 sk er	7	3	–
smedde beslag med laase og hengsler etc.	20	–	–
tømmer, snedker og tække arbejdsløn	34	–	–
bagovn og skaarsteen er opført af raae muursteen, undtagen bagovns hullet ⁶ og det øverste af skaarsteens piben som er af brændte steen, har kostet i alt	30	–	–
er summa	357	–	–

2det) Den østre længe er 14 fag, indrettet 4 fag til hølélade, 2 fag til gennemkiørsels port 2 fag til vognskuuer 3 fag til en lade og 3 fag til en tærskeloe, dertil forbrugt:

	rd	mk	sk	rd	mk	sk
40 stolper						
à stk 4 mk er	26	4	–			
14 bielker à 7 mk	16	2	–			
6 læidetræer						
à 2 rd er	12	–	–			
30 sparer à 2 mk 8 sk	12	3	3			
/2/ lateris [og Transport]	67	3	–	357	–	–
24 stk mindre sparer til hanebielker, dørstolper indvendig og opstandere samt skalke à						
stk 2 mk er	8	–	–			
20 sneese lægter til taget og hæle i væggene à 7						
mk er	23	2	–			
32 læs langhalm						
à 2 rd er	64	–	–			

tømmer og tækkear- beidsløn samt smedde	rd	mk	sk	rd	mk	sk
beslag til port og døre	33	2	—	196	1	—
3die) den syndre længe						
11 fag, indrettet 5 fag						
til stald 2 fag til een						
tærskeloe og 4 fag til						
lade, til dette forbrugt						
saasom:						
40 stolper à 4 allen ud-						
vendig og til heste spil-						
tover à støkket 4 mk er	26	4	—			
11 fyrre bielker à 9 allen						
a støcker 1 rd 8 sk er	11	5	8			
4 læidestøkker à 2 rd er	8	—	—			
24 stk sparer à 2 mk						
støkket	8	—	—			
16 sneese lægter à 7 mk						
er til taget og væggene	18	4	—			
2 tylter mindre sparer til						
hane bielker skalke,						
opstandere og dørtræ-						
er indvendig	8	—	—			
24 læs langhalm à 2 rd er	48	—	—			
tømmer, tække og smed-						
deløn	24	2	—			
er				153	3	8

4de) Den vestre længe, bestaaer af 14 fag og er 9 allen i dybden, indrettet — 3 fag til lade — 2 fag til een tærskeloe dernest een dito lade paa 2 fag, eet tørvehuus 2 fag faarehuus 1 fag, karlekammer 1 fag og huggehuus 1 fag, dertil:

Fig. 13. Her ses skalken, der er sømmet på spærfoden. Herved føres tagskægget så langt ud fra væggen, at lerkliningens beskyttes mod udvaskning. Under det ødelagte stråtag ses, at de tværgående lægter er sømmet på spærene, der står på tagremmen. I den ødelagte lerklining ses enderne af de tilspidsede, lodrette støjler. De er anbragt i huller i tagremmens underside. Gård i Svogerslev.

42 stolper à 4 allen à 4 mk støcket	28	-	-	
13 bielker à 1 rd 8 sk er	14	-	8	
6 læidestøcker à 2 rd er	12	-	-	
30 sparere à 2 mk 8 sk	12	3	-	
18 sneese lægter til taget og hæle i veggene à 7 mk er	21	-	-	
32 læs langhalm à 2 rd er til hanebielker, skalke og dørstolper 2 tylter smaae sparetræer à 4 rd er	64	-	-	
tømmer tække og smed- deløn	8	-	-	
	33	2	-	
				192 5 8
Paa disse 3 udlænger er 3 gavle, hvortil er brugt 6 tylter breeder à 2 rd er				12 - -
tvende porte med laager paa, og 2de halv porte for eet vognskuur og eendeel døre paa alle tree længer, dertil er forbrugt				
	<hr/>			
lateris [og transport]	911	4	-	

10 tylter breeder à 2 rd er	20	-	-
5 tuusinde søm til bemelte 3 udlænger til heele gaardens tage 10 lpd tække- garn	18	4	8
4000 tækkieppe à 100 ^{de} 2 mk er 5te) er i gaarden oprettet een brønd - 10 allen dyb opført med beklædning fra bonden og op over jorden af Gul- lands ⁷ tømmer og breeder, brøndstøt- ter af eeg, med vippe og behørig be- slag, har kostet	10	-	-
	13	2	-
	<hr/>		
summa	1003	rd	4 mk - sk

Dette er saaledes rigtig udregnet og forfattet saa nøye som mueligt, hvad gaarden kunde koste paa nye at opføre, foruden arbeidet med mine eegne folk, saasom til at opgrave og tilføre steen til sylstene, lergravning og klining, huusenens rygning, brolægning i gaarden og staldene med meere, dog tilstaaer ieg at i udhuusene er indvendig til skiellem forbrugt noget af gaardens gamle nedbrudte tømmer, hvad deraf befandtes tienlig saa just alt det anførte ikke er kjøbt af nye.

Rødovre den 17de Augustj 1789 -

Lars Larsen
gaardmand og selvejerbonde

Fig. 14. Porten ind til Borsagergård er lukket, men den kan drejes om en tap, der står i en fordybning i den store portstolpesten til venstre. Sådanne stolpesten har været brugt siden jernalderen. Portens tværslæer er naglet på med store trænagler. Døren til højre står åben, og indenfor anes bundter af ny langhalm, der står klar til omtækning af taget. Det er så tyndslidt, at man kan se tækketæppene, der holder strået på plads. Gården er fra Tune syd for København og ses udefra på fig. 4.

RA Rtk 2485.58, LvC 2 D 406 i

Rentekammerets tilføjelse langs brevetts venstre kant: til regimentsskriver Nørager d. 25. Novb. 1789. Og nederst på brevet er tilføjet: indløbet d. 7. Sept.

Til hans excellence hr. geheimeraad og amtmænd Scheel Plessen

Underdanigst pro Memoria!

Ifølge Deres Excellences høy respective ordre af 6te Juli¹ sidst, haver ieg underdanigst at indberette, at til bøndergaarde som udflyttede og opbygges på Kiøbenhavns districts første deel,² og som af bønderne selv beskostes, bruges ingen foedstøkker, løsholter eller stormstivere,³ men stolper og hæl sættes paa steen. Stolperne er de meeste steder af eeg, og i stæden for løsholter kjøbes enten

steenlægtter eller andre saugskaaren lange lægtter, som hæftes fast paa stolperne og kaldes siidebaand. Tagene er med fyrelægtter, tækket med halm, skaarsteens piber staaer de meeste steder igiennem rygningen 2 alen høyt over taget. Skaarsteenen opføres af raae steen, undtaget[n] hvad som bliver uden for taget, dertil bruges brændte steen. Malt kiøllerne ere ved jorden, bagerovne staaer de fleeste steder uden for huuset. Een forsigtig bonde setter sin bygning paa steen een halv, heel eller og meere over jorden og fylder jndvendig i gaarden og huusene for at give vandet fald fra gaarden.

Stuelængderne settes her i eignen de meeste steder imod nord. Længderne sammenbygges tæt til hinanden, og gavlene beklædes med bræder.

Herved insinueres⁴ og tillige een profil og

Fig. 15. Et kraftigt udvendigt sidebånd afsluttes ved stolpen med en svalehalebladning. Al tømmer og lerklining er overkalket, som det er almindeligt på sjællandske gårde.

[Udflyttergårde fra Vallensbæk og Ballerup] RA Rtk 2485.58 LvC 2D 206 k

Underretning om de paa Kiøbenhavns districts første del¹ udflyttede bøndergaarde i aarene: 1788 og 1789 deres bygnings maade og tilstand

	Hvilken længde	Om foed under huuset af hvad størrelse og kandt	Fagenes antal			fagenes breede	Stolpernes		Om løsholter	Om opstandere	Om stormankere og hvor mange
			stue huus	stald	lade		højde	førrelse i kandt			
Wallenbeks Bye. ² Hans Olsens gaard ³	norder længde øster længde synder længde vester længde	nej	16	2 7	8 9 10	2½ all. 3 all. dito dito	4 all. 4 all. dito dito	6 og 7 tom dito dito dito	nej, men i stæden siidebaand af fyr	tvende i hver gavl og skielerum a 3½ allen	ingen
Hans Rasmussens dito ⁴	syndre længde er stuehuus vester længde norder længde	nej	11	3 3	6 6	2½ all. 3 all. 3 all.	4 all. 3½ all. 3½ all.	6 og 7 tom 6 og 7 tom 6 og 7 tom	ligesom oven-anførte	ligesaa	ingen
Ballerup ⁵ Anders Andersen ⁶ NB. har indkøbt tømmer til den 4de længde	norder længde stuehuus synder længde øster længde	— — —	11	4 3	10 11	2½ all. 3 all. 3 all.	4 all 4 all 4 all	6 og 7 tom dito dito	ligesom oven-anførte	ligesom oven-anført er	ingen

grundtegnings⁵ over een udflyttet bonde gaard paa Rødovre Mark som beboes af Laurs Laursen,⁶ tilligemed eet overslag af manden forfattet paa bestkostningerne til sammes opbyggelse.

De befalede efterretninger om de udflyttede /2/ bøndergaarde skal blive indrettet efter det tilsendte schema, naar de dertil belovede trykte exemplarer bliver udfærdigede, men forinden udbeeder ieg mig naadigst ordre om saadan underretning befales for alle hidtil udflyttede bøndergaarde, eller alleene for de som dette aar og for eftertiiden udflyttes.

Fredericksberg d. 20de Augustj 1789

Underdanigst
J. [P. S.] Nørager⁷

Needen tømmeret Af hvad træ	Bielkernes		Spær- rernes længde	Af hvad træ			Hvor mange fag af væggene ere			Hvor mange fag med loft	Hvor høyt læng- den er steenet over iorden	Hvad penge faget kan anslaaes være værd
	længde	førrelse		bielker	sparer	lægter	klinede	med raæ- steen	med brændte steen			
stolperne af eeg og siide- baandene af fyr	9 all 8 al dito dito	8 tom 7 à 8 tom dito dito	7 all 6¼ all dito dito	fyr dito dito dito	fyr dito dito dito	fyr dito dito dito	klinede			13 - - -	2 à 3 til 4re quarter	30 rd 15 rd 15 rd 15 rd
ligesom oven- anførte	9 all	7 og 8 tom	7 all	fyr	fyr	fyr	klinede			4 - -	2 à 3 quarter	28 rd 15 rd 15 rd
ligesom oven- anførte	9 all	7 og 8 tom	7 all	fyr	fyr	fyr	klinede			11 - -	2 à 3 til 4re quarter	30 rd 18 rd 10 rd*

Saaledes efter skeede undersøgning forfattet

Fridericksberg den 1te December 1789 Underdanigst af J. P. S. Nørager⁷

*da det tildeels er gl. materialier

2-3 Kronborg og Frederiksborg amter

Amtmand 1771-1805: Henrik Levetzau¹

4 Roskilde amt

Amtmand 1787-1796: Verner Jasper Andreas Moltke

Fig. 16. »Kongsgården« i Lejre, mens udhuslængerne endnu var bevaret. Disse er af meget forskellig alder. Foran hovedindgangen i stuehuset ses et lille bislag med trægavl. Til højre for bislaget ses køkkenafdelingen med stuehusets skorsten, der er her meget svære egestolper med mærker efter flere tidligere anbringelser af udvendige sidebånd udover den nuværende. I resten af gården er anvendt almindeligt tappet bindingsværk, dog enkelte andre steder med spor efter den ældre sidebåndskonstruktion.

RA Rtk. 2482.223 LuC J 2D 372 cum a, b, c, d.

Til det kongelige rentekammer.

Pro Memoria

Herved har jeg den ære at tilsende det kongelige rentekammer den forlangte forklaring over den paa Roeskilde amt brugende bygnings maade ved udfløttede bøndergaarde,¹ samt profil og grundtegnning af en bondegaard;² tilligemed beregningen over dens bekostning. At dette ikke alt længe er bleven det kongelige rentekammer tilstillet har sin grund deri, at jeg ikke før har kundet faae bemeldte grundtegnning med bielag, dog har hr. land-inspecteur Munch³ ingen deel i opholdet, jeg haaber altsaa at det kongelige rentekammer her vil have mig undskyldt. For hr. land-inspecteur Munchs arbejde har jeg maattet betale ham 5 rd, hvilke 5 rd i amtstuen til imodtagelse maatte blive mig anviste, følger her ved hans qvittering.⁴

Roeskilde den 5te December 1789

Moltke⁵

RA Rtk 2482.223. 2D 372 b

Til deres høy velbaarenhed

hl. kammerherre og amtmand Moltke

Underdanig Pro Memoria

Ifølge Deres høy velbaarenheds Pro Memoria af 27de f.m. /: jeg paa min reise hertil imodtog:/ hvorudi tilligemed den af mig indsendte tegning af Niels Christensens gaard udfløttet fra Fersløv bye⁶ forlanges beregning over dets bekostning;

Paa Corsøer amt⁷ har jeg ligeleedes forferdiget en tegning til rentekammerets oplysning, hvorved ikke jeg, men vedkommende lodseyere affattede bekostning beregningen. Men uagtet saadant er udenfor mit egentlige fag, skal jeg med ald nøy-

agtighed ved hielp af hukommelse og formodning af den egns da værende priis i overslag anføre følgende beregning.

	rd	mk	sk	rd	mk	sk
a) Søndre længde er 12 fag nye stuebygning.						
Til hver fag 2½ læs langhalm a læs 10 mk	4	1	—			
2½ pund tækkegarn						
a pundet — 5 sk	—	—	12½			
2de stk sparetrær a 24 sk	—	3	—			
9½ stk lægter a tylt 7 sk	—	5	8			
30 stk søm	—	—	12			
1 stk til hanebielke	—	—	8			
2de stk 3½ al. eegestolper a alen 12 sk	—	5	4			
2de do 2½ al. løsholter a alen 12 sk	—	3	12			
5 alen skaarne fyr remme stk a al. 8 sk	—	2	8			
arbejdsløn til tømmermand ditto til tækkemand	—	5	—			
a bind 2 sk	—	3	8			
	<hr/>					
beløber a faget udgør for 12 fag	9	1	8½			
Endvidere til et bieslag ⁸				111	—	—
14 al eege tømmer til stolper og løsholter: a alen 12 sk	1	4	8			
fyr-tømmer og lægter	1	1	—			
brædder og søm til gaul	—	2	8			
arbejdsløn til tømmer og tækkemand	1	1	—	4	3	—
	<hr/>					
2de ender i huuset, dertil 6 eege stolper, 8 løsholter 41 al. a 12 sk	5	—	12			

	rd	mk	sk	rd	mk	sk
til gauler og vindskeeder						
28 stk norske brædder ⁹						
a tylt 10 mk	3	5	5			
150 stk 4 tom søm						
a 100 2 mk 4	–	3	6	9	3	7
Til 2½ skillerum tværs i						
huuset 7 stk fyr stolper a						
2 mk, 2½ sparer til løs-						
holt a 1 mk 8	2	5	12			
2 skillerum paa langs i-						
giennem 6 heele fag						
5 stolper a 2 mk – 2½						
sparer ligeledes a 1 mk						
8 sk	2	1	12	5	1	8
	<hr/>					
lateris [og transport]	130	1	15			
/2/						
Til loft 1½ tylt bredder						
til hver fag a tylt 10 mk	2	3	–			
arbejdsløn for ligning a						
tylt 3 mk	–	4	8			
110 stk søm	–	2	8			
	<hr/>					
beløber for loftet over 11						
fag til				40	2	–
til 1 skorsteen, bagerovn						
og jordkølle 4000 raae						
steen a 100 stk 12 sk	5	–	–			
200 brændte ditto	1	4	–			
muure og kalkslager løn	5	3	–			
1 skorsteen til indsidder						
stuen						
1000 raae steen	1	1	8			
100 brændte ditto	–	5	–			
arbejdsløn for muurning	1	2	–			
2de 3 alens stolper til ham-						
mer ¹⁰ i begge skorsteene	–	4	8	16	2	–

	rd	mk	sk	rd	mk	sk
6 fag vindues karmen						
materialer og arbejde a fa-						
get 1 rd	6	–	–			
glarmester arbejde a faget						
1 rd	6	–	–			
beslag a faget 3 mk	3	–	–			
3de stk enkelte ditto						
snedker, glarmester og						
smede arbejde a stk 7 mk	6	3	–	21	3	–
6 stk heele døre med kar-						
mer; materialer og sned-						
ker arbejde a 9 mk	9	–	–			
beslag og klinkefald a 2						
mk 4 sk	2	1	8			
3de pr. halve døre uden						
karmen a pr. 9 mk	4	3	–			
beslag a pr. [par] 4 mk	2	–	–			
1 laas til bieslag døren	1	–	–	18	4	8
Kalk til ind- og udvendig						
brug 3 td a 4 mk				2	–	–
beløber for stue-huuset						
foruden steig ¹¹ til de kli-						
nede vegge, mønning af						
jordtørv, underklædning						
af halm, samt pligts ar-						
bejde ¹² ved klining og						
bygnings materialiers						
transport til sum:				229	1	7
b) Vestre og nordre læng-						
der, som foruden port						
udgør i brede 8 al. i						
længde tilsammen 21 fag						
a faget 8 rd	171	13	3	–		
over porte 2de fag tag						
rygning m.v.	4	3	–	176	–	–

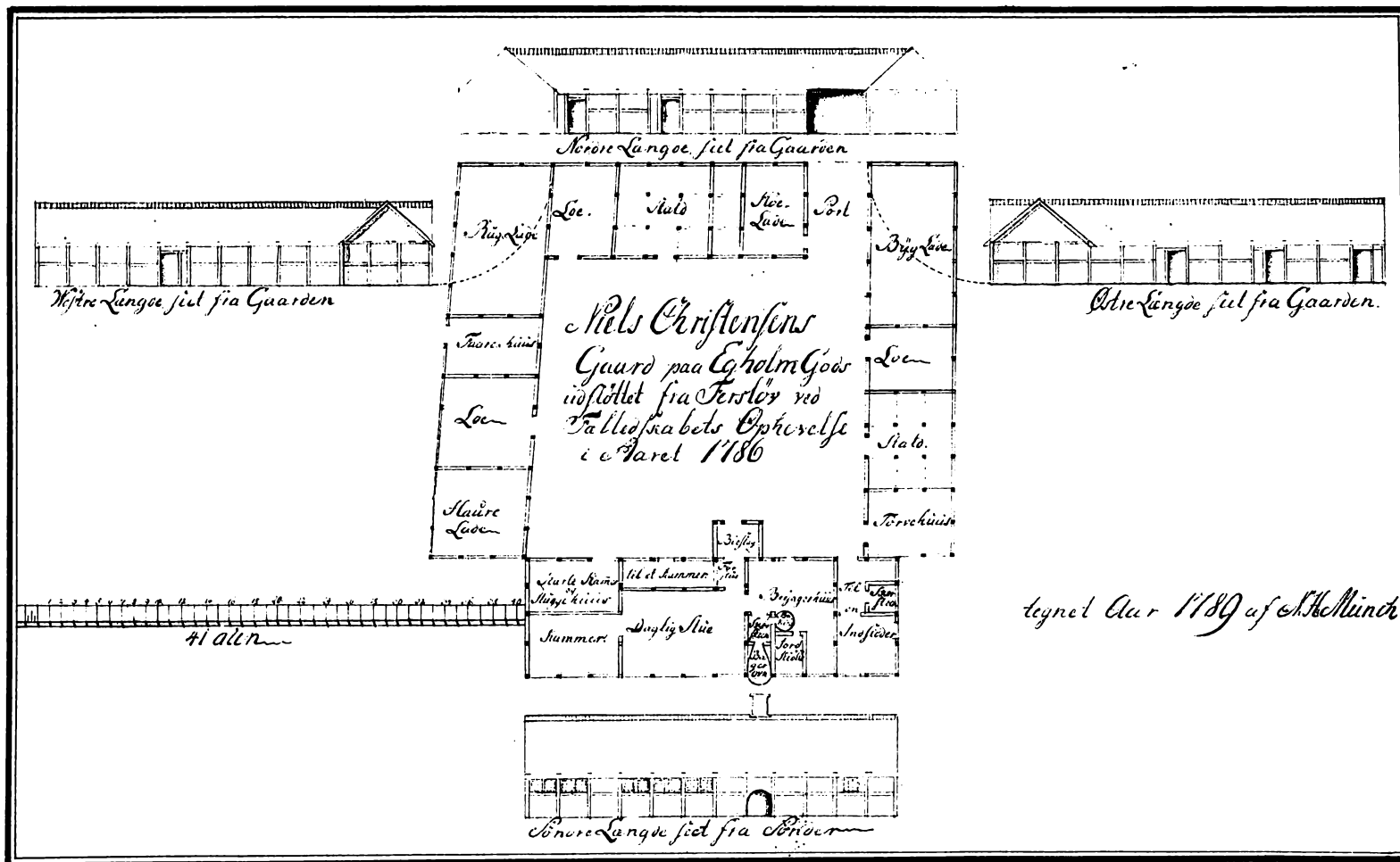

Fig. 17. Teksten på tegningen af udflyttergården fra Ferslev i Horns herred lyder: »Niels Christensens gaard paa Egholm gods udfløttet fra Fersløv ved fælleskabets ophævelse i aaret 1786«. Nederst ses opstalten af bagsiden af stuehuset. »Søndre længde seet fra sønden«. Herover er planen af stuehuset, der fra venstre er inddelt i: »Karl's kammer og hugge huus, kammer, til et kammer, bieslag, forstue, dagligstue, brygger huus, skorsteen,

bagerovn, br(ygger)kied(el) jordkiølle. Til en indsidder, skorsteen«. Til venstre ses: »Vestre længde, seet fra gaarden. Rug lade, faarehuus, loen, haure laden«. »Nordre længde, seet fra gaarden, loe, stald, høe laden, port«. Til højre ses: »Østre længde seet fra gaarden, byg lade, loen, stald, tørvehuus. Tegnet aar 1789 af N. H. Munch«.

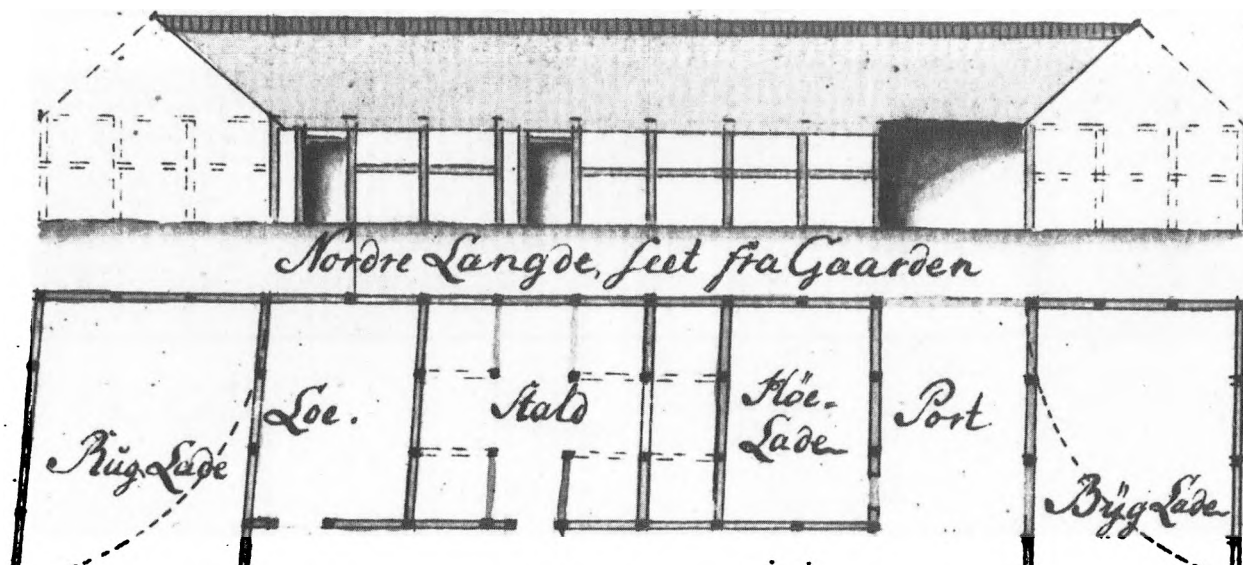

Fig. 18. Nordlængen på den firlængede gård fra Ferslev, 1786. Det er gårdsiden med dør ind til tærskeloen, til stalden og porten, der ses. Længen er sammenbygget med østlængen. Bindingsværket er angivet spinkelt og ret enkelt uden skræstivere. Med græstørv hen langs mønningen. Udsnit af fig. 17.

2de udvændige ender deraf, hvortil 4 eegestolper og 6 løsholter – 29 al a 12 sk	3	3	1			
4 halv beklædte bredde gaule, NB tillige med den østre uanførte længde – samt fornødne vindskeder						
2 tylt brædder a 10 mk	3	2	–			
200 søm	–	4	8	7	4	4
en port med laage, dertil 1 tylt brædder a 10 mk	1	4	–			
1 stolpe a 3 al.	–	2	4			
arbejdsløn og søm	1	2	–			
beslag til porten, 1 tap, 1 ring, 1 bøyle, samt til laagen 2 hængsler og stabler ¹⁴	1	2	–	4	4	4

4 stk døre, arbejdsløn, bredder og søm hvortil formoedes at være hængsler fra den nedbrækkede gaard a stk 9 mk	6	–	–
7 skillerum, dertil 14 stolper a 24 sk 21 løsholter a 12 sk	6	–	12
til spiiltouger ¹⁵ og krybber i stalden kunne medgaae af nye tømmer 12 sparere a 24 sk 12 brædder	4	4	–
Den vestre og nordre længders summa	205	1	4

/3/
c) Østre længde, hvortil alle materialier formoedes at være tilstrækkelig fra den nedbrækkede

Fig. 19. Stuehuset på Niels Christensens gård udflyttet fra Ferslev 1786. Det er gårdens sydlængde, og de fleste af længens små blyndfattede vinduer, der sikkert ikke har kunnet åbnes, sidder i sydsiden. Her ses også lige under husets eneste skorsten bagerovnens udragende »mave«. Planen viser, at der er samlet både bryggerkedel, malkhølle og bagerovn omkring skorstenen. Til højre for bryggeret er indrettet en lejlighed med eget ildsted til en indsidder, men skorstenen hertil er ikke ført op over og ud af tagryggen. Til venstre for bryggeret er der dagligstue og tre kamre. Udsnit af fig. 17.

gaard untagen langhalm som kunne medgaae 20 læs a 10 mk	33	2	—
2½ pund tækkegarn a 5 mk	2	—	8
tækkeløn for 12 fag a 3 mk	6	—	—
tømmer arbeide a 3 mk 8 sk	7	—	—

beløber af østre længde summa	48	2	8
stue længden som forhen	229	1	7
vestre og nordre længde	205	1	4

hvilket efter denne beregning ville be-
løbe foruden brønd, broelægning
m.m. til 482 rd 5 mk 3 sk

Birckerød d. 4de Dec. 1789

Underdanigst
N. H. Munch

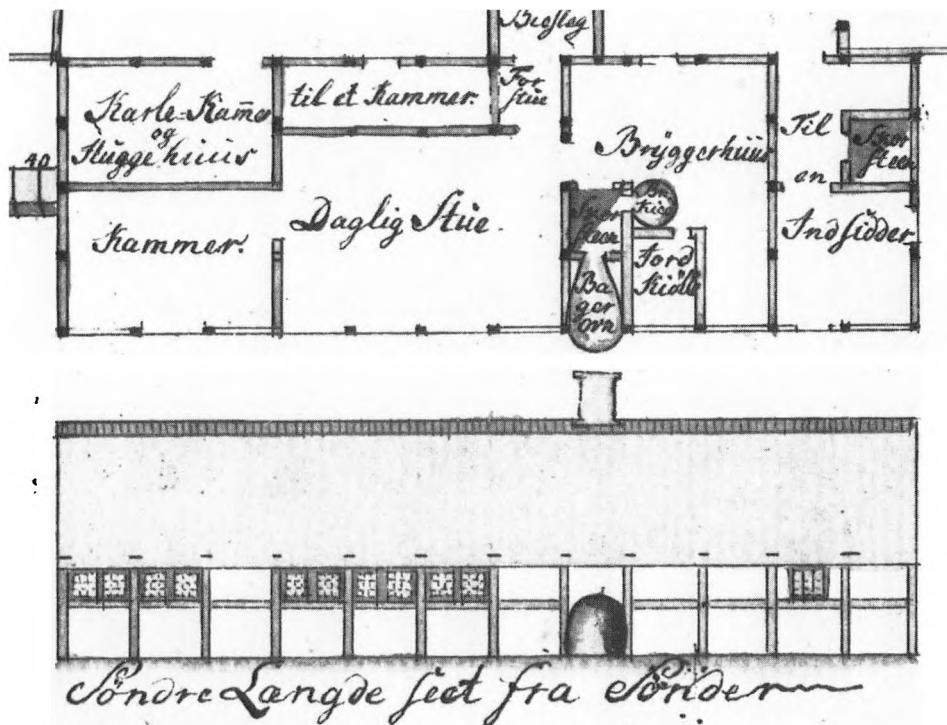
RA Rth 2482.223 LuC. 2D N.372 d

Forklaring over bygnings maaden som bruges paa
Roeskilde amt ved udflottede bøndergaarde!

Fodstykker bruges ikke, løsholter bruges, storm
ankere og opstandere bruges ikke. Tømmeret
pleyer at være: de udvendige stolper af eeg, de
indvendige og det øvrige tømmer af fyr. Taget
med fyrre lægter og af langhalm. Rykningen af
tørv eller halm med huuskraeger.¹⁶ Skorsteens pi-
berne staae 1½ al over taget og udføres paa ryggen
af taget, de ere af raae steen til imod taget, og oven
for samme af brændte steen: Malt køllerne bygges
almindelig ind i husset med den eene ende til skor-
steen muuren. Bagerovnen staaer uden for huuset
med skuur over og er muuret til skorsteenen. Byg-
ningerne steenes ved kampesteen omtrent ¼ over
jorden. Stue længderne vende deels mod synder,
deels til nord. Længderne sammenbygges paa de
fleste steder. Gaulene beklædes i almindelighed
paa stue husset med brædder og paa udhusene
bestaae de meest af riis.

Roeskilde den 5te December 1789

[V. J. A.] Moltke

Schema Om Bygnings Maaden for Udflyttede Bondegaardere.

/2/ Underdanigst Pro Memoria

I henseende til den Bygnings Maade som almindelig i denne egn bruges, ved udflyttede bønder gaardes opbyggelse, fordrister jeg mig foruden indlagde, at gjøre følgende forklaring, som nøjere oplyser de i det kongelige rente kammers skrivelse af 20de junii sidstl. ansurgte poster, nemlig: foedstykke, storm ankere og opstandere bruges ikke. Løsholter bruges for det meeste af eeg. Taget bestaaer almindelig af fyrre lægter, tækket med langhalm og anden halm. Rygningen er enten belagt med de saakaldede Huuskragere, som bestaaer af smaae træer, eller med tørve som er skaaret tynde og brede. Skorsteens piberne staae almindelig 1 a 1½ alen ud over taget, og udføres af rygningen, og ere af raae steen fra grunden til op imod taget, igennem taget og ovenfor af brændte steen. Malt kølle er ikke ganske almindelig, men hvor den findes er den sadt inde i huuset, med den eene ende til skorsteens muuren, bagerovnen staaer til siden af huuset med et skuur over, dog saaledes at den er muuret til skorsteenen.² Stue huusene ere ikke alle bygte i et hjørne, da de deels ere /3/ i synder og deels i nord. Længderne ere sammenbygte paa nogle gaarde paa andre ikke, ja der findes ogsaa een deel gaarde ikkun med 3 længder.

Gavlene paa Stuehuuset ere beklædte med brædder, paa udhuusene bestaaer gavlene for det meeste af riis.

Wiibyegaard³ den 3die september 1789

[underskrift ....]⁴

Til høyvelbaarne hr. kammer herre og amtmand Moltke

/4-5/ Efterretning

Hvorledes een bondegaard almindelig bygges, af hvad sort tømmer med videre:

hvilken længde	fagernes antal					fagernes bredde	stolpernes		løsholternes længde
	stue huus	stald	lade	port	tørve huus		høyde	førelse kandt	
Østre	10	4	6	2		2½ al	3½ al	6½ tom	2½ al
Syndre						2½ al	3½ al	6½ tom	2½ al
Vestre		3	7	2		2½ al	3½ al	6½ tom	2½ al
Nordre			6		2	2½ al	3½ al	6½ tom	2½ al

neden-tømmeret af hvad træ	bjelkernes		sparrenes længde	af hvad træe			hvor mange fag vægene er			hvor mange fag med loft	hvor høyt længden er steenet over jorden	hvad penge faget kan anslaaes at være værd
	længde	førelse		bjelker	sparrer	lægter	klinede	muurede med raee steen	muurede med brændte steen			
eeg	9 al	5½ tom	6 à 7 al	fyr	fyr	fyr	12	ingen	ingen	ingen	½ al	7 rd
eeg	9 al	5½ tom	6 à 7 al	fyr	fyr	fyr	10	ingen	ingen	10	½ al	11 à 12 rd
eeg	9 al	5½ tom	6 à 7 al	fyr	fyr	fyr	12	ingen	ingen	ingen	½ al	7 rd
eeg	9 al	5½ tom	6 à 7 al	fyr	fyr	fyr	8	ingen	ingen	ingen	½ al	7 rd

Wiibyegaard den 3 septemb[er] 1789 [Underskrift]⁴

Til høyvelbaarne her kammer herre og amtmand von Moltke i Roeskilde.⁵

Kongelig tjeneste.

/7/ Underdanigst Pro Memoria.

Udj følge høy respective circull. under 6te dennes haver jeg herved underdanigst skulled jnsinuere⁶ mine efterretninger angaaende bondegaards bygninger.

Det er Deres høyvelbaarndhed nok bekiaendt at her i egnen ikkun faae bonde gaards bygninger have foedstykker af tømmer, derfor jeg til denne jndberetning har taged som jdee eller exempel, een af de almindeligste gaards bygninger uden foedstykker af træe. Løsholter, stormankere /: eller siidebaand – bruges dertil sielden :/ opstandere /: eller stolper:/ og i almindelighed alt under tømmeret [er] af ege træe, naar det kand have.⁷ Taget eller oven tømmeret, sparrer og lægter, af furre træe, tækket med langhalm hvor det kan have. Rykningen belagt med tang eller halm og derover græs tørv eller krage træer. Skorsteens piiben af brændte steen, opføres helst ud af tagets rykning omtrændt 2 allen over rykken. Malt kiøllen bruges fleeste stæder opsadt ved skorsteenen neede i huuset. Bygningen pleier at steenes omtrændt ¼ allen over jorden. Stue længden vendes helst i øster og

vester, saaledes at stue vinduerne, hvor situationen tillader det, kan vende til sønder siiden /8/ længderne sammen bygges af nogle, men ellers sættes hver længde for sig, hvilket sidste er mindst beko-steligt, og tienligst i tilfælde af ilds vaade, og i samme henseende har man erfahret at det er vell, hvor loftet over stue og kammer er belagt med nogle tommer tyk leer, hvorved som oftest, naar taget er afbrændt og nedreven, endnu formedelst loftets bedækning med leer, det derunder værende boeskab kan blive frelst. Gavlene vendr[er]s af nogle med riis, men af nogle af samme vikledede halm-baands dukker, dog hvor best formaaes, beklædes gavlen med furre bredder. Bagerovnen opsættes ved skorsteenen, dog tildeels udenfor huuset, med skuur over.

Saaleedes Roeskilde den 27de august 1789.

Underdanigst af J. [Kerulff]⁸

Til høy velbr. hlr kammer herre og amtmand von Moltke,

Fig. 20. Gavlf af brænde- og vognskur under Toftholm-gård. Det lå ved vejen til Mørkøv i 1944. Gavlen består af ris, der er flettet mellem lodrette støjler på samme måde som mange gamle landsbygærder. Sådanne ris-gavle var praktiske, fordi de var billige at forny og gav luftcirkulation til de afgrøder, som ofte opbevarede på loftstængen.

/9-10/ Beteigning efter circulleret skema

omtrent af een, af meest almindelige bøndergaardens bygning uden foedstøkker af træ til een gaard paa 6 til 8 tdr hartkorn efter d.a. nøyeste priiser og sparsomste jndretning.

hvilken længde	om foed under huuset og hvad førelse i kant	fagenes antal			fagenes bredde	stolpernes		om løsholter	om opstandere	om stormankere og hvor mange	neden tømmeret af hvad træ	bjælkernes		sparrenes længde
		stue huus	stald	lade		højde	førelse i kandt					længde	førelse	
nordre østre vestre søndre	ingen	8		10	9 8½ 8½ 8½	3½ 3½ 3½ 3½	7 tomme bred 6 tomme tyk	2½ allen lang 6 tomme / □	3 allen lange	ingen	helst af egetømmer	9½ allen lange	6 tommer i rod enden	7 allen lange

/11/ Underdanigst Pro Memoria

I anledning af Deres høyvelbaarenheds pro memoria af 6te d.m. grundet paa det kongelige rentekammers foranstaltning af 20 junii sidstleden, skulle jeg ikke undlade, betreffende en bondegaards sædvanlige bygnings maade og indretning paa Ledreborg grevskab⁹ endskiønt samme er meget forskiellig, underdanig at meddeele følgende forklaring: at fodstykker, stormankere og opstandere almindelig ikke bruges; men derimod ere stolperne og løsholterne udvendig af eeg og indvendig af fyr, bielkerne, leiderne, sparre-træerne, have- og vindbielkerne af fyr, taget opført med legter og langhalm, rygningen oplagt med løs halm og eege huus krager, skorsteenen af raae muur-

steen, undtagen piben som opføres paa rygningen af taget 6 kvarter oven for samme og er af brændte steen, malt-kiøllen opbyggt fra jorden af inde i huset, af raae steen, og bagerovnen som staaer ud fra siden af huset, med et skuur over, ligeledes af raae steen. Bygningerne plejer at stemmes¹⁰ ved kampesteen omtrent et kvarter over iorden. Stuelængden, hvor leiligheden tillader det, vender imod sønden og staaer for sig selv, da derimod udhuus-længderne sammenbygges, og gavlene beklædes paa stue /12/ huset med bredder, men paa udhusene opføres af riis og løv. Om nøjere efterretning efter det tilsendte schema meddeeles underdanig saaledes:

hvilken længde	om foed under huset af hvad førelse i kant	fagenes antal			fagenes bredde	stolpernes		om løsholter	om opstandere	om stormankere og hvor mange	neden tømmeret af hvad træ
		stue huus	heste og qvægstald etc.	lader og loer etc.		højde	førelse i kandt				
Østre Væster Nordre Syndre	bruges ikke		8 8	6 6 10	2½ alen	3½ al til siderne og 3 al til enderne	7 og 6 tommer	bruges	bruges ikke	bruges ikke	eeg udvendig og fyr indvendig

af hvad træ			hvor mange fag væggene ære			hvor mange fag med loft	hvor høyt længden ære over jorden
bielker	sparrer	lægter	klinede	muurede med raae sten	muurede med brændte sten		
furr eller gran træ			overalt kliinede vægge			loft over 8 fag stue huus	1/4 alen over jorden

Roeskilde den 27de Augⁱ 1789
Saaledes underdanigst ved

I. .... (Kerulf ?)⁸

hvad penge faget kand anslaaes at være værd

Stuehuuset med loft og tag af langhalm efter foreskrevne betegnning, anslaaes faget efter nøyeste og sparsomste overslag til ..... 13 rd 2 sk

Hvortil endnu bør henregnes for vinduer, dørre, vindskeeder, skorsteen, bagerovn med skuur over, samt kjøllen med flager, griis og viidre tilhørende, med fleere uomm^{te} [uommeldte?] a parte udgifter ved stuehuuset overalt, men udj proportion af alt, deelt paa eet fag omtrent 4 4

Saaledes er da herved et fag stuehuus anslaaet til ..... 18 rd

Udhuusene, naar tilregnes for hvad andet som efter denne foreskrevne betegnning ikke finder stæd saasom port, dørre, leder, gavltømmer, lægter, vindskeeder med flere uben [ævnt]te be- kostninger henregnet til udhuus bygning over- alt; med i proportion deelt paa eet fag efter sparsomste jndretning bliver saaledes for eet udhuus anslaaed ..... 10 rd

bielkernes		sparerne længde	af hvad træ			hvor mange fag væggene ere			hvor mange med loft	hvor høyt længden er stemmed over iorden	hvad penge faget kan anslaaes at være værd
længde	førelse		bielker	sparer	legter	klinede	murede med raae sten	murede med brændte sten			
9 alen	6 og 5 tomer	7 alen	fyr er enkelte 16 al træer	dito enkelte 12 al træer	fyr er 16 fodslegter	alle fag			10	et kvarter	10 rd 16 rd

Ledreborg den 29 Augusti 1789
C. Münster¹¹

Til høyvelbaarne hl. kammer herre og amtmand Moltke

/14-16/ En bondegaards sædvanlige bygnings maade paa Svenstrup gods

hvilken længde	om foed under huset af hvad førelse i kant	fagenes antal			fagenes bredde	stolpernes		om løsholder	om opstandere	om stormankere og hvor mange	neden tømmeret af hvad træ	bielkernes	
		stue huus	stald	lahde		højde	førelse i kant					længde	førelse
stue længden	ingen foed	11 fag			2½ al	3½ al	¼ al	2½ al lang ⁵ à 6 tomer tyk	3 al høj	ingen	eeg	8½ al	¼ al
udhuusene	ligeleedes	–	26 à 30		ligeleedes	ligeleedes	ligeleedes	ligeleedes	ligeleedes	ingen	ligeleedes	ligeleedes	ligeleedes

Til nøyere oplysning meldes underdanigst 1. at udhuusene i almindelighed bestaaer af 3 længder 2. at i disse længder er ikke alleene stald og lahde, men tillige faare huus, tørve huus, loe, port rum etc. 3. et saakaldet anker¹² af træ ligger under skorsteenen og til destobedre styrke for bielker og stolper, sættes

derpaa et krogbaand 4. i skovegnen her paa godset bruges som anført, rafter til udhuusenes lægtning, men paa heeden bruges fyrre lægter og 5. hiørnestolperne staaer gemeenlig paa een stor steen.

Svenstrup¹³ den 29de Augusthi 1789

Birch¹⁴

Fig. 21. Gadeporten i vestlængen i Kongsgården i Lejre. Den ses her inde fra gårdspladsen. I længen er et klime-taui fra 1786. I portens højre side findes den daglige gennemgang for gående trafik, således at porten kan holdes lukket for mindre husdyr, der kan gå frit omkring på gårdspladsen. Herfra er der afløb ud under porten.

sparernes længde	af hvad træ			hvor mange fag væggene ere			hvor mange med loft	hvor høyt læng- den er steenet over jorden	hvad penge faget kan anslaaes at være værd
	bielker	sparer	lægter	klinede	muurede med raae steen	muurede med brændte steen			
8 al	fyr	fyr	fyr eller rafter	ja	nei	nei	11 fag	ingen høyde	10 rd 48 sk.
ligeleedes	lige- leedes	lige- leedes	rafter	lige- leedes	nei	nei	ingen	ligeleedes	8 rd

/17/

Indberetning

Over den formeentlig udfordrende bygning og bygningsmaade ved udfluttende bøndergaarde med dertil fornødne og mest brugende material-sorter, beregnet efter en bondegaard med tillæg af jorder til omtrent 7 a 8 td. hartkorn, ifølge høi velbaarne hr kammerherre og amtmand Moltkes ordre udi circularskrivelse under 6te Augustij 1789, paa grund af det kongelig rente kammers skrivelse under 20de Julij nest forhen, forfattet for

Roeskilde Jomfrue Klosters gods¹⁵
udi Roeskilde amt

/18-19/

Hvorhos formeldes, at foedstøkker og stormanke-re ikke bruges, men for det meste løsholter, og nogle steder de saakaldte sidebaand; tømmeret som anført ege under og fyhr over tømmer saavel som lægter, langhalms rug, med halm eller tang belagt med græs tørv til røgning og nogle steder i skov egnen med de saa kaldte krage træer; skorsteenens opsettes midt i huset, opføres af raae steen indtil piben hvilken 1½ indtil 2 all over taget, opmuures af brendte steen; malt kiøllerne opføres

inde i huset fra grunden, men bagerovnene uden for til nordre side med skuur over; den nordre lengde pleyer sædvanlig være til stuehuus, og lengderne i omtrent 2 à 3 allens afstand fra hverandre, hvilke bønderne dog siden pleyer at sammenbygge for at have læe i gaarden; gaulene paa stuehuuset bliver undertiden beklædt med brædder, ellers ligesom paa udhuusene enten klinede til hane bielken, eller bevundene med riis i skov egnene, med tang ved strandkandten, eller med halm i de andre egne. Den anførte priis pr. fag, er beregnet efter en formeentlig middel priis paa langhalm pr. læs 9 sk, men naar en udfluttende gaard ikke er alt for slet i bygning faaes deraf nogle materialer til hielp til den opbyggende nye gaard, paa det høieste undertømmer, sparer og skielleroms tømmer til en lengde, samt nogen gammel langhalm til tækning, og i saa fall kand udhuus længdernes bekostning regnes pr. fag mellem 6 og 8 rd til bekostning; den hele bekostning er foruden pligts arbej-de og kiørsel med materialier som skeer af godsets øvrige bønder.

Roeskilde d. 20de Sept.tbr. 1789

.....?¹⁶

/18-19/

hvilke længder	om foed under huset af hvad førelse	fagenes antall			fagenes bredde	stolpernes		om løsholter	om opstandere	om stormankere hvor mange	neden-tømmeret af hvad træ
		stue huus	stald	lade		højde	førelse				
nordre længde	ingen	10			2½ all	3½ all	5 à 6 tom	eeg 2½ all lange 5 à 6 tom førr	3 all ege stolper	ingen	eeg
vestere længde	ingen		4 fag	8 fag loe og lade	2½ all	3½ all	5 à 6 tom	ditto	ditto	ingen	eeg
østere længde	ingen			12 for loe, lade og faare huus	2½	3½ all	5 à 6 tom	ditto	ditto	ingen	eeg

/21-22/ Specification

over en bonde gaards bygning, som befindes paa Giedderdahls¹⁷ gods under Roeskilde amt.

hvilken længde	om foed under huset af hvad førelse i kandt	fagenes antal			fagenes brede	stolpernes		om løsholter	om opstandere	om stormankere og hvor mange	nedentømmeret af hvad træ
		stue huus	stald	lade		højde	førelse i kandt				
syndre	ingen	12			2½ al	3½ al	6 og 5 tomme	bruges	bruges	ingen	stolper og løsholter af eg og fyhr saavel som opstandere [for alle fire længer]
vestre	ingen		4	8	2½ al	3½ al	6 og 5 tomme	bruges	bruges	ingen	
nordre	ingen		6	6	2½ al	3½ al	6 og 5 tomme	bruges	bruges	ingen	
østre	ingen		7	5	2½ al	3½ al	6 og 5 tomme	bruges	bruges	ingen	

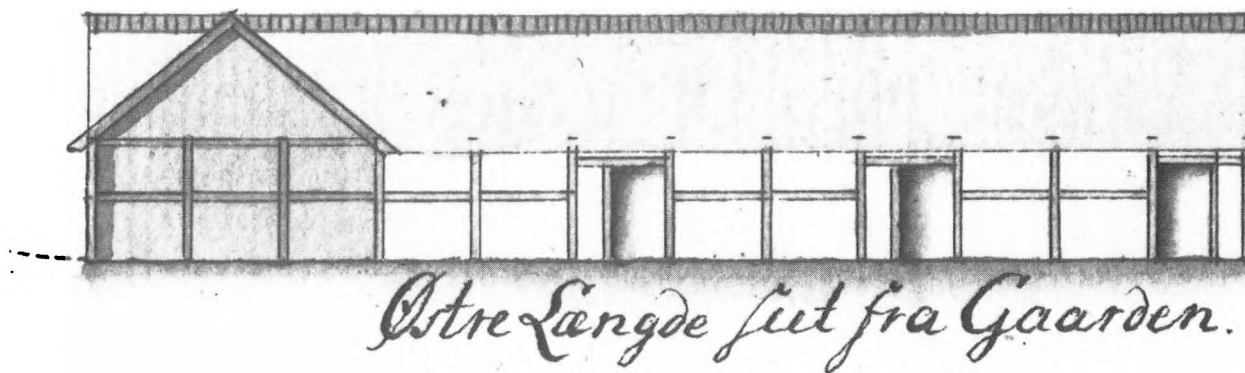

Fig. 22. Østlængens gårdside på den firlængede udflyttergård fra Ferslev. I denne længde er de fem nordligste fag byglade, dørene fører ind til tærskeloen, stalden og den sydligste ind til tørverummet. Det er et udsnit af fig. 17.

bielkernes		sparernes længde	af hvad træ			hvor mange lag vægge			hvor mange med loft	hvor høit lengden er stennet over jorden	hvad penge faget kan anslaaes at være værd
længde	førelse		bielker	sparer	lægter	klinede	muurede med raae steen	muurede med brændte steen			
10 all	5 à 5 tom	6 à 6½ all	fyhr	fyhr	fyhr	alle	ingen	ingen	10	½ à ¾ all	16 rd
9 all	4 à 5 tom	6 à 6½ all	ditto	ditto	ditto	alle	ingen	ingen	ingen	½ à ¾ all	10 rd
ditto	ditto	ditto	ditto	ditto	ditto	ditto	ingen	ingen	ingen	ditto	ditto

bielkernes		sparernes længde	af hvad træ			hvor mange fag			hvor mange fag med loft	hvor høyt læng- den er steenet over iorden	hvad penge faget kan anslaaes at være værd
længde	førelse		bielker	sparrer	legter	klinede	murede med raae steen	do med brændte steen			
8½ al	7 og 6 tom	6 al	fyhr	fyhr	fyhr	klinede	ingen	ingen	9 fag	8 al	hver fag à 12 rd
8½ al	6 og 5 tome	6 al	fyhr	fyhr	fyhr	klinede	ingen	ingen	–	8 al	hver fag à 8 rd
8½ al	6 og 5 tome	6 al	fyhr	fyhr	fyhr	klinede	ingen	ingen	–	8 al	hver fag à 8 rd
8½ al	6 og 5 tome	6 al	fyhr	fyhr	fyhr	klinede	ingen	ingen	–	8 al	hver fag à 8 rd

Saaleedes at være anført efter den her brugelig bygnings maade
attesterer Giedderdahl d. 30de aug. 1789

J. Barfoed, forvalter¹⁸

/23/ Underdanigst Promemoria
Den udi det kongelige rente kammers skrivelse af
20de Junij sidstleden befalede forklaring over byg-
nings maaden ved bøndergaardens opførelse, bliver
herved for Benzonsdahls gods underdanigst ind-
sent af Benzonsdahl¹⁹ den 18 Sept. 1789.

Sweistrup²⁰

høyvelbaarne hr kammerherre og
amtmand Moltke

/24/ Forklaring
Over den bygnings maade som ved de under Ben-
zonsdahls gods paa Roeskilde amt opbygte bønder-
gaarde har været brugelig og endnu ved forefal-
dende reparationer bliver fulgt, forfatet i anled-
ning af det hoy kongelige rente kammers prome-
moria af 20de Junij og amtmanden høyvelbaarne
hr kammerherre Moltkes circulair af 6 Aug. 1789.

/25-26/

hvilken længde	om foed under huuset af hvad førelse i kant	faggenes andtall			faggenes bredde	stolpernes		om løs- holter	om op- standere	om storm- ankere og hvor mange	neden- tømmereret af hvad træe
		stue huus	stald	lade		høyde	førelse i kant				
stue længden er sædvanligst i den nordre side af gaarden og de øvrige længder saaledes at gaarden sammenbygges i en firkant	almindeligst opfø- res huusene uden foed	imel- lem 14 à 16 fag	omtrent 10 fag	omtrent 16 fag	8 ^{te} à 8½ alen ²¹	4 ^{te} alen	6 à 7 tomme	ioe! og 5 tomme tykke	ioe! og 6 tomme tykke ingen	ingen	deels fyr og gran og tildeels eeg

/27/ Høy velbaarne hr. kammerherre og amtsmand Moltke kongelig tjenste. Roeskilde

/28-29/ Forklaring over hvorledes Walløe stifts bønder gaarde, naar de blive udflyttede og derved ny opbyggede bliver jndrettede.

hvilken længde	om foed under huuset af hvad førelse, kant	faggenes antall			faggenes brede	stolpernes		om løsholter	om opstandere	om store ankere og hvor mange	neden tømmereret af af hvad træe
		stue huus	stald	lade		høyde	førelse i kant				
øster vester norden sønden	ingen 7 og 8 tomme tyk ingen ingen	8	5 7	5 8 10	7½ all ²³	3½ all	6 tomme	ja	ja	ney	alt af eeg

/28-29/

Iøvrigt anmærkes at det ikke allevegne kan passe sig at stue læ[n]gden bliver af vesten længde, men denne bygges almindelig, hvor det efter de locale omstændigheder beqvemmeligst kan skee.

Ved udhuus længderne bruges i stædden for foodstykker saa kaldte søller²⁴ imellem stolperne, enten af gammelt eege tømmer eller eege greene. Til taget bruges lægter og tækkes med langhalm. Rygningen mynedes med halm eller tang som holdes fast med eege krager. Skorsteenen føres opigienem rygningen af taget; omtrent 1½ all oven for staaer piben ud. Den opmuures med raae steen

indtil imod rygningen af taget, men piben som staaer uden for muures med brændte steen. Malt kiøllerne indrettes neden i huuset i kiøkkenet. Bager ovnen staaer for største deelen uden for huuset med et skuur over. De 3de udhuus længder hver paa 10 fag sammenbygges, men stue længden sættes for sig selv i en afstand fra de andre huuse. Gavlene ere gandske opstaaende og almindelig vindes²⁵ med bøge riis fra bielken til rygningen.

Billesborg²⁶ den 15de Augustii 1789

J. Rosted.²⁷

bielkernes		sparernes længde	af hvad træ			hvor mange fag vægge ere			hvor mange med loft	hvor høyt længden er steenet over for iorden	hvad penge fagget kand anslaes at være værd
længde	førelse i kant		bielker	sparer	lægter	klinede	muurede med raae steen	muurede med brændte steen			
9 à 10 alen	8 ^{te} tomme	omtrent 7 à 8' alen	fyr eller gran	fyr eller gran	fyr eller gran	almindeligst alle faggene klinede			heele stue- huuset men ikke videre	omtrent ½ alen	stuehuuslængden 14 à 16 rd, – og udhuusene 8 ^{te} à 10 rd.

Ved denne forklaring maatte i øvrigt observeres: at foruden de tørve huus og herberg eller karle kammer med viidere som fag huus, som er antegnet til stue huus, stald og lade befindes enhver maatte finde nødvendig. Saaledes paa det nøyagtigste underdanigst forfattet af C. Sweistrup Benzonsdahl¹⁹ den 14 Septemb. 1789

bielkernes		sparrernes længde	af hvad træ			hvor mange fag vegge ere			hvor mange med loft	hvor høyt længden er steenet over iorden	hvad penge faget kan anslaes at være værd
længde	førelse		bielker	sparer	lægter	klinede	muurede med raae steen	muurede med brændte steen			
8½ all	5 og 6 tomme	6 all		alt af fyr		alle		ingen	6 fag	¼ al	stue huus a fag 14 rd udhuusene a fag 9½ rd.

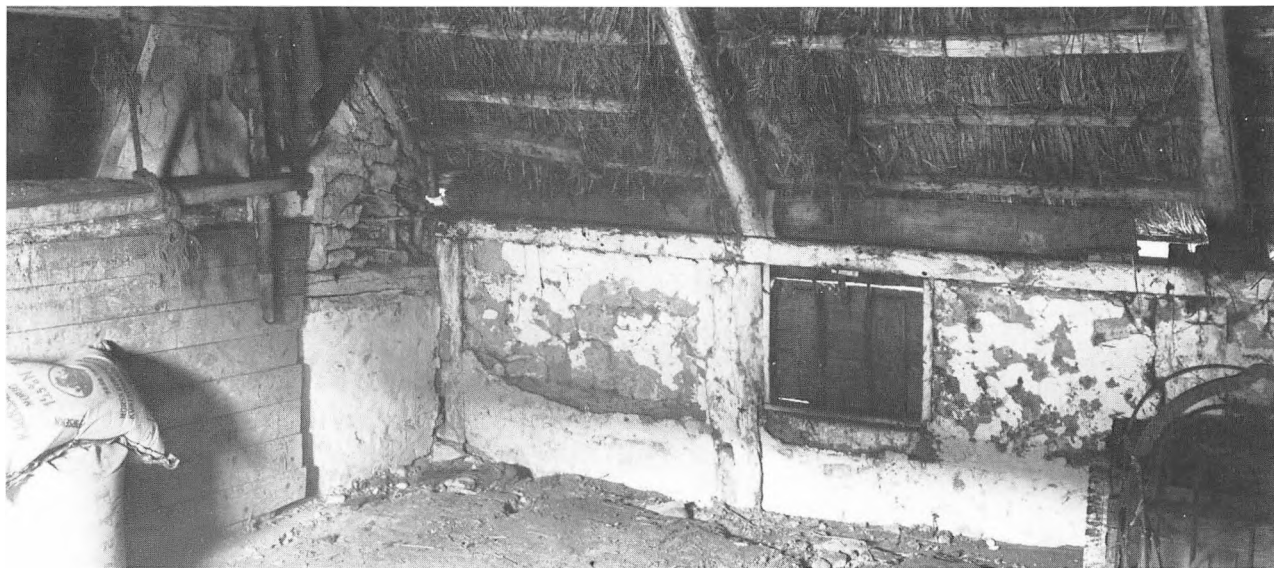

Fig. 23. Tærskelo med udskud og lem, der kan åbnes for at give passende træk til kastning af kornet i en gård i Herfølge.

/30-31/ Underdanigst pro memoria

I underdanigst følge Deres høyvelbaarnheds befaling udi circularir af 6 d.m. skulle ieg icke lade mangle, at anmelde hvorleedes bygninger herpaa godset ved udflyttede gaarde /: skiøndt hidendtil icke paa Roeskilde amt²⁸:/ pleier at opføres:

hvilken længde	om foed under huuset af hvad førelse hvad kant	fagernes antal			fag denes brede	stolpernes		om løsholter	om opstandere	om storm ankre	neden tømmereret af hvad træe
		stue huus	stald	loe og lahde		høyde	førelse				
øster længde som mest er stuel.	7 og 9 tomer	10			9 all	3 ½ al à 4 al	6 og 5 tommer	6 og 5 tomme	6 og 5 tome	6 og 5 tommer	eeg
væsten synden			8	2 loe 2 lahde 8	9 9	3 ½ 3 ½	6 og 5 6 og 5	6 og 5 6 og 5	6 og 5 6 og 5	6 og 5 6 og 5	eeg eeg
norder				loe 2 lahde 8	9	3 ½	6 og 5	6 og 5	6 og 5	6 og 5	eeg

Den viidere befahlede oplysning

Taget bestaar af lægter og langhalm. Rygningen af løs halm med krage træer paalagt. Skorsteens piiben udføres i ry(g)nin-

gen almindeligst 2 all høydeels af brente dels af raac steen. Maltkiøllen almindeligst i huuset. Bagerovnen uden for huuset, dog at dens indgang er til skorsteenen inden i huuset.²⁹ Stuelængden er meest i østen. Gaulene ere dels af bræder deels af

/32/ Underdanigst indberetning over bygningsmaaden ved udflyttede bønder gaarde paa Lindholms³² gods.

/33-34/ hvilken længde	om foed under huuset af hvad førelse kant	faggenes antall			faggenes bredde	stolpernes		om løs holter	om opstandere	om storm ankre og hvor mange	neden tømmereret af hvad træe
		stue huus	stald	lade		høyde	førelse				
norder lengde	ingen	10 fag			2 ½ al	3 ½ al	5 og 6 tomme	eeg 2 ½ al lang og 5 à 6 tomme førlse	3 al eeg stolper ditto	bruges ikke	eeg
vester lengde	ingen	10 fag	3 fag	7 fag til loe og lader	2 ½ al	3 ½ al	5 og 6 tomme	ditto sort		bruges ikke	eeg
øster lengde	ingen	10 fag		10 fag til loer og lader	2 ½ al	3 ½ al	5 og 6 tomme	fyhr 5 a 6 tomme	fyhr	bruges ikke	eeg, undtagen løsholterne er fyhr

Overalt bruges hverken foedstykker eller stormankre; men løsholter.³³ Tømmeret bestaar som forklaret, at eege under- og fyhr over tømmer saavel som legter. Langhalm tag skorsteene ne opmuures med raac steen undtagen skorsteens piiben, som

staar 2 ½ al. over taget, er af brente muursten. og skorsteenen udføres paa rygningen af taget. Maltkiøllerne er opført inden i huuset, men bagger ovnen ved stue huusets nordre side med udfordrende³⁴ skuur over. Den nordre lengde pleyer sæd-

bielkernes		sperrernes længde	af hvad træ			hvor mange fag vægge ere			hvor mange med loft	hvor høy længden er stenet over jorden	hvad penge faget kan anslaaes at være værd
længde	førelse		bielker	sparrer	lægter	klinede	muurede med raae steen	dito med brændte steen			
10 al	8 tom □	7 all	fyr	fyr	fyr	–		10	10	2 a 3 tom	10 a 12 rd
10	6 □	7	dito	dito	dito	10				2 a 3 –	5 a 6 rd
10	6 □	7	dito	dito	dito	10				2 a 3 –	5 a 6 rd
10	6 □	7	dito	dito	dito	10				2 a 3 –	5 a 6 rd

riis og deels af halm. Længderne ryges ickun siælden sammen.
Som saaledes underdanigst indberettes fra

Spanager³⁰ den 29de Aug. 1789

af Münster³¹

(på skemaets forside står:)

Til høy velbaarne her kammerherre og amtmand Moltke
Kongel[ige]tjeneste

Roeskilde

bielkernes		sparrernes længde	af hvad træ			hvor mange fag vægge			hvor mange med loft	hvor høy længden er steenet over jorden	hvad penge fagget kan anslaaes at være værd
længde	førelse		bielker	sparrer	lægter	klinede	muurede med raae steen	murede med brændte sten			
10 alen	6 à 7 tomme	6 à 6½ al	fyhr	fyhr	fyhr	alle	–	–	10 fag	½ à ¾ alen	à 16 rd fag stuehuus
9 alen	5 à 6 tomme	6 à 6½ al	dito	dito	dito	alle			ingen	ligesaa	à 10 rd fag udhuus
9 al.	5 à 6 tomme	6 alen	dito	dito	ditto	alle			ingen	ligesaa	

vanligst at være stuelængde. Lengderne bygges ungefæhr en 2 à
3 alens afstand fra hverandre. Saaledes efter beskaffenheden
rigtig opgivet underdanigst af
Lindholm d. 3 Septbr. 1789

J. Nørsgaard³⁵

p.s. Gaulene paa stue længderne beklædes med fyhre brædder,
men paa udlængderne vindes de med riis. Huusene mynnes
med halm eller tang og eege krabber.³⁶

/35/ Underdanigst pro memoria
 Herved har ieg den ære, underdanigst at tilstille de
 ved Deres høivelbaarenheds circulaire af 6te
 August sidstleden forlangte efterretninger om en
 bondegaards sædvanlige beskaffenhed.³⁷

Østrupgaard³⁸ d. 27de August 1789

F. Langebek³⁹

Til Deres høivelbaarnhed
 hr. kammerherre og amtmand Moltke.

/36-37/

hvilken længde	om foed under huuset af hvad førelse i kant	fagenes antal			fagenes bredde	stolpernes		om løsholter	om opstandere	neden tømmereret af hvad træ
		stue huus	stald	lade		høide	førelse i kant			
østre vestre nordre søndre	fod er ei brugelig under bønder gaarde paa denne egn, men de steenenes over iorden uden at settes i fod	er ge- meenlig paa 17 à 20 fag	i gaarden ere som oftest 2 stalde, een paa 3 à 4 fag, og een paa 5 à 6 fag	laden bestaar gemeenlig af 14 à 16 fag	2¾ al.	3½ à 3¾ al	6 tom- mer à 7	bruges gemeenlig ikkun i alle læng- derne men kuns hvor der ere ege- stolper f.e[ks.] i stu- elængden; i de længder hvor der ere fyrre stolper, bruges fyrre side- baand ⁴¹	i gavlene sættes geme- enlig opstan- dere af fyr	er kuns faae steder igiennem alle læng- derne af eeg, men er for det meeste deels af eeg, og de- els af fyrre træe. Al- mindelig har stue- længden eegestol- per og eege løs- holter.

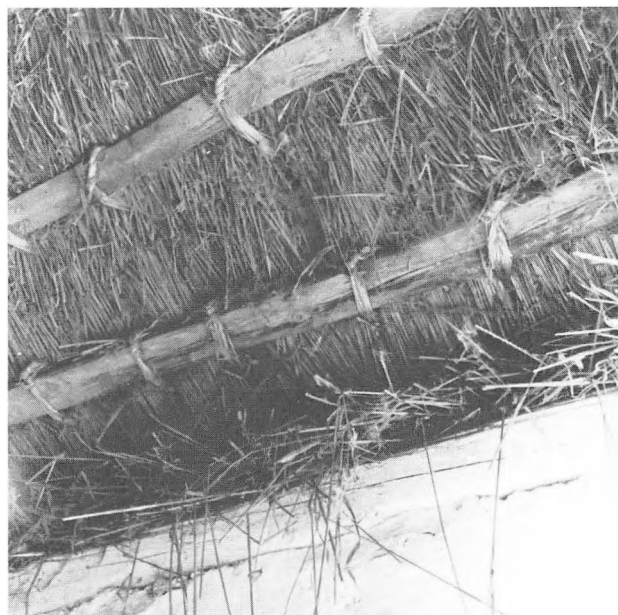

Fig. 24. Underside af stråta-
get, der er påbundet lægterne
med halmbånd.

Fig. 25. Tækkekæppe bundet
på ydersiden af stråtaget med
tosnoede halmsimer.

bielkernes		spar- rernes længde	af hvad træ			hvor mange fag vægge ere			hvor mange med loft	hvor højt længden er steenet over iorden	hvad penge faget kan anslaaes at være værd
længde	førelse		bielker	sparrer	lægter	klinede	muurede med raae steen	murede med brændte sten			
9 al	8 tomer	7 al	af fyrre træe	af fyr- re træe	af fyr- re træe	væggene ere i- giennem alle fag klinede	11	11	i en gaard er almindelig 18 à 22 fag med loft	overhovedet 1 go[d]t kvarter over iorden	et fag stuehuus 17 à 18 rd. et fag udhuus 10 à 11 rd.

Fig. 26. Et blyndfattet vindue med tværgående spærjern, der støtter de skrøbelige sprosser på en gård i Lille Valby.

5-8 Sæbygård, Kalundborg, Dragsholm og Holbæk amter¹

Amtmand 1781-1804: Mikael Herman Løvenskiold²

Fig. 27. Gammel gård, Abildgård, i Knapstrup stationsby. De fire længer er sammenbyggede, men har et par lodrette trægavle, og det overkalkede bindingsværk skjuler en udvendig sidebåndskonstruktion.

9-10 Antvorskov og Korsør amter

Amtmand 1785-1798: Vilhelm Mathias Scheel

11-12 Sorø og Ringsted amter

Amtmand 1787-1798: Vilhelm Mathias Scheel »ad interim«

RA Rtk 2485.58 LuC j 2D cum a-t. Omfatter indberetningerne fra amterne 9, 10, 11 og 12.

Til hr land-inspecteur Ehlers.¹
Pro Memoria

Fra det kongelige rente kammer er mig under 20de f.m. tilskrevet saaledes: [*se pro memoriets ordlyd s. 13. Det er stilet til amtmand Scheel, og man udbeder sig en forklaring fra hans amter, dvs. Antvorskov og Korsør amter*].²

I følge deraf skal jeg tjenstlig anmode Deres velædelhed at De behagelig ville have den godhed og forfærdige een profil og grundtegning over een sædvanlig bondegaard i Antvorschou og Corsør amter, som jeg meener kand tages i egnen ved Fuglebjerggaard,³ tilligemed beregning over dens bekostning- og følger til fornøden afbetiening de for vedkommende jordegods ejere indkomne kundskaber om bygnings maaden, hvilke jeg, tilligemed ovenmeldte tegning og beregning,⁴ udbeder remitteret.⁵

Slagelse dend 22de Julii 1789

V. M. Scheel⁶

RA Rtk 2485.58 2D No 407 cum a-t¹

A. Til det kongelige rente kammer
Pro Memoria

Først i disse dage har jeg fra stifts land inspecteur Ehlers erholdet den ham opdragne commissions udførelse :), i anledning af det kongelige rente kammers circulaire af 20de Juni,² anlangende bygnings maaden med de nye opbyggende bønder gaarde her i Antvoschou og Corsør amter, og derfor nu først kand have den ære at indsende det heele i denne materie saavel for disse som Sorøe og Ringsted amter, som skeer ved følgende documenter;

a) 1, 2 og 3 for Antvorschou og Corsør amter kand inspecteur Ehlers for disse amter gjorde tegning med vedhørende forklaring og beregning.³

Een ditto tegning af land inspecteur Munch,⁴ foranstaltet efter forvalteren ved Saltøe⁵ hans anmodning, grundende sig paa mine skeete begiæring, siden man troede bemeldte land inspecteur da var nærværende her i amterne, men som det

blev indberettet han ey var nærværende blev land inspecteur Ehlers directe herfra anmodet om denne /2/ forretnings udførelse; hvorefter ikke desmindre land inspecteur Munch siden haver optaget anførte tegning, som er aarsagen, at nu saaledes 2de tegninger indkommer.⁶ –

4, 5, 6, 7, 8, 9 og 10 de herom udstyrede circularen, men derover fra amternes proprietairen afgivne erklæringer. –

b) For Sorøe og Ringsted amter 11 land inspecteur Stockfleths⁷ tegning og 12 beregning⁸ – 13, 14, 15, 16, 17, 18 og 19 indkomne erklæringer, i anledning de udstyrede circularer, hvoraf tillige et hosfølger. –

Ved at overveje samtlige documenter, tegninger og beregninger, finder jeg ikke at der kand være yderligere oplysning og forklaring over bøndergaardernes bygnings maade i samtlige anførte amter, samt beregninger, derover affattet, end som skeedt er ved bielagene nor. 1 og 2, samt 11 og 12, og den ubetydelige forskiæl som maatte kunne uleedes af indberetningerne for Sorøe og Ringsted amter i bygnings maaden, fremfor Antvorschou og Corsøer amter, bliver i mine tanker næsten til intet, og at altsaa forklaringen som af land inspecteur Ehlers for sidst meldte amter er skeet, kand tienne til regel for samtlige 4 amter. –

I øvrigt giver jeg mig den ære at lade hosfølge, under nor 20, land inspecteur Munchs /3/ qvittering til forvalter Fraas⁹ for af ham betalte 5 rd for tegninger nor 3, hvorved ærbødigst indstiller om ikke saavel disse 5 rd, som 10 rd for land inspecteur Ehlers, for hans arbejde og ligeleedes land inspecteur Stockfleth i lige henseende, af det høye collegio maatte eragtes billig, og dem godtgjøres ved anviiisning paa vedkommende amtsstue. –

Slagelse den 13de December 1789

V. M. Scheel

RA Rth 2485.58 LvC 2D 407 d No 2

B

Forklaring over den sædvanlige bygningsmaade ved gode bøndergaarde paa Antvorskov og Corsøer amter samt bekostningen derved for en heel gaard paa 8 tdr. hartkorn efter vedfølgende tegning.¹

Bygningerne opføres af tømmer og tavlene derimellem bliver klinede. Af tømmeret er alt under tømmeret baade udvendig og indvendig, som bestaar af opstandere, løsholter og stolper paa den største part af amterne af eg. Dog bruges nogle faae steder til det indvendige fyrre tømmer, men samme har ingen varighed formedelst bønderhusenes fugtighed. Oven tømmeret, som bestaaer af leyder, bielker, sparrer og hanebielker, er allevegne af fyr undtagen nogle enkelte steder udi skovegnen, hvor der i steden for dette kand blive indstukket noget af de danske skove.

Fod-stykker bruges ikke uden i særdeles enkelte tilfælde, derfor kand ikke heller storm-stivere bruges, og derfor hælder bønder husene saa meget lettelig til en af siderne, men stolperne og opstanderne sættes paa steen, som ere graae-steen, kaldes syle steen, og bliver steenede $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{2}$ til $\frac{3}{4}$ alen over jorden alt efter stolpernes og opstandernes forskiellige høyde.

Tagene bliver paa den største part af amterne legtede, kuns udi skov egnene, som indeholder den mindste part af amterne, bruges til taget rafter.

Tagene tækkes allevegne med rug langhalm, kuns nogle faae steder bruges rør eller ogsaa stæere,² nogle steder ere ogsaa hvede langhalmen kommet udi brug; kuns af yderste nødvendighed og trang bruges halm af mindre godhed og varighed.

Rygningen er paa den største part af amterne belagt med halm eller tang og derovenpaa græs-

tørv, men i skov egnen bruges i steden for græstørv, de saa kaldede krager³ af ege greene giorte.

Gaulene saavel paa udhusene som stue husene støyles⁴ og vindes enten med riis med løv paa eller med tang eller med høe eller halm baand, dog hos formuende folk beklædes gaulene paa stue huset med fyrre brædder.

Alle udhusene pleyer at være sammenbyggede for /2/ at forminske vindfanget i gaarden, og af samme aarsag staaer som oftest stue-huset tæt ved ud-husene og hiørne stolpen af disse tæt ved hiørne stolpen af hiint.

Stue husene bygges næsten aldtiid saaledes, at enderne vender mod øster og vester og døren og vindverne baade mod gaarden og sønder, og altsaa staaer stue huset udi den nordre side af gaarden, hvilket skeer for ved hielp af solens virkning igiennem døren og vindverne at betage disse fugtige bygninger endeel af deres usundhed. Kuns udi enkelte tilfælde overskrides denne almindelige regel.

Indgangen til stuen skeer igiennem en udbygning som kaldes bieslag,⁵ som opføres for at spare rummet udi stue huset selv, da det er nødvendigt for at formindske kulden at have en forstue.

Skorsteenen opføres inden i huset af raae steen, men uden for taget af brændte steen, skorsteenspiiben staaer som oftest midt paa taget og rækker 1¼ til 1½ alen derover.

Bagerovnen staaer af mangel paa plads i huset selv, halvt udi huset og halvt der uden for, og aabningen af bagerovnen gaaer ud til skorsteenen. Den uden for huset staaende part af bagerovnen dækkes for regn med et skur, som tækkes lige som taget.

Malt kiølner bruges af mangel paa brænde meest udi skov egnen alleene og siælden paa heeden,⁶ hvor de bruges er det oftest af de saa kaldede jord kiølner, som staaer nede udi kiøkkenet, hvilken sort meest bruges for ved det over kiøkkenet væ-

rende loft at formindske faren ved disse ildstæder.

Bekostningerne ved at bygge en fuldkommen gaard paa 8te tønner hartkorn eller noget derover indrettet efter forand beskrevne maade og efter vedfølgende tegning⁷ og naar alle ting dertil af nyt skal kiøbes, vilde blive paa nærværende tiid efter gangbare priser her paa amterne:

a. Materialierne	rd	mk	sk
24 stolper til stue-huset, 4 alen lange og 6 og 8 tommer i kandt a stk. 3 mk er	12	—	—
84 stolper til udhusene og opstandere i stuehuset, 3½ alen lange og 6 og 8 tommer i kandt a 2 mk 10 sk stk. er	36	4	8
56 opstandere til udhusene og ved dørene i stuehuset, 3 alen lange og 6 og 8 tommer i kandt a stk. 2 mk 4 sk er	21	—	—
<hr/>			
/3/ Lateris [og transport]	69	4	8
164 støkker løsholter 2½ alen a 2¾ alen lange og 6 og 8 tommer i kandt a 1 mk 12 sk støkket er	47	5	—
11 støkker bielker til stuehuset a 3 mk stk. er	5	3	—
38 støkker bielker til udhusene a 2 mk stk. er	12	4	—
34 støkker leyde træer a 2 mk stk. er	11	2	—
104 støkker sparrer a 20 sk stk. er	21	4	—
30 støkker træer til hane bielker a 20 sk stk. er	6	1	8
12 tylter firskaarne bræder til loft og døre udi stuehuset med karme og vindver af 14 mk tylden er	28	—	—
6 tylter vragbræder ⁸ til porte, vindskæer ⁹ og døre til udhusene a 10 mk tylden er	10	—	—

44 tylter lægter a 7 mk er	51	2	—
64 læs langhalm a 9 mk læsset er	96	—	—
3000 stk 4-tommer søm			
a 2 mk 4 sk 100 er	11	1	8
1200 tække kieppe a 3 mk			
2 sk 100 er	6	1	8
3½ lpd. tækkegaarn til at binde ta-			
get ¹⁰ paa med a 5 mk lpd. er	2	5	8
3000 raae steen til skorsteenen og ba-			
ger ovnen a 12 sk 100 er	3	5	8
250 brændte steen til skorsteens piben			
og mundingen i bager ovnen og arne-			
stedet a 5 mk 100	2	—	8
2 tønner kalk til skorsteenen og kalk-			
ning etc a 4 mk td. er	1	2	—
Til syletræer ¹¹ og støyler bruges altiid			
gammelt til anden ting ubrugeligt			
tømmer, men naar skal kjøbes af sko-			
vene kand samme i alt ikke andskaffes			
ringere end for	10	—	—
Under gaardens indretning henhører			
ogsaa spiltov ¹² udi heste stalden og			
krybber og hekke. ¹³ Baase udi koe			
stalden, og hæk udi faare huset, og			
naar dette skulde andskaffes af nyet,			
da ville dertil i det mindste i alt			
medgaae	18	—	—
Under forandførte bekostninger er			
ikke regnet det allermindste for trans-			
porten af materialierne til bygge ste-			
det, da samme forrettes af godsernes			
bønder, men naar denne transport			
skulde skee for penge, da vilde udgif-			
ten derfor blive betydelig, endskiøndt			
nogle steder større end andre steder			
/14/ Lateris [og transport]	416	—	8

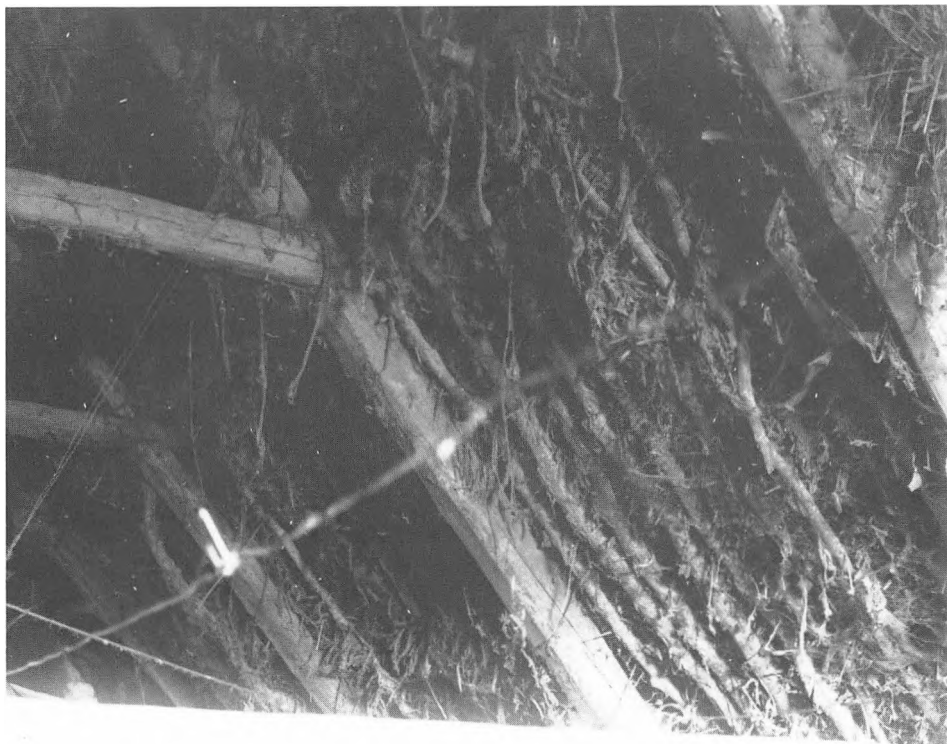
b. Arbeidsløn.			
Til tømmer manden for 52 bind ¹⁴ at			
gjør udi heele gaardens 48 fag a 3 mk			
bind er	26	—	—
For loftet at høvle og pløye og lægge a			
3 mk for tylden vil udgiøre	5	—	—
For 2de porte og 17 forskellige døre			
at gjøre	7	4	—
For vindvers karme og			
rammer at gjøre	1	4	—
Til glarmesteren for vindver	3	2	—
Smedeløn for hengsler, kramper,			
laase, dør krieger ¹⁵ og kroge	10	—	—
Til muurmesteren for skorsteenen og			
bager ovnen at opføre, samt for spæk-			
ning ¹⁶ og kalkning	4	—	—
For at tække gaarden, som er 48 fag a			
24 sk faget er	12	—	—
Under arbeyds lønnen er ikke bereg-			
net leer at grave, tilvirke og gaarden			
dermed at kline, gulvene udi stue hu-			
set og loerne at lægge, syle steene ¹⁷ at			
tilkiøre, og for handtlangerne til ar-			
beyds folkene, som alt vilde koste me-			
get, naar skulde betaales med reede			
penge, hvilket nu skeer ved omgang			
paa godserne			
Summa af den heele bekostning	485	4	8

Forestaaende beregning er for en i det heele gandske nye gaard, men naar en gammel gaard skal ombygges enten paa samme sted eller udi marken, er alletider meer eller mindre af taget og tømmer værket, som er brugbar, og i dette tilfælde altied vil nedsætte forandførte bekostning meere eller mindre, eftersom mand finder brugbare materialier udi den gaard, som nedrives.

Fuglebjerggaard, den 5. December 1789

C. Ehlers¹⁸

Fig. 28. Raftetag i et hus i Ortved. Her ses rafterne anbragt parallelt med spærene som underlag for stråtaget. Forneden støtter rafterne mod ovsbordets risgærde. Spærene forbindes med hanebånd, og en vandret sideås udenpå spærene ses lige under hanebåndet i forgrunden.

RA Rtk 2485.58 2D 407 t No 4

C. Pro Memoria

Fra det kgl. rentekammer er mig under 20de hujus tilskrevet saaledes:

(Her følger samme ordlyd som i cirkulæret af 20. juni 1789, se s. 13 indtil »... gavlerne pleyer at bygges og beklædes«. Dog mangler en sætning i 407 t no. 4, der står i cirkulæret »Om fodstøkker, løsholdter, stormankere og opstandere pleye at bruges.« Naturligvis er amtmand Scheel og hans amter Antvorskov og Korsør nævnt i stedet for N.N. Herefter følger i 407 t no. 4:) /2/

Thi skulle jeg tjenstlig anmode, at der fra eenhver af undertegnede godser maatte blive afgivet behagelig oplysning og besvarelse paa alle de i forrestaaende det kongelige rente kammers skrivelse benævnte poster, til afbetiening ved den mig anbefalede almindelige indberetning.

Slagelse den 23d. Junii 1789

V. M. Scheel

[På forsiden af amtmand Scheel's brev var følgende modtagere anført:

Tauch

Gjerdrup

Bonderup

Dyrehovedgård

Valbygård

Antvorskov

Skælskør

Derudover er der besvarelse fra

Grønhøjgård

Gyldenholm

og Fuglebjerger.]

Hr. Thauch i Schielschiør.

Alle bøndergaardene paa Agersøe og Omøe, een undtagen, ere af ege tømmer, tagene med lægter, dog nogle af udhuusene med rafter hist og her – alle tækkede med rug langhalm, nogle stykker med rør – rygningen belagt med græs-tørve – skorsteens piberne ere omtrent 1½ vel og 2 alne uden for taget – paa siden af samme. Skorsteens piberne ere af brændte steen – malt køllerne staae paa loftet, men en liden kamiin som fører til køllen af brændte steen, staaer i stuen – bager ovnen er uden for huuset med et skuur over af tagsteen. Huusenes stenes ¼ vel og ½ alen over jorden efter grundens beskaffenhed. Stue vinduerne vende mod syden, saa gavlene vende øster og vester – ingen gaard har sammenbyggede længder, gavlene ere gemeenlig vunden med riis og klinede – den øverste spids med bræder, men for udhuusene med greene.

Skelskør den 25 Junij 1789

Thauck

Gierdrup¹ ankommen og bortsendt den 25de Junii 1789.

Bus

Bonderup

Bønder gaardenes bygning paa Bonderup gods bestaaer for det meeste af ege tømmer stolper og løsholter, men leyderne bielkerne og sparrerne ere af fyrre tømmer; tagene ere for det meeste belagt med lægter, dog ere og nogle faae raftede, de ere nesten alle takte med langhalm og kun nogle faa med rør; rygningene paa huusene ere alle tørvede, skorsteens piberne ere dels udførte paa siiden af dels og i rygningen af tagene, og staaer henimod 1½ alne oven for taget. Disse piber ere muurede af brændte stene. Malt køllerne staaer paa loftet og bager ovnene staaer uden for huusene,

men munden af samme er i skorsteenen i stægerset, over bagerovnen er et skuur som er tagt [tækket] med langhalm, stolperne paa huusene ere opsteenede 1 kvarter over jorden eller grunden, stue huusene vende dels imod norden dels og imod sønden; de fleste gaarder ere sammenbygte, og gavlene ere steegede² og vunden enten med riis baand af halm eller tang.

Bonderup³ den 27de Junii 1789

Christensen⁴

/3/ Dyrehovedgaard

Bøndergaardene paa Dyrehoveds⁵ og Tornholms⁶ godser ere alle for det meste bygte med ege stolper i veggene undtagen nogle faae ere med fyrre stolper bygte; men bielkerne, leiderne, sparrer og lægter af fyr tømmer, alleene de bøndergaardene i skovegnen, udj Lindeberg bye,⁷ er for de fleste raftet, dels med elle og dels med ege og bølge greene. Tagene dels af ruug langhalm og dels af rør tækkede, rygningen er lagt paa af tang og tørve, og nogle faae af densen huusene med tang og krager. Skorsteens piberne er for de fleste udførte af ryg aasen, ungefæhr 1 alen og nogle 5 kvarter og nogle 1½ alen oven for taget, og muurede af brendte muursten, malt køllerne staaer dels paa loftet og dels ved jorden, og bagerovnen staaer uden for huuset med eet skuur over og munden af bagerovnen staaer ind til skorsteenen, over bagerovnen er et skuur, som er tækt [eller tæket] med langhalm, stolperne i huusene staaer paa steen foed og nogle faae i egefoed 1 kvarter høi ja og ½ højt fra jorden ligesom grunden er sie [=sid]⁸ eller høy og tør af jordsmon, stue huuset staaer dels i sønder og dels i nør af gaarden, men næsten vende alle vinduerne til sønder, den største deel af gaardenes huuse ere sammen bygte og gavlene ere vundet med riis, tang eller halm.

Dyrehovedgaard den 29 Juni 1789

C. Eggers⁹

Fig. 29. Et almindeligt spærttag med naturvoksede, krogede hanebånd i ladelængen på en gård i Gedehave sydvest for Skelshør. Længen har stråttækt skrågavl, hvilket var ret almindeligt i Vestsjælland pga. den stærke vind fra Storebælt.

Waldbyegaard¹⁰

Bygnings maaden af de her paa godset udflyttede gaarder findes her ligesom af hr Eggers er anført.

Waldbyegaard d. 30de Juny 1789

S. P. Petersen

Antvorschou¹¹

Bygningsmaaden paa Anderskove [= *Antvorskov*] og Falckensteens¹² godser er af lige beskafenhed som hvad hr. Eggers for sine godser har anført. – Afsent til Grønhøy¹³ d. 15 July 1789 efter at det først hertil var i dag ankommen.

Dajon¹⁴

Grønhøy

Bygningsmaaden er den samme her som allerende for andre godser er anført. Tilstaar[e]s den 18 Juli 1789 af

Kragh

Gyldenholm¹⁵

Bønderbygningerne paa Gyldenholms gods ere af eegge tømmer beklæde med rafter og beklædt med rug langhalm. Rygningen af græstørv. Skorsteens piberne ere omtrent 1½ alen over taget baade af brændte og ubrændte steene, og skorsteene ere byggede saaledes, at de gaae midt gienem huset undtagen enkelte steder hvor indretningen i huset ei tillader det. Malt kiøllerne staae paa loftet. Bager ovnen staae tildeels uden for stue-huset og er i saa fald forsynet med et skiul som nogle steder er belagt med tagsteen. Bygningerne ere ophøjede omtrent ¼ alen over jorden med kampesteen: Stue-husene vende for det meste mod sønden, husene eller længderne er ikke sammenbyggede. Gavlene ere bundne med riis, nogle steder klinede tillige med leer, nogle gavle er ogsaa af bræder.

Gyldenholm den 30 Juni 1789

Schultz

Fugleberg¹⁶

Naar nogen bygning paa Fugleberg gods opføres, er bygnings maaden sædvanlig denne: der bygges med eege og fyrre tømmer, samt fyrre lægter og tækkes med ruug og hveede langhalm, og rygningen belægges med straae, samt med eege kraver¹⁷ eller tvertrær behænges, skorsteenene som bestaaer af raae steen til op mod taget og siden med brændte steen 5 a 6 kvarter uden for opføres sædvanligen i jævne rygningen. Malt køllerne er til deels paa loftet og til deels i det saa kaldede stegerse, bagerovnene staae uden for bygningen, med et tækket skuur over, i almindelighed steenes længderne ½ alen over jorden, og vende stue huusene for meste mod synden med vinduerne, hvilket som oftest fraskiller de andre bygninger som mest ere samlede, og hvis gaule ere for størstedeleen af løv riis saa og undertiiden med leer kliinede, dukket af halm, og med bræder beklædte.

Fugleberggaard den 4de Julii 1789

pr. Grandjean¹⁸

RA Rtk 2485.58 LuC 2D 407 s No. 5

Pro Memoria

Fra det kongelige rente kammer er mig under 20de hujus tilskrevet saaledes:

[Herefter følger et brev underskrevet af V. M. Scheel d. 23 juni 1789 med samme ordlyd som brevet s. 73 407 t no. 4. Scheel har samme dag sendt to enslydende breve til cirkulation på de godser, hvis navne var anført uden på brevet.]

[På forsiden af amtmand Scheel's brev var følgende godsnavne anført:

Gunderslevholm

Herlufsholm

Holsteinborg

Fiurendahl

Basnæs

Borreby

Ud over fra disse godser er der besvarelse fra Saltø og Førslevgård]

Fig. 31. Foruden lodrette træ-gavle og risgavle har man også ofte som her i Lellinge brugt en gavllukning, der i det væsentlige består af snoede halmdukker presset ned mellem lodrette støjler. Over hanebåndet er t.v. en lille trælu-ge, som kan lette luftcirkulationen i loftsrummet. Den dukkede gavl har vindskeder langs tagfladerne.

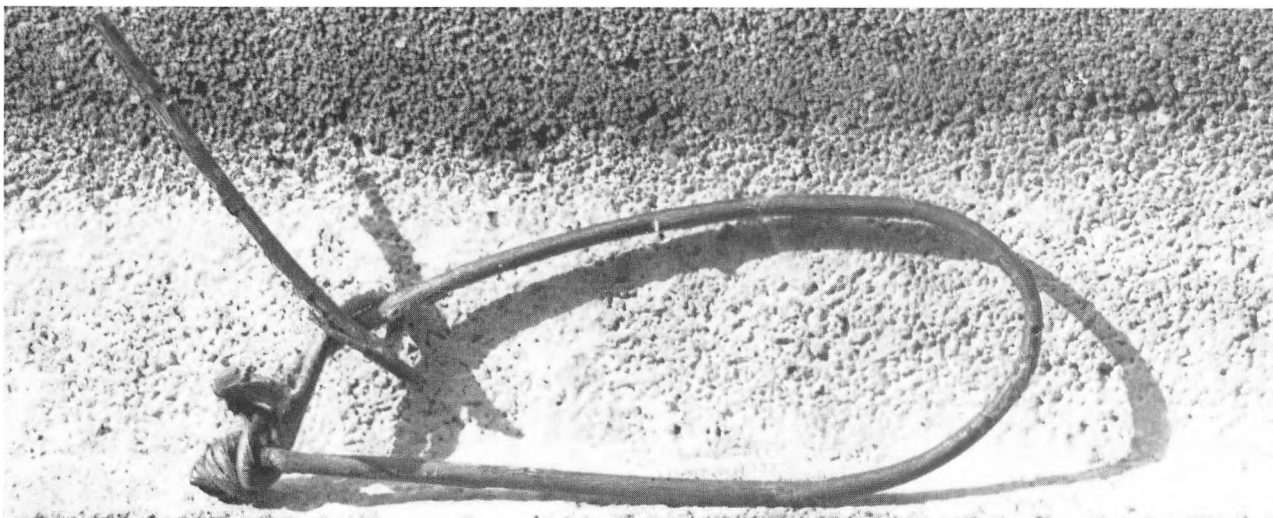

Fig. 30. Bindematerialet til bundne tage kunne enten bestå af halmsimer eller af vidjer som denne »bindekrog« fra Skibinge i Sydsjælland. Den tilsyneladende dobbelte form skyldes skyggen. Buen har omsluttet tækkedæppen og taghalmene, mens den fri ende var stukket ind gennem taget, hvor den blev låst fast og bøjet om sig selv, så den sad i spænd ved lægten.

Til Borrebye.¹

I underdanig følge forestaaende høye respective meldes hermed for Borreby gods, at de gaarde som mit høye herskab har ladet udfløtte ere af følgende beskaffenhed: Undertømmeret af eeg og ovedeelen af fyr, med lægter, for størstedeelen tækket med langhalm, og resten med rør samt rygget med græstørve. Skorstenene som ere af raae steen i huuset og brændte ovenfor, er opført i rygningen og staar omtrent 2 alen over taget, køllen er neden i stegerset og bag[er]ovnen er uden for, forsynet med skuur; til bygningerne bruges stolper på 3½ al. længde og stue længderne vender enderne i øster og vester, og er længderne samlede stolpe om anden gandske tæt, hvor det er gjørligt, gavlene vindes deels med tang, og halm og deels beklædes med bræder, især for stue huusene. Ankom her d. 24de og 25de Junij 1789 videre befordret efter touren. Test.²

J. Nagel³

Basnæs⁴

Da herr forvalter Nagel har oplyst og beskrevet den bygnings maade som er brugelig paa Borrebye gods, og samme paa anførte maade ligeledes bruges her, saa kan ieg ei andet end referere mig til forbmt, givne besvaring. Basn: d. 26 Junij 1789

Dall

/3/

Holsteinborg

Ved Holsteinborg⁵ og Snædinge⁶ godser har h[er]re greven min høye herre, endnu ingen bygning ladet udfløtte, bygnings maaden er i øvrigt som foran staaende melder dog med den forskiel at man i stæden for vundne gavle, lader bygge skraae gavle som tækkes. – dette d. 27de andkommen og 28de Junij 1789 afsent fra

A. Lange⁷

Fiurendahl⁸

Ingen udflytning er her skedt. afsendt d. 29de Junij 1789.

Klüver⁹

Saltøe¹⁰

Efter høye hr. amtmandens aparte skrivelse til mig af 25 huj[us] skal saasnart mueligt nøyagtig oplysning herfra blive sendt.

Saltøe d. 30 Junj 1789

C. Fraas¹¹

Herlufsholm¹²

Her er ingen udflytning foretaget. Ankommen og afsendt den 1ste Juli 1789.

N. Clausen

Gundersløvholm¹³

Herfra skal med aller første blive indsendt nøyagtig oplysning paa forestaaende poster: Ankommen og afsendt d. 2den Julii 1789.

Under hr. forwalter Paulsens fraværelse

S. E. M. Birchmøller¹⁴

Førsløv¹⁵

Paa dette gods er 2 bønder gaarde udflyttet aar 1785, hvilke gaarde bestaaer hver af 4 længder, hvis bygninger ere saaledes: stue længderne staaer i øster og vester, undertømmeret af eeg og sadt i foed, stolperne 4 al lange, overtømmeret af fyhr og lægtet, gavlene beklædt med brædder /4/ skorsteenene opsat af raae steen til taget, ovenfor midt igiennem mynningen paa taget, af brendte steen omtrentlig 2 al. – bagerovnene staaer uden for huusene, hvorover er bygget skuure – de øvrige 3 længder ved hver af disse gaarde, er opsat, undertømmeret af eeg, stolperne 3½ al. lange, uden foed, og oventømmeret af fyhr, samt lægtet, gavlene ere vunden med riis og halm.

Bortsendt den 4. julii 1789.

L. Hiort

RA Rtk 2485.58 2D 407 r No. 6

Pro Memoria

Paa deres høye velbaarenheds circulaire af 23 den- [ne] m[åned] har jeg den ære at svare. Under tømmeret i bønder bygninger bestaae i almindelighed af 4 allens lange ege stolper, og 3 allens lange løsholter, hvor skov haves, hvor ingen skov haves, eller ege tømmer ikke kan faaes bruges dertil fyr, leyderne ere i almindelighed af fyr. Støyleerne ere i skov egnen enten af elle eller bøg, paa sletten derimod af fyre lægter, sparre verket bestaaer i almindelighed af fyre sparer og hanebaand i skov egnen bruges ragter¹ og paa sletten fyre lægter til lægting. Taget bestaaer i almindelighed af rug eller hvede lang halm ja og at [=f] havre lang halm somme steder af opsnuppet almindelig halm, mens duer ikke meget, det bindes paa med hæssel kjeppes og kappel garn² eller i sidste sted hveeder eller siimer, første er piil eller viider,³ og sidste af sammenslynget straa, rygningen bestaaer af enten halm, tang, stær,⁴ ja vel og b[e]regne, alt efter hver steds beskaffenhed, og heftes enten med krager som hugges af eg, eller græs tørver, siste er til meget skade for ege[=eng!]⁵ bunden. I almindelighed gaaer skorsteenene ud af rygningen paa [paa] huuset, i grunden bestaaer den af kamp i midten af raae steen og øverst i piben af brendte steen. Malt køllerne, hvor haves, thi paa sletten ere de usædvanlige, staaer i steegset⁵ og bestaaer af kampsteen raae steen og noget træ værk til bagerovnen er i huuset ingen rum, men fra halsen af staaer udenfor og derover haves skuer. Mange bygninger staae lige med jorden, ja nogle af dem dybt i jorden, men burde være syllet eller steenet paa en halv allen. I almindelighed pleyer stue huset at ligge imod sønden paa det at solen kand drive dunsterne /2/ ud af værelserne; hvor gaardene bestaae af fire længder der hænger de 3 gjerne sammen og

Fig. 32. Raftetag lagt på en slags uregelmæssigt anbragt sideås kunne fotografers før 1922 i Slaglille lige øst for Sorø.

stue huset for sig selv nogle staaer ogsaa ganske enkelt, gavlene indrettes allermeest efter folkenes formue, den formuende bruger dertil bræder, og den uformuende enten bøge- eller elle- løv og baand spunden af tang eller halm, vunden om oprettede støyler.⁶

Fredenslund⁷ den 29de Juni 1789

J. Castenschiold⁸

Til S. T.

hr. kammerherre amtmænd Scheel

RA Rtk 2485.58 2D 407 q No. 7.

Underdanig Pro Memoria

Ifølge det høje kongelige rentekammers pro memoria af 20de passato her bekiendt giort ved Deres høje velbaarnheds circulaire af 23de hujus, angaaende den bygnings maade, som plejer at bruges ved bøndergaarde, skulle ieg for Communitetets gods¹ under Antvorschou og Corsøer amter underdanig anmelde:

1) Stolperne er i almindelighed af eeg uden foed, der imod er det øvrige tømmer af fur; men naar communitetet nu for tiiden foretager nogen bygning paa godset, skeer det over alt med fur tømmer, da communitetets ringe og ubetydelige eeg skov icke dertil er tilstrækkelig.

2) Taget plejer at være med lægter, da rafter nu icke kand faaes, og tækket med langhalm.

3) Rygningen bestaaer i almindelighed af græs-tørve, med tang eller halm under; den mindste deel er med de saakaldede kragetræer.

4) Skorsteens pibernes høyde over taget ere forskjellige, 1½, 2 a 2½ alen.

5) Skorsteenene plejer at opføres i ryggen af taget, dog for det meste noget meere til den ene side.

6) Til skorsteenene fra grunden til rygningen bruges raae-steen, men til skorsteens piben brændte steen. —

7) De fleste af malt kiøllerne ere indrettede i bryggerset, og den mindste deel staaer paa loftet./2/

8) Uden for huset staaer de fleste baggerovne under et dertil indrettet skuur.

9) Bygningerne pleier at steenes efter jordsmonnets beskaffenhed og stolpernes høyde, et halvt, heelt toe til tre qvarter fra jorden.

10) De fleste stue længder, som nu bygges, vender imod sønder, eller saa kaldet soelside.

11) I de fleste gaarde, Communitetet i nogle aar har ladet bygge, staaer stuehuuset noget fra de andre 3de længder. –

12) Undertiiden er det skraae-gavle, og da bliver de tækkede med langhalm, samt støylede og klinede forneden; men er det lige opstaaende gaule, bliver de i almindelighed for oven vunden enten med riis, tang- eller halm-baand, og for nedensom meldt klinede. – Den mindste deel gaule ere beklædte med brædder.

Dette bliver saaledes til høyvelbaarne hr. amtmanden underdanig indsendt

Tjørnlunde² den 17de Julii 1789

P. J. S. C. Borgen³

Til høyvelbaarne hr. kammerherre og amtmand Scheel

RA Rtk 2485.58 2D 407 p No. 8

Underdanigst Pro Memoria

Den bygnings maade og de materialier som almindelig bruges til bønder gaardes opbyggelse, er her paa godserne og i egnen saaledes:

1, Under tømmeret er for det meste eege stolper og eege løsholter, fyrre bielker og leeder.

2, Overdeelen af fyre sparer og legter og naar det haves, bruges ogsaa til lade og fæe stalde aske, beveresp, vald, lind og elle til sparer, og elle ragter isteden for legter.

3, Til tækning bruges langhalm af ruug eller hvede halm, eller og rør hvor de gives.

4, Røgningen eller myndingen bestaar for det meste af dertil skaarne græs tørv, eller krager af udflakt eeg.

5, Skaarsteenene gaar jevnlig igiennem røgningen, ere 1½ al. over taget, dertil bruges raae steene under taget og brendte steene oven taget. Malt kjølerne staaer i stegerset ved jorden, ere aflange og støder paa skaarsteenen. Bagger oven staaer uden for huuset med et skuur over.

6. Bygningerne ere steenede ¼ al: over jorden, og end og høiere efter grundens beskaffenhed.

7. Stue længden bygges jevnlig norden i gaarden, vinduerne vender mod sønder og gaulene til øster og vester,

8. Udhuusene bygges gierne samen, hvor det kand skee, som meget luner, men waanings huuset bindes ike til de andre huuse.

9. Gaulene beklædes deels med riis, deels vindes de med tang, som tages ved stranden, deels klines de op, og beklædes og med breder, eller mand lader gjøre skraae gaule som legtes og tækkes, hvilket siste giver bygningen størke og er /2/ tættest og varig. – Hvilket saaledes efter høy gunstige begiering i circulair skrivelse af 23.d.m. underdanigst meddeeles fra

Gærdrup¹ den 27 Junii 1789

C. S. Nyeboe

Til S.T. hr. kammerherre og amtmand Scheel

RA Rtk 2485.58 2D 407 o No. 9

Paa Deres høy velbaarnheds circulair af 23de f.m. skulle jeg hermed have den ære underdanigst at indberette: at den bygnings maade ved udfløttende gaarder paa disse godser, pleyer at være af følgende beskaffenhed:

a) Under tømmeret pleyer at være af saug skaaren eege-tømmer og over tømmeret af norsk fuhr-tømmer.

b) Taget pleyer at være med langhalm og fuhr lægter med søm paahæfted, naar ikke almindelig trang for langhalm, hersker i landet,

c) Rygningen pleyer at bestaae af grøn tørv eller halm, efter ind-egnens¹ beskaffenhed, med de saa kaldte krager af greene paaheftet.

d) Skorsteens piberne pleyer at staae – 2 al. ud over ryggen og af raae-steen til ryggen; men der igiennem og de – 2 al. ud over ryggen med brændte steen.

e) Malt køllerne ere med raasteen og ligger ved jorden, undtagen grundsteenene som ere af brændte steen og ligger under iorden. og bag til er ½ steen muur for at befrie og bedække tømeret.

f) Bagger ovnen er staaende uden huuset til sønden i haugen med skuur – over.

g) Bygningerne opføres for det meeste med foed og ellers steenes efter grundens beskaffenhed.

h) Stue længden bygges for det meeste imod sønder; undtagen situationen og grundens beskaffenhed forhindrer det, ligesom længderne pleyer at sammenbygges, undtagen andre forhindringer forandrer det, da skraae gaule dannes og beklædes med langhalm og udhusene med riis; hvilken bygnings maade pleyer at bruges herpaa godserne, og herved til høybehagelig underretning tilmeldes.

Gunderslevholm² den 7de Juli 1789

underdanigst
M. Paulsen³

til

S.T. Hr. kammerherre og amtmand

v. Scheel

RA Rth 2485.58 2D 407 n No. 10

Underdanigst Pro Memoria

Efter Deres høy velbaarnheds høy gunstige pro memoria af 25d f:m: grundet paa rente kammerets skrivelse af 20 dito afgives følgende omstændelige efterretning om den bygnings maade som er brugt til de paa Saltø¹ og Harrested² godser udfløttede gaarder saasom:

a) Til alle de udfløttede og opbyggede gaarde er for herskabets regning opsadt 32 fag huus, 10 fag til stue-længden og 22 fag udhuuse.

b) Gaardenes længder ere ikke alle opsadte efter een grundtegning. Stuelængderne staaer alle i øster og vester med gavlene undertiiden opsadt i synder og på andre stæder i norden af gaarden, ligesom det har været bedst tienligt for vinden. Udhusene ere opsadte deals i 2 og deals i 3 længder, ligesom beboerne har villet have samme.

c) Tømmeret bestaar af eege under-tømmer, nemlig 3½ alen stolper 2½ alen løsholter uden foed, med fornødne krog baand og storm stiver. fyrre bielker sparrer og lægter. Stuehuuset overalt belagt med loft af fyrre bræder item fornødne dørre med karm og 3 fag vinduer med beslag.

d) Bygningen sadt paa steene ¼ alen over jorden. Taget af langhalm bundet med tækkegarn. Gavlene flettet af riis og halm og rygningen belagt med halm og eege træ til krager.

e) Skorsteenene ere af raae steen under taget og brændte muursteen over taget, skorsteens piiben mit i rygningen 1½ til 2 alen udenfor. Malt kiøllerne ere de saa kaldede jord-kiøller bygte i stægerset og bagerovne uden for huuset saaledes at mundingen vender ind i skorsteenen.

/2/

f) Længderne staar for det meeste frit uden at være sammenbyggede.

g) For stue-huuset er et bieslag og for hver loe een lude.

Her er saavidt ieg troer temmelig nøyagtig beskrivelse over een gaards bygninger, nu følger een beregning over een nye gaards bygnings bekostninger saaledes som de her er beskrevet, saasom: –

	rd	mk	sk
1. Materialierne			
74 til 80 stik 3½ alens stolper a 24 sk	20		
96 til 100 stik 2½ alens løsholter a 1 mk	16	4	–
20 à 30 stik 3 alener til opstandere a 20 sk	6	1	8
17 stk fyrre bielker til stue huuset a 4 mk	11	2	–
36 stk ditto til udhuusene a 3 mk	18	–	–
12 stk træer til skillerum a 2 mk 8 sk	5	–	–
22 stk sparrer til stuehuset a 2 mk	7	2	–
50 stk ditto til udhuusene a 28 sk	14	3	8
10 tylter fiirskaarne bræder til loft over stue og kammer item til vindver og karm dørre à 15 mk	25	–	–
8 tylter vræg bræder til loft over stegers item til uddørre og vindskeer a 11 mk	14	4	–
32 tylter lægter a 7 mk	37	2	–
3000 stk 4/tomme søm à 2 mk 4 sk 100 stk	11	1	8
1 tønne kalk til skorsteens piiben og kalkning	–	4	–

300 brændte muursteen à 5 mk	2	3	–
4000 raae steen til skorsteen, baggerovn og kiølle à 100 stk 10 sk	4	1	–
64 læs langhalm à 8 mk	85	2	–
3½ lpd tækkegarn à 1 rd	3	3	–
2 håndværks folkes arbejds løn tømmer og snedker arbejde	30	–	–
tækkeløn	9	4	8
smedde løn	13	3	–
muurarbejds løn	4	–	–
glarmester ditto	3	5	–

Summa 344 rd, 4 mk, –

Saaledes har bekostningerne ohngefær været paa 32 fag nye huus som de /3/ her udfløttede nye bønder gaarde bestaar af, dog er her ikke indregnet halm til gavle og rykning ikke heller gavlræis tække kieppe og krager som af skoven er leveret, saa er og tømmer og anden materialiers transport item steening kliining og sligt forrettet ved godsets bønder. Men ligesom der ved udfløtningen af de mange bønder gaarde her paa godserne for endeel har kundet bruges noget af de gamle gaarders materialier, saa er det en følge deraf at da alle gaardene ikke ere nye, saa har de ey heller kostet saameget som her for en nye gaard er beregnet.

Her er ingen land-inspecteur eller landmaaler her paa godserne paa denne tiid, der kunde forfatte den omskrevne grundtegning, og at tage een anden, der ville have betaling som ieg ikke veed hvorvidt ieg igien kunde faae gotgiort. –

Saaledes afgivet underdanigst

Saltøe d. 11 Julii 1789

af C. Fraas³

[til ... etc. Scheel]

(No. 11 og 12 er Stockfleths bortkomne tegning og beregning)

Fig. 33. Her ses en af de i teksten ofte omtalte skrå stive-
re i lagværket, stormlægten,
stormstiveren, der her er dan-
net af et naturligt krogvokset
stykke tømmer, der v.hj.a. en
stor trænagle er fastgjort i et
gammelt gavlspær, hvilket af-
sløres ved hullerne i undersi-
den, der er efter en støjlegavl.
Til venstre herfor er lægterne
sodsværtede, hvilket igen vi-
ser, at røgen har cirkuleret
frit i denne del af huset.

RA Rtk 2485.58 2 D 407 m No. 13

Pro Memoria

Fra det kongelige rente kammer er mig under 20de hujus tilskrevet saaledes: [*Her fortsættes med samme ordlyd som i to tidligere breve fra amtmand Scheel d. 23. juni 1789 til godserne, nemlig i 407 t No. 4 og i 407 s No. 5, hvor cirkulæret også gengives. Her i Scheels tredie brev er den i de to tidligere breve manglende sætning »om foedstykker, løsholter, stormankere og opstandere pleye at bruges« dog medtaget, og Scheel skriver i dette brev som amtmand over Ringsted og Sorø amter.*]

[På forsiden af Scheel's brev var følgende godsnavne anført: Holmegaard, Eschildstrup, Bregentved, Gisselfeldt, Giesegaard, Tybjerggaard foruden Ringsted.]

Til Giessegaard¹

Ankommen hertil med posten den 26 Juny 1789
og samme dag igien afsendt til Eschildstrup.

Neergaard

Eskildstrup²

ankommen hertil den 27 Juni afsendt den 28 til
Bregentved.

E. Kruuse

Bregentved³

ankom den 28de Junj og dagen efter afsendt
Aggerup⁴

/3/

Gisselfeldt.⁵ Her paa godset bliver nye bønder
gaarde og huuse bygget saaledes: i stæden for foed
bruges steen en $\frac{1}{2}$ eller $\frac{3}{4}$ allen fra jorden – ege
stolper og ege løsholter, samt ditto opstandere
undtagen til indvændige skillerum bruges under-
tiiden i mangel af eeg bølge opstandere og ditto
løsholter – fyrre bielker og sparrer samt ditto læg-
ter – til tagene bruges langhalm – men naar nogle
gl. brøstfældige bygninger repareres, da bruges i
stæden for fyrre lægter, elle-ragter eller lægter
naar de kan bekommes, samt siv og rør til tækning.
Skorsteenene er for største deelen opført igiennem
rygningen paa stuelængderne af raee steen for ne-
eden, og oven for loftet og taget af brændte muur-
steen eller oven for taget undertiiden høyere og
lavere. – Bagerovnen befindes de fleste stæder
uden for bygningerne med et skuur over. – Kiø-
lerne er bygget ved jorden af muursteen ved sii-
derne saa høyt som de behøves og derpaa findes
lagt bielker og de fornødne flage af bræder til mal-
tets tørre. – Stue længderne her paa godset befin-
des mest overalt at være bygget saaleedes at ender-
ne staaer i øster og vester og siderne af samme i
sønder og nør – de nye opbyggende gaarde bliver
længderne lidet adspredt fra hinanden, men de
gl. befindes mange stæder sammenbyggede.

Gaulene ere vundne af bøge-riis. Dette er hertil ankommen den 29 Juni og dagen efter bortsendt til Holmegaard.
I. I. Neergaard

Til Holmegaard.⁶ Ankomen den 2de July 1789 og den 3de ditto igien afsendt til Tybjerggaard. Tæstr.
W. J. Borkhuus[?]

Tybjerggaard.⁷ De 3de gaarde, Tybærggaard i Ringsted amt er underlagt, er de 2de deraf sidste sommer nedbrudte og udflyttet, disse bygninger er stuelengderne sadt i fod og hugget i [*læses som kiemningsbrede?*]. Fodstykkerne, stolper, stormsparer og løsholter af eeg, leyder, bielker sparrer og legter af fyr og gavlene af bredder. De andre udhuuse er sadte stolperne paa steen og er stolper og løsholter af eeg, leyder, bielker og sparrer af fyr og elle ragter. – Alle disse huuse tækket med langhalm, som nog der almindelig bruges her i egnen – skorsteenen i stuehuset gaaer midt op igienem rygningen paa taget og er sadt af raae steen for neden og brendte steen for oven. Køllen ved jorden ved siden af skorsteenen og bagovnen er sadt indvendig i huusene. Alle de gaarde her paa godset de sidste aaringer er udflyttet og opbygget er skedt paa samme maade. Afsendt d. 4 Julj 1789 efter touren fra
Dahl.

Conradsborg⁸
Ankommen og afsendt med posten den 11te Julii 1789. Amtscontoirs.
Petersen

RA Rtk 2485.58 2 D 407 l No. 14

Underdanigst Forklaring

Over bygningerne paa Bonderup gods¹ i Sorø amt, som er saaledes:

Stolper, løsholter og opstandere ere for meste delen af eg, men stormankere og foedstykker bru-

ges ikke uden paa enkelte stæder, sparer, bjelker og lejder ere af fyhr, og paa de fleste stæder ere ragter i stæden for lægter under taget, rygningen eller mønningen ere løs halm tildækket med tørv og paa nogle stæder med tang, behængt med kragetræer, skorsteenspiberne, ere udført paa ryggen af taget ungefær 1½ alen oven for, og er nødvendig af brændte steen, malt-køllerne ere nogle stæder paa loftet og nogle stæder nede i huset efter bygningens indretning og beskaffenhed, baggerovnen staar i almindelighed uden for med skuur over; dog at munden deraf vender ind i huset, bygningerne ere steenet ½ alen over jorden, stuelængden vender nogle stæder mod sønder og nogle stæder sammenbygget; dog ere huusene bygget tæt tilsammen, og gavlene bestaaer nogle stæder af tang vundet med riis men de fleste stæder af riis alene, der findes og nogle faae som er beklædte med bredder.

Bonderup den 20de Julii 1789

W. Kaarsgaard
fuldmægtig ved godset

RA Rtk 2485.58 2 D 407 k No. 15

Underdanigst Pro Memoria

Hvad bygnings maaden her paa Holmegaards gods¹ i Ringsted amt angaar, da er samme saaledes – Nye bønder gaarde og huuse bygges meget sielden med foed, men i dets stæd en god halv al. fri steen hvorpaa stolperne settes, der tilligemed løsholtere og opstandere, samt alt under-tømmeret er af eeg, uden hvad indvendige skillerumme angaar, der undertiiden i mangel af eeg settes af fyhr og bøg. Til tagene bruges langhalm og furre lægter, dog repareres undertiiden paa gl. tage med et slags siv som voxer her i moserne, der næsten har samme bestandighed som langhalm. Skorsteene opføres af raae sten, men fra loftet af, af brændte

muursteen, ongefer 1 alen oven taget. For det meeste ere bagovne uden for bygningerne med et skuur over. Kiøllerne ere byggede ved iorden af muursteen ved siderne, og derpaa er lagt bielker, og fornødne flage af fuhr bredder til maltets tørring –

Stue længderne vender i øster og vester med enderne og siderne i sønder og nør. Naar nye huus længder bygges skilles de lit fra hverandre men /2/ de gl. ere i almindelighed sammenbyggede. Gaulene ere vundne af bøge riis hvilket herved til oplysning og underdanigst besvarelse paa Deres høy velbaarenheds høygunstige circulaire af 23 Junii sidst meldes.

Holmegaard den 11 Julii 1789

I. H. Saabye²

Til S.T. Hr. kammer herre
og amtmænd v. Scheel i Slagelse

RA Rth 2485.58 2 D 407 i No. 16

Underdanigst Pro Memoria!

Til underdanigst oplysning og besvarelse paa den i Deres høy velbaarnheds circulaire under 23de f.m. bekiendtgjorte rente cammerets skrivelse under 20de dito, indberettes underdanigst for grevskaaber Bregentved¹ under Ringsted amt, at den her brugelige bønder bygnings maade er saaledes:

1. At de gamle fra fortiiden opførte bygninger ere bestaaende efter gaardernes størrelse af 3 til 4re længder fra 30 til 40 fags huus og nogle derover Eege undertømmer sc. stolper til 3½ al. længde opstandere 3 al. og løsholter til 2½ al. kun faae med fodstykker, fyrre oventømmer sc: bielker a 9 al: sparrer 6 til 7 al., leider og lægter, nogle faae undtagne, hvorudi ere bielker og sparrer af ege, aske etc. træ, samt aske og elle lægter med kliinede vægge, langhalms tage, rygninger belagt dels med græstørv, deel og nu meest, med halm og kra-

getræer, skorsteens piberne er 1 til 1½ al. og derover, oven for rygningen, hvor igiennem de almindeligst ere opførte; fra neden af ere skorsteenene muurede med raae steen indtil 1 a 2 al. mod taget, hvorfra siden og oven for taget er brændte muursteen. Af malt kiøllerne ere kun faae paa lofterne, men almindeligst anbragte nede i huuset ved siden af skorsteenene, med een saakaldet griis,² og dobbelt muur inden i, hvorpaa flagerne legges; af bagerovne ere ogsaa kun faae inde i huusene, men de fleeste uden for, med et derover bygget skuur, bygningerne staaer og icke almindelig hoiere paa steen /2/ end med jord fladen, alt efter grundens beskaffenhed; stuelængderne vender i almindelighed mod synder og nord, og de fleeste stæder ere længderne byggede hver for sig ikke langt fra hinanden og har duggede og vundne riis gaule, nogle stue huuses undtagen som ere beklædte med brædder,

2. Men hvor i de senere tiider ere opførte og nu bygges nye bygninger, eller udflyttes gaarde bliver bygningerne i almindelighed opført af forn[øvn]te sort eege under og fyrre oventømmer og stuehuusene de fleeste stæder og særdeles de udflyttede sadte paa ege fodstykker med steen under 1 qvt. over jorden, forsyfede med fornødne ege storm stiver eller ankere, udi nogle blive og veggene muurede med Faxøe kalk steen, og ellers paa den forn. te her brugelige bygnings maade tæckte med langhalm, faaer dels brædder og dels duggede gaule samt skorsteen bagerovn og kiølle, og bliver bygget for sig selv, fra udhuusene, hvilke ligeledes dog uden fod, bliver opført af 3 længder hver for sig. Af ege under, fyrre eller andet tienlig oven tømmer og lægter kliinede vegge langhalms tage og lige opstaaende duggede eller vundne, riis gaule.

Bregentwed den 4de Julii 1789 T. Aggerup
S.T. Hr kammerherre amtmænd Scheel

Fig. 34. Gårdinteriør med bislag foran indgangsdøren i en firlænget gård fra Benløse nord for Ringsted, hvor fjerkrae frit kan gå rundt på den lukkede gårdsplads. Her er kragetræer på mønningen og overkalket bindingsværk.

RA Rtk 2485.58 2D 407 j (c?) No. 17

Underdanig Pro Memorial!

Som en følge af deres høyvelbaarnheds circulaire dat: 23de Junii sistl. indberettes herved.

1. Til bønder bygninger bruges i denne egn sielden fodstykker; men de opføres af stolper, løsholter og stormstivere; og under hver stolpe lægges en fuldkomme sten.

2. Under tømmered er for største delen eeg, men over tømmered mest fyhr, elle og andre sorter,

efter et hver steds lejlighed; her bruges mest fyrrer lægter, og langhalm til tæckning. –

3. Skorsteens piberne ere omtrænt 1 al. over taged, og udføres ved siiden af tag ryggen, at raae steen for needen og brændte dito for oven. –

4. Malt-køllen er neede i huuset. –

5. Bager ovnen er for største delen uden for, med et derover byggende skuur. –

6. Omtrænt $\frac{1}{2}$ eller $\frac{3}{4}$ alen steens bygningen over jorden; aldt ligesom jordsmonned, eller situationen, det tillader.

7. Naar det kand skee sætter mand gierne stuelængden med synden. –

8. Nogle stæder sammenbygges længderne og da tækkes endog enderne med langhalm; – men ellers og

9de. beklædes gauflene med breder eller som oftest vindes med riis, og duckes med halm.

Eskildstrup¹ den 4de Julii 1789

J. Astrup²

Høyvelbaaren

hr. kammerh[er]re og amtmand Scheel

RA Rth 2485.58 2 D 407 h No. 18

Underdanigst Pro Memoria

Bøndergaardernes bygninger paa de Schackske gods¹ ere i almindelighed saaledes:

a) Fodstøkker og storm ankere bruges ikke eller dog meget sielden.

b) Stolper, opstandere og løsholter, aldt af eeg, er i alle længderne.

c) Leider eller remstykker, bielker, sparrer og lægter er aldt af fyhr, naar her bygges nyt.

d) Der tækkes ikke med andet end med tag eller langhalm af rug eller hveede.

e) Rygningen bestaar af halm og saakaldte krager.

f) Skorsteenen staar ud i giennem ryggen af huuset den er af raae steen op til taget, resten af brændte, som er 1½ a 2 allen over taget.

g) Kiøllen er ikke paa loftet men neden i huuset.

h) Bagerovnen staar ikke inde i stue huuset, men uden for i siden af skorsteenen, der er skur over ovnen.

i) Bygningerne steenes 10 a 12 tommer over jorden.

k) Her er just ingen stadig regel for stue huusenes vending, dog staar de fleeste i øster og vester

med ruderne, men ogsaa de fleste udgiør den nordre længde af gaardens bygninger. /2/

l) En deel gaarders længder ere sammenbyggede.

m) Gavlerne paa alle de nye bygde gaarde ere skraae gavle og tækket med langhalm.

Hvilket i følge Deres høye velbaarnheds circular ordre af 23 Junij sidstl meldes.

Giesegaard den 8 Julj 1789

Underdanigst

S. Klestrup²

Til høy velbaarne

Herr kammerherre og amtmand Scheel i Slagelse.

RA Rth 2485.58 2 D 407 g No. 19

Underdanigst Pro Memoria

Til underdanigst besvaring paa den ved Deres høy velbaarnheds circular af 23 f.m. bekendtgjorte det høykongelige rente kammers skrivelse af 20 dito angaaende bygningsmaaden ved bøndergaardene her paa Academiets gods,¹ meldes underdanigst.

1. Foedstykker bruges i almindelighed ikke, thi naar samme skal vare noget maae det være af eeg som er kostbar eller findes i forliden mængde, dog fik de fra Alsted² udskiftede og udflyttede foed under stuehusene, nogle faa eller enkelte mænd har og bekostet det for dem selv da det er til megen styrke for huset. –

2. Stolper, løsholter og stormstivere bruges her, udvændig af eeg, indvendig af ask, fyhr og gammelt før brugt eegetømmer, naar samme haves. Til leyder, bielker og sparrer bruges fyhr-tømmer. –

3. Taget har før været med aase³ og rafter, nu bruges ikkun lægter.

4. Taget tækkes med langhalm naar den haves eller kan faaes for billig priis, i anden fald med rør og

siv, dog falder her meget lidet af rør men meest af siv som er kun af liden varighed. –

5. Rygningen er meest den saakaldte mynning, der bestaar af halm med træer eller saakaldet krager over, dog bruger og nogle at rygge eller mønne med græs-tørv. –

6. Skorsteens piberne føres altid ud igiennem rygningen 1 a 1½ alen over taget, paa nogle gamle bygninger findes de paa siden af taget og da ere de høyere. –

7. Skorsteenene ere af raae muursteen indtil 1½ a 2 alen under taget, og derefter af brændte muursteen og kalk. –

8. Malt køllerne ere byggede paa gulvet i kiøkkenet paa sædvanlig maade med væg omkring af muur og bindingsværk og indvendig een saakaldet biørn⁴ eller griis af brændte muursten, i mangel /2/ af samme maae bruges raae steen, til at lægge ilden i, høyden maae rettes efter husets indvendige høyde, hvorefter da og biørnens høyde rettes, ilden lægges i biørnen igiennem et hul fra skorsteenen. –

9. Bagerovnen staaer med ovnhullet i kiøkken skorsteenen og rækker derfra for en deel ud uden for bygningen med skuur og tag over.–

10. Bygningerne pleyer at steenes 1, 2, 3 a 4 kvarter over jorden alt efter jordsmonnets beskaffenhed. –

11. Hvorledes stuelængden vender, der er man som oftest nød til at rette sig efter omstændighederne og efter hvorledes de andre længder ere be-

liggende, bygge pladsens beskaffenhed m.m. hvor en heel nye gaard bygges og intet er til hinder sættes heldst stuehuset med gavlene imod øster og vester og forsiden imod nord. Nogle bønder har ieg mærket at ynde at have gavlene imod sønder og nord og forsiden imod øster, undertiden overlades det til bonden at faae udsigten til den side han ønsker at have den.

12. Længderne pleyer meest at sammenbygges, for freds og lukkes skyld. –

13. Gavlene har tilforn været for det meeste vunden af saakaldet gavl riis, nu bliver de meest dukkede eller vunden af halm da muur- og breddegavle ere kostbare, undertiden er og længderne saaledes sammenføyede at der er ingen gavl.

Sorøe den 2den Julii 1789

S. Sheeberg

Til høy velbaarne hr kammer herre og amtmand Scheel.

RA Rtk 2485.58 2 D 407 f No. 20

Efter forlangende af hr forvalter Fraas ved Saltøe har jeg forferdiget grun-tegning og profil af en udfløttet gaards bygning i Karrebe[s=c]s sogn,¹ hvorforre er fortient 5 rd; som af be[n=m]l hr. forvalteren er mig udbetalt, hvorforre quitteres.

Saltøe d. 30te July 1789

N. H. Munch²

13-14 Tryggevælde og Vordingborg amter¹

Amtmand 1776-1803: Johan Rudolf Bielke²

15 Møns amt³

Amtmand 1783-1803: Gerhard Peter Anton Bosc de la Calmette⁴

16 Bornholms amt⁵

Amtmand 1787-1801: Christen Heiberg⁶

Fig. 35. Bagudgang for gående trafik i Jørgen Kaares Gård i Ulslev på Falster. Indkørselsporten ses overfor i den modsatte længe.

17 Nykøbing amt

Amtmand 1772-1793: Kristoffer Georg von Wallmoden

RA Rtk 2485.58 2 D 309 cum a-n

Til det kongelige rente kammer.

Pro Memoria

Efter det høykongelige rentekammers høytæredes, Pr. M. af 20de Junii sidstleden har ieg ved land inspecteur Marcus Westerholt¹ ladet forfatte deels forklaring over en fuldstendig bondegaards bygnings begreb og beskaffenhed her i Nyekiøbings amt med beregning over samme bygnings maades bekostning som følger under no. 1 og 2, deels 3de tegninger over saadan gaard a, i grundtegning som viiser indretningen, b, & c, begge i profil tegninger, disse for sig selv indsvøbte og forseglet, saa og indhentet fra jordegods ejerne i Falster efterretning om deres bønder gaarders bygnings maade og sammes bekostning, hvilket sidste dog meget faae har udladt dem med,² der og falder ligesaa forskiellig, som gods ejerne besidder meere eller mindre, eller aldeles ingen ege skov til, saavel som den fuldkomne eller mindre fuldkomne bygnings beskaffenhed selv; disse hermed følgende oplysninger i den deel bestaaer af 8 stk be tegnede med no. 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9 og 10.³

Der alt saaledes det høykorlige [=højkongelige] rente kammer tienstærbødigst og tienstskyldigst insinueris.

Nyekiøbing den 31te Octob[er] 1789

G. Wallmoden⁴

RA Rtk 2485.58 2 D 309 a No. 1

Underdanig forklaring!

Alt under tømmeret bestaaer af eege træe, og oven tømmeret af fyrretræe, til stuehuset brugt fod og udhuusene sadt allene paa steen, bygningen overaldt steenet $\frac{1}{2}$ allen fra jorden, kiøllen staaer på loftet andbragt ved bryggers skoersteenene, og bager ovnen inde i huset ved kiøkken skorsteenene, taget altsammen med fyrre lægter og langhalm, og rygningen med tang og paalagde kryds træer, skorsteenene udførtd i rygningen af huset 5 kvarter over taget, og brugt 3 allen brændte steen i længden i skorsteens piiben. Det øvrige af skorsteenene er raae steen, undtagen arne eller ildstedet, som deels er af kampesteen deels af brændte steen, gavlene deels med halm baand, deels med riis, undtagen den nordostre gavl som er beklæd med fiælde, nogle gaarde bygges kantede, og i saa tilfælde er sædvanligt ey meere end en gavl nemlig den nordostre, som er beklæd med fiælde.

Stubbekiøbing d. 8de August 1789

Underdanigst af
Marcus Westerholdt

Underdanig beregning
over

End bonde-gaard i Falster, som skylder af 6 tønder og 4re skp. hartkorn.

Gaarden bestaaer af 44re fag huus, som hos følgende 3de tegninger udviiser nemlig end grund tegning og 2de profil tegninger.¹

hvoraf de 11 fag er stuehuus, som med 2de skorsteenes, bager ovn, kiølle, loft over samme, og dørre med vinduer tilsammen beregnet a 12 rd pr. fag udgiør 132 rd

33 fag udhuus med dertil hørende porte og dørre beregnet a 10 rd pr. fag udgiør 330 rd

summa 462 rd

Saaledes forfattet i underdanigst følge, af det høykongelige rente kammer pro memoria til hands høyvelbaarenhed kammerherre og amtmand von Walmoeden og mig derfra tilstillede afskrift.

Stubbekiøping 8de August 1789

Underdanigst af
Marcus Westerholdt

Underdanig forklaring

over bygnings maaden paa Westensborg gods.¹

1. Foedstk., løsholter stormankere og opstandere bruges, der alt er af eeg.
2. Taget er undtagen enkelte steder med fyr lægter og halm.
3. Rygningen er med halm.
4. Skorsteens piberne staaer lige op igiennem huset en al. over taget er af raasteen, undtagen det øverste af piben, som er brænte steen.
5. Malt-køllen staaer paa loftet.
6. Bager ovnen er i huset.

7. Bygningerne stenes 1. og undertiden 1½ kvarter over jorden.

8. Stue længden vender for det meste enten i synder eller nord, og længderne adskilles og sammenbygges efter enhvers behag.

9. Gavlerne beklædes deels med fyr bredder og deels med riis ligesom enhvers ævne er til

Westensborg den 27 Julj 1789

Underdanigst
P. Møller²

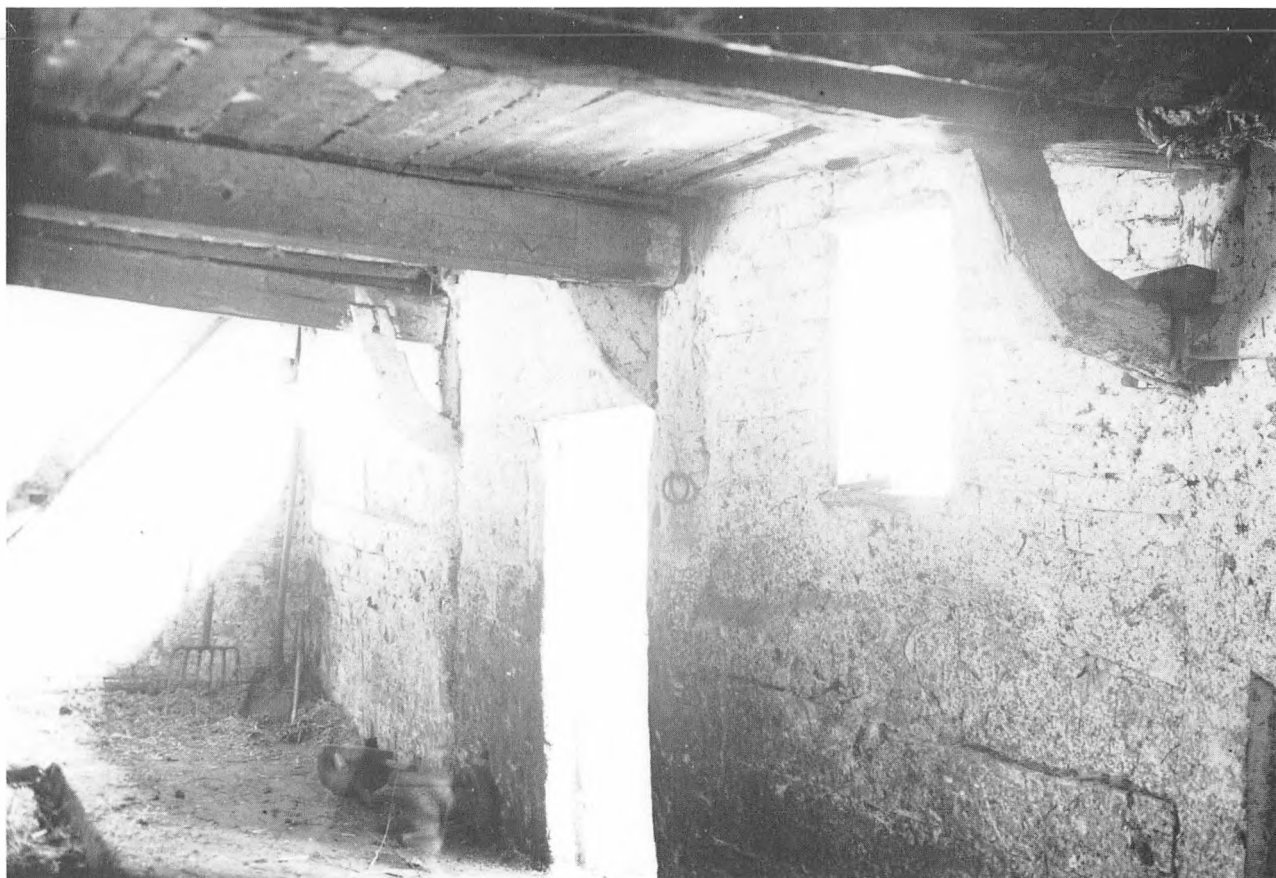
I følge rente kammerets pro memoria af 20de Junij 1789, der befaler at give efterretning, om bønder gaardernes bygnings maade, samt hvad saadan een gaard kand koste at opbygge, da befindes een paa Wenerslunds goeds¹ udflyttet bonde gaard, Rudegaarden² kaldet i Sundbye sogn,³ saaleedes.

1. Vaanings-huset bestaaendt af 16 fag beliggende i øster og væster; hvoraf de 6 fag er indrettet til stue-hus, og 3 fag indrettet til bryker huus og kiøcken, samt 3 fag indrettet til koestald og 2 fag til hæstestald.

Til hvilket følgende bekostning er medgaaet.

	[rd	mk	sk]
560 al. eege tømmer a 8 sk	48	—	—
15 stk bielcker a 5 mk	12	3	—
96 al. murlæder ⁴ a 6 sk	6	—	—
loft over 9 fag huus, dertil:			
9 tylter bræder a 6 al. a 4 rd tylten	36	—	—
32 fyr sparrer stk. 2 mk	10	4	—
24 tylter lægter a 1 rd	24	—	—
i hugge arbejds løn for 16 fag a 2 rd	32	—	—
48 trav ⁵ langhalm a 4 mk	32	—	—
650 tække vænder ⁶ a 24 sk 100 dt ⁷	1	3	12
1000 do vidder ⁸ a 6 sk 100 dt	—	3	12
i tæckearbejds løn a 1 mk	2	4	—
6 læs væggestæger ⁹ a 1 rd	6	—	—

Fig. 36. Kostalden i Nørre Ørslev ved Nykøbing Falster er tom i middagsstunden. Tavlene er udfyldt med lersten, og man har udnyttet den naturlige krogethed i skråbåndene mellem stolpe og bjælke. Loftet er lagt af upløjede brædder.

da huusene er klinede af, saa andsettes alleene arbejdsløn a faget 3 mk
 15 dørre i alle huus længderne af fyr
 fiælle med behør a stk 3 mk
 2 skorsteener mit i rønningen¹⁰ 1½ al.
 fra taget, hvoraf skorsteens piiberne
 bestaaer af 400 stk brænte muursteen
 a 4 mk

8 - -
 6 3 -
 2 4 -

og til skorsteenernes øvrige bygninger
 3200 stk. raae steen a 100 stk.10 sk
 i arbeids løn for hver a 2 rd
 kiølnen staaer paa loftet opsat af 900
 stk. brændte steen a 4 mk 100
 arbejdslønn for amme
 kiølne flag og stiiie¹¹

3 2 -
 4 - -
 6 - -
 2 - -
 2 - -

Lat[er]is og] transport 246 rd 3 mk 8 sk

Fig. 37. Et hjørne i en gård i Vålse på Nordfalster. Her ses døre og porte til forskellige udhusrum. Bindingsværket er overkalket og er med gennemstukne bjælker, døroverligger, dukker og skråbånd i indkørselsportens vægtavl.

/2/			8 stk fyrbielcker a 5 mk	6	4	—
bager ovnen staaer i huuset op hugget			muurlæder 60 al. a 6 sk	3	5	7
af leer i arbejds løn	4	—	20 stk fyr sparrer a 2 mk	6	4	—
snedker arbejds løn for 9 tylter			15 tylter lægter a 1 rd	15	—	—
at lægge i loft a tylden 3 mk	4	3	400 tække vænder a 24 sk 100de	1	—	—
2det. Væstere længde bygget i qvist i forandførte			700 do vidder af 6 sk 100de	—	2	10
længde bestaaende af 10 fag, deraf de 5 fag ind-			3 traver langhalm a 4 mk traven	2	—	—
rettet til foder loe og lade, samt 2 fag til port			arbejds løn for samme huus at			
rum og 3 fag til faaresti. Denne længtes bekost-			ophugge for 10 fag huus a 9 mk	15	—	—
ning er følgende:			tæckearbejds løn a 1 mk faget	1	4	—
296 al eegetømmer a 8 sk	24	4	4 læs vægge vænder ¹² a 1 rd	4	—	—

arbeids løn for samme at kline ialt a faget – 2 mk	3	2	–
3de dørre i samme længde a stk 2 mk er	1	–	–
1 port for	3	–	–
3de. Østere længde bestaaende af 10 fag, hvoraf de 8 fag er indrettet til korn lade, og 2 fag til tærsker loe, andslagen saaledes			
296 al eege tømmer a 8 sk	24	4	–
8 stk fyr bielcker a 5 mk	6	4	–
60 al murlæder a 6 sk	3	5	7
20 sparrer a 2 mk	6	4	–
15 tylter lægter a 1 rd	15	–	–
400 stk tække vænder	1	–	–
700 stk do vidder	–	2	10
3 travet langhalm a 4 mk	2	–	–
tække arbejds løn a 1 mk	1	4	–
hugge arbejds løn for samme 10 fag huus a 9 mk faget er	15	–	–

Lat[*e*]r[*is* og] transport 420 rd 2 mk 10 sk

/3/

4 læs vægge vænder a 1 rd arbejds løn for samme vægge at kline a 2 mk faget	4	–	–
3 dørre i samme længde a 2 mk	1	–	–
1 port for	3	–	–
til alle 36 fag huus, er 144 par rønnings træer a 2 sk parret tilsammen bekostningen, som omtrent er medgaaet paa denne gaard	3	–	–

434 rd 4 mk 10 sk

At det herudj benæfnte eege tømmer er saavel indbegreben foedstykker, løsholter, storm anckere, og opstandere. Taget bestaaer af lægter, oplagt af halmtag, og tang rynnning,¹³ skorsteens piiberne af brente steen, mit udj rønningen staaende, omtrændt 1½ al. over taget, kiølnerne af brændte ste-

en, staaer paa loftet, bagere ovnen staaende i huuset, og hugget af leer, bygningen pleir at steenes 1 kvarter over jorden, hvorleedes dend er sammen bygget sees af alle 3de huus længder. Gaulene er tildeels beklædte med fyr fielle, og nogle med løv opvunden.

Wenerslund d. 6 august 1789

Dahlstrøm¹⁴

RA Rtk 2485.58 2 D 309 h No 5

Underdanig Pro Memoria

Ifølge det høy kongelige rentekammers gjorde forespørgsel, under dato 20de Junj d.a. grundende sig paa forordningen af 23de April 1781 for udflyttede bønder gaarders lovede bygnings hielp, hvorledes bygnings maaden her i Falster paa Hveddahls Gods¹ almindelig bruges relateres² underdanigst til oplysning følgende:

1. Til een gaard af 7 til 8 tønner hartkorn, udfordres i det mindste 40 fag huus, og til under tømmer bruges almindelig fodstykker, løsholter, stolper og storm-baand, der alt bestaaer af eege tømmer 6 à 7 tommer.

2. Bielker, sparrer og lægter er almindelig af fyrre tømmer, da her ingen elle-skov haves. Taget med lang halm tækket, og rygningen med løs halm, som bevares med eege greene 5 à 6 kvarter lange; men ved strand kanten bruges tang, og undertiden græstørv; alt efter stædernes beliggenhed til menage.

3. Skorsteens piberne udføres almindelig i ryggen af taget 4:5 a 6 kvarter høit over for ryggen, med brændte steen; men fra grunden kampe steen til arnen, og efter at den er lagt, er det øvrige af piben opført med raasteen, omtrænt ½ alen neder under tag=rygningen.

4. Malt køllerne staaer almindelig paa loftet med et opmuuret røer af steen fra kakkelloven /2/ i stuen, som gaaer op i køllen for at menagere ildebrændsel, som her paa godset er betydelig; dog er her paa nogle stæder af de saa kaldede iord køller.

5. Bager-ovnen er i huuset fra kjøkkenet og er sadt ved en udsidde, som af leer er sammen slaget, og for regn, er tækket med langhalm omtrændt 4 à 5 kvarter fra overpladen.

6. Bygningen pleier almindelig at steenes 1 kvarter over iorden, meer og mindre; alt efter grundens beskaffenhed, og forraad af kampesteen!

7. Hvorledes stuelængen vender efter de 4re værdens vinde, paa sees ikke saanøie; da det meest ankommer paa stædets situation.

8. Almindelig holdes for rettest, at huus længderne sammen bygges, for at hindre vindfang i gaarden; dog befindes endeel gaarder at huus længderne ere nogle alen fra hverandre, som i bedrøvelig tilfælde kan være nyttig.

9. Gavlene paa stuelængen pleier at beklædes for oven med bræder, men i henseende til udhuusene af bøg eller elle-kieppe, som derefter bevæves med bølge riis, eller halm, der sammen snoes og kaldes dupper.³

Saaledes forventer jeg underdanigst at have besvaret, den foreskrevne bygnings maade.

Hvededahl den 28de Julij 1789

S. Føndahl

RA Rtk 2485.58 2 D 309 i No 6

Underdanig Pro Memoria!

I følge det kongelige rente kammers pro memoria af 20de Junii d.a. og Deres høy og velbaarnheds hosføyede ordre, angaaende en fuldstændig beskrivelse og forklaring over den bygnings maade

Fig. 38. Et stråtagbagerovnskur beskytter den lerklinkede bagerovns »mave« på gård i Ulslev på Falster. Indretningen med bagerovn, der stikker ud fra bagvæggen af den store, åbne skorsten blev i 1700-årene den almindelige i det østlige Danmark.

som bruges paa godserne ved de fuldkomneste bønder-gaarde her i amtet, indberettes underdanigst herved, for saavidt Schiørringegaards gods¹ angaaer, følgende i medfør af det omspurgte.

Foedstycker, løsholter, stormanckere og opstandere /: ved stormanckere og opstandere formodes at være forstaaet de her saa kaldede rancker og opløbere :/ bruges i almindelighed her.

Bygningernes under tømmer, saasom foedstycker, stolper, løsholter, rancker og opløbere er af eegne træe.

Rimmer, bielker, sparer, lægter og øvrige overtømmer er almindelig af fyhr.

Taget er med lægter og af halm.

Rygningen bestaaer deels af halm og deels af tang /: naar samme kan faaes :/ med rygnings træer paalagt.

Skorsteenen staaer almindelig $\frac{1}{2}$ a $\frac{3}{4}$ alen ud over taget igiennem ryggen paa huuset og ere af raae steen, under og af brændte steen over taget.

Malt-kiøllerne er almindeligst neede i huuset. /2/

Bagerovnen haves, over aldt her paa godset, i huuset.

Bygningerne steenes icke lige eens over iorden men efter bygnings pladsernes beskaffenhed og ligesom pladserne befindes tørre eller fugtige dog steenes de i det mindste saa høit fra iorden, at foed-træerne ikke naar iorden med underkandten. Stuelængden vender almindelig mod synder eller væster.

Huuslængderne pleie at sammenbygges, da saadant foraarsager mindst vindfang ved huusene.

Gavlerne beklædes deels med Breeder deels flettet med halm eller tang, undertiiden bruges ogsaa bølge riis at flette dem med.

Til en bondegaard paa 7 a 8 tønnder hartkorns størrelse dens bygnings opførelse, naar alle materialier af nye skulle indkiøbes og gaarden i alle deele beqvemmelig indrettes saavel for beboeren til boe-

pæl, som fornøden huusrum til afgrøden og den til gaarden udfordrende besætning, vil med arbeidløn og øvrige omkostninger ongeføhr medgaae en 500 rd, om det endda ville være tilstrækkelige thi alle slags bygnings materialier stiger et aar efter et andet høiere i priisen. Her paa godset har icke i den tiid ieg har administreret samme existeret nogen bondegaards heel opbyggelse, hvorefter ieg nøyagtig kan bestemme enhver deel i særdeleshed, men af den liden indsigt ieg haver og det begreeb ieg kan giøre mig om saadan bygnings opførelse, troer ieg at den anførte summa vil medgaae og maaskee meere naar alting nøy udregnes.

Schiørringegaard den 28de Julii 1789

K. Stampe²

Til høi velbaarne herr kammerherre og amtmand von Wallmoden

RA Rtk 2485.58 2 D 309 k No 7

Underdanig Pro Memoria

Efter Deres høi velbaarnheds circulair ordre af dato 7de dennes, som mig først er tilhændekommed d. 18 dernæst, grundet paa det kongelige rentekammers pro memoria under dato 20de f.m., hvori begieres fuldstændig forklaring over bøndergaarders bygnings maade her i det Deres høi velbaarnhed allernaadigst anfortroede amt, skulle ieg icke efterlade, detailleret at indberette bygningsmaaden paa Stangerup¹ Selv-Eier gods.

En complet bondegaard og som de næsten overalt paa godset befindes bestaaer udi 4 længder

a) Stok-værket, bestaaende i fodstykker, løsholter storm ranker, opløbere, og kort alt til underbygningen henhørende, er af eeg saugskaaren paa 6 tommes smal kant og 8 tommes bred kandt.

b) Taget eller over-tømmeret, bestaaer af fyrre-sparrer og fyrre-lægter, med halm straae tage paalagt til rygning tang, med paalagde rygningstræer ophugne: af eege greene, som ei til anden bygnings material eller brug er nyttig, ongefæhr $5/4$ til $6/4$ all. længde.

c) Skorsteenene, deres grund volde ere af store kampe steene lagde med gruus opfyldte til arnestedet, som ere lagde og muurede af brændte muursteene, og derfra igjen, er skorsteens muurerne opført af raae steene indtil 1 all. nær tagets rygning, hvor igjen er muuret med brændte steen $1\frac{1}{2}$ all: til 2 all. oven for tagets rygning, hvor igiennem den saa kaldede skorsteens pibe er opført og følgelig fra tagets rygning i det mindste som meldt $1\frac{1}{2}$ all: og fra tagets fladning 2 all:

d) Malt køllerne ere i almindelighed af de saa kaldede jord-køller der ere byggede med et muuret

rør til skorsteenen, og en aabning fra grunden, hvor $1/2$ ilden lægges under til tørning, og flaggene hvorpaa maltet tørkes, ligge paa loftet paa een ved alle siider opmuuret forhøining.²

e) Bagerovnene ere opmuurede eller af leer ophugne som de paalideligste, inde i ahl-huusene, med mundingen vendte til skorsteenen.

f) Bygningerne pleier almindeligst at være steenet $1/8$ all. over jorden, at forstaae til fodstykkerne; vel og nogle bygninger sat i de nyere tiider, som er steenet $1/4$ all. oven jorden.

g) Stue-længdernes beliggenhed, kan ei gives nogen tilforladelig underretning om, af aarsag, da det dependerer af byernes beliggenhed, og muelig ved nøje efterforskning skulle befindes ligesaa mange stue længder byggede i øster og vester, som i sønder og nord, og nogle ganske irregulære og ikke soelræt satte, der alt som meldt er skeet efter

Fig. 39. En ikke-udflyttet gård i Horreby midt på Falster. Gårdspladsen er helt indelukket af længer. Man ser fra gadeportens over den brolagte gårdsplads over mod tofteporten. Til højre ses nord siden af stuelængen, hvis vinduer er i sydsiden, og bag de tre vinduesløse fag mod gårdspladsen findes to lukkede alkover. Bindingsværket er overkalket og er med gennemstukne bjælker.

den udseete bygge pladses bekvemmelighed, og entrepreneurens jndsigter.

h) En gaards 4 længder ere ikke almindeligst sammenbyggede, men i en afstand mellem hver længde af nogle allen 3, 4, ja 6 à 8 all. meere og mindre som pladsene har givet anledning til.

j) Gavlene paa stue huus længderne, ere almindeligst opklinede af leer dog nogle faae af brædder beklædte; men derimod paa lade- og fæe-huus længderne, almindeligst opvundne af elle-qvas og løv.

Der saaledes meddeeles paa det paaliideligste og nøiagtigste som formaaes.

af N. J. Hoff

Falqversløvgården³
den 22de Julii 1789

RA Rtk 2485.58 2 D 309 l No 8

Underdanigst forklaring

Over den bygnings maade som i almindelighed er brugelig her paa godset, der ifølge reschriptet af 20de Juny d.a. underdanigst indberettes saaledes.

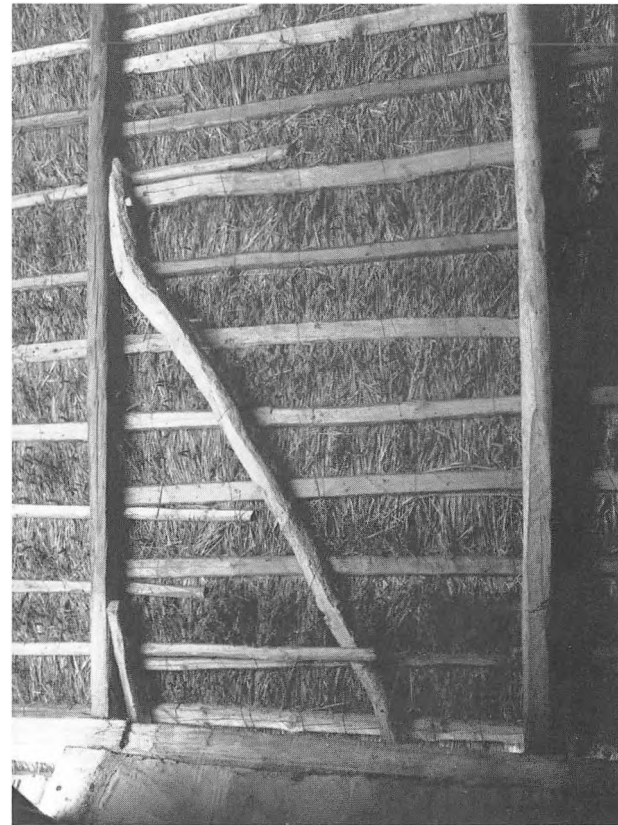
a) Bygningerne ere her paa godset opførte tildeels med foedstycker, løsholter, opstandere alt af eg og saa lenge skovene saadant tillader continueren.

b) Taget er af rug eller hvede langhalm og lægtningen med fyre lægter.

c) Skorsteens piberne staaer almindelig 1 til 1½ al. oven taget.

d) Malt køllerne ere for det meeste byget paa loftet, ligesom bagerovnen staaer uden for huuset.

e) Bygningerne pleier at steenes 3 til 6 tomme fra jorden.

Fig. 40. Stormlægte i lade ved gadeporten i Falstergården i Maribo Museum.

f) Stue længderne kand icke vis bestemmes da samme staaer og bliver sadt efter cituationen og omstændighederne, huuslængderne for det meeste bliver særskilt fra hverandre og de derpaa værende gavle bliver vundt med elle eller hassel riies.

Saaleedes underdanigst insinueres til Deres høy velbaarnhed hr kammer herre og amtmand von Wallmoden, forestaaende bygnings maade, fra

Ourupgaard¹ den 30de Julj 1789

K. Overbye
fuldmægtig

RA Rtk 2485.58 2 D 309 m No 9

Pro Memoria

I følge det kongelige rente kammers pro memoria af 20de f.m. og circular af 7de dennes, betreffende forklaring over den bygnings-maade, som bønderne ved udflyttede gaarders opbygning pleier at bruge maae ieg her ved jndberette – at herpaa goedset findes ingen udflyttede gaarder, og alt saa kan her fra ingen jndberetning gives om jndretningen. Men da Deres høi velbaarnhed S.T. herr kammerherre og amtmand Walmoeden udi circularret syvnes at fordre forklaring om bygningsmaaden paa goedserne i almindelighed, uden at holde sig til udflyttede gaarder, saa maae ieg i denne henseende afgive følgende forklaring.

Foedstøcker ere ikke her brugelig i almindelighed ved nogen bondegaard, men alleene stolper eller opstandere og løsholter, som alt er af eegetræe.

Taget er i almindelighed af fyr-sparrer og lægter samt halm og rygningen af græs tørver.

Skorsteenen, som opføres igiennem huusets rygning een alen oven for samme er alle vegne af brendte muursteen, da raae-steen ikke kan modstaae regnen.

Malt kiøllerne ere needen i huuset og baggerovnene ere deels inde i huuset og deels ved siden af samme, med eet skuur over.

Fig. 41. Et lille skråbånd med svalehale og gotisk affasning forbinder stolpe og gennemstukken bjælke i portfaget på en gård i Nørre Ørlev. En naturvokset, tvejet krog er anbragt på den ene vægstolpe til ophængning af tøj, grimer o.lign.

Siden som meldt bygningerne ikke ere sadte i foed, saa følger der af, at stolperne staar paa stene og alt saa bygningen at følge jorden i det heele.

De fleste steder er stue lengden saaledes anbragt at stuerne vender til sønder og hvilken gaard som er af høi hartkorn og behøver mere end almindelig huus-ruum, ved saadanne er huusene sammenbyggede. /2/

Gaulene ere deels klinede til vind-bielkerne eller saakaldede haende-baand, der er det halve af gaulen og deels bevundne endten med halm eller

tang og saaledes er det øverste af gaulen til rygningen endten ligeledes opvunden eller med bræder beklædt. Der findes og een i mellem som er beklædt med nogle gamle bræder, som til forn har været brugt til andet brug.

Giedsergaard² den 22de Julj 1789

J. C. Friis³

Til S.T. herr kammer herr
og amtmand Walmoeden

RA Rtk 2485.58 2 D 309 n No 10

Underdanigst forklaring

I følge circulerede rescript af 20de Junii d.a. angaaende bøndergaarders bygnings maade i almindelighed; som hermed underdanigst forklares at være opførte paa Egense gods¹ saaledes:

Bygningerne her paa godset bestaaer meest af fodstykker, løsholter og opstandere af ege træ og stenes 3 a 4 tommer fra jorden. Lægtningen er fyhre lægter og tagets tækning er enten rug eller hvede langhalm; skorsteenerne er i almindelighed imellem 1 og 2 alen oven taget eller rygningen paa huuset; malt køllerne er i almindelighed opretet paa loftet og bager ovnerne er tæt staaende uden for huuset. Stue længderne bliver efter stædets beskaffenhed sadte dog naar citationen gives staa samme meest i øster og vester, og de øvrige huuslængder er deels særskilt og deels nogle deraf sammenbygte ligesom og gavlene enten med elle eller hassel riis bliver vundet.

Hvilken bygningsmaade saaledes underdanigst insinueres² Deres høy velbaarnhed hr kammer herre og amtmand von Wallmoden.

Egense den 14de Augustj 1789

C. Jensen
fuldmægtig ved godset

18-19 Halsted Kloster amt, Maribo Kloster og Ålholm amt¹

Amtmand 1782-1804: Frederik Karl Kragh-Juel-Vind-Friis²

Fig. 42. På Askø var der, som det ofte ses på Lolland i ældre tid, beboelse og udhus i samme længe. Her er det 92 cm brede udskud langs nordsiden foran udhusparten med lo og lade. Længen er opført 1795.

20-21 Tranekær og Nyborg amter

Amtmand 1789-1799: Peter Christian Schumacher

RA Rtk 2485.58 LuC 2 D No 47²

Underdanigst Pro Memoria

Det er med den sandeste fornøjelse at jeg imodtager det høye collegii naadige pro memoria af 20 hujus, indeholdende høysammes befaling at indsende efterretninger om bygningsmaaden her i amterne, thj hvo kan uden største glæde see, at et høykongeligt collegium ved sine saa mangfoldig udbredte forretninger over det heele som angaar staatens vel, ogsaa nedstiger i de details der angaae en saa væsentlig del af landhuusholdningen, bondens vaaning; og skal jeg icke undlade herom at indsende alle muelige efterretninger. For det øvrige har jeg allerede troet at bemercke at de her opbygte ny bønderhuuse hverken vare bygte med den oeconomiske sparsomhed eller saavel skickede til landlig brug, som bønderhuusene i eendeel andre europæiske lande. Jeg behøver kun at anføre de holsteenske bønderhuuse, som icke presentere halv den face mod vind og vair som de her værende huuse, følgelig ere langt mindre fæld underkastede, og hvorj landmanden har den bequemmelighed fra sin vaanstue af at kunde oversee sin heele huusholdning, og icke at behøve om vinteren at vade igiennem jis og snee for at komme til sine creature.³ Jeg veed vel /2/ at man anfører, at her i Dannemark hvor gods eyerne giver bygnings tømmer til sine bønder findes ickun sielden saa stort tømmer⁴ som til deslige bygninger behøves. Men endog paa denne fald vilde det dog altid være hø-

yst nyttig om en bequemmere bygnings maade end den hidindtil brugelige, til landmandens beste blev bekiendtgiordt. Den bekiendte Keferstein⁵ lærere af mathematiken paa ridder academiet i Brandenburg har i sin *bürgerliche Baukunst*⁶ angivet planen til et bondehuus, hvilket af alle deslige huuse maaske best maatte skicke sig saavel for den danske som for enhver bonde; og bemerker jeg at den berømte, hans høygrevelige excellenz herr greve af Reventlow⁷ vist icke ubekiendte herr von Rochau⁸ paa Rekahn⁹ icke allene har indrettet den største deel af sine bønderhuuse efter samme plan, men endog i hans *Versuch eines Schulbuchs für Kinder der Landleute*¹⁰ angivet denne bygning som den nyttigste for landmanden. Keferstein i sin *bürgerliche Baukunst*, gjør, om jeg mindes ret, thj jeg har endnu icke mine bøger ved haanden, et detaillert over/3/ slag paa bekostningen af dette og andre huuse.¹¹ I Sverrig er ogsaa for eendeel aar siiden paa forrige konges befaling bekiendtgiordt et værk der indeholder planen paa en stor deel borgerlige og landlige huuse med det nøyeste overslag på bekostningen fra 3 à 400 indtil ligesaa mange tusinde rig[s]daler,¹² hvorved da en bygger kan gjøre sikker regning med sin pung. At skrifter af denne natur ere af en særdeles nytte for landmanden og borgerne er ustridig, thj icke allene at disse herved ser sig belærte om den sparsommeligste og bequemeste bygnings maade, men at de ogsaa hermed ser sig befriede fra den fare, at deres bygning, som ellers ofte skeer, løber til langt større bekostning

Fig. 43. I Vindeby på Tåsinge sås endnu i 1916 denne smukke »Holstenergård«, som Kammerherre Juul på Tåsinge, som nævnt i indberetningen, kan have ladet opføre. Det ses af den store bredde og høje tagkonstruktion, at det er et fremmedelement i øens og egnens byggeskik.

end de nogensinde ventede sig. Maaskee vilde det ikke være de høye jndsigter og den ædle patriotiske tenkemaade af det høykongelige rentekammer u-værdig, endogsaa ved at encouragere publicationer af lige natur, at gjøre landmanden og borgerne som saa ofte ved bygninger ruinerer sig, en usigelig nytte.

Faaborg den 24 Junij 1789

Schumacher¹³

Til det høj kongelige rentekammer.

RA Rtk 2485.58 LuC 2 D 105 cum a¹

Til Efterretning

Underdanigst Pro Memoria.

Af hosfølgende her land inspecteur Bergs² pro memoria vil det høye collegium naadigst bemerke aarsagen til, at han endnu icke med den af høysamme anbefalede tegning af en bondegaard er indkommet. Ufeilbarlig ere hans forretninger i denne tiid mange og disse ere saa forbunden med

reiser og adskillige adspredelser, saa at han har en slags ret til det kongelige rentekammers naadige jndulgenz,³ for hans udeblivelse med tegning og overslag paa en bondegaard. For nogenlunde at lette ham byrden, og for dog tillige at give det høye collegium ald min muelig oplysning, har jeg skrevet til de proprietairer i amtet, om hvilke der vidstes, at de havde opbygget de best indrettede gaarde; til herr greve Reventlov⁴ herr kammerherre Juel⁵ paa Taasinge, og til herr justitzraad Lange⁶ paa Rødkilde,⁷ for at udbede mig tegning og overslag⁸ paa deres ny opbygte gaarde, hvilke mig og ere bleven lovede, hvorved jeg da haaber at opfyldte det høye collegii befaling. Ved at betragte een-deel af de udfløttede, nye opbygte bøndergaarde, har jeg imidlertid icke kundet afholde mig fra nogle betragtninger, som vist heller icke vil have undgaaet det høye collegii vidt udbredte jndsigtter. Skiønt bønderbyers udskiftning, gaardes udflytning etc. ufeilbarlig bidrager til det almindelige vel, saa indskrenker sig dog dette vel blot til proprietairen og udvider sig fast aldrig til bonden. /2/ Et jordegods med udskiftede jorder og udflyttede gaarde tiltager anseeligt i værdie; formeerer gods-ejernes velstand; men heraf nyder fæstebonden intet. Hans er kun arbeidet og fortrædeligheden ved udskiftning og udflytning. Ingen under altsaa, at han i almindelighed er uvillig dertil; thi om end efter hans død hans udskiftede og udfløttede gaard i fæste derved forhøyes og landgilden derved formeeres, saa falder alle disse fordeele blot til jordejeren; og da denne sidste nu allerede tilfulde indseer de store fordeele af udskiftning og udflytning; mon det da nu icke skulde være tiid til at ophøre med gotgiørelsen for udflytninger, hvilken dog altid bliver en byrde for hans maytts. casse.

Hans kongelige maytt. har nu ved stavnsbaandets løsning⁹ accorderet bonden frihed, og derved giordt sine staater et vel som efterslægten

til evig tiid med taknemmelighed vil paaskiønne – men hvad er frihed uden eyendom: begge disse ting burde efter mine ringe tanker uopløslig følge tilsammen i fald nogensinde agerdyrkningen skal florere i Dannemark.

Velsignet være derfor den mands eftermæle som først gav exempel paa arvefæste,¹⁰ det eeneste middel til at forskaffe bonden eyendom; velsignet være den som efterfølger ham! her i dette naboe-laug har herr greve Reventlov givet det første exemple paa arvefæste.¹¹ Maatte det dog lykkes ham! maatte /3/ dog denne ædle, veltenkende mand høste frugten af sit arbejde. Fæstebonden arbeider blot for sig, han tenker kun paa at kunde betale sine skatter og afgifter, efterslægten interesserer ham icke; han planter ingen frugttræer, anlegger ingen haver; jeg bemerker derfor til min store forundring, at her i denne egn er for ex. ingen kirsebær, ingen slags træfrugter at faae tilkiøbs, ja at man er nødt til at lade guule rødder og alle slags væxter komme hid fra Amager og fra Holstein. Blot ved arvefæster kan dette onde afhielpes, og bonden til jndustrie encourageres; blot herved kan den ubodelige skade, som de store stamhuuse ellers uersettelig foraasage landet, nogenlunde erstattes.. Mon det da icke i disse betragtninge skulde være høyst raadelig, at de anseelige bekostringer som h. maytt hidindtil har havt ved gaarders udflyttelse, for fremtiden fick en anden direction, og at understøttelse tillige med ald muelig encouragement blev accorderet den godseyere som tilstod sine bønder arvefæste? Jeg udbeder mig paa det underdanigste det høye collegii indulgence for den dristighed med hvilken jeg vover [*ikke klart skrevet, men tolkningen fremgår af sammenhængen*] at giøre et forslag af denne natur, men jeg smigrer mig saa meget des meere i haab om at erholde den, som jeg er mig bevidst, at jeg heri ingen anden afsigt har, med blot at bidrage saa meget det mig i min /4/

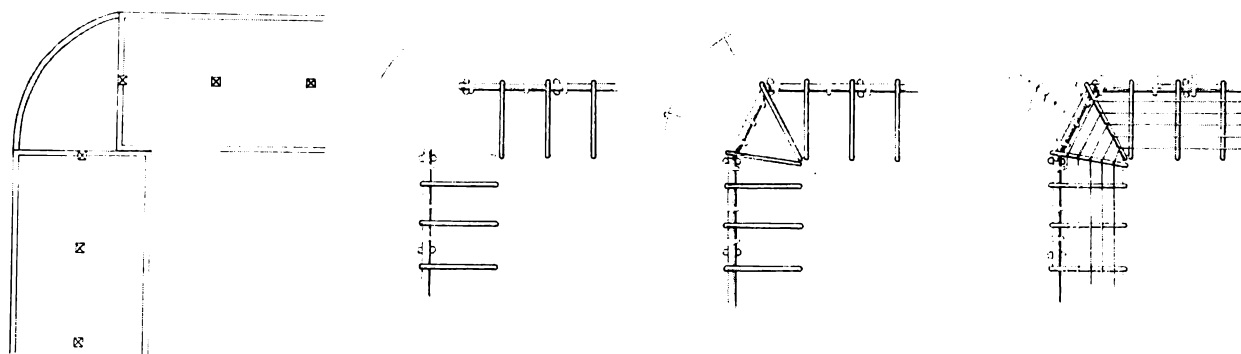

Fig. 46. Fire planer af et rundbygget hjørne mellem to længer på en bondegård i Katterød ved Fåborg målt af R. Mejborg for ca. 100 år siden. Yderst til venstre ses midtsulernes placering, dernæst rygåsene med hængeltræer i de to sidelænger. Herefter konstruktionen i selve rundingen, og til sidst den lægtede tagkonstruktion.

RA Rtk 2485.58 LvC 2 D 141 cum abcde

Underdanigst Pro Memoria

Med dags agende post har jeg den ære til det høye collegium at indsende tegninger paa de fordeelagtigst indrettede bønderhuuse som her i amterne bygges.¹

De første litt A.B.C ere planer paa de af herr kammerherre greve Reventlow indrettede huuse.²

Den anden litt: D. er planen til de af herr kammerherre Juel paa Taasinge paa holsteensk maade byggede huuse, tilligemed et bilag hvori er overslag paa hvad tømmer p.p. der kan gaae til sligt et hus.³

Den tredie litt. E. angiver grundrisningen [s'et ligner et o] til herr justitz raad Langes⁴ ny opbygte huuse, hvormed følger et i mange henseende ret interessant bilag, da herr justitz raaden angiver grunden til een og anden jndretning i de ny opbygte gaarde, og visse fordeele som icke maatte være saa almindelig bekiendte. Hver af disse bygnings maader har nu sine fordeele og mangeler, som det høye collegium best vil bedømme. Mig har

det imidlertid været høyst kiert at bemerke den patriotiske jver med hvilke alle disse herrer strax har bestræbet sig at gaae mig til haande med disse tegninger, hvorved de vist har giort sig værdig til det høye collegii bifald. Saasnart jeg nu /2/ faar tegning og grundrisning tilligemed behørig overslag fra herr stifts land inspecteuren,⁵ skal samme ufortøvet til det høye collegium blive indsendt.

Faaborg den 1. Aug 1789

Schumacher

Til det høy kongelige rentekammer.

RA Rtk 2485.58 2 D 141 d

Bilag til litt: D [= gårde under Valdemarslot bygget på holstensk måde]

Til en bondegaards bygning, efter vedfølgende teigning¹ behøves følgende materialier.

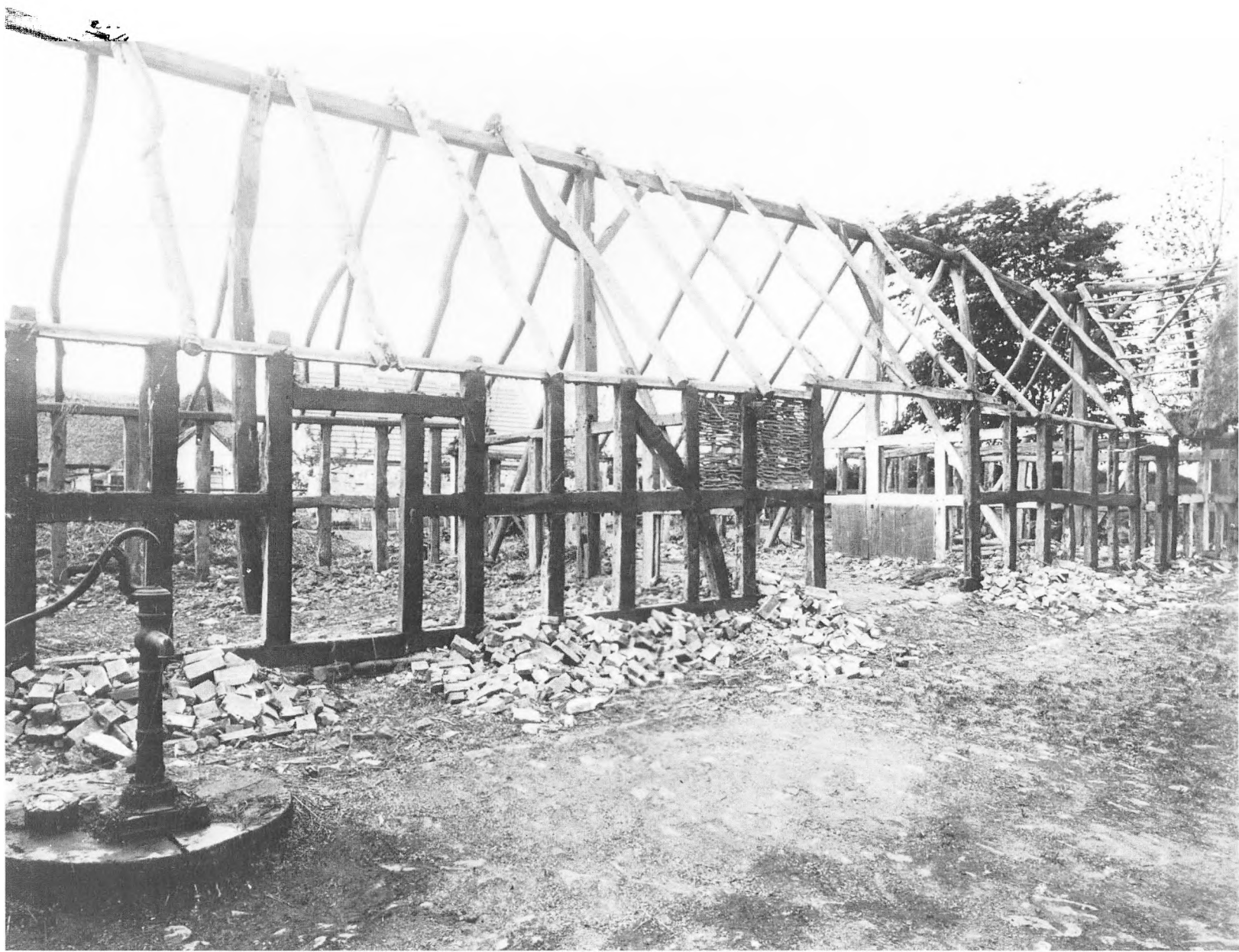
Eegetømmer:

Fod ved begge sider	80 alen
do under begge gaule	36

Fig. 47. Rundbygget hjørne i en gård i Såderup vest for Nyborg. Jvf. konstruktions-tegningerne i fig. 46.

do under stuernes skilrum	42	16 dukker	a 2¼	—	
do under karle og pige kammeres skilrum		2 ranker	a 5	—	
do under stald, loe, og korn lade	42	Til foed og forstøtnings tømmer eller ran-			
indvendig	60	ker i koe og hæste-stald . . . . . 40 al.			
18 stk ranker til indvendig		Til bryg huuset:			
skilrum	a 3½ al	Foed udvændig og til skilrum . . . . . 65 al.			
ved begge		22 stolper a 3½ al.			
siider	37 stolper	a 3½ alen	8 ranker a 3½ al.		
	37 løsholter	a 2½	22 løsholter a 2½ al.		
	6 ranker ²	a 3½	20 dukker a 2¼ al.		
	32 dukker ³	a 2½	NB. herved er indres, at alt eegetømmeret skal væ-		
I gavlene	4 stolper	a 5 al.	re 5 og 7 tommer undtagen fodtømmeret til ho-		
	12 do	a 3¼	vedbygningen, som skal holde 7 og 8te tommer.		
	2 do	a 3½	Fyrretømmer:		
	6 do	a 5	116 alen ræm		
	21 løsholter	a 2½	380 stk. straa lægter		
	8 ranker	a 3½	16 stk 14 alens sværlægter ⁴		

Fig. 48. Fotografi taget under nedrivningen i 1917-18 af en typisk sulebygget gård i Skårup ved Helnæs. Til hængeltræer kunne man som her bruge stærkt kroget tømmer og undertiden tømmer med grentvejer. Man ser, hvorledes de hænger over rygåsen v.hj.a. en kraftig nagle. Det tappede bindingsværk ses klart. Ved portåbningen er der risfletning i det øverste tavl, mens resten af tavlene ser ud til at have været udfyldt med mursten.

14 stk bielker a 16 sel[=*sjællandske*]alen lang i beholden træ som baade er loebielker, og hanebaand /2/
 13 stk bielker i koestalden a 5 alen og 16 tommer
 13 stk dito i hæstestalden a 6 alen 10 tommer
 24 stolper a 5 alen 4 tomme imellem stald og loe
 12 stk stødebaand⁵ over koestalden a 10½ alen
 12 stk dito over hæste stalden a 5 alen
 48 stk korte stødebaand a 2½ alen
 15 stk hanebaand a 11 alen
 15 stk dito a 8 alen
 3 stk bielker i stuerne a 18 alen
 30 stk sparretræer⁶ a 15 al.
 2 stk bielker i gaulerne a 12 alen
 48 stk løsholter indvændig til loen a 2½ al.
 8 ranker a 5 alen
 48 alen førtømmer til indvændige skilrum i stuer og kammere
 2 stk bielker a 12 alen til kyllen rammer⁷
 24 tylter 5 alens fiælle til loft, porte, vinduer, dørre samt skilrum imellem korn slyden⁸ og loftet over stuerne.

Til bryggerhuset:

55 alen rem
 12 stk sparre træer a 8 alen
 4 stk 11 allener til grade sparre⁹
 3 stk a 9 alen

80 stk straalægter og 6 sværlægter alle fielle til dette huuses lofte og dørre, er henreignet under forberemte 24 tylt.
 550 travet enkelt langhalm til bægge huuse.
 9 lpd tækkegarn til dito
 4000 stk loft- og lægte-søm til dito
 Til samtl. udvægge ovne, skorstene, kiølen etc.
 9000 stk. dobbelte Flensborg brænte muursteen¹⁰ og
 3 tønder læsket kalk.
 480 tagsteen til rygning
 20 pd blye ½ pd tin til vinduer
 3 skudder ordinar vinduers glas
 13 lpd jern til port, dørre og vinduers beslag, samt styrkejern paa ræmmer, saaog kyllen-karm¹¹ og lugge beslag /3/
 Sluttelig en liden oplysning over teigningen.¹²
 A gaardsplatsen omgivet med et steengiærde.
 B en brynd
 C et vindue imellem stuen og tærskerloen, som om aftenen ved et lys giver fornøden og behøven- de lyssing saavel for dem der spinder i stuen, som dem der tærsker i loen.
 D viser at udkjørsele igiennem tærskerloen kan kuns skee med en tom vogn.
 E mødningsted for hæstestalden

NB den herude omtalte malt kiøllen findes indrettet i den skorsteen som er paa hovedbygningen; hvilken skorsteen ikke gaaer eller er bygt fra jorden, men tager sin begiøndelse fra loftet.

22-23 Odense amt med Dalum og St. Knuds amter og Rugårds amt

Amtmand 1789-1798: Frederik Buchwald¹

RA Rtk 2485.58 LuC 2 D 328

Pro Memoria

Opfyldelsen af det høye collegie skrivelse af 20de Junj sidst angaaende oplysning om bygnings maaden ved bønder gaardene her i landet, beroer alleene paa hr. land jnspecteur Berg, til hvem ieg har overdraget at optage den forlangte profil og grund tegning, over en saadan bondegaard, da han icke formedelst andre paatrængende land væsens forretninger hverken hidjndtil har kundet, og eiheller førend noget længere hen i vinteren, kand faae leilighed til at optage denne tegning. Hvilket ieg herved forløbig skulle have det høye collegio, ærbødigst tilmeldet.²

Odense Slot. dj. 15de Novbr. 1789

Buchwald

Til det kongelige rente kammer.

RA Rtk 2485.58 1790 382 med a-e

Pro Memoria

Det høye collegium har ved skrivelse af 20 Juny forrige aar behaget at tilstille mig et schema,¹ hvorefter efterretningerne om de udfløttende bøndergaarde herpaa amterne for fremtiden skulle indrettes, og derhos, for desnøyerer at kunde bedøm-

me, hvad bygnings hielp en saadan udfløttet bondegaard kunde være at tilstaae, forlangt fuldstændig forklaring over den derved brugelige bygnings maade og jndretning, samt en profil og grund tegning af saadan en bygning, med hosføyet beregning over sammes bekostning;² da min korte embeds tid her i Fyen icke har tilbuden mig lejlighed nok til at gjøre de fornødne observationer i henseende til bøndergaardens bygnings maade i almindelighed, saa har ieg indhentet land væsens commissariernes under 13de October sidst forfattede betænkning og forklaring i saa fald, som herved ærbødigst fremsendes,³ og til hvilken ieg maae referere mig. I henseende til de forlangte tegninger herover, da ere samme mig først under 18de i denne maaned fra land jnspecteur Berg tilsendte, ligesom de herved ærbødigst følger; og hvoraf:

No. 1 præsenterer en bondegaard saaledes, som nogle især paa Odense Hospitals gods⁴ ere opbyggede, og hvorpaa bekostningen af materialier og arbejds løn efter den medfulgte beregning beløber 678 rd 2 mk 13 sk.

No. 2. En bondegaard, saaledes, som nogle paa Hofmangaves gods⁵ her under amtet ere blevne byggede, hvis bekostning af materialier og arbejds løn efter den /2/ ligeledes med fulgte beregning

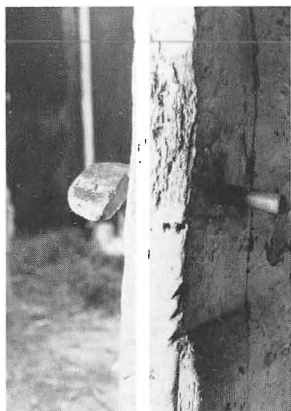

Fig. 50. Nærbillede af træ-hvirvel, hvormed lodøren lukkedes. Samme Strynø-gård som på fig. 49.

Fig. 49. Lodør på Strynø med hvirvellukkelse, jvf. fig. 50.

er anslaaet til 382 rd, -, 2 sk.⁶ hvorved ieg saaledes formeener høybemeldte collegii skrivelser af 20de Juny sidst pligtskyldigst at have efterkommet.

Odense Slot den 27de Martij 1790

Buchwald

NB. Tegningerne sendes med den agende post.⁷

Til Det kongelige rente kammer.

RA Rtk 2485.58 1790 No 382 a

Underdanig Pro Memoria!

Den forlangte oplysning, over den os for nogle dage siden tilstillede rente kammerets pro memoria af 20de Junj d.a. til Deres høivelbaarnhed, betreffende bygnings maaden ved bøndergaardene her i landet, følger saaledes:

1. Her bygges overalt med foedstykker, stolper, løsholter og ranker,¹ samt opstandere.
2. Det udvendige tømmer er eg, men indvendig af fyr, opstanderne² eller sule /: som de her kaldes :/ undtagen, hvilke ere dels af eg og dels af fyr.
3. Taget er med lægter af fyr, elle eller esk, og tækket med halm.
4. Rygningen er dels af tang og dels med græstørv efter egnenes beskaffenhed.
5. Der er ingen vis regel for skorsteens pibernes høide almindeligst 2 al. De udføres af ryggen af brændte steen.
6. Malt-køllerne ere meest ved jorden opmurede.
7. Bager-ovnene ere nogle stæder inde og andre stæder uden for husene.
8. Grundenes høide er meget forskiellig; ligesom og stue-husets beliggenhed.
9. Gaardene ere almindeligst sammenbygte i 4re længder; dog, ved nye bygninger bygges stue-længden gierne for sig selv fra de øvrige, og gaule-
ne ere mest med skraae tag.

Betreffende indretningen, da /2/ kan samme best sees af grund- og facade-tegninger derover, naar de af land jnspecteuren eller landmaalerne besørger; tillige med beregningen over bekostningen.

Odense den 13de Octob: 1789

J. Holm³ H. Drejer⁴

Til S.T. hr. kammerherre og stifts amtmand
v. Buchwald.

Fig. 51. Bindingsværket i en gård på Ærø. De to skråstivere, der begge hælder mod en stolpe midt i gavlen, viser, at gården er sulebygget. Fodremmen hviler på en høj, uregelmæssig stensyld.

RA Rtk 2485.58 1790 No 382 b

No. 1

Beregning over tømmer-materialer m.v. for en bondegaards bygning, saaledes, som tegningen No. 1 udviiser; efter hvilken adskillige gaarde i sær af de nye paa Odense-Hospitals gods,¹ ere, i de sidste aaringer, blevne bygde:

1. Eege tømmer

a. til stuehuset:

foedstykker	90 al
26 stolper a 3½ al =	91.[al]
8te dito, a 3¾ al =	30.
34 løsholter a 2½ =	85.
3 dør dukker ² à 3 al =	9.
8te ranker ³ a 4 al =	32.
til 2de tag-qviste =	17.

ialt 354 al

B. til udhusene:

foedstk.	240 al
100 stolper à 3½ al =	350.
24 ranker a 4 al. =	96.
96 løsholter, a 2½ =	240.
12 korte ranker, a 2½ =	30
12 dør dukker à 3 al =	36
udj heste og koestalden forbrugt =	38½

tilsammen 1030½

suma eege tømmer = 1384½ al
à 10 sk er = 144 rd 1 mk 5 sk

2. Fyr-tømmer

A. af 18/al. til bielker i stue huuse 13 stkr.

suhler ⁴ i de 2de siide bygn.	8.-
aase ⁵ i samme	2.
stolper i hæste stalden	2

giør 25 stkr

à 1 rd. er = 25 rd - mk - sk

B. af dobbelte 16/al. til bielker	29 stkr		
remmer –	28		
til aase –	4		
	<hr/>		
	61 stk		
à 3½ mk	35, 3,	8	
nok til stolper i koe huuset =			
4 stk	2, 2,	–	
C. af enkelte 16/al. til spær i stue			
huuset = 26 stk à 2 mk 4 sk =	9, 4,	8	
D. af dobbelte 12/al til spær i ud-			
huusene = 82 stk			
til hanebaand i stuehuset			
= 13			
95 stk a 1 mk 10 sk =	25, 4,	6,	
E. lægter, 7 hundrede a 8 rd			
[pr. 100] er	56, –	–	
F. fielle, ⁶ til loft over stuehuu-			
set, 18 tylter à 1 rd 3 mk	27, –	–	
9 stk til krybber a 1 mk	1, 3,	–	
	<hr/>		
i alt, tømmer af begge slags			
for	327 rd–	mk 11 sk	
uden adskilligt, hvorom tilsidst.			
Transport	327 rd–	mk 11 sk	
/2/			
<i>3. Adskillige materialer</i>			
3 tusinde dobbelte lægte søm a			
3 rd 2 mk [pr. 1000], er	10	–	–
1 dito enkelte dito, a 26 sk pr.			
hundrede	2	4	4
50 stk 2 sk søm	1	–	4
50 stk 1 sk dito	–	3	2
16 læss tække keppe, ⁷ væggevin-			
der ⁸ etc. a 1 rd	16	–	–
150 travet langhalm a 2 mk 4 sk	56	1	8
4000 raa steen, a 1 rd 4 sk	4	1	–
400 brendte dito, a 3 mk	2	–	–
2 tdr. kalk a 5 mk	1	4	–

4re fag nye vindues karmen med			
beslag og glass a 16 mk	10	4	–
de øvrige 7 vinduer, ere tagne af			
gl. mt., [= materialer] men naar			
samme skulle bekostes af nye,			
kand samme anslaaes til	9	–	–
foruden foranførte tømmer ma-			
aterialer, behøves endel meere til			
skilleroms tømmer, til dukker i			
væggene til hane-bielker i ud-			
huusene, fielle til døre med vii-			
dere, som paa endeel opbygte			
gaarde af dette slags, er taget af			
gammelt, man naar samme af			
nyt skulle anskaffes, kand det			
omtrentd anslaaes til	60 rd–	–	
i alt alle materialer:	501 rd–	mk 13 sk	

4. Arbejdsløn:

a. tømmer manden for 12 fag			
stuehuus a 2 rd, 2 mk, er	28 rd–	–	
40 fag udhuuse,			
a 1 rd, 3 mk	60	–	–
For spiil-touge, ⁹			
krybber og koebaase	6	–	–
18 tylter fielle at			
lægge lofter, a 2 mk	6	–	–
32 dørre a 1 mk	5	2	–
En lem til loftet og			
1 spiæl	–	2	–
	<hr/>		
udgjør	105 rd 4 mk–		
b. for muurer arbejdt ialt	20	–	–
c. alt smede arbejdt	30	–	–
d. tække-løn, 52 fag			
à 2 mk 8 sk	21	4	–
	<hr/>		
tilsammen alt arbejdsløn			
og jærn	177 rd 2 mk	–	
føl. beløber den hele gaard:	678 rd 2 mk 13 sk		

Nr. 2.

Beregninger over tømmer og muur- m.v. materialer arbejdsløn og alt, som en bondegaard, efter tegningen No 2, har kostet, saaledes ere nogle gaarde paa Hoffmans Gauves gods,¹⁰ i Odense amt, for faae aar siiden blevne bygde:

A. til stue huuset:

1. Eege-tømmer 6 a 8 tommer til foedstykker –	56 al.
stolper 22 a 3½ al –	77.–
2de ranker ¹¹ til gaulen a 4 rd al	8.–
20 løsholter à 3 al	60.
23 dukker og ranker a 2 al	46.
16 længere dito i overvæg, gior og gaultømmer à 2½ al =	40
	<hr/>
	er 287 al
à 10 sk er:	29rd,5 mk, 6 sk

2. Fyr-tømmer

7 stk lange bielker, 7 tome i quadr, à 1 rd, 2 mk er	9rd,2 mk, –
Remmer af samme bielker, giennem skaaren 2 stk er	2 4 –
spærrene af dobbelte 12 al. 16 stk. à 2 mk 4 sk	6 – –
4 stk. gaul tømmer af enkelt 12 al à 1 mk er	– 4 –
8te stk hanebaand af dito	1 2 –
8 stk svær-lægter ¹² à 10 sk	– 5 –
lægter, som gaaer over 3 fag, gaule i beregnet, 144 stk.r à 6 sk er	9 – –
til skilleroms tømmer af dobbelte 12/al er forbrugt 16 stk.r à 2 mk 4 sk er	6 – –
	<hr/>
	er 35 5 –

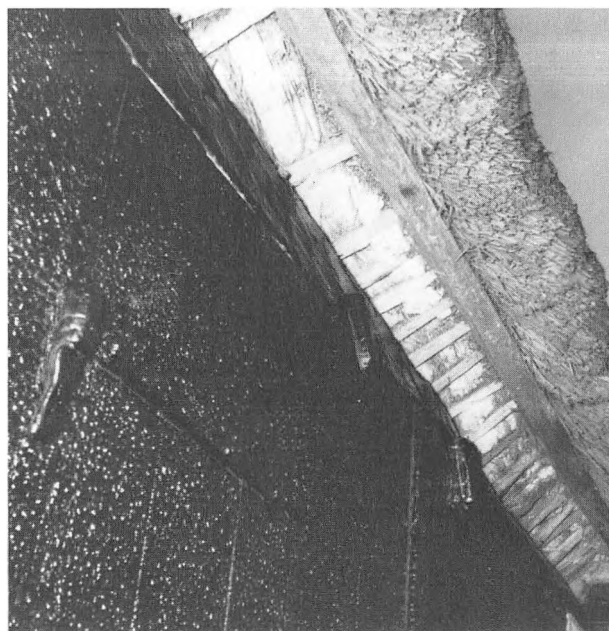

Fig. 52. I denne gård fra Bregninge på Ærø ses korte pinde med lerklining, der lukker ousbordet under tagskæget over vognporten.

3. fielle til loft, døre m.v. til loft			
126 stk à 12 sk er	15 rd,4	8	
12 stk.r dito til skillerom mellem dagligstue og stoer stuen	1 3	–	
11 døre med karme a 5 fielle a 12 sk	6 5	4	
til vindues karme 6 stk.r dito	– 4	8	
	<hr/>		
	er 24	5	4
nok 6 stk til vindskider ¹³ og skumbord ¹⁴	– 4	8	
4. 6 karme vinduer a 1 rd 2 mk for glarmæster arbejde og glass	8	–	–

Fig. 53. Nærbillede af forbindelsen stolpe med gennemstukket bjælkehoved fæstnet med to trænegler. Herover remmen og spærenden med skalken, der fører nederste lægte og tagskæg ud fra lervæggen på en gård på Tåsinge.

B. Lade huset

1. Eege tømmer:

til foed stk 88 al

36 stolper, a 3½ al 126 al

2de ranker og 2de port-
stolper a 4 al. er 16 al

lateris [og] transport 230 al 99 rd 2 mk 2 sk

/2/

11 stk løsholter à 3 al 33 al

35 dukker og løsholter

a 2½ al 87½ al

23 stk dukker og ranker,

a 2 al: 46

er 396½al

à 10 sk = 41 1 8

2. Fyr tømmer:

9 bielker, à 1 rd, 2 mk, er . . . . 12 rd,— —

til remme, 4 dito . . . . . 5 2 —

28 stk dobbelte 12/al til spær

a 2 mk 4 sk: . . . . . 10 3 —

12 hanebaand, 4 gaul spær,

enkelte, 12/al a 1 mk er . . . . . 2 4 —

3 stk træ bielker over tørve

huset . . . . . 1 2 —

26 stk dobb. 12/al til skille-

roms tømmer a 2 mk 4 sk . . . 9 4 8

16 stk svær lægter à 10 sk . . . . 1 4 —

384 straa lægter, ¹⁵ a 6 sk er . . 24 — —

er 67 1 8

3. Fielle: til 2de porte og 1 dør

24 stk à 12 sk er . . . . . 3 — —

4. af brændte muursteen, hvor-

med heele gaarden u[d]væn-

dig er muuret, 8300 stkr. à

tus. 5 rd er . . . . . 41 3 —

raa dito til skillerom, ovn og

skorsten 5000, a 1 rd . . . . . 5 — —

5. Langhalm og tækning:

160 traver a 2 mk . . . . . 53 2 —

tækkeløn a faget 1 mk 8 sk er 13 — —

6. Arbejdsløn:

for tømmer- muur og sned-

ker arbejde: alt accorderet for 50 — —

2500 stk søm til loftet m.v. a 2

mk pr 100de er . . . . . 8 2 —

tilsammen: 382 rd— mk 2 sk

Fig. 54. Sulebygget lade i Dærup øst for Assens. Her ser man, hvorledes højsulerne bærer rygåsen og er støttet af skråbånd både i længde- og tværretningen. Tagkonstruktionen består af hængeltræer med lægter over.

24-25 Hindsgavl og Assens amter

Amtmand 1783-1809: Frederik Ludvig Wedell

RA Rtk 2485.58 2 D 138 cum a b

Pro Memoria

I følge det høy kongelige rente kammers pro memoria af 20de f.m. har ieg herved den ære at indsende: een af land-inspecteur Nyholm¹ forfærdiget tegning² over en udflyttet bondegaard i Assens amt med en beregning over bekostningerne paa en saadan gaards opbygelse, hvorhos indberettes: at bygningmaaden her i Assens og Hindsgavls amter ved udflyttede gaarder pleyer at bruges saaledes som berørte tegning udviiser, ligesom og materialier efter beregningen saa land inspecteuren gandske nøye haver aftegnet alt. – Og vil det saaledes høybehagelig erfahres: at alt til bygningerne brugende udvændige tommer er eege træ og at der bruges foedstycker, stolper, løsholter og stormbaand, at til huusene bruges lægter og tækkes med langhalm samt rygnes med tørv, at skorsteenene ere af brendt muursteen og skorsteenspiberne at gaae 2 all. oven over taget udført midt igiennem rygningen, at malt-køllerne staa paa loftet og bager-ovnen i huuset, at bygningerne steenes ¼ all. over jorden, stue-længden at staae for sig selv, men at den alle steder vender mod nord er icke just almindelig, thj det dependerer meeget af bygge pladsen, særdeeles for at faae giødnings vandet til at løbe over engene, /2/ hvorefter udhuusene egentlig bygges og giødnings stederne indrettes uden for gaarden og huusene, udhuusene ere sammenbyggede og ligger i almindelighed 5 a 10 al

fra stue-huuset. Gavlene ere halv skraae gavle som opmuures og tækkes ligesom den øvrige deel af bygningen.

Wedelsborg³ den 29de Julii 1789

F. Grev Wedell⁴

Til Det høykongelige rente-kammer.

RA Rtk 2485.58 2 D 138 a

Beregning over bekostningerne til sådan en bondegaards opbygning som vedlagde tegning udviiser, hvilken temmelig sikkert kan antages for en af de almindelige bøndergårdes bygninger her i amtet, og hverken regnes blandt de største eller mindste, er og i det væsentlige ensformig og lige bekostelig, med 4re andre bøndergaarde, som Løgismose – eyer¹ forrige aar fra Haarbye² loed udbygge paa samme byes langtfraliggende jorder.

I henseende til materialerne da ere samme af følgende sorter.

Fodstykkerne af egetræ 8 tomme tyk 5½ tomme bred. Løsholter, stormbaan,³ dukker og dørstolper af egetræ 7 tommer tyk 5¼ tome breed.

Stolperne af egetræ 7½ tomme tyk 5½ tomme breed.

Taget er lægtet med heele fyrlægter, tægget med langhalm og rygget med græstørv.

Skorsteenene ere af brendte muursteen og piberne 2 alen oven over taget, udført midt igiennem rygningen.

Malt-køllen er paa loftet; bager-ovnen i brygger-

huuset; muuret indvendig af brendte og udvendig af raae steen.

Bygningerne ere syllede med kampe-steen omtrent $\frac{1}{4}$ alen over grunden.

Stuelængden vender mod den nordre side, og staar for sig selv 5 alen fra side længderne, de øvrige 3de huuse ere sammenbyggede.

Gaulene paa stue-huuset og de 2de nordre gaulene paa sidelængderne [er] halve-skraa-gaule, bindingsværk $1\frac{1}{2}$ alen over bielkerne og resten skraatag tægget med halm.

Bielker, remmer, spær og hanebaan af fyr.

Til saadan en bygning medgaar og koster.

a) Stue huuset som bestaar af 14 fag i længden og 4 fag i bredden, dertil: fodstykker udvendig 83 alen a 12 sk er . . . 10 rd 2 mk 4 sk

dito indvendig – 50 al. à 8 . . . 4 1 –

løsholter udvendig 36 stk ialt 83 alen lang a 8 sk er 6 5 8

do indvendig – 20 stk – 35 al a 4 sk 1 2 12

stormbaand og dukker 105 alen a 8 sk 8 4 8

stolper udvendig 36 stk a $3\frac{1}{2}$ al er 126 al a 10 sk . . . . . 13 rd – mk 12 sk

do indvendig til skielrummene og 2de dørstolper 29 stk a $3\frac{1}{2}$ al 97 al a 6 sk . . . . . 6 – 6

2de eege-bielker i gaulene 20 alen a 12 sk . . . . . 2 3 –

13 fyr-bielker 7 tomme tyk 6 tomme bred stk til 4 mk er remmer 6 tomme tyk $3\frac{1}{2}$ tomme bred 80 al. à 4 sk . . . . . 3 2 –

Fig. 55. Nærbillede af bryggerkedelen i tilslutning til den åbne skorstens ene vange i en gård på Bjørnø.

Fig. 56. Gammel døråbning i gård i Peirup øst for Fåborg. Over den oprindelige dørhammer ses en dobbelt karnis med korsfigur i midten og overkalkede spor af en inskription, der lyder: »Dette hus lod Anders And ... Anne Rasmus Daater OPHU(gge) ... 1695«. I dørfaget er senere indsat en klassicistisk indfatning med diamantkvadre i hjørnerne.

30 stk 8 alens spær à			
1 mk 8 sk	7	3	—
13 hanebaan a 1 mk	2	1	—
over heele huset er loft af 10			
fods fyrebord dertil 14 tylter			
a 2 rd	28	—	—
700 stk 3 tomme søm a 24 sk			
100de	1	4	8
i huset er leergulv			
lat[e]r[is] [og] transport	104	rd	4 mk 10 sk
/2/			
til taget, lægter 4 i længden			
og 18 i høyden paa hver side			
ialt 12 tylter a 7 mk	14	—	—
søm 600de 4 tomme a 2 mk	2	—	—
9 fyr dørre med beslag og			
laase i alt 1 rd stk:	9	—	—
7½ karm vinduer a 2 rd	15	—	—

langhalm, 5 travet til hvert			
fag er 70 travet a 1 mk 8 sk .	17	3	—
Brendte muursteen til alle de			
udvendige væge, bagerovnen			
og skorsteenene 8000 stk a 6			
rd 1000de er	48	—	—
raae muursteen til de indven-			
dige vægge 3000 stk a 10 mk	5	—	—
meelkalk ⁴ til udspækning og			
kalkning 3 tdr a 4 mk	2	—	—
tømmer-arbejdsløn for huu-			
set at hugge, reise etc. 8 mk			
faget	18	4	—
loftet at lægge 1 mk 8 sk pr.			
fag	3	3	—
muur-arbejdsløn	12	—	—
tæggeløn 2 mk pr. fag	4	4	—
			er 256 rd — mk 10 sk

b) den syden lade som bestaaer af 17 fag, dertil fodstykker udvendig 101 alen a 12 sk er			
.....	12 rd	3 mk	12 sk
do indvendig – 20 al a 8 sk ..	1	4	–
løsholter udvendig 40 stk a 2½ al er 100 al a 8 sk	8	2	–
do indvendig til skielrum 8 stk a 2½ alen 20 al i 4 sk	–	5	–
stormbaan og dukker 53 al a 8 sk	4	2	8
stolper 42 stk 3½ alen lange er 147 al a 10 sk	15	1	14
do indvendig 6 stk er 21 al a 6 sk	1	1	14
bielker 10 stk a 4 mk	6	4	–
remmer 81 al a 4 sk	3	2	4
spær 36 stk a 1 mk 8 sk	9	–	–
hanebaan 18 stk a 1 mk	3	–	–
lægter 15 tylter a 7 mk	17	3	–
søm 750 stk a 3 mk 100de ..	2	3	–
3de dørre a 1 rd	3	–	–
langhalm 5 traver pr. fag er 85 tr. a 1 mk 8 sk	21	1	8
brendte muursteen til de underste tavler mod sønden og for begge enderne 1250 stk a 6 – 1000de	7	3	–
de øvrige væge ere klinede tømmer arbejdsløn 1 rd faget	17	–	–
muur arbejdsløn	3	–	–
tæggeløn 2 mk pr. fag	5	4	–
	143 rd	5 mk	12 sk

c) det vestre huus, som med porten iberegnet bestaaer af 11 faag. dertil:			
fodstykker udvendig 68 alen a 12 sk er	8 rd	3 mk	– sk
do indvendig 27 al. a 8 sk ...	2	1	8
løsholter udvendig 26 stk a 2¼ al er 58½ al à 8 sk	4	5	4
do indvendig 12 – 27 al à 4 sk stormbaan, dukker og dørstolper 56 al à 8 sk	1	–	12
	4	4	–
	lat.rs.	21 rd	2 mk 8 sk
	latr.	400 rd	– mk 6 sk
/3/		21 rd	2 mk 6 sk
stolper udvendig 26 stk a 3½ al er 91 al a 10 sk	9	2	14
do indvendig 9 stk – – – 31½ al a 6 sk	1	5	13
bielker 6 stk a 3 mk	3	–	–
remmer 59 al a 4 sk	2	2	12
spær 24 stk a 1 mk 4 sk	5	–	–
hanebaan 12 stk a 1 mk	2	–	–
lægter 3 længder og 16 stk i høiden er 8 tylter a 7 mk ...	9	2	–
søm 400 stk	1	2	–
4 dørre a 4 mk	2	4	–
langhalm 4 traver pr. fag er 44 tr. a 1 mk 8 sk	11	–	–
brendt muursteen til de underste tavler udvendig og i gaulen 750 stk	4	3	–
tømmer arbejdsløn	11	–	–
muur do	2	–	–
tæggeløn a 1 mk 8 sk faget ..	2	4	8
spiltouge og krybber i hestestalden	5	2	–
en port	2	–	–
	97 rd	1 mk	7 sk

Fig. 57. Slyde i port i sydlængen på en gård i Strærup på Sydvestfyn. Andre steder ofte betegnet som et stænge, idet der i stedet for loft er lagt stænger eller rafter på tværs, dækket af et lag halm. Det bemærkes, at også denne gård er en sulegård, idet sulen midt i tværvæggen som sædvanlig omslutes af to skråstivere.

- d) det østre huus bestaaer ligeledes af 11 fag, og af samme bekostning som det sidste, da her, i stæden for krybber i hestestalden, er loft over karlekammeret, følgelig ligesom hiint anføres til . . . . . 97 rd 1 mk 7 sk
Tilsammen heele gaardens bekostning: . . . . . 594 rd 3 mk 4 sk

Dog er heri icke anført slydestænger⁵ og vægeven-der,⁶ som sædvanlig voxer paa bondens grund, icke heller er beregnet dagleje til de behøvende haandlangere og betaling for materialernes tilførsel, da saadant plejer at forrettes efter omgang i-

mellem bønderne, af disse som et slags hoveri. Og at jeg i denne beregning har anført det indvendige tømmer til lavere priser end det udvendige, har den aarsag, at hertil kan gammelt og forhen brugt tømmer være godt nok, hvoraf man og ved denne gaards opbygning har benyttig sig.

Saaledes forfattet efter mit bedste viidende, og grundet i henseende til bygnings materialernes priser og haandværks folkenes arbejds-løn, paa denne egns og nærværende tiids almindelige kiøb, saavidt mig var bekiendt og ellers har været mueligt at faae nøjagtig kundskab om.

Flenstofte⁷ den 21de Julj 1789

L. Nyholm

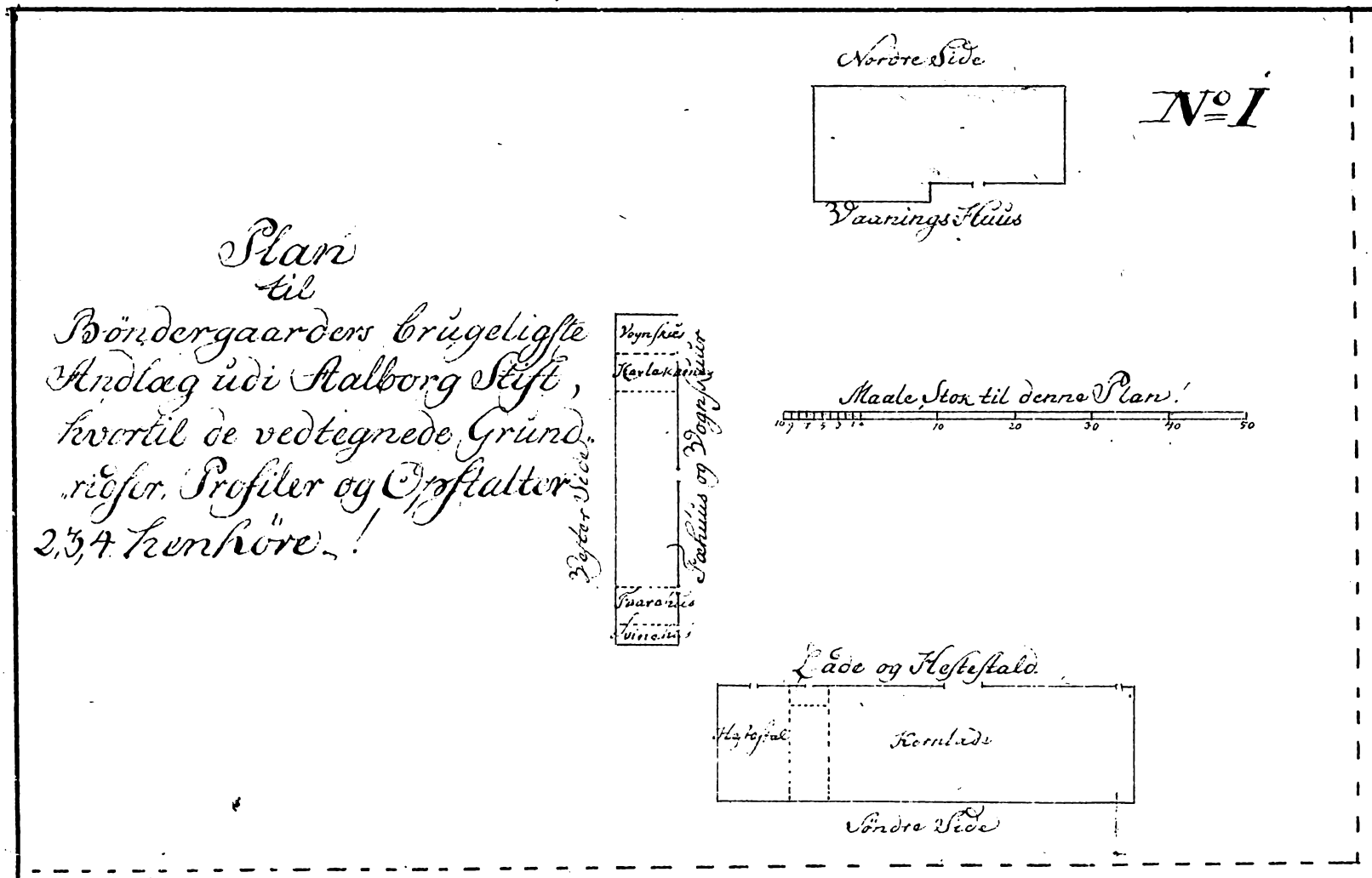

Fig. 58. En almindelig måde at placere bygningerne på i en nordjysk gård omkring 1790. Teksten på denne plan »No. 1« lyder: »Plan til bøndergaardens brugeligste andlæg udi Aalborg Stift, hvortil de vedtegnede grundridser, profiler og opstalter 2, 3, 4 henhøre!« Øverst »Nordre side, vaarnings huus« til venstre

»Vester side, fæhus og vognskuur« med fra nord: vognskur, karlekammer, fæhus, fårehus og svinehus«. Nederst »lade og hestestald, søndre side med hestestald til venstre og kornlade til højre«.

26-27 Aalborghus amt, Børglum (a), Sejlstrup (b) og Åstrup (c) amter

Amtmand 1781-1793: Theodosius von Levetzau

RA Rtk 2483.248 sag 1790 No. 139 med a, b, c

Pro Memoria

I følge det kongelige rente-kammers skrivelse af 20de Junii f.a. fremsendes herved tjenstskyldigst den forlangte forklaring over den bygnings maade som her i amterne pleyer at bruges til en bondegaard, indrettet efter det mig ved berørte skrivelse sendte schema; og tillige et pro memoria af 18de i f.m. fra land jnspecteur Seip¹ med en profil og grund tegning over en i de mig anfortroede amter sædvanlig bondegaard² saa og en beregning over den bekostning med videre forklaring desangaaende; de af land jnspecteuren derfor forlangte 50 rd, kan ieg i betragtning af hans med samme havde umage ikke ansee at være formeget, hvorfor ieg tjenstskyldigst indstiller om han maa vorde disse 50 rd behageligen foranstaltet udbetalt.³

Aalborg Slot den 4de Febr. 1790

T. Levetzau⁴

Til det kongelige rente-kammer
i Kiøbenhavn

RA Rtk 2483.248 sag 1790 No 139 b

Underdanigst Pro Memoria!

Efter Deres excellences ordre af 3de August a.p. fremlægges herved en min underdanigste forklaring og tegning over bønder-gaarders brugeligste bygnings-maade udi de Deres excellence andfortroede amter, saavel som og i de øvrige amter i Aalborg-stift tilligemed overslag paa bekostningerne paa 2de gaarder til 8te tønnder hartkorn, forskellige ihenseende til laderne og vaanings-huuse-¹

Det forstaaer sig selv! at jeg derom har maattet consul[t]ere, og correspondere med, haandværkere og andre af bondestanden i amterne, som ikke har kunnet skee uden udgifter fra min side /: circa 1 leve rd. ./ til smaa douceurer og brev-penge.

Jeg formeener: at min tegning og overslag er saa tydelig og tillige menagerlig² paa tømmer, bræder, straa, med vid[ere], at enhver, som en gang har beseet en bonde-bygning, skal kunde derefter viide, uden nogen synderlig mangel, at ordinere og

beregne enhver anden bondegaard; jeg er og forvisset paa at enhver, som forstaaer sig noget paa tegning og altsaa kan skiønne, hvad tiid og umage denne min tegning og overslag, saavel som correspondencen herom, maa have medtaget, vil tilstaae: jeg derved kan have fortient i det ringeste 50 rd. Desuagtet vil jeg dog underdanigst henstille til det høy-kongelige rente-kammer at bestemme belønningen for dette mit arbeide i forhold med andres; jeg beder derfor herved underdanigst, at /2/ Deres excellence vilde høygunstigst recommendere oft ommeldte min forklaring, tegning og overslag til at vorde billigen belønnet.³

Aalborg den 18de Ianuarii 1790

J. Seip

Til Deris excellence,
høy velbaarne hlr. geheime-raad
stift-befalings-mand og amtmand
Levetzau!

RA Rtk 2483.248 sag 1790 No 139 a

Tagged ligges af langhalm. Skorsteenspiben er med brændte muursteen igiennem og oven for tagget 1½ all.

Skorsteenen udføres igiennem ryggen af tagget, opsættes dertil af raae leersteen, vel og ved tømmer og opklining.

Malt kiøllerne staar paa grunden inde i huset med siide til ovnen.

Bagger ovnen midt udi huset i bryggerset.

Det er meere almindelig at hver længde staar for sig med rum imellem til næst staaende; og sielden at længderne sammenbygges.

Gaulene sættes paa skraae af sparer og tækkes som det øvrige sparværk med langhalm.

Saaledes efter tømmermænds opgivende til

Skiold Hasselbald

Nørre Sundbye d. 18. Augustij 1789

RA Rtk 2483.248 sag 1790 No 139b

Hvilken længde	Om foed under huset af hvad førelse i kant	Fagenes antal		Fagenes breede	Stolpernes		Om løsholter	Om opstandere	Om stormankre og hvor mange
		stuuehuus stald	lade		høyde	førelse i kant			
Østre Vestre Nordre Søndre Den nordre længde er almindeligst vaaningshus. Den syndre længde lade med stald til hestene og enten er længde østere eller vester siide, eller 2de længder for begge siider til fæestald, faarhus etc.	bruges ei, men stolperne sættes paa steen og imellem stolperne ligges træe ⁴ eller kampesteen at sætte staverne til veggene paa, træed af fur, dobbelt 12 allinger ⁵	til en gaard paa 6 à 7 tdr. hartkorn 12 fag eller 13 bin-dinger	til qvæg, faar, sviin hughuus vognport etc. 16 fag	a) laden indvendig hver gulv 5 allen men udvendig saakaldede udskud ⁷ 2 fag til et gulv hver fag 2½ all. b) vaaningshuuset og oven bygning hver fag 2½ all.	a) i laden indvendig 5 all. udvændig som i udskud 2½ all b) vaaningshuuset 3½ all derved udskud som forhen nævnt c) de andre huuse 3½ al.	a) i laden indvændig at [= f] 18 allingeres træer b) vaaningshuusets hovedbygning af 16 allinger træer c) fæe huuse af dobbelt 12 allings træer d) udskuddene ved laden og vaaningshuuset af dobbelte 12 allinger alt fur og altsaa stolpernes størrelse efter tømmerets størrelse	i alle fag hver 2½ all	af fur 10 allinger træer a) vaaningshuuset 1½ all, b) fæehuuset 1¼ all. c) udskuddene 1 ⅓ all.	a) i laden 2 stk 3 (?) til hver g 2 fur 10 alling udskud baand gulv 2 stk af 1-alling b) udi et for at andre huuse 8 af dobbelt 12 : ge træer hver 4½ all.

(Denne journalsag er på 21 sider og er indbundet. På omslaget står:)

Forklaring og tegning over
bøndergaarders brugelige
bygningsmaade i Aalborg-stift

/1/

Underdanigst beretning om bøndergaarders sædvanligste bygningsmaade i Aalborg-stift, tilligemed grundtegning, opstalt og giennemsnit, samt overslag paa bekostningerne til en bondegaard paa 8te tdr. hartkr. efter hands excellence, høy-velbaarne hl. geheime-raad, stiftbefalings-mand og amtmand Theodosius Levetzau hans begiering fremlagt af Joh. Chr. Seip.

Af tømmermænd og murmestere i adskillige egne her i Aalborg-stift har jeg ladet mig give underretninger om bøndergaarders bygnings maade, indretninger og størrelse, samt haandværkeres arbejdsløn og materialiers priis; og deraf uddraget de efterfølgende forklaringer!

1. De fleste bøndergaarde bestaa af 3 længder, nemlig vaaningshuuset, som aldtiid eller saavidt mueligt er ligger mod norden og med vinduerne til gaards rummet; ladebygningen mod sønden; og den 3die længde paa den øster eller vester siide til qvæg, faar, sviin, karle-kammer, hugge-huus og vognskuur; saaledes som planen no. 1 paa den her ved heftede tegning udviiser;¹ meget sielden haves en 4de længde paa gaardens 4de side, som da er et ringe huus til vognskuur, huggehuus og svineboe, naar bygge pladsens størrelse ikke tillader at have dette udi fæehuus-længden. Mange bøndergaarde,

den nmeret hvad træe	Bielkernes		Sparrernes længde	af hvad træ			Hvor mange fag veggene ere			Hvor mange fag med loft	Hvor høyt længden er steenet over jorden	Hvad penge faget kan anslaaes at være værd
	længde	førelse		bielker	sparrer	lægter	klinede	murede med raae steen	murede med brændte steen			
nindeligst det fur; enkelte det eegle støk- r iblandt r.	a) laden nogle stæder af 16 allinger andre stæder af 18 allinger furtræe b) vaaningshuuset ligesaa, ja nogle i blandt af dobbelt 12 allings træe fur. c) fæehuusene enkelte 12 allinger fur	den størrelse tømmeret har	a) laden og vaaningshuuset enkelte 12 allinger b) fæehuus og udskud sparer af 10 allingers træe	fur og grand	fur og grand	fur og grand	2 under og 2 over vegge hver side i hver fag	ingen	ingen	a) vaaningshuuset til stuer og kammer 7 fag, til forstue og kiøkken 2 fag. b) i fæehuuset til huggehuus og tieneste folkes sæng 2 fag	saa høyt som grundsteene omtrændt ¼ all.	hver fag a) ladenet gulv med udskud 15rd 3mk. b) Vaaningshuuset 1. med udskudet og loft a fag 11 rd 2 mk 6 sk 2. med udskud uden loft 8 rd 5 mk 2 sk. 3. med loft uden udskud 10 rd -- 4. uden udskud og uden loft 7 rd 2 mk c) fæehuus a fag 6 rd 3 mk

i særdeleshed de smaa, have ikkun 2de længder, nemlig: vaaningshuset mod norden, og lade bygningen mod sønden, og i denne er da tillige heste- og fæe-staldene m[ed] vid[ere] – heste-stalden er altid udi laden og ved siden af loen, imellem loen og stalden er opført en mellemvæg, hvorpaa er for hvert spiltoug et hul 3 qvter hviid [=vid] med en lem for, paa det at tærskerne kan jævnligen derigennem give noget i krybben til de bedste heste; som derfor staar paa den side i stalden. Hvor fæe-staldene ere i lade-bygningen /2/ der er den altid ved heste-stalden og i enden af bygningen og tvert igiennem huuset. Indretningen i de ordentlige og for sig selv liggende fæe huuse er 2de slags, nemlig paa nogle stæder staaer qvæget med hovedet mod huusets side-vægge; og andre stæder ere deri 2, 3 eller flere fæe-stalde indrettede tvert igiennem hu-

uset; af begge slags indretninger sees grundtegninger under no. 3.²

2. Længderne ere aldrig sammenbygte, undtagen paa meget store og fornemme bøndergaardere, men derimellem er i det ringeste saa meget rum, at 2 à 3 vogne kunne ubehindrede fare hinanden forbi; og meget sielden findes disse mellemrumme at være tillugte med gierde eller stakketværk;³ men gaards rummet er i almindelighed aabent, saaledes som sees paa planen no. 1.

3. Tømmeret er i almindelighed fur og gran; undtagen i skov-egnene, hvor det er en blanding, dels af fur og dels af eeg, bøg og andre skovens træsorter. Fur og gran-tømmerets længde, førelse og priis, er saaledes som det i Aalborg kiøbes følgende:

	Tyk i				lang	koster støkket
	top-ende		rod enden			
	paa 1ste kant	paa 2den kant	paa 1ste kant	paa anden kant		
	tømmer				alen	
en 18 alinger	5	6	7	8	12½	1 rd – –
en 16 alinger	4	5	5	6	10½	– 3 mk, –
en 22 foeds dobbelt 12 alinger	4	5	5	6	9½	– 1 12 sk
en 20 foeds dobbelt 12 alinger	4	5	5	6	8½	– 1 8
en enkelt 12 alinger	3	4	3	4	7½	– 1 –
en 10 alinger	2	2½	3	4	6	– – 12
en 8te alinger	2	2½	3	4	5	– – 8
en 7 alinger	2	2½	3	3½	4½	– – 6
straa-lægter			forskjellig		5½	– – 3

Priserne kand vel blive noget ringere i Aalborg, naar der tages tømmer i partie, men udi de fleeste andre kiøbstæder i stiftet blive der, enten i det ringeste saaledes, eller høyere, thi Aalborg er stapel staden⁴ for de andre.

4. Tagene lægtes almindeligst med straa-lægter 9, 10 til 12 tommer fra hinanden, ligesom langhalmen, hvormed det skal tægges, er kort eller lang til; undertiden lægtes det med rafter, der udkløves af 16 alinger og i skov-egnene lægtes med greene af adskillige træ-sorter.

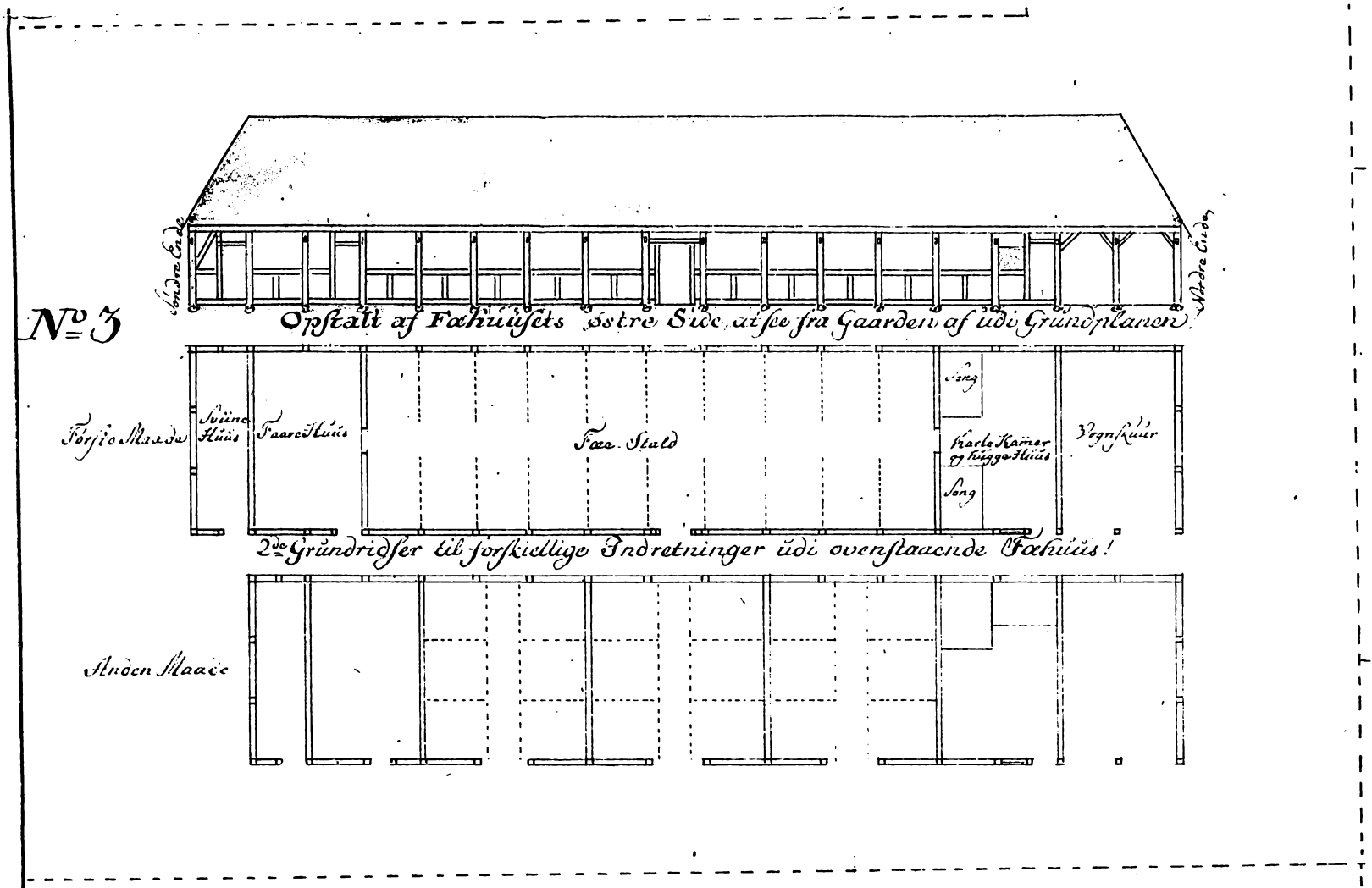

Fig. 59. En nordjysk kostald med to måder at indrette den på. Teksten på denne tegning »No. 3« fra Aalborg Stift lyder: »Opstalt af fæhusets østre side at see fra gaarden og udi grundplanen«. Her ses »søndre ende« til venstre og »nordre ende« til højre. På planen over »første maade« at indrette staldbygning

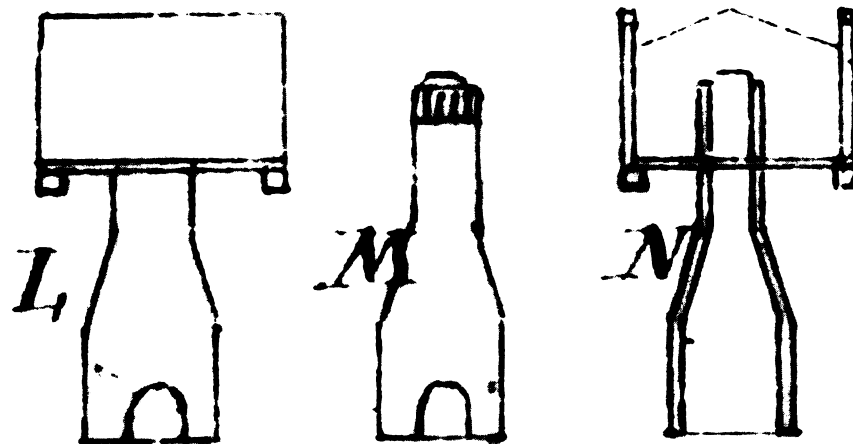
gen på ses yderst til venstre »sviinehuus«, »faarehuus« herefter »fæstald«, »karlekammer« og »huggehuus« med to »senge«, yderst til højre er »vognskuur«. På den »anden maade« af de »2de grundridser til forskellig indretninger udi ovenstaaende fæhuus« ses stalden delt op på tværs.

5. Taget lægges enten med a) langhalm alleene, og heraf medgaaer circa et læs à 3 travet til hver side paa et fag udi de huuse, hvor der er ingen udskud, som desuden medtager $\frac{1}{2}$ læs; læsset koster i almindelighed 1 rd 2 mk; eller b) med lyng alleene, hvoraf medgaaer et læs til een $\frac{1}{3}$ side paa faget uden udskud, hvortil a parte⁵ gaaer $\frac{1}{2}$ læs, læsset heraf koster i almindelighed 3 a 5 mk; eller c) med lyng og langhalm stribe- eller vexelviis⁶ af 3 til 4 kvarterers breede; men overalt lægges under lyn-gen et underlag af langhalm ongefær 2 tommer tykt; tag-lyngen beholder sin roed og er almindeli-gen 4 til 5 kvarter lang; lyng-tage bruges alleene i skov- og de heede-egne, hvor der haves lang og meget lyng, men lidet agerland. Men allerhelst tækkes med møese-flæg⁷ og rør, hvor sligt kan faaes. Ved hav-kanten og i klitt-egnene bruge de fatigste bønder, fiskere og husmænd klitt-tag⁸ og tang, og lægge herunder et underlag af heng-tørv.⁹

Alle slags tage syes med halm-simer,¹⁰ hvoraf 100 faune koste 8 skilling; men lægger man selv langhalmten dertil, saa koste 100 faune at snøe 5 skilling. Det i Sædland¹¹ brugelige tække-garn af gamle opsnoede anker- og andre skibs-touge og tækkekieppe kiender man ikke her i stiftet, hvorfor de jyske tage ere ikke heller saa standhaftige i stormveyr som de sædlandske.

6. Rygningen paa taget bestaaer af et tykt lag foe-der-straa, som paa forskellige maader behænges og bedækkes med henge-tørv, hvilke af den bedste og tætteste græsbund stikkes 2 til 3 tommer tykke, 2 til 3 kvarter breede og 3 til 4 alen lange; disse hengtørv hænges over rygningen med side kan-terne noget over hinanden, og need paa begge si-der af taget med enderne, som tilfæstes med træ-pinde.¹²

7. Skorsteens piberne, hvor disse haves, staae $1\frac{1}{2}$

alen op over taget; igiennem og oven for taget, ere de murede af brændte steen; derimod ere de under taget opførte deele enten af raa steen, eller af leer alleene; på mange steder ere skorsteenene opførte ikkun $\frac{1}{2}$ til 1 alen oven for bielkerne, ja! ikke engang til bielkerne, og til røgens udtræk er på tag-ryggen andbragt et firkantig hull eller træ-ramme af en 2 kvarterers vidde med et røg-bræt eller en svingende røg-hatt; saadanne ildsteder ere føl-geligen meget farlige, og burde forbydes og af-skaffes.¹³

8. Malt-køllerne ere opførte med siden op til ba-gerovnen, ved skorsteenene, eller et andet stæd i bryggerstet; malt-kummen med flaggene er enten nede i huuset og neden for bielkerne; eller den tilligemed grissen rager 4 til 6 kvarter over bielkerne eller oven for loftet; som sees paa tegningen No. 5.¹⁴ Grissen er almindeligen af brændte steen, men den øvrige deel af kølle-piben er af raa steen eller leer alleene. Udi Thyeland, Han-herrederne

Fig. 60. Udsnit af tegningen »No. 5«, der viser malkøllen af den nordjyske type, hvor køllepipen og køllekummen rækker op på loftet. L er den forreste side af køllepipen og kummen. M er køllepipen med sin gris. N er gennemsnit af køllekummen, pipen og grisen.

og Vensyssel har man på mange steder en støbt jernplade $\frac{1}{4}$ 5 à 6 kvarter lang og 4 a 5 kvarter breed og $\frac{1}{2}$ til $\frac{3}{4}$ tomme tyk, lagt midt over arnestædet i køkkenet, under hvilken er en træ-skuffe 8 til 10 tommer dyb, som kand uddrages og indskydes under jernpladen, deri kan 2 skiepper malt ved den igiennem jernpladen nedstigende varme af den til madlavningen forbrugende ildebrændsel tørres i 24 timer, og saadant malt-tørring kan for sundhedens skyld recommanderis til de egne i særdeleshed hvis ildebrændsel er alleene tørvt af svovl-agtige og andre slette egenskaber, efterdi ingen røg berører maltet; hvor disse jernplader med skuffer under haves, der haver man ingen anden slags kølle. – Nesten overalt saavel hos husmændene som gaardmændene haves en træ-ramme af 5 til 6 tommers høyde oven paa kakkelovnen, og en skuffe af 6 til 8 tommers dybde under ovnen; i denne skuffe og oven paa kakkelovnen tørres ogsaa om vinteren rug og byg.

9. Bagerovnen er ingensteds i hele Aalborg stift udenfor men overalt inde i huuset enten ved køkken-skorsteenen, som i grundtegningen no. 2,¹⁵ eller paa et andet stæd udi bryggerset, hvor der da for sammes skyld er opført et aparte ildsted af det slags, som er uden skorstenspipe giennem taget; bagerovnen opføres enten af udbrændte steen og leer, eller af leer alleene, 10 til 12 tommer tyk, og paa mange steder af en oval eller eegformig¹⁶ figur, som sees i grundtegningerne no. 2 og 5. Skulle ieg opføre en bondes bagerovn, ville jeg gjøre dens figur retvinklet i inderste ende saaledes [*her følger en lille skitse*] , som da ikke kunne gjøre saa mange brød vanskabte som de runde eller eegformige; og fra inderste side ville jeg andbringe 2 à 3 træk-huller eller rør igiennem hvelvingen, ved hvilke ilden og varmen skulle tvinges nærmere til den inderste side, og ovnen være hastigere at op-

varme; hvilket jeg nærmere ved tegninger vil forklare, om forlanges.

10. Næsten enhver gaardmand har en haand-qværn i et lidet for sig selv afdeelt kammer udi bryggerset, hvorpaa de selv formale deres gryn, malt og en deel af brød-meelet.

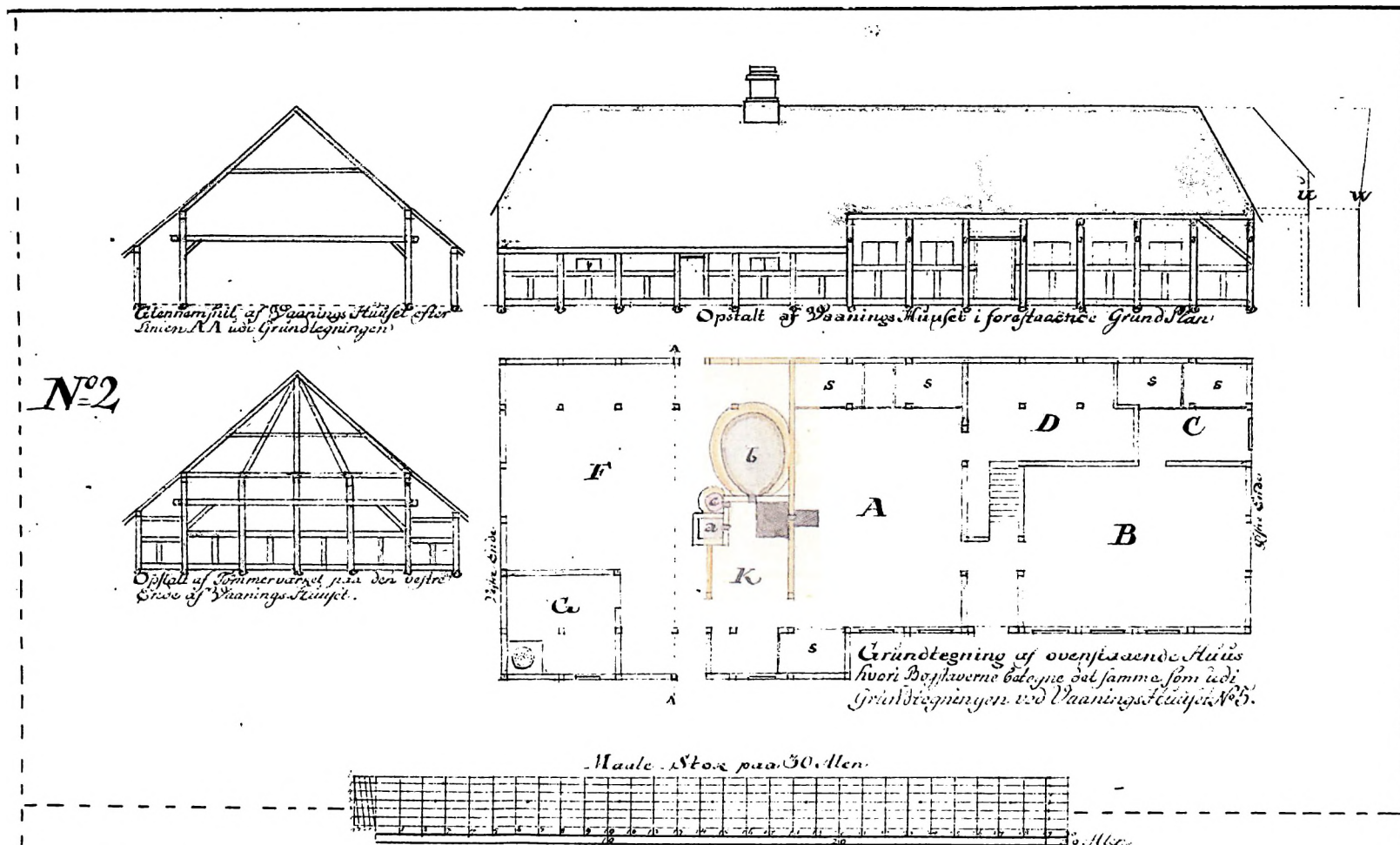
11. Paa gandske faa, eller ingenstæds, bruges fritstaaende stolpe- eller standsengestæder, men næsten overalt alcove- eller skab-senge, som enten ere aaben med et gardin derfor; eller sædvanligst tilsluttes med 2de halv-dørre, og dette slags senge er en væsentlig deel af en bondegaard heri stiftet.¹⁷

12. I nogle meget usle bøndergaarde haves intet særskilt køkken, men dette er eet med bryggerset, og da er arnestædet, eller skorstenen af det slags uden skorstens pipe og ligger ved daglig-stue-væggen.

13. I heste-stalden staaer sommestæds 2 heste tilsammen udi et spiltoug af et fags eller $2\frac{1}{2}$ alens brede, men paa de fleste steder et spiltoug af $6\frac{1}{2}$, 7 til 8 kvarteers brede til hver hest.

14. Gaulene ere i almindelighed byggede og tægede paa skaus¹⁸ imod toppen af $\frac{1}{5}$ det første spænd sparrer, som sees paa opstalterne no. 2, 3, 4 og 5;¹⁹ mange ere vertical tilsluttede med brædder fra gaul-remmen til hane-bielken, som figuren litt U ved østre ende af vaanings huusets opstalt no. 2, og mange ere fra remmen til gaul-toppen gandske tilsluttede med bræder, i hvilket fald de da gierne helde noget ud ad med toppen for vind- og vandstøds skyld, som fig. W.²⁰

15. Bygningerne steenes 6 til 12 tommer over iorden, saaledes, at grund- og søl-steenene lægges halv i jorden, og de største og bedste af dem lægges under stolperne, naar ingen foed er under bygningen. De allerstørste steene lægges under lade-benene.²¹

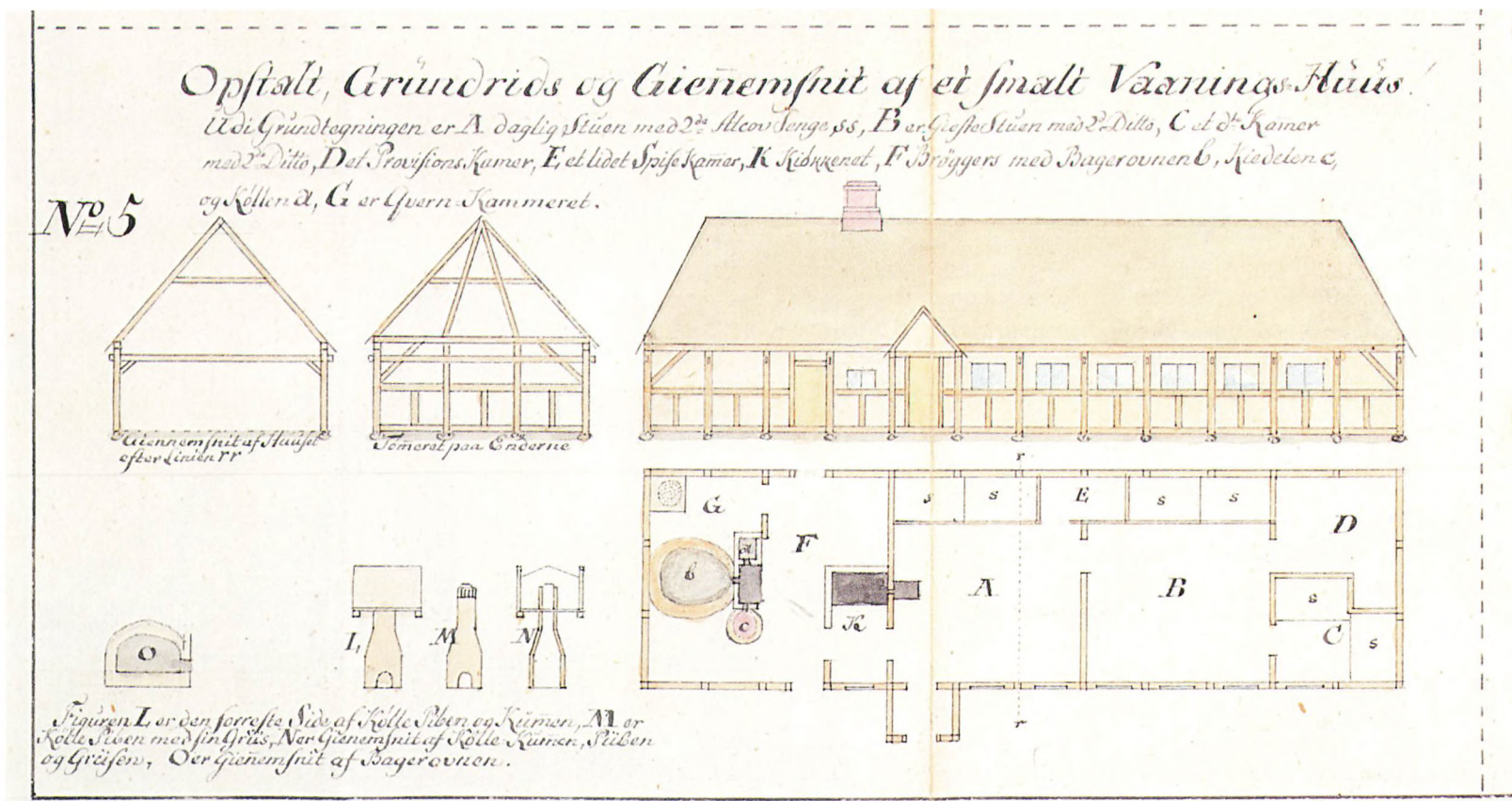

16. Foed under bygningerne er ikke i almindelig brug uden i velhavende selveyeres vaanings huuse; hvor den da er af noget førere²² eller af samme fur-træ som stolperne. Men imellem stolperne lægges i almindelighed søl-træer²³ af dobbelte eller enkelte 12 alinger, og hæftes til stolperne med dobbert²⁴ af eegetræe; udi søl-træerne sættes staure-

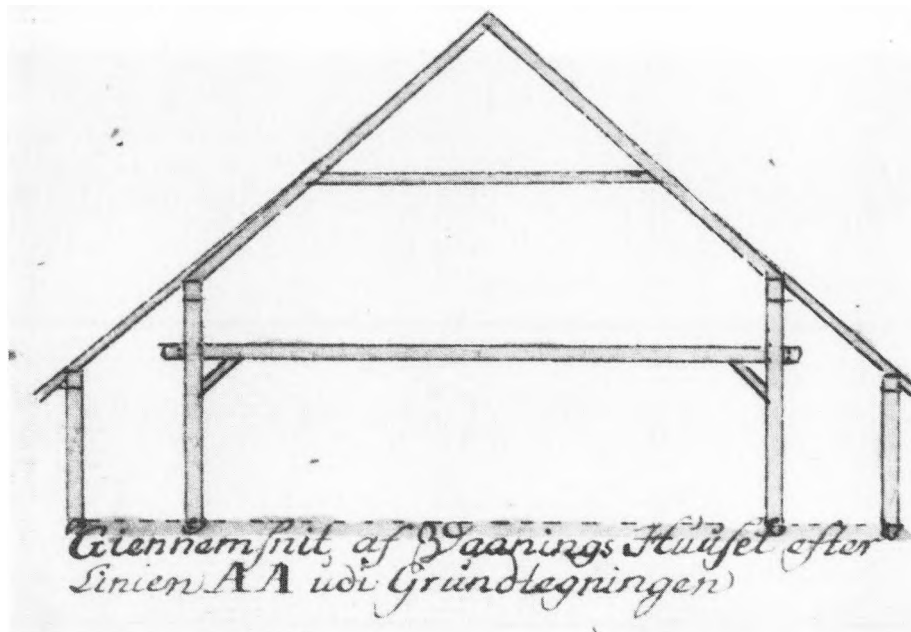
ne,²⁵ eller og disse sættes alleene paa sølsteenene og bruges ingen søl-træer, men denne bygnings maade uden søl-træer duer ikke. Staurene indvæves med straa-baad eller vaaser,²⁶ hvorpaa leeret fastslaes og klines eller og slet intet straa bruges, paa det at musene ikke skal gjøre sig boeliger deri.

Fig. 61. Tegning »No. 2« viser et stuehus i Aalborg Stift i snit, plan og opstalt. Det er et bredt stuehus, da det er en højremskonstruktion med de sædvanlige lave udskud, der meget praktisk blev brugt til senge. Teksten på tegningen lyder: »Grundtegnings af ovenstaaende huus, hvori bogstaverne betegne det samme som udi grundtegningen ved vaanings huuset no. 5«. A – dagligstue med to alkovesenge, B – gæstestue med 2 ditto, C – et ditto kammer med 2 alkovesenge, D – et provisionskammer, F – bryggers, G – kværnekammer, K – køkken, hvori ses skorstenen med ildstedsbænk og indfyring til bilæggerovnen i stuen til højre, bagerovn b midtfor og bryggerkedel c med malkøllen a foran, begge med indfyring gennem venstre skorstensvange. Øverst til venstre ses »giennemsnit af vaanings huuset efter linien AA udi grundtegningen«, dvs. gennem bryggeret og herunder ses »opstalt af tømmerværket paa den vestre ende af vaanings huuset«.

Fig. 62. Et smalt stuehus til en nordjysk gård. Teksten på denne tegning »No. 5« lyder: »Opstalt, grundrids og giennemsnit af et smalt vaanings huus. Udi grundtegningen er A dagligstuen med 2de alcovesenge ss, B er giæstestuen med 2de ditto, C et ditto kammer med 2de ditto, D et provisionskammer, E et lidet spisekammer, K køkkenet, F bryggers med bagerovnen b kiedelen c, og køllen a, G er quern kammeret«. Til venstre for opstalten med bislaget foran indgangsdøren ses en opstalt, der viser tømmeret i gavlene med dukker, skråbånd, stolper osv. På tværsnittet gennem stuen ser man, at det er en almindelig bindingsværkskonstruktion. Nederst ses som O »giennemsnit af bagerovnen« og ved siden af malkøllen. »Figuren L er den forreste side af kølle piben og kummen, M er kølle piben med sin grüs, N, er giennemsnit af kølle kummen, piben og grüsen«. Se iøvrigt fig. 60.

17. Udskud eller lude, er en lavere tilbygning til et huuses hovedbygning, enten alleene paa den eene, eller paa begge dets sider, og dette enten for dets heele længde, eller ikkun for et eller nogle fag deraf. Udskudde sees i vaanings huusets og ladens giennemsnitte ved no. 2 og 4, og de kiendes bedst, naar man ligner disse giennemsnitte mod vaaningshuusets giennemsnit ved no. 5.²⁷ Udskud sættes til en bygning for at gjøre dens indvendige rum forneden breedt, de bruges, fornemmelig ved laderne, deels for rummets skyld og deels fordi man kand langs igiennem det udskud som vender mod gaardsrummet, have fri adgang, naar, og til hvad slags korn udi gulvene, man vil. – Udskudde bruges paa de fleste stæder i Thyeland, Hanherrederne og i Vensyssel, og det fornemmelig ved laderne; men ved fæhuusene bruges de aldrig. Derimod ere de ikke i nogen synderlig bruug udi Aalborghuus-amt, hvor de paa nogle stæder findes i vaanings huusene for kjøkkenet og bryggerset paa den side, som vender mod gaarden.

18. Port paa laderne er ikke heller i almindelig brug udi Aalborghuus amt, thi her har man den slette skik at velte læsset af uden for laden, og forke kornet derind igiennem nogle lemme og tagluder; derimod er udi forbenævnte egne norden for Limfjorden næsten overalt port paa laderne enten paa den eene eller paa begge sider; thi der ages læsset /6/ ind i laden og veltes af, og kornet henbæres i gulvene og vognen skydes baglænds tilbage ud af laden, naar der er kun een port. Hvor der er udskud ved laden, der forhøyes indkiørselet igiennem udskuddet med et overlæg af brædder fra remmen paa hovedbygningen need til udskuds remmen, hvilket overlæg saavel som det stykke udskuds rem over porten tages af for indagningen og derefter pålægges, som et menneske i en hast kan forrette; dette overlæg over porten sees paa ladens

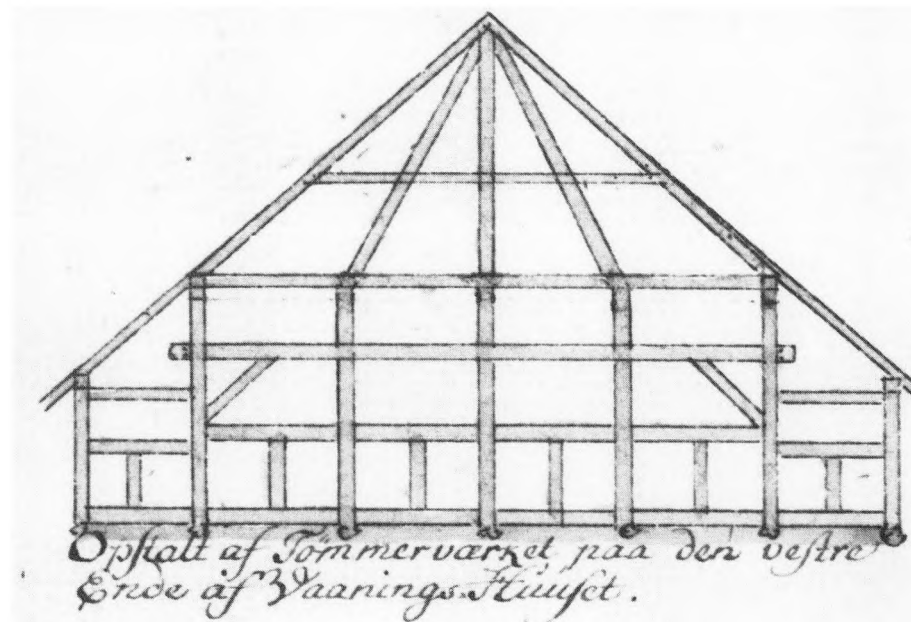

Fig. 63. Udsnit af tegning »No. 2«, jvf. fig. 61. Her ses et tværsnit gennem stuehusets bryggers, således at det klart fremgår, at her er tale om en højremskonstruktion med lavt siddende gennemstukne bjælker ved højstolperne. Nederst ses tømmeret i vestgavlen med dukker, løsholter, skråbånd, overbjælke og skrå støttespær bag valmtagets strådekke.

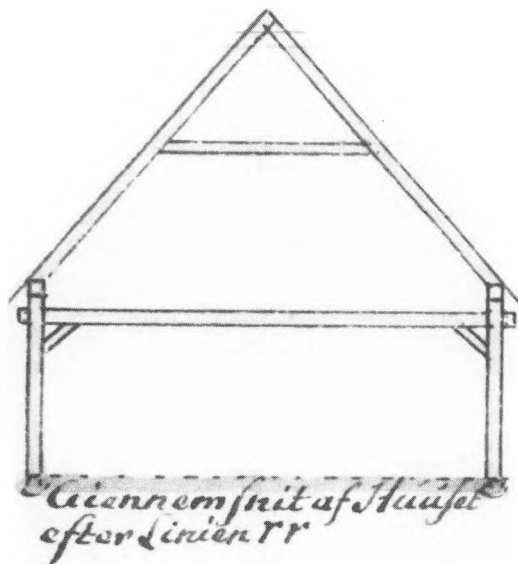
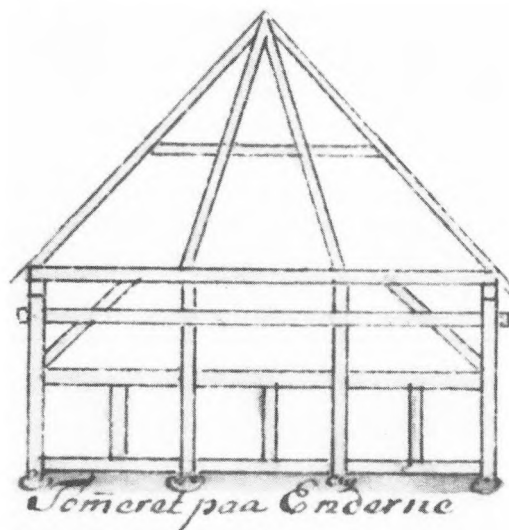

Fig. 64. Tværsnit af stuehuset »No. 5« viser en almindelig bindingsværkskonstruktion med gennemstukne bjælker og spærtag. Se iøvrigt fig. 62.

Fig. 65. Udsnit af tegning »No. 5«. Her ses tømmereskeltet i gavlen. Se iøvrigt fig. 62.

opstalt under no. 4; hvor situationen enten for naboen eller for markens skyld vil tillade det, der haves undertiden en port eller og en dør paa den anden side af laden, og nogle steder haves dørren ved siden af den store port, udi det neste gulv, paa det at hestene kan strax førend læsset i laden omveltes, fraspændes og igiennem dørren udføres for at hente et nyt læs med en anden vogn.

I enden af laden, hvor høet lægges er en liden dør, hvorigiennem høet efterhaanden udtages.

19. Styrterum²⁸ paa loftet i vaanings huuset er en forhøyning af 2 til 3 kvarter over bielkerne eller loftet, som skeer alleene derved at stolperne blive saameget længere over bielkerne; nytten af styrterummet er denne, at kornet ikke kan flyve over remmen eller ind i taget, naar det paa loftet kastes fra den eene til den anden side.

Styrterummet kiendes tydeligst, naar giennemsnittet af vaanings huuset no. 2 hvor der er styrterum lignes imod giennemsnittet af vaanings huuset no. 5, hvor der er ingen styrterum. Styrterum haves paa mange steder, men er dog ikke almindelig.

20. Løsholter bruges almindeligen og overalt, og det saavel i udskuds-væggene, som i alle hovedbygningens vægge, hvor ingen udskud er; baade i vaaningshuset, laden og fæhuuset.

21. Opstandere eller dverg-stolper²⁹ bruges nesten overalt, men alleene i de nederste taul³⁰ eller vægge, udi vaanings-huuse, lader og fæhuuse; og det saavel i udskuddene, som i hovedbygningerne hvor ingen udskud er; paa nogle steder finder man snart en og snart en anden bygning at være uden dvergstolper. Til opstandere bruges i almindelighed 10 alinger.

22. Storm-ankere, eller storm-stivere!³¹ Deraf bruges 8 til hver længde vaanings- og fæe-huus, nem-

lig 2de paa hvert hjørne, som appliceres paa adskillige maader, af hvilke den brugeligste er som i vaaningshuuset no. 5. Udi laden bruges ligeledes 2de storm stivere paa hvert hjørne af dens hoved bygning /7/ og hvor der er port paa laden, der bruges endnu 2de ditto, nemlig een paa hver side af porten, som sees under no. 4 udi ladens gien-nemsnit efter linierne DD og EE; foruden disse bruges overalt udi ladernes hovedbygning et andet slags stormankere, som kaldes de indvendige; de ere ligesom forrige men gaar fra midten af beene-ne³² eller stolperne paa skous til bielkerne, deraf ere 2de i hvert gulv og sees i ladens tversnit efter linien CC. De andre smaa stavere, som udi gien-nemsnittet efter linierne DD og EE sees at gaae fra stolperne til hoved-remmen kaldes skraa-baad og bruges i de lader alleene, som have udskudde; og behøves ikke i de lader, som ingen udskud have; men saadanne smaa stivere eller skraa-baad for-bindes og bielkerne til stolperne udi vaanings- og fæe-huusene, som sees udi giennemsnittet efter li-nien rr ved no. 5. Til udskuddene bruges een storm-stiver paa hver hjørne, som udi lade-ud-skuddene sættes saaledes som ses i opstalten no. 4; eller ligesom de stivere paa hjørnerne af hoved bygningen.

De rette og egentligen saa kaldte storm-ankere, som i herregaards laderne blive satte paa grund-steenene ved foeden af stolperne krydsviis forbi hinanden og paa skous op imod sparrerne, bruges ingenstæds udi bønder-lader.

23. Fagenes brede er almindeligen $2\frac{1}{2}$ alen udven-dig paa alle huusene, men 2 fags brede eller 5 alen tages indvendig i laden til et stort fag eller gulv. De 3 fag i enden af laden til heste-stalden gøres 3 alen brede; enderne paa smalle vaanings huuse og paa fæe huusene afdeeles i almindelighed i 3 fag.

24. Fagenes andtal er udi vaanings huusene i det ringeste 12 endskønt gaarden kand have lidet hart-korn, nemlig 8 fag til stuer og kamre, 1 fag til køkken og 3 fag til bryggers, men paa gaarder af 8te og flere tønnder hartkorn har vaanings-huuset 13 til 15 fag.

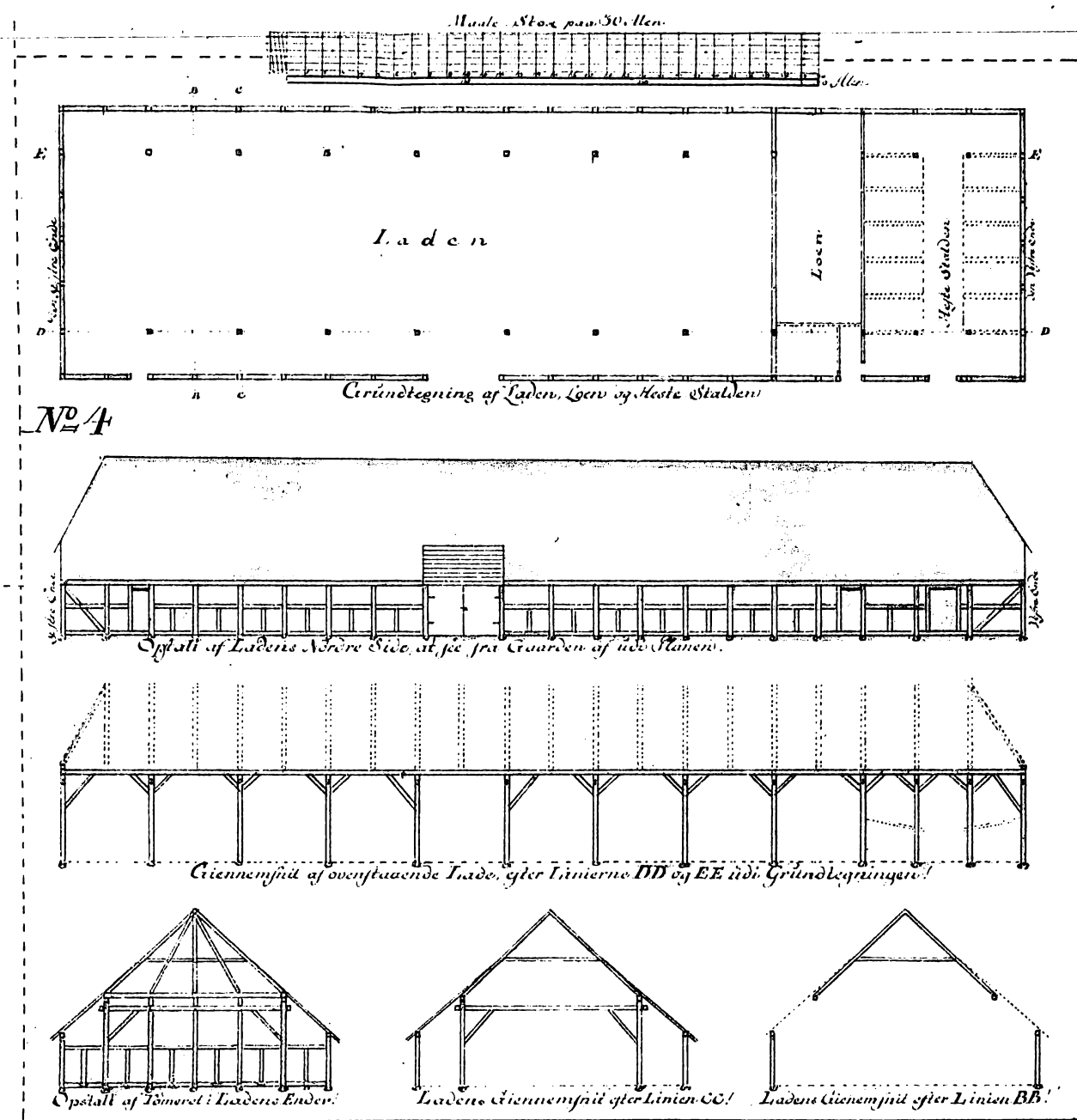
Fagenes andtal udi laden og fæehuusene er me-get forskiellig deels efter hartkornets størrelse, og deels efter korn og høe arealets samt græsningens størrelse og godhed paa hartkornet; men de fleste gaarder af 8te tønnder hartkorn har 18 fag eller 9 gulve i laden til korn og høe, foruden de 3de fag til hestestalden; og i fæehuuset 16 til 17 fag nemlig 9 til 10 fag til fæestald, 2 fag til faarestie, 1 fag til svinehuus, 2 fag til et karle kammer og huggestue, og 2 fag til vognskiul. Nesten lige saa store bygnin-ger har jeg adskillige stæder selv seet paa gaarder af 4 tønnder og mindre hartkorn for exempel: udi Schelund³³ bye i Aalborghuus amt, hvor de halve gaarder staaer for 1. og de heele for 2 tønnder hart-korn, og have lader og fæehuuse, der ere toe tredie deele saa store som forbemeldte og derover.

25. Stolpernes højde udi vaanings huuset er i al-mindelighed $3\frac{1}{2}$ alen, og hvor /8/ der er styrterum paa loftet, ere de 2 til 3 kvarteer høyere; til disse stolper bruges enten 16 alinger, som give hver 3 stolper à $3\frac{1}{2}$ alen, eller 20 foeds dobbelte 12 alin-ger som give hver 2 stolper à $4\frac{1}{2}$ alen.

I fæe-huusene ere stolperne $3\frac{1}{4}$ alen og hertil bruges 20 foeds dobb[elte] 12 alinger og give hver 2 stolper og 2 skraabaand.

I laderne ere stolperne i hovedbygningen, naar heri er indkørsel, 5 alen høye og derover, hvortil bruges 16 alinger, og paa nogle stæder hos velha-vende bønder 18 alinger. Paa de fleste stæder, hvor ingen indkørsel bruges i Aalborghuus amt, ere stolperne 4 til $4\frac{1}{2}$ alen høye, hvortil bruges 20/foeds eller 22/foeds dobbelte 12 alinger. Og paa

Fig. 66. Tegning »No. 4« af en nordjysk lade. Teksten herpå er: »Grundtegnning af lade, loen og heste stalden«. Herunder vises »opstalt af ladens nordre side, at see fra gaarden af udi planen«. Dernæst ses et længdesnit gennem denne højre slade netop taget, hvor højstolperne er placeret (ved DD og EE på grundplanen). Nederst ses to tværsnit, et taget, hvor højremstolperne er placeret (CC), og et (BB), hvor højremmene ikke er understøttet. Yderst til venstre ses tømmer-skelettet i gavl.

nogle faa stæder ere de ikkun 3½ al. høye. Udskuds stolperne ved vaanings huusene og ved laderne tilhugges ikke førend hoved bygningen er reist og bestemmes i høyden af hoved-sparrernes flugt og den breede, man vil have i udskuddene; ved vaanings huusene ere de i almindelighed 2½ al, og ved laderne 3 alen og sommestæder ikkun 2½ al., til udskuds stolper bruges dobbelte 12 alinger.

26. Bielkerne udi vaanings huusene ere overalt i almindelighed 16 alinger saa at huuset er 10 al. breedt paa udvendig kant, nogle stæder ere de hos velhavende bønder 18 alinger; men paa smaa bøndergaardere ere de af 22 foeds eller 20 foeds dobbelte 12 alinger.

Bielkerne udi laderne ere i almindelighed 16 alinger, og nogle stæder hos velhavende bønder ere de ligesom stolperne af 18 alinger; og paa smaa bønderstæder ere de af dobbelte 12 alinger.

Bielkerne udi fæe huusene ere paa de fleste stæder 20/foeds dobbelte 12 alinger, og paa mange stæder ere de enkelte 12 alinger; men de fæehuuse med 12 alingers bielker ere for smalle til grebning og 2de rader qvæg paa langs, og 6 fæehøveder paa tvert igiennem huuset.

27. Remmen udi vaanings huusets hovedbygning saavel som remmen i dets udskud er af dobbelte 12 alinger; og ligeledes udi fæehuuset; men udi laders hovedbygning er remmen af 16 alinger, og i dens udskudde af dobbelte 12 alinger.

28. Sparrernes længde bestemmes af bielkernes længde eller bygningens udvendige breede efter den sædvanlige tømmermands regel: at trefierde af bygningens udvendige breede giver sparrernes længde; men denne regel kan sielden følges stricte i de bygninger, hvorved skal være udskud; i almindelighed ere sparrerne i vaanings huusets og laders hovedbygning enkelte 12 alinger naar

bielkerne ere 16 alinger; og af dobbelte 12 alinger, naar bielkerne ere 18 alinger; og af 10 alinger, naar biel-/9/kerne ere af dobbelte 12 alinger. I fæehuusene ere sparrerne af 10 alinger. Udskuds-sparrerne ved vaanings huuset og laden ere altiid af 10 alinger.

29. Udskud-baand et træ 3 à 3½ alen langt, som forbinder udskuddet til hovedbygningen, og hages fast paa hoved- og udskuds remmene eller nagles fast paa siden af hoved-sparren, eller paa hovedstolpen med den eene ende; og med den anden ende hages fast paa udskud-remmen; hertil bruges 10 alinger, men hvor disse ikke kan give 2de baand, tages dertil enkelte 12 alinger. Der ere 2de saadanne baand i hvert gulv, eller eet i hvert fag, paa begge sider af ladebygningen; og ligeledes eet i hvert fag af vaanings huuset.

30. Da tag-skiægget skal aldiid hænge i det aller-ringeste ½ alen need og ud fra remmen, saa bliver, hvor sparrerne ikke kand udgjøre dette, korte stykker træ af 7 allinger eller af goede steenlægter slagne fast paa siderne af eller oven paa sparrerne, og paa disse smaae træer, som kaldes skalker,³⁴ bliver de nederste straalægter fastnaglede. Tag-skiægget, har jeg ikke villet andtegne neden for remmene paa facaderne eller opstalterne, paa det at remmene maatte saavelsom det øvrige tømmer være synlige.

31. Over- og under-væggene ere overalt her i stiftet klinede men først staurede, som forhen er ommeldt. De ere ingenstæds murede med raa steen; men man finder nogle faa stæder omkring ved Thisted, hvor væggene paa vindue-siden i vaaningshuusene ere murede med brændte steen; og paa Wiffertsholms gods³⁵ i Aalborghuus amt ere nogle stæder neden-væggene paa laderne og vaanings huusene murede med brændte steen. Ellers er kliining med leer den almindelige brug.

32. Loft er i vaanings huusene over 8 à 10 fag til stuer, kamre og senge samt forstue, over 1 eller 2 fag til kiøkken, og over et stykke af 2 fag til qværn-kammer, udi fæehuusene er loft over 2 fag til huggehuus og karle-kammer.

33. Ved den vedheftede tegning maae jeg erindre følgende:

a) at udi opstalterne af tømmerværket paa enderne af vaanings-huusene no. 2 og 5 og af laden no. 4³⁶ maa man forestille sig ende-sparrerne som tilbage-liggende imod toppen af det første spænd sparrer fra enden. Og at tømmerværket paa enderne af fæehuuset no. 3 er ligesom tømmerværket paa enderne af vaanings huuset no. 5.

b) Grund-tegningen og opstalten til laden no. 4 maae man forestille sig som gandske omvendt, eller saaledes som man skulle see den fra midten i gaardsrummet udi planen ved no. 1. Det samme erindres paa lignende maade som opstalten og grundtegningerne af fæehuuset ved no. 3. /10/

c) Jeg har andtegnet ved no. 2 et bredt vaanings huus paa 13 fag med udskudde og ved no. 5 et smalt ditto paa 12 fag for at viise de 2de sædvanligste bygnings- og indretnings-maader, og det er klart at see af indretningerne, at en bonde paa 8te og flere tønder hartkorn kand nøyes med /: og paa mange stæder har hand :/ et boestæd som no. 5; men en jydsk bonde, naar hand staaer sig nogenlunde vel, vil hand boe rummelig og vel; hvorfore her og ere adskillige vaanings huuse som have 18 allinger til bielker, ere 6 til 12 tommer høyerer under bielkerne og have 14, 15 og flere fag udi længden.

d) Fæehusene ere i almindelighed byggede og indrettede som no. 3 af saa mange fag, som behøves;

men hvor fæestaldene ere i enden af laden ved heste-stalden, der ere de indrettede tvert igiennem huuset, som i den nederste grundtegning ved no. 3. Paa nogle faa stæder er heste-stalden indrettet udi fæehuus-længden; men dette agtes for en meget slet maade i hensigt hestenes foering, som jeg forhen har ommeldt.

e) Jeg har andtegnet ikkun een lade, nemlig med udskudde; efterdi det forstaaes letteligen: at hvor ingen udskud er ved laden, der maae paa begge dens sider være en stolpe for hvert fag, eller 2 stolper for hvert gulv. Derimod har jeg i det efterfølgende register opgivet omkostningerne paa en smal lade uden udskud og uden port, ligeledes til en ringe gaard paa 8 tønder hartkorn; hvilken er af indvendig indretning ligesom hovedbygningen paa tegningen no. 4 med loe, og hestestal[d] til 4 store og 6 smaae heste, saadan som den i almindelighed er brugelig i Aalborghuus amt, og anden stæds, hvor udskud ikke bruges.

f) Den 2den grund-tegning og indretning af fæehuuset no. 3 er et fag mindre end den første og koster circa 9 rd mindre. En gaard paa 8 tdr. hrtrkn kand ikke vel nøyes med et mindre fæehuus til stort og smaat qvæg, endskønt den kan være maadelig af bonite[t] efter sit htrkn.

34. Arbeids-lønner har været mig meget vanskelig at bestemme, efterdi nogle har forlangt mere, og andre derimod mindre; hvorfore jeg haver i det efterfølgende register medført medium af 5 af de bedste underretninger og opgivelser, jeg fra adskillige egne har forskaffet mig. Omkostningerne har jeg detailleret speciel, paa det at man kan, i hvad hensigt man vil deraf tage hvilke deele man vil, for at beregne omkostningerne paa et fag, eller paa heele huuset.

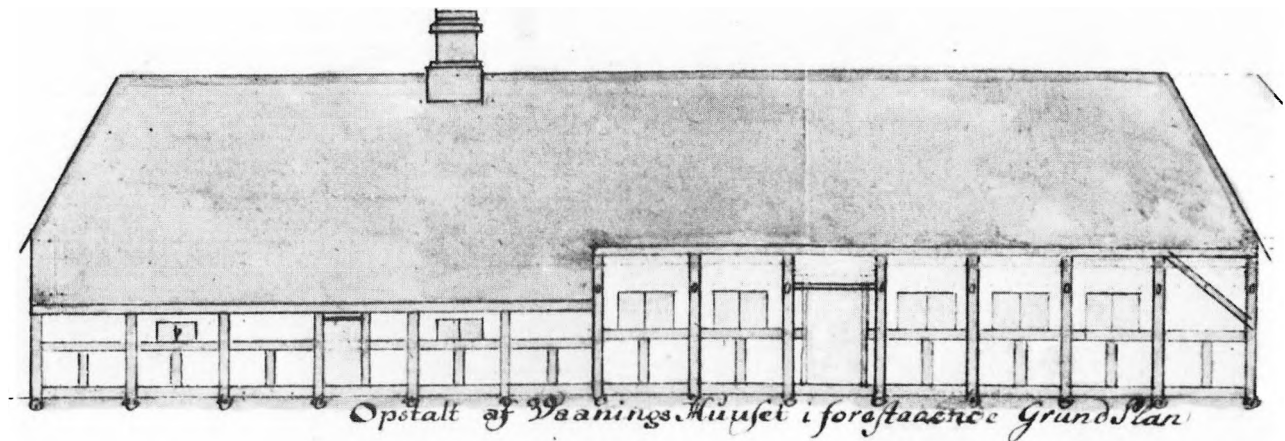
/11/	OMKOSTNINGERNE				rd	mk	sk	rd	mk	sk
	kand blive til									
1.	Vaaningshuuset no. 2 paa 13 fag med udskudde paa begge sider!									
		rd	mk	sk	rd	mk	sk			
14 stk.	20/foeds dobb.									
	12/alinger à 1 mk 8									
	sk til 28 stolper 4 a-									
	len høye i hoved-	3	3	-						
	bygningen									
3 stkr.	ditto – ditto à									
	d ^{to 1} til 6 stolper 4 ^{1/4}									
	al høye paa begge									
	enderne	-	4	8						
14 stk.	16/alinger til 14									
	bielker i hovedbyg-									
	ningen, à 3 mk	7	-	-						
34 stk.	enkelte 12/alin-									
	ger til 34 sparrer									
	over hovedbygnin-									
	gen, à 1 mk	5	4	-						
14 stk	ditto til hane-									
	bielker i ditto	2	2	-						
9 stk	ditto til									
	skraabaand paa									
	bielker, stolper og									
	remmen	1	3	-						
7 stk	20/foeds dobb.									
	12/alinger til 21									
	stolper 2 ^{1/2} al. høye									
	udi 6 fag udskud									
	paa søndre, og 13									
	fag ditto paa nordre									
	side, – à stk.et 1 mk									
	8 sk er	1	4	8						
13 stkr.	ditto til 38 ud-									
	vendige løsholter, à									
	ditto	3	1	8						
14 stkr.	ditto til rem-									
	me over siderne af									
	hovedbygningen og									
	udskuddene	3	3	-						
2de	16/alinger til rem-									
	me paa enderne af									
	hovedbygningen, à									
	3 mk, er	1	-	-						
10 stkr	22/foeds dobb.									
	12/alinger til søl-									
	træer, à 1 mk 12 sk									
	er	2	5	8						
21 stk.	10/alinger til									
	udskuds sparrer, à									
	12 sk er	2	3	12						
11 stkr.	enkelte 12/a-									
	linger til udskuds-									
	baand, à 1 mk er	1	5	-						
7 stk.	ditto til opstan-									
	dere eller dvergsto-									
	lper i 36 sidefag ² og									
	ende d. ^{to}	1	1	-						
4 stkr.	20/foeds dobb.									
	12/alinger til 8									
	stormstivere ³ paa									
	enderne af huuset,									
	à 1 mk 8	1	-	-						
15 stkr.	enkelte 12/a-									
	linger til skillerums									
	væggene mellem									
	stuer og kamre,									
	køkken, bryggers									
	og møllekamret, og									
	til dørstolper; à 1									
	mk	2	3	-						

	rd	mk	sk	rd	mk	sk		rd	mk	sk	rd	mk	sk
6 stk. 16/alinger til at udflækkes til staure i ud- og ind-væggene à 3 mk	3	—	—				38 læs langhalm nemlig 1 læs til 1 fag hovedbyg. og ½ læs til 1 fag udskud, paa den ene side, og enderne beregnede for 3 læs tilsammen; à læsset 1 rd 2 mk				50	4	—
27 tylter lægter, à 2 mk 4 sk. er er for tømmeret	10	—	12	55	2	8	summa lateris [og] transport				167	2	8
13 tylter 12/foeds fyrrer bord til loft over stuer, kamre, køkken, forstue, møllekammeret og til køllen; à 13 mk pro tylt, er	28	1	—				22 hundrede faune tæggesimer ⁶ à 8 skil. pro 100 faune, er				1	5	—
7 tylter 12/foeds vragbræder ⁴ til underklædning i udskuddene for stue, kamre og køkken, à 7 mk, er	8	1	—				10 hundrede lægt ⁷ eller 4/tomme søm, à 3 rd pro stort ⁸ tusind, er	2	3	—			
6 tylter 12/foeds fyrrer bord til 5 skabsenge ⁵ og 11 dørre, à 13 mk er er for bræderne	13	—	—	49	2	—	2 tusinde loft- eller 3/tomme ditto, à 2 rd 2 mk er er for søm	4	4	—	7	1	—
6 vindue karmen med rammer, glar, og blye, til 2de stuer og til gæstekammeret, à stk.et 1 rd 4 mk, er	10	—	—				¾ læs foeder straa til tag-rygningen, à 1 rd pro læs,				—	4	8
3 smaa vindue karmen med glar og blye til provisionskammeret, køkkenet og møllekammeret, à 4 mk er er for vinduerne	2	—	—	12	—	—	3 dør-laase, à 2 mk, og 5 haandfang med klinker à 2 mk				2	4	—
							1 par stabel-hængsler til huus-dørren for	—	2	8			
							10 par mindre ditto til 10 dørre, à parret 2 mk er	3	2	—			
							10 par smaa blad-hængsler til dørrene for de 5 skabsænge, à 1 mk 8 sk er for hængsler	2	3	—	6	1	8

	rd	mk	sk	rd	mk	sk		rd	mk	sk	rd	mk	sk
18 hundrede ubrændte muursteen til skorsteenen og køllepipen, ⁹ à 1 mk	3	–	–				f) for de 11 dørre at gjøre og hænge med sit beslag, à 1 mk 4 sk er	2	1	12			
4 hundrede brændte ditto til skorsteens piben og køllegrisen ⁹ à 5 mk	3	2	–				g) for udskuddene at underklæde med de 7 tylter bord, à 2 sk fielen	1	4	8			
er for muursteen				6	2	–	h) for de 5 senge med speildørre at gjøre à stk.et 1 rd og for et skab mellem de 2 senge i dagligstuen at gjøre 1 rd, er tilsammen	6	–	–	30	4	8
4 tønder meel-kalk, ¹⁰ à 2 mk 8 sk, er tømmermænds og snedkeres arbejds løn, naar de selv holder sig med øll og mad!				1	4	–	er tilsammen muurmesters arbejds løn paa sin egen kost						
a) for at hugge de 13 fag eller 14 bindinger i hovedbygningen, for hver binding 4 mk 8 sk er	10	3	–				a) for skorsteenen at opføre fra grunden og op igiennem taget	2	3	–			
b) for 19 bindinger enkelt udskud à 1 mk, er	3	1	–				b) for bagerovnen at opsætte af kampesteen og leer	1	2	–			
c) for skillerums væggene at tilhugge, ialt	1	4	–				c) for køllepipen og griisen ⁹ og [rettet til: at] opmure	1	4	–	5	3	–
d) for de 13 tylter 12/foeds bord til lofterne at høvle paa een side, sammenpløye og lægges – for hver fiel 3 sk, er	4	5	4				er tilsammen tæggerens arbejds løn, naar hand selv holder sin forsyer ¹¹ og sin kost!						
e) for køllekummen ⁹ at hugge og staure	–	3	–				a) for hovedbygningens 12 sidefag og 3 ende fag, à faget 1 mk er	2	3	–			

	rd	mk	sk	rd	mk	sk		rd	mk	sk	rd	mk	sk
b) for 19 enkelte udskuds fag, à 4 sk er tilsammen	-	4	12		3	1	12	for et fortoeg at broelægge 2 alen bredt, langs med den søndre side af huset, som er 7¼ kvadrat faune à 8 sk er for 8 læs à 10 cubic foed broesteene at samle og tilage, à 1 mk					
summe lateris [og] transport				233	3	12		en kakkell ovn a leerpotter kand koste ialt			1	2	-
50 læs leer à 15 cubic foed, til skorsteenen, køllen og bagerovnen, og til alle udvendige og indvendige vægge, for samme at grave, tilage og tilældte, à læsset 10 skill. er					5	1	4	for 4 læs hæng- eller møn-tørvt paa gaardens græsbund at stikke ¹² og tilføre, à 1 mk er			7	4	-
for alle ud- og indvendige vægge at kline, à fagget op og ned paa een side 4 skill. er					1	5	12	summa for vaaningshuuset no. 2			247	-	6
for 14 læs à 10 cubic foed grund- og sølsteene at opbryde, samle og tilage, à læsset 1 mk					2	2	-						

Fig. 67. Udsnit af tegningen »No. 2«, jvf. fig. 61. Her ses opstalten af det brede stuehus med udskudtaget ned i tagrensens højde ud for bryggersdelen, mens taget ud for de otte højremstolper foran stuerne ikke er ført længere ned end til højremmene.

2. Til fæe-huset no. 3 paa 17 fag i længden efter den første grundtegning!

	rd	mk	sk	rd	mk	sk
20 stk 20/ foeds dobb. 12/alinger til 40 stolper 3¼ al. høye, à 1 mk 8 sk, er NB. derfra gaaende smaae stykker bruges til skraabaand paa stolper og bielker.	5	—	—			
15 stkr. ditto til løsholter, dør stolper og stormstivere paa hjørnerne af bygningen, à 1 mk 8 sk, er	3	4	8			
10 stkr. 22/foeds dobb. 12/alinger til søltræer, à 1 mk 12 sk, er	2	5	8			
6 stkr. enkelte 12/alinger til 34 dvergstolper à 1 mk er	1	—	—			
18 stkr. 20/foeds dobb. 12 alinger til bielker à 1 mk 8 sk er	4	3	—			
13 stk. ditto til remmene, à ditto, er	3	1	8			
40 stkr. 10/alinger til sparrer, à 12 sk	5	—	—			
18 stkr. 8/alinger til hane bielker à 8 sk er	1	3	—			
10 stkr. enkelte 12/alinger til 4 skillerums vægge og de 2 indvendige dørres stolper, à 1 mk, er	1	4	—			
8 stkr. 16/alinger til at udflækes til staure i væggene, à 3 mk er	4	—	—			
36 stkr. 10/alinger til 18 skillerum mellem fæe-baasene, à 12 sk, er	4	3	—			
29 tylter straa-lægter, à tylden 2 mk 4 sk, er for tømmeret	10	5	4	47	5	12
4½ tylter 12/foeds bord til loft over karle-kammeret, til 6 dørre, 2 senge og en dobbelt port for vognskiulet, à tylden 13 mk, er				9	4	8
10 hundrede lægt- eller 4/tomme-søm, à 3 rd pro stort tusind, er	2	3	—			
4 hundrede loft- eller 3/tomme ditto à 2 rd 2 mk pro stort tusind, er for søm	—	4	11			
summa latr. for fæehuuset [og] transport				60	5	15

/14/	rd	mk	sk	rd	mk	sk		rd	mk	sk	rd	mk	sk
35 læs langhalm à 3 traver, og 1 rd 2 mk for læsset, er				46	4	–	d) for 5 dørre at giø- re og beslaae à 1 mk 4 er 1 rd 4 sk og for en tvilling dør midt paa fæestalden at giøre og beslaae 1 mk 8; tilsammen	1	1	12			
23 hundrede faune tække-simer à 8 sk pro 100/faune er				1	5	8	e) for en dobbelt port for vognskiulet at giøre og beslaae	–	3	–			
1 læs foeder-straa til tag-rygningen for				1	–	–	f) for hver skillerum mellem fæe baasene at giøre 8 sk er for 18 ditto	1	3	–			
1 vindue-karm med glar og blye etc. til karle-kammeret for				–	4	–	g) for hver skille- rums væg at hugge og staure 2 mk, er for 4 vægge	1	2	–			
2 par port-hængsler for 8 mk; 6 par hængsler til de 6 dørre for 12 mk, og en laas til ud-dørren for karle-kammeret for 2, tilsammen				3	4	–	er tilsammen				17	1	4
tømmermænds ar- beids-løn, paa deres egen kostholdning!							tæggerens arbeids løn, naar hand selv hol- der sin forsyer og sin kost er 1 mk, som giør for 19 fag /: enderne ibereg- nede :/ tilsammen				3	1	–
a) for 18 bindinger fæehuus at hugge, reise, lægte, staure, og grund- og søl- steenene derunder at lægge, à bindin- gen 3 mk 8 sk er	10	3	–				32 læs leer à 15/cubic- foed, til væggene /: hver væg regnet for 10 cub.foed :/ at grave, tilføre og til- ældte, à 10 sk pro læsset, er						
b) for loftet at lægge over karle kamme- ret med 2 tylter fiæl, à stk. 3 sk	–	4	8				For 48 fag ud- og ind- vægge at kline, à 4 sk er				3	2	–
c) for 2de stand-sen- ge at giøre udi karle kammeret, à stk 4 mk	1	2	–								2	–	–

	rd	mk	sk	rd	mk	sk		rd	mk	sk	rd	mk	sk
c) for loe-balkerne at tilhugge og staure, eller beklæde med fiel	-	4	-				at opbryde, tilage og samle; à 1 mk, er for 12 læs à 10 cubic foed broesteene til et fortoug 2 alen bredt langs med nordre side af laden; - og for 13 læs ditto til broelægning i hestestalden, tilsammen 25 læs at samle og tilføre, à 1 mk	4	3	-			
d) for hver spiltougs side 1 mk 4 sk er for 12 sider /: krybberne iberegnete:/ er tilsammen	2	3	-	26	5	8	er tilsammen for 13 $1/7^{14}$ qvad. faune fortog og 14 $1/9$ qvad. faune i hestestalden at broelægge, à faunen 8 sk. er for 7 læs heng- eller møn-tørv at stikke og tilføre, à 1 mk	4	1	-	8	4	-
Tæggerens arbejds løn, naar hand selv holder sin forsyer og sin kost for 21 rd fag regnete som 20 fag med dobbelt udskud, à faget 1 mk 8, er	5	-	-				summa af laden no. 4 er naar dertil lægges omkostningerne paa forandførte vaanings huus no. 2 og ditto paa fæe-huuset no. 3				2	1	10
og for begge enderne, regnete som 3 enkelte fag à 1 mk er er tilsammen	-	3	-	5	3	-	bliver omkostningerne for den hele gaard, som er andgivet i grund planen no. 1 tilsammen				1	1	-
40 læs vægge-leer à 15 cubic foed /: nemlig 10 cubicfoed til hvert sidefag og 80 cubicfoed til hver huus ende /: at grave, tilage og tilælde, à 10 sk læsset er for væggene at kline, regnete for 39 side fag, og begge huusenderne for 16 fag; à fagget 4 sk er for 27 læs grund og sølsteene /: 10 cubicfoed til læsset /:				4	1	-					262	5	1
				2	1	12					247	-	6
											151	3	6
											661	2	13

Herved maa dog endnu observeris!

- 1) at en tiaal¹⁵ eller brønd er ved de fleste gaarder absolute fornøden; hvis bekostninger ere saa forskellige efter grundens beskaffenhed og dybde, at de ey kand andgives for noget bestemt.
- 2) at tømmeret, bræder og muursteen ville koste til denne gaard at føre fra kjøbstæden circa 12 rd pro milen, naar hvert læs betales med 8 à 10 sk pro miil.

/17/

4. til et smalt vaanings huus som no. 5 paa 12 fag i længden, med et bieslag!

	rd	mk	sk	rd	mk	sk
16 stk. 20/foeds dobbelte 12/alinger til 32 stolper 3½ alen høye, à 1 mk 8 sk er	4	—	—			
13 stk 22/foeds dobbelte ditto til 13 bielker 9½ alen lange med tappene, à 1 mk 12 sk er	3	4	12			
2 stk 20/foeds dobbelte ditto til skraabaand paa bielker og stolper à 1 mk 8 sk	—	3	—			
13 stk. ditto ditto til løsholter, dørstolper og stormstivere paa hjørnerne à d. ¹⁰	3	1	8			
12 stk. ditto ditto til søltræer; à 1 mk 8 sk er	3	—	—			

	rd	mk	sk	rd	mk	sk
9 stk. 10 alinger til opstandere eller dvergstolper, à 12 sk er	1	—	12			
11 stk enkelte 12/alinger til skillerumme og dørstolper indvendig i huset; à 1 mk	1	5	—			
6 stk. 20/foeds dobbelte 12/alinger til remmene paa siderne; à 1 mk 8 sk. er	1	3	—			
2 stk 22/foeds ditto til remmene paa beggender af huset; à 1 mk 12 sk er	3	—	8			
30 stk enkelte 12/alinger til sparrer à 1 mk, er	5	—	—			
13 stk ditto til hanelielker à ditto er	2	1	—			
7 stk 16/alinger til at udflækkes til staure i ud- og ind-væggene; à 3 mk	3	3	—			
21 tylter straa-lægter; à 2 mk 4 sk er er for tømmeret	7	5	4	40	3	12
11 tylter 12/foeds bord til lofter over stuer, kamre, køkken og qvern kaminer; a 13 mk er	23	5	—			
7 tylter ditto til 6 senge, 11 dørre og til køllen, à 13 mk, er er for bræder	15	1	—	39	—	—

	rd	mk	sk	rd	mk	sk		rd	mk	sk	rd	mk	sk
25 læs langhalm à 3 traver til taget, à læsset 1 rd 2 mk er	33	2	–										
¾ læs foeder straa til tag-rygningen à læs- set 1 rd er	–	4	8										
17 hundrede faune tægge-simer, à 8 sk pro 100/faune, er	1	2	8										
er				35	3	–							
8 hundrede lægt- eller 4/tomme søm, à 3 rd pro stort tusind, er	2	–	–										
13 hundrede loft eller 3/tomme ditto à 2 rd 2 mk pro stort tusind, er	2	3	3										
er for søm				4	3	3							
3 laase med nøgler à 2 mk er	1	–	–										
5 haandfang og klin- ker til 5 dørre à 2 mk er	1	4	–										
11 par stabel hængsler til 11 dørre, à parret 2 mk, er	3	4	–										
12 par blade hængsler til dørrene for de 6 skab-senge, à parret 1 mk 8 sk, er	3	–	–										
er tilsammen				9	2	–							
16 hundrede ubrænd- te muursteen til skorsteenen og køl- len, à 1 mk pro hundre[de]	2	4	–										
4 hundrede brændte ditto til ditto, à 5 mk pro hundrede, er	3	2	–										
4 tønder meel-kalk à 2 mk 8 sk, er	1	4	–								7	4	–
er													
tømmermænds og snedkeres arbejds- løn paa deris egen kostholdning													
a) for 12 fag eller 13 bindinger at hugge, lægte, staure og for grund og sølsteene- ne at lægge; à bin- dingen 4 mk 8 sk er	9	4	8										
summa lateris [og] transport lateris											136	3	15
/18/ transport af tø- merm. arb.løn	9	4	8										
b) for skillerums væggene og biesla- get, at hugge og staure, ialt	2	–	–										
c) for 11 tylter 12/foeds bord til lofterne at høvle paa en siide, pløye og lægge, a fiælen 3 skill. er	4	–	12										
d) for 6 skab-senge med dobbelte dørre at gjøre à 1 rd er	6	–	–										
e) for 11 dørre at gjøre og beslaae, a 1 mk 4 sk er	2	1	12										

	rd	mk	sk	rd	mk	sk
f) for kølle-kummen at hugge og staure, og kølle-flaggene at tilberede ialt er tilsammen	1	1	-	25	2	-
muurmesters arbejds-løn paa hans egen kostholdning!						
a) for skorsteenen at opføre fra grunden og op gennem taget	2	-	-			
b) for kølle-piben og griisen at opføre	1	4	-			
c) for bagerovnen at opsætte er tilsammen	1	2	-	5	-	-
tæggerens arbejds-løn, naar hand selv holder sin forsyer og sin kost!						
for 11 side-fag og 3 ende-fag, tilsammen 14 fag à 1 mk er				2	2	-
6 vindue karmen med glar og blye, uden rammer, à 1 rd 2 mk	8	-	-			
2 mindre ditto med ditto til køkkenet og provisions-kammeret, à 4 mk er	1	2	-			
2 smaa ditto med ditto til spise-kammeret og qværn-kammeret, à 24 sk.	-	3	-			
er for vinduer				9	5	-

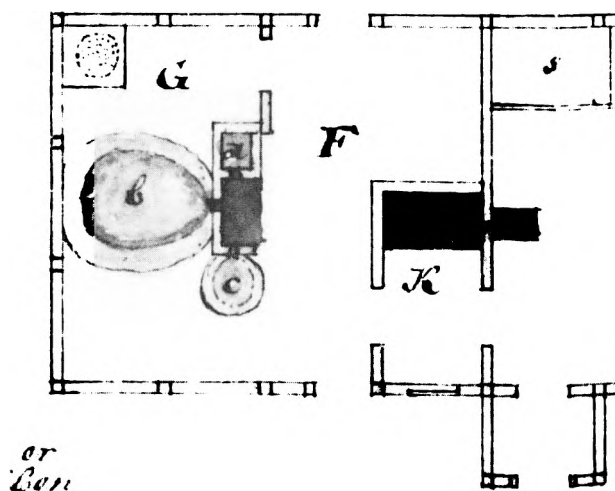

Fig. 69. Udsnit af tegningen »No. 5«, jvf. fig. 62, der viser bryggers- og køkkenafdelingen. K — køkken med ildstedsbænk i bunden af skorstenen og indfyring til bilæggerovnen i stuen til højre. Ved G findes kværnkammeret med håndkværnen, som formentlig hovedsagelig blev brugt som maltkværn. Midt i bryggerset er alle ildsteder placeret: bagerovnen b, bryggerkedlen c og maltkøllen a samlet om bryggersskorstenen, som dog ikke er ført op og ud over tagryggen, hvorfor røgen må antages at sive ud, da der må være åben tagstol i bryggerset.

	rd	mk	sk	rd	mk	sk	
44 læs leer à 15 cubicfoed til ud- og indvendige vægge, skorsteenen, køllen og bagerovnen, at grave, tilføre og tilældte; à 10 sk er					4	3	8
for 40 fag ud- og indvendige vægge at kline, à 4 sk er					1	4	-
for 12 læs à 10 cubicfoed grund og sølsteene at opbryde, samle og tilføre, à læsset 1 mk er	2	-	-				
for 4 læs à 10 cub.foed broesteene til et fortoeg 2 al. breedt							

	<u>rd</u>	<u>mk</u>	<u>sk</u>	<u>rd</u>	<u>mk</u>	<u>sk</u>
langs med de 8te fag paa søndre side af huuset; à læsset 1 mk er	-	4	-			
er for steen for 4½ qvadrat faune fortoeg at broelægge, à faunen 8 skil. en kakkelovn af leerpotter for				2	4	-
for 4 læs møn- eller hæng-tørv til rygningen; et læs regnet til 3 fag; som tages paa gaardens egen græsbund; for læsset at stikke og hiemføre 1 mk er				-	2	4
				1	2	-
Summa for dette smalle vaaningshuus no. 5				-	4	-
				190	2	11

/19/

5. Til en lade paa 21 fag med loe og heste stald i enden; men uden udskud, og uden port, i hvis stæd er en dør; og smal ligesom sidstandførte vaanings huus no. 5, ellers indrettet som hovedbygningen i lade-tegningen no. 4; i hestestalden og paa den side mod loen er en indgang 5 kvarter breed fra loen, og 4 spiltouger ethvert til een stor hest men paa den anden side i stalden er 3 spiltouger ethvert til 2 smaa heste at staae sammen!

	<u>rd</u>	<u>mk</u>	<u>sk</u>	<u>rd</u>	<u>mk</u>	<u>sk</u>
25 stk 20/foeds dobbelbe 12/alinger til 44 stolper 4 alen lange, og til 6 ditto paa begge enderne; à 1 mk 8 sk er	6	1	8			
17 stk ditto til løsholter paa siderne og paa enderne; a ditto er	4	1	8			
6 stk ditto til 4 store stormstivere paa hver ende, og til dørstolper, à d. ^{to} er	1	3	-			
13 stk 22/foeds dobb. 12/alinger til 13 bielker, à 1 mk 12 sk er	3	4	12			
observ[er]! Altsaa bliver denne lade 9 alen breed paa udvendig kant og 8½ al. br. indvendig.						
13 stk. ditto til 50 søl-træer, à 1 mk 12 sk er	3	4	12			
2 stk. ditto til remmene paa begge enderne, à ditto er	-	3	8			
13 stk 20/foeds dobb. 12/alinger til remmene paa begge siderne; à 1 mk 8 sk er	3	1	8			
10 stk enkelte 12/alinger til opstandere eller dvergstolper; à 1 mk er	1	4	-			

	<u>rd</u>	<u>mk</u>	<u>sk</u>	<u>rd</u>	<u>mk</u>	<u>sk</u>
og ditto for et fæ- huus som det for andførte no. 3 ved forrige gaard				151	3	6
bliver omkostninger- ne for denne gaard				513	1	6

Herved maa ligeledes observeris

- 1) hvad der ved forrige gaard er sagt om brønden;
- 2) og at tømmeret, bræder og muursten til denne gaard at hente fra købstæden kand koste circa

10 rd., naar hvert læs betales med 8 à 10 sk. pro miilen.

Medium af disse 2de gaarders omkostninger er 587 rd. for hvilke kan bygges en goed bondegaard til 8 tdr. hartkorn, med 16 alingers bielker i vaanings huuset og et enkelt udskud paa den eene side ved kiøkkenet og bryggeret; og med 18 alingers bielker i laden og med et enkelt udskud paa den eene side for 5 fag, eller for loen og stalden.

Denne forklaring og overslag troer jeg at være fuldstændig og nøyagtig;

Aalborg den 18de Januarii 1790

J. C. Seip

28-30 Vestervig Kloster amt, Ørum og Dueholm amter

Amtmand 1780-1793: Barthold Hauch

RA Rtk. 2485.58 LvC 2 D 124

Pro Memoria

En bondebygning her til lands, for en gaard paa 6 til 7 td. hartkorn, opføres i almindelighed som følger:

Sielden bruges fodstykker af træe, som hastig forgaar, mens i dets stæd sættes bygningerne paa saa kaldte syl steene omtrent $\frac{1}{4}$ eller $\frac{1}{2}$ allen over jorden. Stormankere eller baand bruges fornemmelig i laderne, sædvanlig 36 stk. Stolperne eller opstanderne¹ ere af fuur eller gran træer, omtrent 6 tommer i qvadrat. Løsholdterne under vinduerne ligesaa. Væggene bestaaer af stolper, stauer, klined. For resten udskud rundt om laden og udhuusene. Huusene lægtes med straae lægter eller andre træer, som dertil kløves og tækkes med rug og havre tag, eller langhalm. Ryggen eller myndigen² af tørv. Skaarsteens piben af brændte steene $1\frac{1}{2}$ allen til 2 over mynningen, meget sielden ud af siiden paa rolling huuset.³ Maltkiøller bruges for sin farligheds skyld næsten ingen steds, mens maltet tørres i ovnen, som er inden i huuset. Næsten alle rollings eller vaaningshuuses længde vender øster og vester vinduerne imod synden, og ere bygte for sig selv. Laden og staldene i een længde ligeledes for sig selv, vender ogsaa i øster og

vester parrallel med rollinghuset, een snees skritt derfra beliggende. Gavlene ere deels af fiel, deels skraae gavler, nogle heele, og andre halve, beklædt med tag.⁴

Saadan een gaard af nye at opbygge, bestaaende af 1 rolling med 2de stuer og kamre med loft, kiøkken, og bryggers, samt en lade paa 4re gulve og 1 lue [=lo], hæste stald og fæehuus, samt faarestie med udskud rundt omkring, som meldt er, vil i henseende til materialernes jndkiøb, koste forskiællig, /2/ men efter jevn og middelmaadig taxt vil omkostningerne blive fra 200 til 250 rd, foruden den hielp en udflytted bonde gaard faer af de øvrige byens beboere i henseende til arbeidet med materialernes tilkørsel, klining, og deslige.

Herr land inspecteur Torm⁵ har lovet, at saa snart hans andre forretninger tillader det, skal hand forfærdige en grund tegning og profil af en saadan bonde gaard, som jeg da skal have den ære at tilstille; hvilket alt jeg i følge det kongelige rente kammers befaling i circulaire af 20de Juny sidst ikke haver skuldet unnlade pligtskyldigst at berætte.

Thisted den 14de July 1789

B. Hauch⁶

RA Rtk 2485.58 Lvc 2 D 125 cum a

Pro Memoria

Een mig over de her i landet brugelige bøndergaarde, at hr. land inspecteur Torm tilskikket grundtegning,¹ haver ieg den ære herved at tilstille. Han formeener, at en saadan gaard ikke kand

bygges ringere end for 300 til 350 rd. Meeningerne ere herover gandske adskildte, mens uden tvivl bliver den visseste regning naar hvert fag paa en saadan bondegaard anslaaes til 10 rd.

Thisted den 17de Julij 1789

B. Hauch

Til Det kongelige rente kammer

31-32 Skivehus og Hald amter

Amtmand 1789-1813: Niels Sehested

RA Rtk 2485.58 Lvc 2 D 137 cum abcde

P. M.

I følge det høj kongelige rente kammers ordre af 20 Junii har jeg den ære indsluttet at oversende de fra Salling, Fiends, Nørlyng, Rinds og Meddelsum herreder indhentede forklaringer over den bygningsmaade som plejer at bruges i Halds og Skivehus amter.

Under 3 Julj har jeg anmodet land inspecteur Flor¹ om at forfærdige og tilstille mig een profil og grundtegning over de i disse amter sædvanlige bønder gaarde, hvilke tegninger tilligemed beregning over bygningernes bekostning jeg ikke skal efterlade til sin tiid at tilstille kammeret.²

Wiborg den 28 Julj 1789

N. Sehested³

Til det høj kongelige rente kammer

RA Rtk 2485.58 2 D 137 a No. 332 a

Pro Memoria

Under 2den d.m. haver stiftets høye øvrighed S. T. Hlr. kammerherre de Sehestedt tillagt mig¹ følgende ordre:

Pro Memoria

I følge det kongelige rente kammers skrivelse af 20de Junij sidstl. ville hlr raadmand og herredsfoged Bering² snarest meddeele mig een fuldstændig forklaring over dens bygnings maade som pleyer at bruges ved bønder gaarde i Fiends og Nørliung herreder: Om fodstykker, løsholter, stormankere og opstandere pleyer at bruges, af hvad træe tømmere pleyer at være: om taget pleyer at være med lægter eller refter, af halm, tørv, lyng eller hvad andet tække materialier, hvoraf bygningen bestaaer, hvor høyt skorsteens piiberne staaer ud over

taget, om den udføres paa siiden eller ryggen af taget; om er af raae eller brendte steen; hvorledes malt køllerne ere byggede, om de staaer paa loftet eller ere inde i huuset; om bagerovnen er i huuset eller staaer udenfor, hvor høy bygningerne pleyer at steenes over iorden; om stue-længden pleyer at vende imod synder eller nord; om længderne pleyer at sammenbygges eller ikke; hvorledes gaulene pleyer at bygges og beklædes.

den 2den Julij 1789

Wiborg Stifts-Contoir
N. Sehestedt

Til hlr. raadmand og herredsfoged Bering.

I hvis følge jeg herved pligtskyldigst maae indhente fra de respective iorde gods eyere udi Nørliung herret, deres udførlige underretning postviis, her paateignet, om bygningen og bygge maaden paa landet, saa udførlig som det høye rente kammer samme i alle deelee paafordrer.

Omgangs touren bliver saaledes: 1. Asmild Closter,³ 2. Thiele,⁴ 3. Fastruplund,⁵ 4. Siødahl,⁶ 5. Boller,⁷ 6. Hald,⁸ derfra til S.T. hlr. biskop Tens,⁹ hlr. stift-proust Astrup,¹⁰ hlr. magister og rector Hansen,¹¹ hlr. magister og conrector /2/ Kruise,¹² og madame sal. rector Jessens,¹³ alle i Wiborg.

Naar dette saaledes fra stæd til andet har circuleret vil ieg forvente mig samme fra sidste stæd tilbagesendt.

Wiborg den 4de Julij 1789

Jens J. Bering

1.

Mestendeels overalt, den brugelig maade ved bønder bygninger her i egnen: er denne:

1. Foedstykke, løsholter, stolper etc: af eeg naar det kand faaes.

2det. Tækkes med tag, men meest lyng paa lægter.

3. Skorsteenspiberne omtrent 1 alen over tækket i midten af huuset, og af brendte muursteen.

4. faae stæder findes malt kiøller.

5te. Bagger ovnene i huuset.

6te. Huuset steenet over jorden 1½ kvarter.

7de for det meest staaer huusene i øster og vester.

8de Det er meget faae stæder ved bygninger der bruges gauler, men tækning.

Ankomet dj: 6te Julii og den 7de dito afsent efter touren fra Randrup¹⁴ til Tiele.⁴

Randrup dj: 7de Julii 1789

N. Schouw¹⁴

2.

Den meeste her i egnen og paa Thiele⁴ gods brugelige bygnings maade og beskaffenhed hos bonden, efter jord bundens tilstand og deraf flydende evne, er saaledes:

1. Hvor ej under bygningen ligges leede under alt, bruges saa kaldede syller eller fodstykker til derj og løsholterne at hæfte stauer til klinede vægge og stolperne sættes paa store steen. /3/ alt undertømmer er i skov egnen af eeg og overtømmer af fur, naar det kan faaes.

2. Indhuusene tækkes meest med tag og udhuusene med lyng eller med hvilket af deelene best kan haves og faaes, og da ligges det paa lægter, i mangel deraf paa rafter som hviler paa stive lægter eller essinger¹⁵ under tækket.

3. Skorsteens piiben, hvor samme bruges ej overalt i denne arme egn, er da 1 al. over møndingen af huuset opført af brændte muursteen, ellers i almindelighed opsættes skorsteenen af sammenældet leer og halm, og i højde opføres ej over til

bielken, da røgen af torve brændselet farer huuset omkring uden ordentlig trækning piibe.

4. Malt-køller ere sieldne, da de tørre deres lidet malt paa kakkelovnen der endog er af gryder eller tag steen. I nogle byer haves et à parte almindelig kiøl- og malthuus, til vechselviis brug.

5. Bager ovn haves paa siden af skorsteenen i huuset.

6. Huusene sættes paa steen 1½ qvt. /: under og over :/ paa jorden.

7. stue huusene staaer meest i længden øster og væster.

8. Gaulene tækkes sædvanlig, nogle opstaures og omvindes med halm baand eller lyng, andre de færreste opreises af fiæl, alt efter ævne og omstændigheder i forskiællig district af landets ringe egn heromkring.

tilstaaer
I. H. Bering¹⁶
fuldmægtig

Thiele hvortil ankommen
som melt og efter tour 8 Julj 1789 bortsent

3.

Mit lidet godsbygninger og beskaaffenhed, befindes som meldt er, fra stamhuuset Thiele. Ankom den 9 Julj og efter touren strax bortsendt fra Fastruplund⁵ af

F. Hansen⁵

4.

Det er S.T. hr raadmand og herredsfoget Biering selv bekiendt at bygningsmaaden i denne egn er bindingsværk og leer vægge til deels kalkede, deels med og deels uden fodstykker og løsholter, og hvor ingen løsholter findes er stolperne fordoblede.¹⁷

Under tømmeret paa Sødahls gods er for det meeste af eeg formedelst assistance fra den lill eege lund, som tilhører hovedgaarden.

Den gammeldags bygning med høi suler¹⁸ under ryg aasen, som bar heele overbygningen er ikke meere i brug her paa godset. Huuslængderne er paa de fleeste stæder i denne egn ikke sammenbyggede, men har en afstand fra hinanden, at en vogn kan kiøre imellem hver længde. I øvrigt er forholdet i et og alt, som S.T. hr. forv. Bering paa Thiele postviis har anført hvortil ieg mig refererer.

Sødahl⁶ den 10de Julii 1789

H. E. Friisenberg⁶

5.

Til Boller gaard eller gods haves ingen skov, og som nærmeste ejere af skou, ere derover sparsomme, saa mand intet eege-tømmer for penge kand vorde assisteret med, bestaaer godsets bygninger i almindelighed alleene af fuhr-tømmer, som transporteret 10 miile fra her til paa landmandens regning, der falder i det kostbare og svært, i sær for en fattig og skarp egn som denne, og hvoraf følger: tømmer-materialierne tages Det minageerligste¹⁹ mueligt; altsaa veed mand her paa godset ikke af foedstykker, storm-ankere eller opstandere, ja faae løsholter, at siige, da stolperne staae paa kampesteen og væggene ere opstaurede meest med afskaarne lægter, samt klynede²⁰ af leer blandet med halm. Af mangel paa rafter bruges her fuhr-lægter, under tækket som oplegges for størstedeelen af lyng saasom de mange efter hinanden foregaaende misvext aaringer, ogsaa har giort mangel paa straae tag. Skoersteens-piber her paa egnen ere der faae af, i det mindste seer mand ganske byer, hvor ikke een eneste af det slags findes, men ildstædet opført noget oven over bielkerne og et hull eller saa kaldet lyere oven i møndingen paa huuset, hvor røgen driver op og ud. Malt-køller bruger

bønderne ikke heller her paa godset. Deres kakkellovns tørre om vinteren betiener de sig derimod af, til det lidet ubetydelig maltgiørerie de behøver, siden de den mindste tiid af aaret har øll til brug. Alle bagger ovnene staar inde i huuset. Stue-længde huusene for den største deel, vender mod øster og væster, og samtlige ind- og ud-huuse ere byggede adskildt fra hinanden, ligesom gaulene og ere ens med siiderne af huusene nemlig lægtet og tæcket.

Boller⁷ den 11te Julii 1789

A. Peitersen²¹

6.

Det er een rigtig og sand beskrivelse som hr. Peitersen paa Boller har anført over bønder gods bygninger /5/ og dets ringe beskaffenhed i almindelighed udi denne magre egen, naar bønderne af egen ringe formue uden hosbondens hielp byger eller reparerer noget. De ældste bygninger fra forrige tiider, da store skove var til hvor nu icke en qvist findes, har for det meeste været opført af ege under tømmer ia endog paa sine stæder bielcker og sparer af eg; men nu er de gyldne tiider forbie, og bruges hvad muligt er at bekomme efter ævne og leilighed, ia kaldes godt, naaer smaat og kroget ege træe til stolper og løsholter kand bekommes opsat paa gode kamp-steene uden foedstk.er men fyr træe til over tømmer nemlig bielcker, sparer og lægter, som dyre maae kjøbes, og herpaa egnen hentes langt borte fra de kjøbstæder, som have indseiling. Herskabet til Hald⁸ har derfor anlagt et godt teilværk og dermed i muligste maade istandsat gaard og gods, ligeledes findes ved garden fornøden ege og bøgge skove, hvoraf nu værende ejere i sin besiddelse tiid paa 40 aar icke har solgt for en skilling, men gjort god anvendelse dermed paa godset, og for egne penge ladet opbygge mølle-stæder og mange gaarder, som i anseelse og god

indretning udmærcker sig selv med udvændig savskaaren ege tømmer og teilmuur, samt 2 à 3 skorsteene med høye piber ret op igiennem huuset, og indvendig gode fyr materialier. Der iblandt er også indrettet baggerhuuse af saadan godt bindingsværck nemlig 2de fag til bagstue med loft og steen kakkellovn²² et stor fag til skorsteen bagerovn og kølle samt 2 fag til kiædel og støbekar²³ ialt 5 fag udsat i nærværelsen²⁴ /6/

Saa et beqvem mindst farlig stæd for beboerne, men saadanne anstalter og deslige andre bygninger, som dette stæds herskab aarligen har bekøstet findes ickun paa faa godser. For øvrigt er meestendels alle stue huuse byggede i øster og væster og facaden paa synder side med vinduer til lysning og udsigt.

Hald⁸ den 13 Julii 1789

C. Christensen

Jeg har saa sielden lejlighed at besøge de faa bønder, der beboe det mig pro officio tillagte gods, at jeg vist ikke har nøjagtig kiendskab nok om deres bygninger til at besvare de fremsatte spørgsmaal tilstrækkelig; men saavidt jeg selv har erfaret og af godsets beboere i dag har spurgt, ere omstændighederne der i alle maader, som forpagter Petersen har anført for Boller gods.

Wiborg d. 14 Julii 1789

P. Tetens⁹

Provstiets godsbygninger ere af selv samme beskaffenhed, som Bollers og andre angrendsende naboers. For derfor ikke at repetere hvad eengang rigtig er skrevet refererer jeg mig i alle deele til hr. forvalter Peitersens notice.

Wiborg ut supra.

F. Astrup¹⁰

Jeg aldeles ligesaa – Wib. ut supra. J. Hansen¹¹

Uden at fejle i nogen deel kan jeg aldeles i henseende til con rectoratets gods gjøre den forklaring til min, som af Hlr. Peitersen foran er anført for Boller-gods dj. 15de Jul. 1789

Cai Dtl. Krusen.

Det lidet gods ieg eyer bestaar mest udj eenlig gaarde, er bygt af ege timmer, og stolperne sat paa store kampe steene, uden fodstykker, de fleste med ege legter, og staverne [*rettet fra stolperne*] af ege træ, klinet veger, skorstene gaar i giennem huset, med piber, teket med løng og tag, bagerovne staa inde ved skorstenene deres malttøren skeer paa deres jerren kakelovne, stue huuset staa for sig selv, vender imod øster og vester, gaulene /7/ bestaar under et tække, med siden af huuserne, formedelst det mig tilhørende ege skoe, og krat, er dette gods vedligeholdt med behøvende timmer til deres gaardes vedlige holdelse, og det udi nogele 30e aar anvent. J øvrigt referer ieg mig til hvad hr. forvalter Peitersen paa Boller her paa besvarings viis har meldet.

Wiborg den 17 Julij 1789

Sl. rector Jessens¹³

RA Rtk 2485.58 2 D 137 (j. no. 332 b)

Pro Memoria

Under 2den d.m. haver stiftets høye øvrighed S.T. hlr. kammerherre de Sehestedt tillagt mig følgende ordre:

(Herefter følger ordret samme skrivelse som den ovenfor aftrykte RA Rtk. 2485.58 2 D 137 a No. 332a, d.v.s. Sehesteds brev og Berings anmodning til godsejerne om at oplyse om byggemåden. Eneste forskel er, at det første brev blev sendt til godser i Nørlyng herred, mens dette brev er sendt til godser i Fjends herred. Den rækkefølge brevet blev rundsendt i fremgår af følgende).

Omgangs touren bliver saaledes: 1. Til Ørregaard¹ – 2. Strandet² – 3. Ørslev Closter³ – 4. Staarupgaard⁴ – 5. Trevad Mølle⁵ og 6. Lundgaard.⁶

Naar dette saaledes fra stæd til andet har circuleret /2/ vil ieg forvente mig samme fra sidste stæd tilbagesendt.

Wiborg den 4de July 1789

Jens Bering

Taarupgaards stiftelses gods⁷ i Halds amt, bestaaer af bygningsmaade saal[edes]:

a) Bruges hos bønderne ingen foedstycker, løsholter, storm-ankere og opstandere, da under-tømmeret er af iordgravne eege stolper og en deel af fyhr, der alt staaer paa steen eller nedgraven i iorden, over tømmeret er overalt af fyhr;

b) Taget er meest med fyr lægter, dog mange stæder med rafter, hvor samme kand faaes; største deelen er tækket med straae tag, mange stæder ogsaa allene med lyng, huusene møenet med lyng og sand, undertiiden med møene tørv;

c) Bygningerne bestaaer altsaa allene af fyr og krumpen eeg;

d) Skorsteens-piiber befindes kuns saare faae, snart ingen af paa huusene, allene røg-huller paa taget; de faae enkelte stæder hvor samme er, staaer igiennem siiden af taget, og da af raae steen eller opslagen leer;

e) Malt-køller befindes igen af paa godser, fordi de overalt her tørrer maltet i ovnene;

f) Bagerovnene staaer inde i enden af stue-huuserne, opslagen af leer;

g) Mange bygninger steenes ey ved iorden, hvor det skeer, er samme kuns en liden steens høyde fra iorden;

h) Stue længden vender meget u-liige, nogle sønder og nør, andre øster og vester, alt kuns paa et beram⁸, hvorpaa ey har været anseet ved opbygninger;

i) saare faae, snart ingen huuse, ere sammen bygget, men hver huus især meest adskilt en deel fra hinanden, og

h) gaulene paa huusene ere tækket med straae tag eller lyng, kuns nogle saare faae ubetydelige stæder beklædt med fielle.

Dette ankom den – 6te Julij til Ørregaard¹ og samme dags aften afsendt til Strandet² fra

B. Hop⁹

Paa Strandet gods² bruge bønderne i almindelighed følgende bygningsmaade:

a) Løsholter, stormankre og opstandere findes ikke men tømmeret, som for det meeste er fyr (da skovemanglen tillader kun faa at bruge egetømmer) nedgraves /3/ med enderne i jorden, til oven-tømmeret bruges fyrretræ –

b) Taget paa huusene ere af straae, nogle meget faae stæder undtaget, hvor taget for en deel kan bestaae af et lag lyng og eet lag straae; det underlegges meest med lægter; og med rafter hvor lejlighed er til at faae dem. Til at mynde med bruges sand og lyng, hvorover undertiden atter legges et lag myndetørv; de saa kaldede krager som legges over myndetørvene for at befæste dem end meere findes vel, men ere dog ey overalt brugelige.

c) Nogle steder have skorsteenspiber murede af brændte steen i det øverste af piben; forresten sammenslaaede af leer og derefter udhugne, men mange steder findes ey uden røghuller; hvilke saavel som skorstenene hvor de ere gaar med piben oven ud af taget igiennem myndingen.

d) Maltkøller haves ikke, da maltet enten (som er det brugeligste) tørres i ovnen, eller og paa gryder – kackelovnene forsyned med en ramme af leer og hvor jernkackelovn findes, med en træ ramme.

e) Bagerovnene ere af opslagen leer og staar i enden af jndhuuset.

f) Bygningerne ere for det meste ved grunden forsynede med eet lag store kampesteen, der sammenbindes med leer imellem de nedgravne stolper.

g) Stuelængderne staar meget forskiellig og ingen viis regel iagttages med at sette dem mod synder ell. nord etc.

f) Længderne ere ej sammenbyggede men staae undertiden ikke lidet fra hinanden.

i) Gaulene ere tækket med straa nogle faa steder findes og lyng, men er det ganske lyng da underlegges det først med et lag tækkerør.

Dette circulaire ankom til Strandet den 7 July kl. 4 om morgenen og kl. 6 formidd. bortsendt fra

R. C. Lerche Sl. Jørgensens¹⁰

/4/

Den for Ørslev Closters gods³ brugendes bygningsmaade bestaar af følgende:

a) Foedstykker, løsholter, stormankere og opstandere, bruges i almindelighed icke i denne egn, undertømmeret er til deels af eege stolper og deels af fyhr, der staar paa steen eller med enderne i jorden over alt, befindes over tømmeret af fyhr.

b) Huusenes tækning er af straae for det meeste, og nogle stæder lyng i mangel af straae, de mynges med sand og lyng, og undertiiden med mønne tørv, det underlegges det meeste med lægter og nogle stæder med rafler [=rafter] hvor samme kand faaes.

c) Skorsteens piberne findes kunds faae af, og hvor samme er gaae de igiennem ryggen af tagget be-
staae 5 a 6 qv. høyde over taget opført for oven af
brændte steene og for neden af raae steene eller
opslagen af leer, mens for den største deel findes
ey uden de saa kaldede røghuller.

d) Malt køllerne findes ingen af, da de der imod
bruger at lade det tørres i ovnen, eller og ved en
indrettet ramme oven over kakkel ovnerne, at lade
det tørres.

e) Bagerovnerne er over alt opslagen af leer og
staar i enden af stuuehuuset,

f) bygningerne er for det meeste ved grunden for-
synet med kampesteen paa 1 à 2 qv. høyde.

g) Stuelængderne staae meget forskellig hvor ved
ingen vis regel iagttages, da nogle vender i sønder
og nør, andre i øster og vester.

h) Huusene er icke sammenbyggede, mens befin-
des gierne adskild fra hinanden.

i) Gaulerne ere til deels tækkede med straae, nogle
faae med lyng, hvor de sidste da gierne underleg-
ges med et lag tækkerør hvor samme kand faaes.

Dette ankom til Ørslev Closter den 7de om mor-
genen kl. 8 slet og kl. 11 samme dags formidag
bortsendt til Staarupgaard⁴

fra Bering¹³

Staarupgaards⁴ bønder gaarders bygninger befin-
des og ligesom anført af andre her i egnen. De saa
kaldede udhuuse brugelige til korn og creaturer
ere alle af suul bygning,¹¹ ikke sammenhugne,¹² og
/5/ derfor behøver hverken foedstykker, løshol-
ter, storm ankere eller opstandere, da sperrere
kobles oven paa aasen,¹² der bæres af nogle tykke
stykker træ kaldet suuler og stolperne indskydes
under rimmen, hvorpaa sperrerne, ikke paa enden

men siiden hviler. De fleeste stuehuuse ere og af
samme beskaffenhed, dog nogle faae bindings-
verk, hvortil nødvendig maa bruges løsholter, men
foedstykker viides intet af, lidet eege tømmer fra
gl. tiid staar i huusene, men det som bruges nu
anskaffes alt af fyr. Lægter nødsages at bruges i
denne skovløse egn.

Tækket er for det meeste af halm, det øvrige
lyng. Skorsteens piber haves for endeel, det som
deraf befindes over taget er af brænd[te] steen,
needen for sammenhuggen leer, gaar alle ud af
rygningen paa huuset, af de øvrige ildsteder,
hvorpaa ingen piber haves, gaar røgen deels ud af
et hull, og deels langs hen i huusene. Malt køller
bruges ej, det lidet malt, som brygges tørres meest
ved kakkelovnen. Bagger-ovnen i enden af huuset,
de gl. bygningers stolper findes meest needgravet i
iorden, de nyere staar paa steen, dog ikke over et
qvarter oven iorden. Stue-længderne staar i alle
hjørner.

Hver huuss for sig selv. Gaulene gaar ikke lige
op og need men paa skraae, og derfor tækkes
deels med halm og deels med lyng.

Dette afgik herfra d. 8de – tilstaar

C. Kondrup⁴

Bygnings maaden paa mit eyende gods forholder
sig i alle deele ligesom næstforrige, hlr. Kondrup
til Staarupgaard har oplyst og forklaret, hvortil jeg
mig henholder. Hertil ankommen d. 10 Julii og d.
11 ditto bortsendt til Lundgaard

fra Jens Jensen¹⁴
Feldingberg

Den paa Lundgaards gods⁶ brugende bygnings
maade forholder sig saaledes: Bygningerne ere op-
satte af eege under og fur over tømmer; vaanings
eller isæthusene bestaar af bindingsverk, med
løsholter, men foedstykker, storm ankere og op-

Fig. 70. Man er ved at lægge nye græstørv på tagryggen på gård i Øster Lyby nord for Skive i 1924.

standere bruges ikke, stolperne sættes paa steen, 1 til 2 kvarter høyt fra /6/ jorden, meere og mindre, ligesom steenene dertil er at bekomme, imellem stolp-steenene er syllet med mindre steen og væggene af leer opslagne, skorsteene med piber opsatte befindes kuns faae af; de faae, som findes er

opslagen af leer, gaar igiennem myndingen af huset og piben ongefær 1½ all oven tækket opsadt af brændte muursteen, de fleeste steder gaar røgen igiennem røg-huller, dertil gjort i myndingen af huset, bager ovnene ere opslagne af leer og staar i den eene ende af huset, malt køller bruges ingen af, det lidet malt, som bruges, tørres i bager ovnene eller paa kakkellovnene. Stue husenes længde vender uliige, nogle synder og nør, andre øster og vester, ligesom leyligheden, er hvor gaarden bygges. Stue husene ere ey ibygt andre huuse, men disse, saavelsom og for det meeste de øvrige huuse, ere hver for sig adskilt. Gaulene gaar paa skraae og derfor, som det øvrige af huuset forsynet med tække, udhusene, indrættede til lader, hestestald, fæhuus og faare stie med videre, ere alle opsatte af suul bygning hvortil bruges, i steden for løesholter, de saa kaldede sværbaane,¹⁵ men foedstykker, storm ankere eller opstandere behøves ey, hertil bruges strie¹⁶ og enkelte suller derovenpaa en stærk aaes træe, stolperne indhugges i rømmen, sparrerne kaables og hænges over aaes, samt hviler med under enden paa riemen, stolperne, ligesom ved stue husene, sættes paa steen og hylles [=sylles] med smaae steen imellem stolp-steenene, gaulene ere alle tækkede, under tækket bruges fuhr lægter, da anden slags af mangel paa skov ey her er at bekomme. Alle huuse tækkes her med straae-tag /7/ nogle faae har været nødsaget en 2 a 3 aar at bruge lidet lyng af mangel paa tag, som ey har været fangelig, hvilket dog paa denne egn er ubrugelig; huusene ere gemeenlig mynnede med lyng og sand, nogle enkelte steder med mynne tørf.

Dette circulaire hertil først ankommen d. 12 Julii og næste dag d. 13de bortsendt fra

Peder Friiss⁶

Til Stiftbefalingsmanden højvelbaarne
Hr. Kammerherre Sehestedt.

Efter Deres højvelbaarenheds ordre ved skrivelse af 2den i d.m. var jeg sidste Løverdag udrejst i Skivehuus amt for at eftersee den bygnings maade som i amtet plejer at bruges ved bøndergaarde, og befandt samme i almindelighed saaledes: Foedstykker, løsholter, storm ankere og opstandere bruges ikke. Tømmeret er ringe og i almindelighed af fyhr. Tagene er med lægter og tækket med halm hvoraf ryggen overlægges med lange henge-tørv.

Bygningerne bestaaer af krogede stolper satte paa kampesteene saaledes /2/ at een steen settes i jorden under hver stolpe og veggene ere opklinede af leer. Skorsteenene staaer omtrent $1\frac{1}{2}$ al ud over taget og er udført af ryggen paa samme, inde i huuset ere de sammensadte og opklinede af leer, uden for taget ere de af brændte steen. Omtrent de $\frac{2}{3}$ af bygningerne ere med skorsteene og $\frac{1}{3}$ uden skorsteene. Tilforn har mængden haft malt køller, hvilke nu for farlighedens skyld for det meste ikke bruges, de brugelige staaer ved siden af skorsteenen neden i huusene og ere omtrent $2\frac{1}{2}$ al høj 3 al lang $1\frac{1}{2}$ al breed sammensadt af træ og leer vægge, midt i samme er lagt som et loft af pinde og leer hvorpaa er en tveraabning af en 3 fingers brede saaleedes at ilden som fra en aabning i skorstenen /3/ indlægges i det nederste rum, igiennem aabningen giver maltet varme og røg da maltet som sædvanligt bliver lagt paa bræder hvorudi er huller.¹ Brendslen dertil er tørv. Hvor farlige disse køller er, kan enhver indsee, især da over bryggerset hvorudi skorsteenene ere, er straae tag uden loft, hvortil kommer at lyng og andre tørve endog ligger i de bryggers hvor ingen skorsteen er; for tydelighedens skyld maae jeg anmerke for dem

som ikke veed det, at kiøkken og brøggers er et og det samme hos bønderne. I almindelighed tørres maltet oven og under jernkakkelovnene i kasser i stuen, de som ikke have jern kakkelovne bruge samme af gryder, som egentlig ere de saakaldte jyde pletter dertil /4/ indrettede,² i hvilke de tørre maltet. Bager ovnene ere inde i huusene. Bygningerne staaer lige paa jorden undtagen at stolperne som sagt staaer paa kamp eller grund steene. Vaanings huusene ligger i almindelig i øster og vester og vinduerne vender for det meste i synder. Længderne ligger i almindelighed hver for sig. Gaule bruges ikke, men derimod skraaetage tækkede med halm som sagt.

Skive den 21de Juli 1789

C. Selmer³

Underdanig Pro Memoria

I høysomst følge Deres højvelbaarenheds naadige ordre af 2den hujus, hvorved ieg blev befalet at afgive forklaring over den bygningsmaade som pleyer at bruges ved bøndergaarde i Meddelsom herred indberettes underdanigst

- a) foedstykker bruges vel paa nogle steder i sær i nærheden af Randers saasom i Stevenstrup, Helstrup, Greensteen, Langaae og Faarup etc, paa de andre steder bruges for det meeste sylder, som lægges imellem stolperne ned ved jorden,
- b) løsholter bruges overalt
- c) stormanckere som formodentlig maae være de saa kaldede skak styver bruges icke, men vel opstandere eller saa kalde dværger paa mangesteder;
- d) under tommeret saasom stolper, foedstykker eller sylder samt løsholter og opstandere hvor disse bruges pleyer at være af eeg, men overtømmeret

Fig. 71. Helvalm-taget på denne vestjyske gård ser »stri-
bel« ud, fordi det er lagt op af
skiftevis strå og lyng.

for det meste af fyr dog bruges tillige bøg og ell træ

e) under taget bruges lægter men icke rafter

f) tækket er deels af halm deels lyng

g) skorsteens pibene staaer forskiellig ud over taget for eksempel 1, 1¼ og 1½ al, pibene er af brendt steen, men skorsteenen neden for af leer eller raee steen, den udforris [d.v.s. udføres] ellers paa ryggen af taget.

h) Malt Køllerne, ere /: paa de stæder hvor de el- lers haves :/ ind i brygerhuuset neden under men dog enkelte steder paa loftet, nogle bønder tørre maltet paa deres kakelovn,

j) bager ovnen staaer næsten overalt ind i huuset, men dog sædvanlig for dem selv ved bryghuuset.

k) Bygningerne staaer paa de fleeste steder lidet over jorden paa en enkelt kampesteen som er lagt under stolperne og sylterne eller foedstyckerne hvor de haves

l) de fleste stue huuse pleje at vænde i øster og vester. /2/

m) nogle stæder ere huusene sammen byggede, men paa flere steder ere de dog byggede fra hin- anden.

n) gavlene pleje at tækkes eller beklædes deels med halm deels med lyng, men dog findes enkelte fiel

gavle. – Om ieg ved forestaaende enfoldige forklaring kan ansees at have efterkommet Deres høyvelbaarenheds mig tillagde naadige ordre, indstilles
Randers den 17de July 1789

Underdanigst
H. S. Stadfeld

Til høyvelbaarne
hr. kammerherre og stiftbefalingsmand
von Sehested

RA Rtk 2485.58 2 D 137 c No 300

Underdanigst Pro Memoria

Paa Deres høy velbaarnheds naadigste af 2den denne, angaaende den bygnings-maade som pleyer at bruges ved bønder gaarde i Rinds herred, giensvares og indberettes underdanigst her med

1. Af foedstykker bruges næsten ingen uden det kand være et sær enkelt stæd, thi stolpe sættes paa steen, og af storm-ankere findes heller ingen, men løsholter bruges i almindelighed, og udi udhuuse alleene til deels opstandere med en kløfft eller 2de tapper i øverste ende,¹ hvorudi mønnings-træet² til huuset lægges, og hvor ved bielker til huuset bespares og ei bruges.

2. Af fur-træ er tømmeret i almindelighed og til at lægge taget eller tækket paa, som for største deelen er af halm /: dog iblandt en heel deel af lyng :/ bruges for det meeste rafter.

3. Bygningerne foruden hvad allereede meldt, bestaaer i almindelighed af kampsteen og leer til vægge og muring.

4de. Skorsteens-piberne som findes staae ungefæhr 1 a 1½ allen høyt ud over taget og er udført

paa ryggen af samme, hvilke for meeste deelen er af stumper og stykker brendt steen.

5te Malt-køller findes eller bruges mig bekiendt ingen af og bager-ovnene ere inde i huusene.

6te. Bygningerne steenes, eller opføres ei høiere paa steen over jorden i almindelighed, end under og mellem et halv og heelt kvarter.

7de. Stuelængden vender for største deelen i øster og vester med enderne, og længdene eller huusene ere i almindelighed ikke sammenbyggede, ei heller findes gaule paa husene anderleedes end som et straae tag eller tække for oven og for neden væg af samme materialer som husets øvrige forannævnte bygning.

Hobroe den 8de July 1789

P. Hiorth³

Til S.T. hlr. kammer herre stiftamt
og amtmand Sehestedt

RA Rtk 2485.58 2 D 219 cum a

Pro Memoria

I følge det høj kgl. rente kammers ordre af 20 Juni sidst. har jeg den ære indsluttet at oversende hr. land inspecteur Flors forfattede tegninger og overslag over bønder bygningerne i Salling, Fiends og Rinds herreder⁴ samt derhos (?) at melde at bygningerne i Meddelsom herred ere aldeles at sætte i ligning med de i Rinds herred – og de i Nørlyng herred med bygningerne i Fiends hrred.

Wiborg d. 10. Sept. 1789

N. Sehestedt

Til det kgl. rente kammer

33-35 Mariager, Dronningborg og Silkeborg amter

*Amtmand 1776-31/3 1789: Frederik Buchwald
1/4 1789-1793: Ditlev Pentz*

Der foreligger ingen indberetninger om byggemåden fra disse amter. Desuden er amtmand D. Pentz¹ ikke på den liste over amtmænd som cirkulæret af 20. juni 1789 er blevet sendt til. Han er således mærkelig nok ikke blevet opfordret til at indsende oplysninger herom til rentekammeret. At opfordringen skulle være sendt til F. Buchwald² som tidligere amtmand over disse amter er ikke sandsynligt, da F.B. besvarer rentekammerets forespørgsel som amtmand på Fyn. Udover Pentz er de eneste ellers manglende amtmandnavne på rentekammerets udsendelsesliste Chr. Heiberg (Bornholm – ingen landsbyer!) og de fire

amtmænd over de slesvigske amter (der ikke hørte under rentekammerets domæne, men styredes fra Tyske Kancelli). I stedet for Pentz er der på listen s. 14 opført navnet Ferslew d.v.s. Niels Ferslev. Mens F. Buchwald var på udenlandsrejse 1787-aug. 1788, var han konstitueret amtmand over Dronningborg, Mariager, Gudumlund amter. Først 1793 blev han selv amtmand og da over Dueholm, Ørum og Vestervig amter. Man har således sendt cirkulæret til ham i stedet for til den nye amtmand pr. 1/4 1789 Ditlev Pentz.

36 Kalø amt

Amtmand 1777-1793: Poul Rosenørn Gersdorff

RA Rtk 2485.58 LuC 2 D 352

Pro Memoria!

Da ieg havde erholdet det kongelige rente kammers skrivelse af 20de Juny d.a. om at indsende forklaring over den bygnings maade som pleyer at bruges ved bønder gaarde i det mig allernaadigst anfortroede Caløe Amt samt grundtegning over end saadan gaard, tilligemed beregning over sammes bekostning tilskrev ieg landmaaler Krey¹ om at forfatte denne grundtegning og beregning.

Tiid efter anden er dette arbeide deels formedelst landmaaler Kreys svaghed og deels formedelst de ham paaliggende udskiftnings forratninger, bleven udsat med min tilladelse hvilken ieg saameget meere troede at kunne meddeele siden det icke var mig bekiendt nogen af Caløe amt havde giort ansøgning om bygnings hielp og ieg altsaa

formoedede det ey havde nogen hast med indberætningen.²

Nesten da landmaaler Krey paa min til ham i gientagne erindring af 1te f.m. har meldet at hans helbred endnu er i end saare slet forfatning og han til sammes istandbringelse seer sig nøedsaget at reyse til Kiøbenhavn, hvorfore det ey bliver ham mueligt at foretage det befalede arbeide føren til foraaret.

Saa skulle ieg ærbødigst udbede mig det kongelige rente kammers forholds ordre om samme saalenge maae beroe eller ieg dertil skal beordre end anden landmaaler eller inspecteur.³

Vosnesgaard⁴

den 19de Novemb. 1789

Gersdorf⁵

Til det kongelige rente kammer i Kiøbenhavn.

37-38 Havreballegård (Århusgård) og Stjernholm amter¹

Amtmand 1784-1795: Ove Høegh Guldberg²

39-40 Skanderborg og Åkjær amter¹

Amtmand 1778-1799: Hans Løwenhjelm Bülow² »ad interim«

41 Koldinghus amt

Amtmand 1773-1793: Hans de Hofman

RA Rtk 2485.58 Lvc 2 D no 81 cum ab

Pro Memoria!

For at efterkomme det høi kongl. rentecamers befaling af 20 afvigte angaaende, hvorledes bøndergaardenes bygninger befindes her i amtet vilde jeg herved ærbødigst og tjenstskyldigst melde, at jeg derom har confereret med en tømermester naunlig Niels Terkelsen, som ieg har brugt til at taxere over 2000 gaarde og stæder vurderet i brand cassen for $\frac{900}{m}rx$ ¹ og følgelig ingen kiender bygninger bedre end hand, som har forfattet hosfølgende tegning og tabellens besvarelse.²

Alle gaarde og huuse herfra forbi Colding og Veille og paa den anden side lige til hederne bygder, bestaae huusene af æge tømmer og fodstø-

ker, untagen bielker, sparreverk og lægter alt sammen af norsk førre tømmer, dog findes her og der nogle lægter af rafter, taget ere alle af straae med møen tørf, skaarsteenene gaae alle igiennem huuset ud af taget, er gierne af raa steen paa en all[en] nær taget, som tillige med piben 2 all uden for taget er af brent steen, bag ovnen³ er ved brøger skaarstenen i huuset, og kiøllen underneden loftet, huusene ere ei samen bygte for fare skyld, og gafflene af æg, og oventil beklæd med bræder, som alt hosfølgende omstendig forklarer.⁴ Derimod hvad heden angaar heri amtet, nemlig Slaus herred, endeel af Nørvangs-Tørrild herret i alt 2600 td. hk., da er bygningerne der meget ringere, dog nesten bygt og indrettet /2/ paa samme maade, og stolperne staaer meesten paa steen og tekningen er lyng,

Specification

paa det fornødne bygnings tømmer til en middelbygget bondegaard, saaledes, som det pleyer at bruges i heede egnen udj Coldinghuus amt.

Om foed under huuset af hvad førelse i kant	Fagenes antal			Stolpernes			Om løs-holter	om op-standere	Om storm-ankere og hvor mange	Neden-tømmeret af hvad træ
	stue huus	stald	lade	Fagenes bredde	høyde	førelse i kant				
bruges i stæden for foed stykker hugne steen	10 fag	16 fag	12 fag	10 qvt. ¹ viden inden væg-ge 8 alen ²	stuehuus 3 alen — stald og lade under bielk. 11 qvt.	6 tommer	længden 10 qvt. i kant 5 tomme	bruges ei i denne egn	bruges en a 2 i hver ende	overalt af eege-træ

men for at faae same nøiagtig, har ieg skrevet til landmaaler Ravn,⁵ som nu maaler i heden, at optegne og tilsende mig samme, som da skal vorde indsent, tilligemed min betenkning,⁶ hvorledes bygningerne i hederne med brente muursteen bedre i tiden⁷ kunde indsetes; skulde ved hosfølgende noget være at erindre, vil ieg udbede mig same til besvaring.

Fredericia d. 30 Junj 1789

H. D. Hoffman⁸

Til det høi kongl. rente camer.
[i venstre margin:] Til efterretning

RA Rtk 2485.58 LvC j 2 D No214 cum ab

Pro Memoria

Ligesom ieg allerede haver efter rentecamerets ordre indsent optegnelse paa de her værende selv eier bønder gaarde i de gode egne,¹ saa følger ligeledes herudi optegnelse paa bygningerne i heden, samt forslag om smaa tegelverkens indretning af landmaaler Ravn, som nu opmaaler i heden.

Jeg haver tilforn forestillet angaaende disse te-

gelverker, da der er leer og tørf nok til at fuldføre samme, for toe aar siden skiænkede rente cameret 50 r[d] til at tørre² steenene der har de nu brent $\frac{24}{m}$ gode muursteen³ ved Heinsvig,⁴ det var at ønske at slige smaa tegelverker paa flere steder blev indretet imod at nyde nogen hielp, da der er ingen skove paa mange miile nær, og ligger langt fra Kiøbstæderne.

Frederic[ia]⁵ d. 7 sept. 1789

H. D. Hoffman

RA Rtk 2485.58 2 D No214 b

Underdanigst Pro Memoria

I underdanigst følge deres høy-velbaarnheds naadgunstige ordre af 24de Juny sidst., betreffen- de bøndergaardernes tilstand her i heede egnen, hvilket jeg skulle have indberettet før, saafremt det havde været mig muelig; men da Coldinghuus amt er vidtløftig og det er det høye collegio om at gjøre at faae en sandfærdig, nøyagtig og fuldstændig underretning om optegnelse herover, har ieg nød- vendig maatte anvende nogen tiid til at faae disse

Bielkernes		Sparrernes længde	Af hvad træ				Hvorleedes vægge ere		Hvor mange med loft	Hvor høyt længden er steenet over jorden	Hvad penge faget kan anslaaes være værd
længde	førelse		bielker	sparrer	lægter	klinede	muurede med raae steen	muurede med brændte steen			
stue huus 9 alen	1 qvteer i kant	stue huus 8 alen	fyhr bestandig	eeg og fyhr	af bøg og eeg	almindelig klinede	bruges ikke	ikkuns sielden	8te foed med loft	1/2alen	middel stue-huus faget med loft vinduer og dørre i beregnet 8 rd. Lade og stald faget 5 rd.
lade og stald 8 alen	5 tom. i hver kant	lade og stald 7 alen									
i almindelighed af fyhr, dog bruges undertiiden eeg og bøg naar det kan faaes.											

Saaledes rigtig befunden, bevidnes herved under min Haand; Datum Filskou Bye den 24de Aug. 1789. Underdanigst forfattet af A. W. Ravn, landmaaler

efterretninger samlede, hvilke ieg dog icke endskiøndt ald muelig anvendt fliid har kundet opnaae førend nu, og efter saadan anvendt fliid har ieg dog icke bragt til viidere oplysning i denne sag uden hvad herefter staaende poster oplyser.

1. Af den herhos følgende specification, vil deres høy velbaarnhed naadgunstig erfare middel-bøndergaarders tilstand heri heede-egnen, deres bygnings maade og endelig hvad en complet og varig bondegaard kan koste, naar den skal være, som den bør at være indrettet; hos dem der har ævne, har ieg og befunden overalt, hvor ieg endnu har været, gaarderne saaledes byggede, men da den største deel ere fattige folk, ligesom egnene ere goede og slette til, er det ikke almindelig at finde vel byggede, velindrettede og varige gaarde. Foruden de i specificationen anførte bygnings materialier, bruges taget i almindelighed af lyng, som og er varige naar det tækkes rett, undertiiden og af halm. Rygningen bedækkes overalt med de saakaldede flagtørv.¹ Skorsteenene, som almindelig ere opførte af raae steen, undtagen piberne, der gaae icke paa siden ud af taget men igiennem rygningen 1 1/2 alen høye ere af brændte /2/ steen, hvilket var

at ønske skorsteene i sig selv og var; maltkiøller bruges sielden eller aldrig, bagerovnene ere meest inde i huuset, undertiiden uden for i en distance af 20 til 30 alen og længer fra huusene, stue huussene staaer i almindelighed i øster og vester i nordside af gaarden, længderne sammenbygges sielden eller aldrig, gaulerne tækkes eller beklædes i almindelig med lyng eller halm, hvad slags taget er af, undertiiden beklædt med brædder af fyr, alt efter enhvers evne, i stæden for fodstykker bruges hugne steene, hvorpaa stængerne eller stolperne staaer.

2. Af specificationen vil naadigst erfares at saadan en middel-bondegaard kan koste 220 rd at opbygge, hvilken summa er betydelig nok for den fattige; derfor var at ønske om der kunde udfindes et middel til at lette disse bekostninger, dette kommer fornemmelig an paa tømmeret, som paa nogle miile er meget rart, kostbar ja nesten ey at faae for penge, saavidt egetømmeret angaaer; dernæst følger oventømmeret, der pleyer at være af fyhr og maae have fra kiøbstæderne, men disse ligger igien langt fra haanden 3, 4 a 5 miile og længer; ingen heste er nu almindelig stu[d]e bruges til alt.

Naar disse fattige beboer endelig er kommet til kjøbstæden maae han undertiiden borge² og der- ved i sin tiid betale den yderste skilling. –

3. Var det derfor at ønske om heri egnen blev anlagt teglovne hist og her, som vore forsynede med kyndige folk, der forstoed at tilberede leeret, stryge steene og derefter brænde dem som de burde; det var let at opnaae, thi her findes /3/ fast overalt leer, som er sammenholden, seyg og med ret behandling icke lettelig falder fra hinanden; i adskillige byer har de selv indrettet dem saadanne ovne, men ieg har og seet at det lykkes sielden for dem, thi steenene sprækker og arbejdet forgiæves, hvilket uden tvivl kommer af udarbejdningen; strygningen og siden brændningen hvilken de icke ret forstaaer. – Tørv hvormed disse steene kunde brændes haves nok af i hederne og følgelig vilde med liden bekostning saadanne ovne kunde anlægges. Naar nu i stæden for neden tømmeret blev brugt muursteen, saa tør ieg underdanigst forsikre at paa denne maade, ville den gandske egn om nogle aar komme i vane med at opmuure deres bygninger; hvilket umuelig vilde blive saa kostbar, som tømmeret, der er saa vandskelig at faae, det ville da og være mindre farlig f.ex. med ulykkelig ildsvaade. Oven tømmeret derimod maatte nødvendig haves fra kjøbstæderne; og naar heri landet var et oplagssted, saasom i Veyle, Colding, Riibe, Warde, Ringkiøbing og Horsens, hvor enhver, som beviisligen godtgjorte at behøve bygnings tømmer kunde da imod den billigste betaling, bekomme det fornødne fyhrre tømmer, at de formuende betalte strax og de fattige blev given credit; icke alleene ville ifølge heraf bygningerne desformedelst blive bedre og varige med mindre bekostning opførte, men fik folk endog meere lyst til at bygge i stæden for at de nu maae lade deres bygninger staae, til de falder om af ælde. –

4. Ville deraf flyede at en udflyttet gaard i mine tanker aldrig ville koste saameget som nu; de af disse, som der saaleedes blev tilstaaet hielp burde ved et lovlig tingsvidne bevise, at de havde /4/ forsvarlig opbygget deres gaard, var da først at bedømme om de kunde forundes hielpen eller ey. – Naar nu disse udflyttere tillige og beviiste at de virkelig var flyttet ud til deres jorder og at disse vare alle udskiftede af fælledskabet, ville tillige erfares, hvorvidt denne udflytning var nyttig eller icke, ville endviidere bedre kunde paaskiønnes, hvor lidet eller meget hielp, ham kunde forundes.

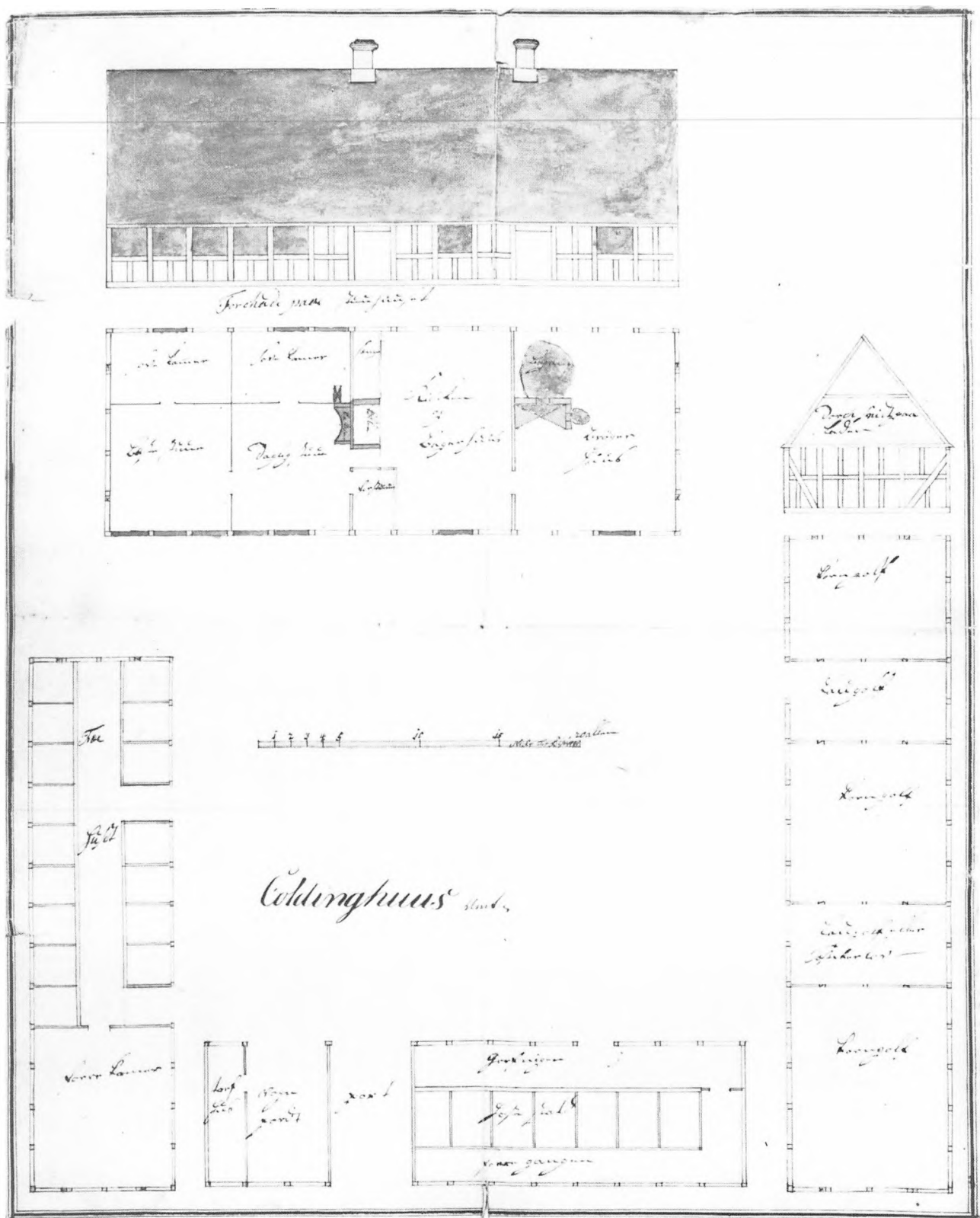
Ved udflyttere kan vel icke forstaaes andre end dem, som virkelig flytter ud til deres lod, som maatte tilfalde dem ved en udsiide; men der torde vel gives dem, som vil andsee sig, som en udflytter, der blot med at endevende en eller 2de længder naar de kun ikke netop blev sadt paa det samme stæd, som forhen; denne tancke troer ieg er falsk; disse slags beboere og udflyttere Deres høy velbaarnhed, der icke til almindelig nytte udflyttede deres gaarde, eller forsvarlig opbyggede dem eller forinden først, som underdanigst foran er melt lovlig havde beviist nytten og gaardens forsvarlige opbygning, burde icke have adgang til den af hs. mayest. udlovede hielp. – Saaleedes som andført, troer ieg underdanigst at have opfyldt deres høy velbaarnheds naadgundstige ordre om bøndergaarderne i heede egnen, og skulle noget finde Deres naadige biefald vil det underdanigst fornøye mig.

Paa opmaaling i Filskov Bye³, Coldinghuus amt dj. 24de Aug. 1789.

Underdanigst
A. W. Ravn

Til
Høy velbaarne hr. conference raad
ridder og amtmand de Hofmann.

Fig. 72. Tegning med plan og opstalt af gård fra Koldinghus amt. Teksten på tegningen er: »Kolding huus Amt«. Øverst ses »Forchade paa stuehuuset«. På stuehusplanen er indretningen fra venstre »Sovekammer, bæste stue, sove kammer, daglig stue, forstue, kjøken og bagerhuus og brøgerhuus«. Til højre er vist »durch snidt paa laden« og i planen for oven: »loegolf, loegolf, loegolf, loegolf, eller tærskerloe, korn-golf«; i længen vist nederst er der »hestestald« med »grefnigen« og »foergangen« herefter »port«, »vogn portd«, »torfhus«. Længen til venstre har »forerkamer« og »fæe huset«.

Hvilken længde	Om foed under huuset af hvad førelse i kant	Fagenes antal			Fagenes bredde	Stolpernes		Om løsholter	Om opstandere	Om storm- ankre og hvor mange
		stue huus	stald	lade		høide	førelse i kant			
Norder	6 og 8 tom	14 fag	–	–	2½ al	3½ al	6 og 8 tom	6 og 8 tom	7 quart.	8 stk. 4 al.
Øster side	6 og 8 tom	–	–	16 fag	2½ al	3¾ al	6 og 8 tom	6 og 8 tom	7 quart.	4 al. 16 stk
Sønder side	6 og 8 tom	–	13 fag	–	2½ al	3 al	6 og 8 tom	6 og 8 tom	1½ all.	10 stk. 3½ al.
Væster	6 og 8 tom	–	13 fag	–	2½ al	3 al.	6 og 8 tom	6 og 8 tom	1½ al.	12 stk. 3½ al.

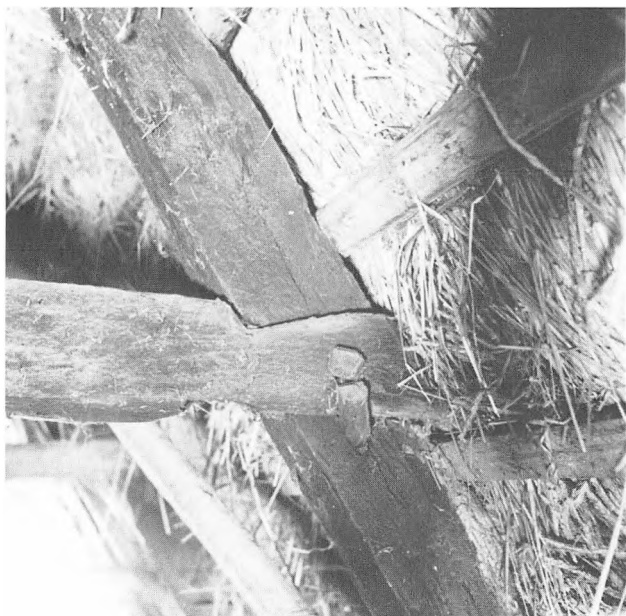

Fig. 73. Samling af spær og hanebånd v.hj.a. udskåret svalehaleblad, træagle og hage i stuehusets tagværk på tvillinggården i Stouby.

Fig. 74. Spærfoden står ned på remmen og skjuler næsten stolpetappen, der stikker op gennem remmen. Til højre for spæret ses, hvorledes tagremmen er øget ved en lige blad-samling.

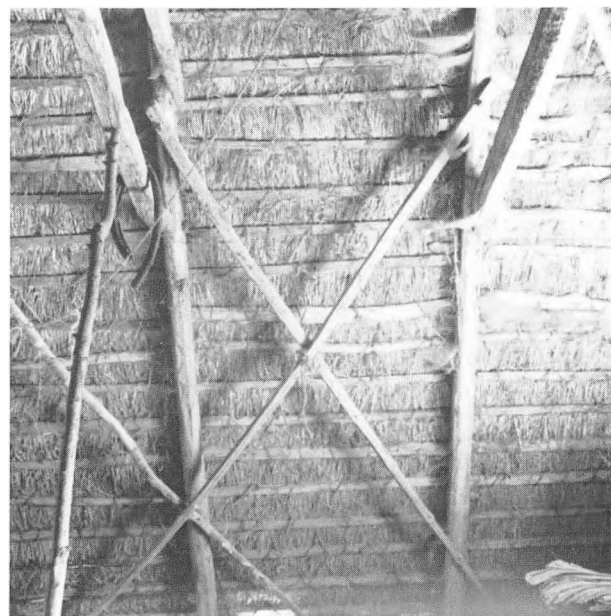
Neden tømmeret af hvad træ	Bielkernes		Spar- rernes længde	Af hvad træ			hvor mange fag vægene ere			Hvor man- ge foed (!) [fag] med loft	Hvor høit læng- den er steenet over jorden	Hvad penge faget kan anslaaes at være værd
	længde	førelse		bielker	sparrer	lægter	klinede	murede med raae steen	murede med brænt steen			
ege tømmer	13 al.	6 og 8 tom	10 al.	fyr	eg og fyr	fyr	–	6 fag	12 fag	11 fag	9 tom	20 rd faget
ege tømmer	10 al.	6 og 8 tom	8½ al.	fyr	fyr	fyr	–	8 fag	12 fag	–	9 tom	16 rd faget
ege tømmer	9 allen	6 og 8 tom	8 allen	fyr	eg og fyr	fyr	klinet	–	–	–	6 tom	9 rd faget
ege tømmer	9 allen	6 og 8 tom	7½ al.	fyr	fyr	fyr	–	–	17 fag	–	6 tom	17 rd faget

RA Rth 2485.58 2 D no 214 a

Specification paa

De fornødne bygnings materialier der udfordres til en middel bygget bondegaard. Saaleedes, som det pleyer at bruges i heede egnene udj Coldinghuus amt.

Fig. 75. Tagfladen og to spær er afstivet med to krydsende stormlægter, der er samlet med trænagler.

42-43 Lundenæs og Bøvling amter

Amtmand 1773-1794: Kristian Frederik Hansen

RA Rtk 2483.248 LuC JJ Litt B No 675 1790 No 39¹

Pro Memoria

Jeg har, i underdanig følge ordre, under 20 Jun. f.a. anvendt mig meget for at tilvejebringe de forlangte oplysninger om bøndernes almindelige bygningsmaade etc., men den er neppe at udfinde. Næsten hver egn har sin maade, nogle bygge næsten meere, end de behøver, andre ex. gr. i Scodborg og Wandfuld herreder bygge mindre; disse ere i vane med at have anseelige kornstacke udestaaende. Nogle anvende meest paa vaanings huusene, andre paa laden og udhuusene.

De egne, som legges nærmest ved østre kantens skove, hente derfra eegetømmer, naar evnen forresten er dertil. De som boe nær havet, forsyne sig med eege tømmer af skibsvrag. De som have teigværker self, eller i nærheden, bygge grundmuur, eller og taule muur² af brændte steene i bindingsværk, og saaledes er bygningsmaaderne meget forskiellige, næsten i hver af de opgeve poster. Følgelig er det icke let, at gjøre fuldstændig forklaring over bygnings maaden, men om den tilstand i hvilken bøndergaarde i almindelighed forefindes, er det nogenlunde mueligt.

Fodstycker findes siælden, stolperne sættes, hver paa en steen som kaldes sylle steen. Af dens størrelse dependerer, hvor høyt bygningen kommer fra jorden, følgelig ankommer dette paa om egnen er riig paa store steen.

Løsholter bruges overalt, til at sammenbinde stolperne, og midt paa løsholten indtappes (paa eendeel stæder 3: egne) under og over, et stykke træ, som kaldes dverg-stolpe, og har anseende af en heel stolpe, gjør og den samme nytte, og er uundværlig i overspændt viide af faggenes lysning.

Storm ankere bruges paa meget faae bygninger mange veed ey eengang, hvad derved forstaaes. /2/ I gamle bygninger findes meget eege tømmer, men nu bygger der i almindelighed af fyrre og gran tømmer.

Tagene lægtes i almidelighed med saugskaarne og deels med straae legter; rafter ere ey fangelige.³

Tæckningen i almindelighed er rughalm, men naar denne mangler, saa anden halm, og begge deele blandet med lyng, lau-viis; forresten bruges ogsaa rør, naar bonden har dem paa sin eyendom.

Rygningen paa taget gøres med lyng, (ved fiord- og havsiider) med tang, og bedæckes med skaarne grøn tørv.⁴

Skorsteenspiiberne staa ud over taget, samme-stæds 36 tomme, andensteds lavere, vel til 6 tomme, men altiid midt ud af taggets ryg, og ere af brændte steen. Der ere de stæder, hvor der ingen piibe er, der haves en træ hette,⁵ undertiiden giort saa den kand dreje sig efter vinden.

Malt kiøller haves paa saare faae steder, og da er den indrettet under loftet, ved bage-skorsteenen, hvor griisen er, ellers er der og stæder, hvor bønderne have á parte huuse til bagen og maltgiøren fælles. Det almindeligste er, at bonden har en skuf-

Fig. 76. [Teksten på denne plan og opstalt over gård i Oddum syd for Skjern lyder]: »No. 1. Grund-riss af en bondegaard i Oddum sogn paa 3 Tønder Hartkorn.

Anmerkning: fagene i stuehuuset er 2½ alen og i udhuusene 2¼ alen breede. Stængernes længde for det meeste 3 alen, og staaer alle paa steene. Alle vægge ere af leer.

[Stuehuset] seng kammer, alkove, seng kammer, forraads kammer, daglig-stue, seng, kiehken og brøgerhuus, bag oven, for-stue, stor-stue.

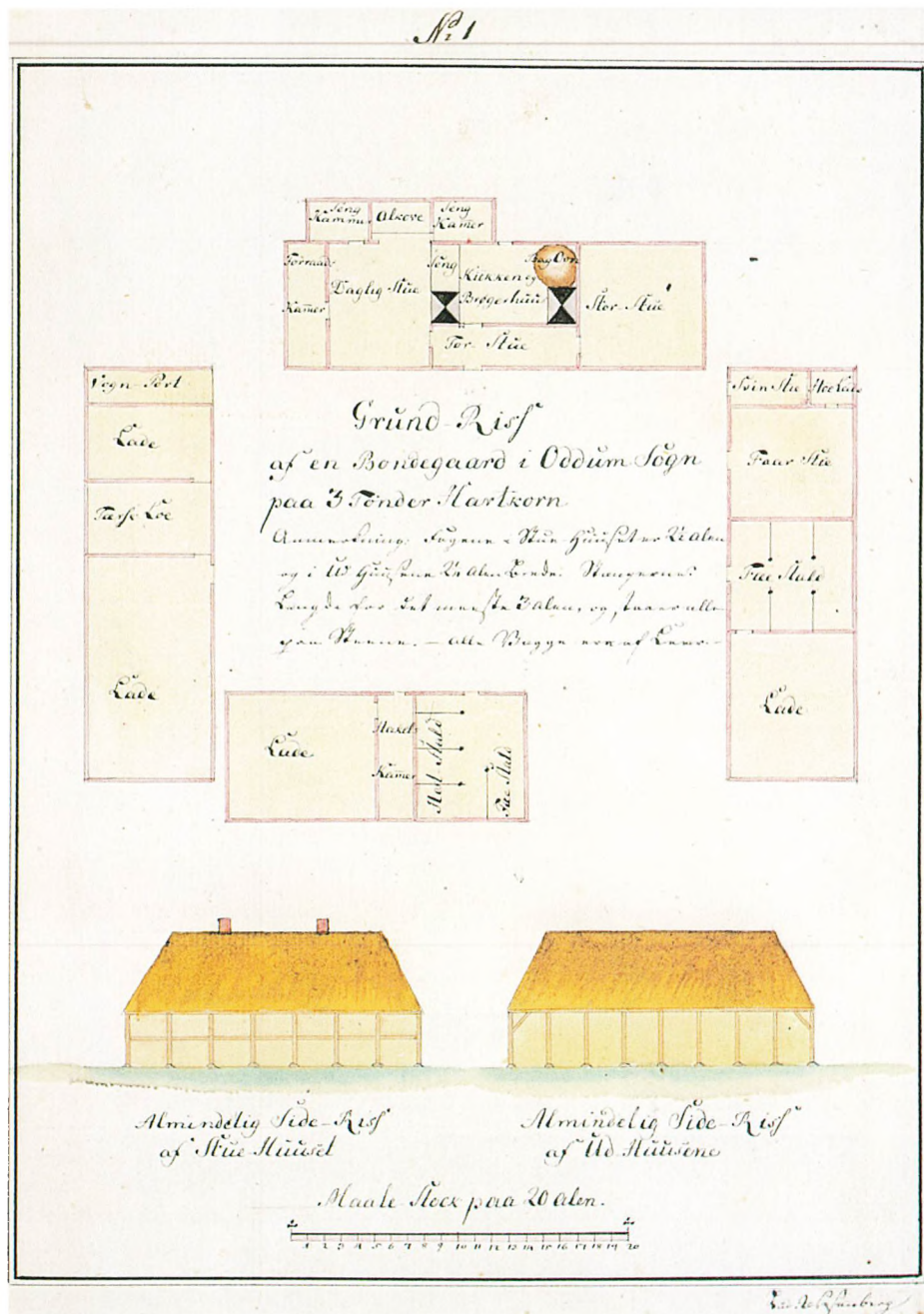
[Vestlænge] vogn-port, lade, læsk-loe, lade.

[Sydlænge] lade, hakels kammer, hest-stald, fæe stald.

[Østlænge] svin stie, høe lade, faar stie, fæe stald, lade.

Almindelig side-riss af stuehuuset [opstalten til venstre]. Almindelig side-riss af udhuusene [opstalt til højre].Maale stock paa 20 alen.

Lud. Wesenberg«

fe, under sin kackeloven, og oven samme en indretning med en træ-ramme, hvor hand tørrer ald sin malt.

Bagerovnen have de fleeste ved deres kjøkken skorsteen, saaleedes at eendeel af ovnen staaer udenfor huuset med nogen bedækning.

Vaanings huuset settes gjerne soel ret norden i gaarden, hvis lade da som oftest er det synderste huus. /3/

Meget siælden findes nogen gaards bygninger sammenbyggede, men det synes at blive almindeligere.

Gaulene ere i almindelighed, som siide tagene, paa faae steder kand der være 1½ á 2 alen fiel, fra gaulbielcken op til tagskiægget, som forresten er tækket liigesom huuset.

Tegninger findes anlagde.

N[o.]1. en gaard i Oddum sogn, nørre herred, Lund[enæs] amt.⁶

2, 3, 4. gaarde i Scodborg do Boul. amt.⁷

5, 6. gaarde i Hind herret⁸

af landinspector Ludvig Wesenberg⁹

7, 8. do i Ginding herred¹⁰

af l.insp. Flor¹¹

Gaardes bygningers bekostning er ey let at bestemme noget om, da resp. steds beliggenhed virker stor forskiæl, og priisen paa de samme tømmer sorter er forskiellige i hver kjøbstad. Derforuden concurrerer bonden med hustrue og tyende ved arbejdet, og haandværcksfolckene har gjerne baade kost og natte leye hos den byggende, hvilket alt og meere ey kand anslaaes til priis. Man regner ellers at et vaanings huus kand settes med

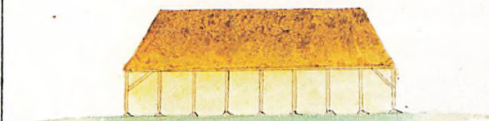
bekostning pr fag	9 rd.
en lade	8 rd.
udhuusene pr fag	4 rd.

Men det haves ey derfor, naar bondens eegen concurrence med arbejdet, kost etc. skulde beregnes. Jeg lader følge 3de memorialer¹² om bygnings-

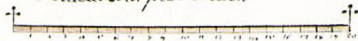
No 2

Grüne-Risf
 of en Benygade i Svæborg Herred.
 paa 2 1/2 Tønder Markstørn
 Ummænting: Et stykke af almindelig 2 1/2 Tønder
 Markstørn og et alen vidt Bænkstørn
 alle Bøge og Ege.

Almindelig Tønde-Risf
 Aarsstørre paa 2 1/2 Tønder

Edvard Schjerve

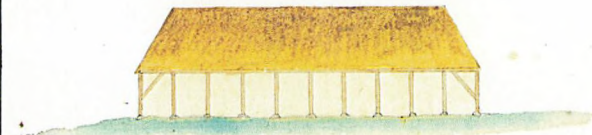
2

No 3

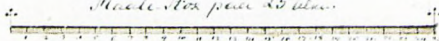
Grüne-Risf
 of en Benygade i Svæborg Herred
 paa 3 1/2 Tønder Markstørn.

Ummænting: Et stykke af almindelig 3 1/2 Tønder
 Markstørn og et alen vidt Bænkstørn
 alle Bøge og Ege.

Almindelig Tønde-Risf

Aarsstørre paa 3 1/2 Tønder

Edvard Schjerve

Fig. 77. [Teksten på tegningen over en mindre tolænget gård i Skodborg hrd. mellem Struer, Lemvig og Nissum fjord er følgende]: »No. 2. Grund-riss af en bondegaard i Skodborg herret paa 2 til 3 tønder hartkorn. Anmer[k]ning: et fag er almindelig 2 til 2¼ alen stængerne 2½ alen under rimmen. Alle væge af leer.

[Stuehus] forraads-kammer, sengskab, sengskab, stue, bag oven, grue, køkken og brøgerhuus, vogn-porter.

[Udhus] faar-stie, lade, tærsk-loe, lade, gang, hestestald, væder stald, fæe stald.

Almindelig side-riss. Maalestock paa 20 alen.

Ludwig Wesenberg«

Fig. 78. [Teksten på tegningen over en trelænget gård i det nordlige Skodborg herred]: »No. 3. Grund-riss af en bondegaard i Skodborg herret paa 3 til 4 tønder hartkorn. Anmerkning: Et fag er almindelig 2 alen og vel 2¼. Stængerne 2½ til 3 alen og staaer paa steene. Alle væge af leer.

[Stuehus]: forraads kammer, sengskab, sengskab, stue, for stue, daglig stue, bag oven, grue, køkken, brøgerhuus.

[Østlænge]: fæe-stald, faar stie, vogn-porter, træe kammer.

[Sydlænge]: heste stald, hakkels kammer, lade, tærsk-loe, lade. Almindelig side-riss.

Maale-stok paa 25 alen.

Ludvig Wesenberg«

Fig. 79. [Teksten på tegningen over en firlænget gård i Skodborg herred]: »No. 4. Grund riss af en bondegaard i Skodborg herret paa 6 a 7 tønder hartkorn. Anmerkning: et fag er 2 alen. Et fag langs i laden er skraae-tag, lige som det ene fag i stue huuset, hvor sengene staaer. Alle væge af leer.

[Stuehus]: seng, seng, stor-stue, spise-kammer, forstue, sengskab, smør-kammer, sengskab, daglig-stue, bag oven, grue, køkken, brøgerhuus.

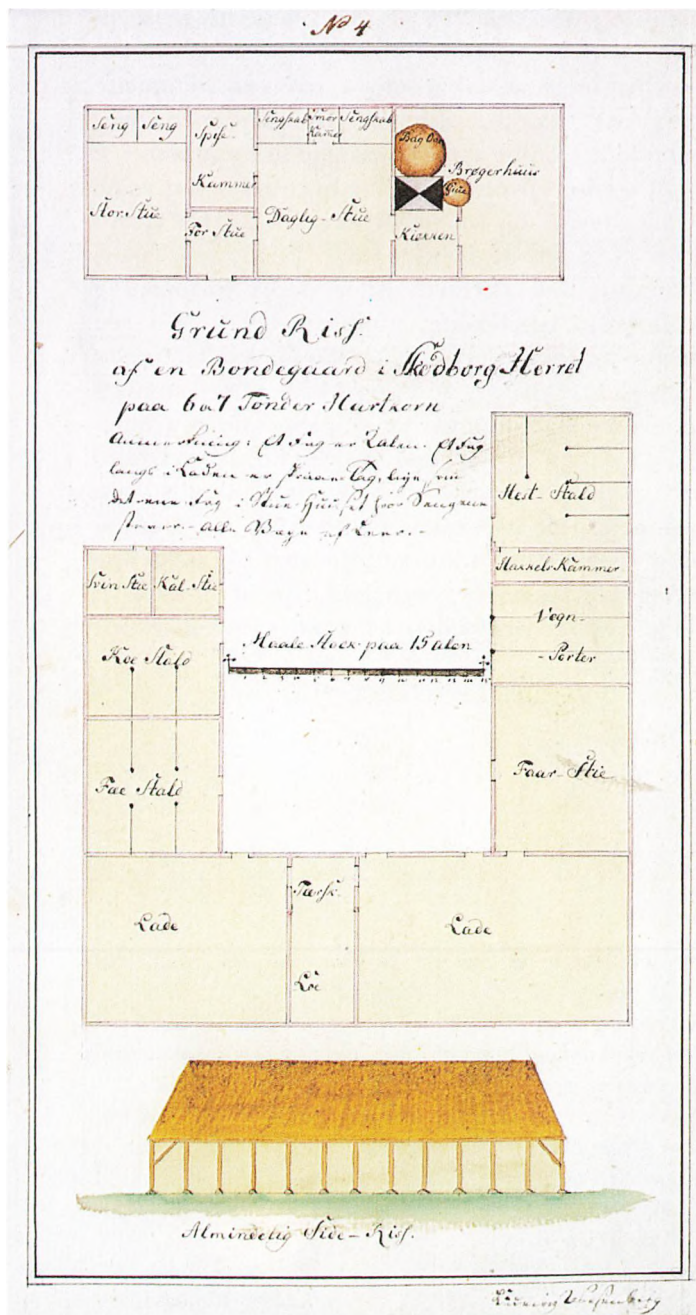
[Vestlænge]: svin stie, kal-stie, koe stald, fæe stald.

[Sydlænge]: lade, tærsk-loe, lade.

[Østlænge]: hest-stald, hakkels kammer, vogn-porter, faar-stie. Maalestock paa 15 alen

Almindelig side-riss

Ludwig Wesenberg«

hielp, og har ladet en af mine betiente reyse til resp. stæder, for at tilveyebringe oplysning om deres bygnings anstalter etc. i overensstemmelse med det tilsendte Schema. Designationen over mændenes naune med vedtegnede nummere – 1 til 21 – viiser, hvor mange fag hver mand har i sine gamle huuse, og schema viiser, hvad hver mand agter at bygge, og hvorleedes.¹³

2. samt den dermed efter deres formeening forbundne bekostning. Opliusningen finder ieg meget ufuldkommen, og endda haves der ingen slags sikkerhed for, at alting bliver efter angivel-sen, eendeel af dem har sat en priis, som er uriime-lig, naar man endog vilde forudsætte, at hver pind i de gamle huuse og hver halm straae skulde være bruugelig i de nye, men 1/4/ anden og bedre oplys-ning veed ieg ey, at kunde tilveyebringe, og denne haves med megen besværlighed, hvoraf vil flyde, at sligge sager i fremtiiden let kand være udsat for langdrag.

Fig. 80. [Teksten på tegning »No. 5«, hvor den omtalte ba-gerovn ikke ses, da den er fritliggende]:

»Grund-riss af en bondegaard i Hover sogn paa 2 tønder hart-korn. Anmerkning: et fag er 2 alen, bager ovnen staaer i toften. Alle væge af leer.

[Stuehus]: forraads kammer, sengskab, sengskab, stue, kjøkken, grue, brøger-huus, forstue, faar-stie.

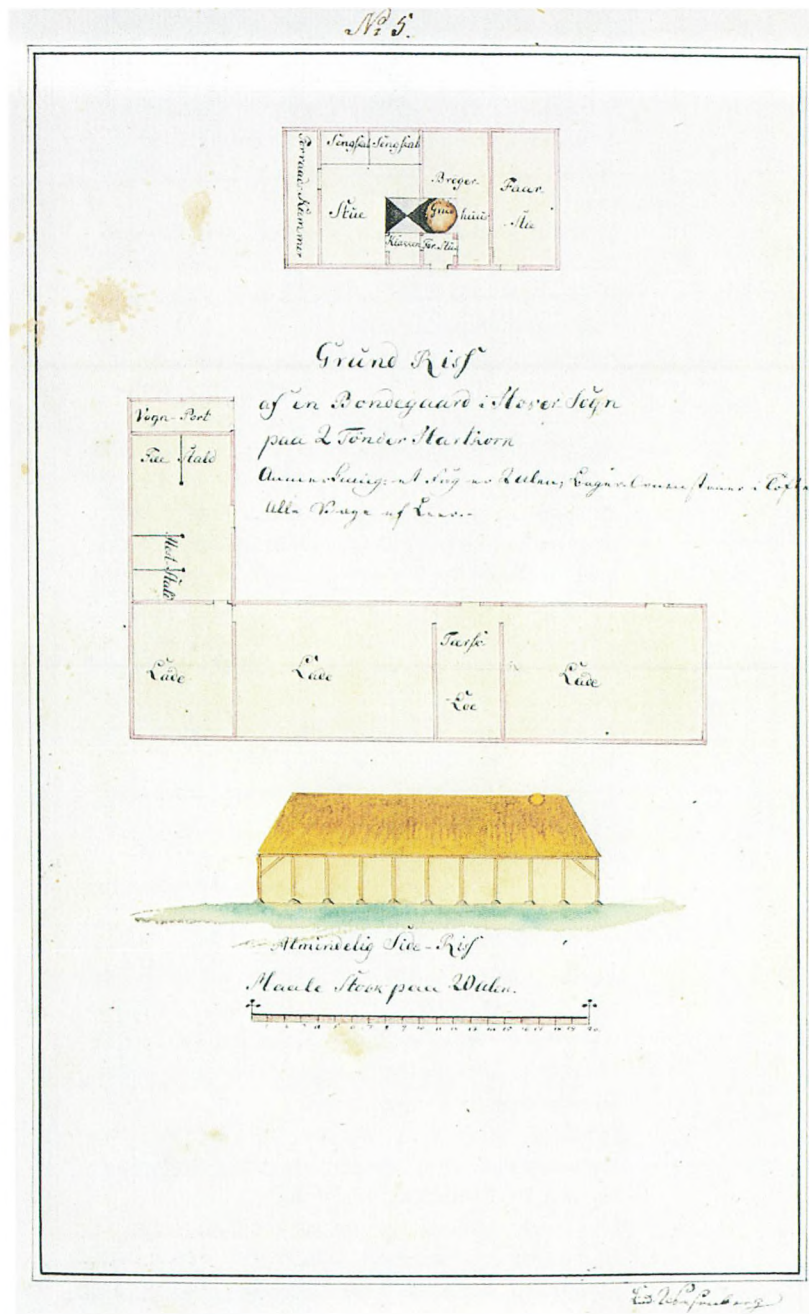
[Vestlænge]: vogn-port, fæ-stald, hest-stald, lade.

[Sydlænge]: lade, tærsk-loe, lade.

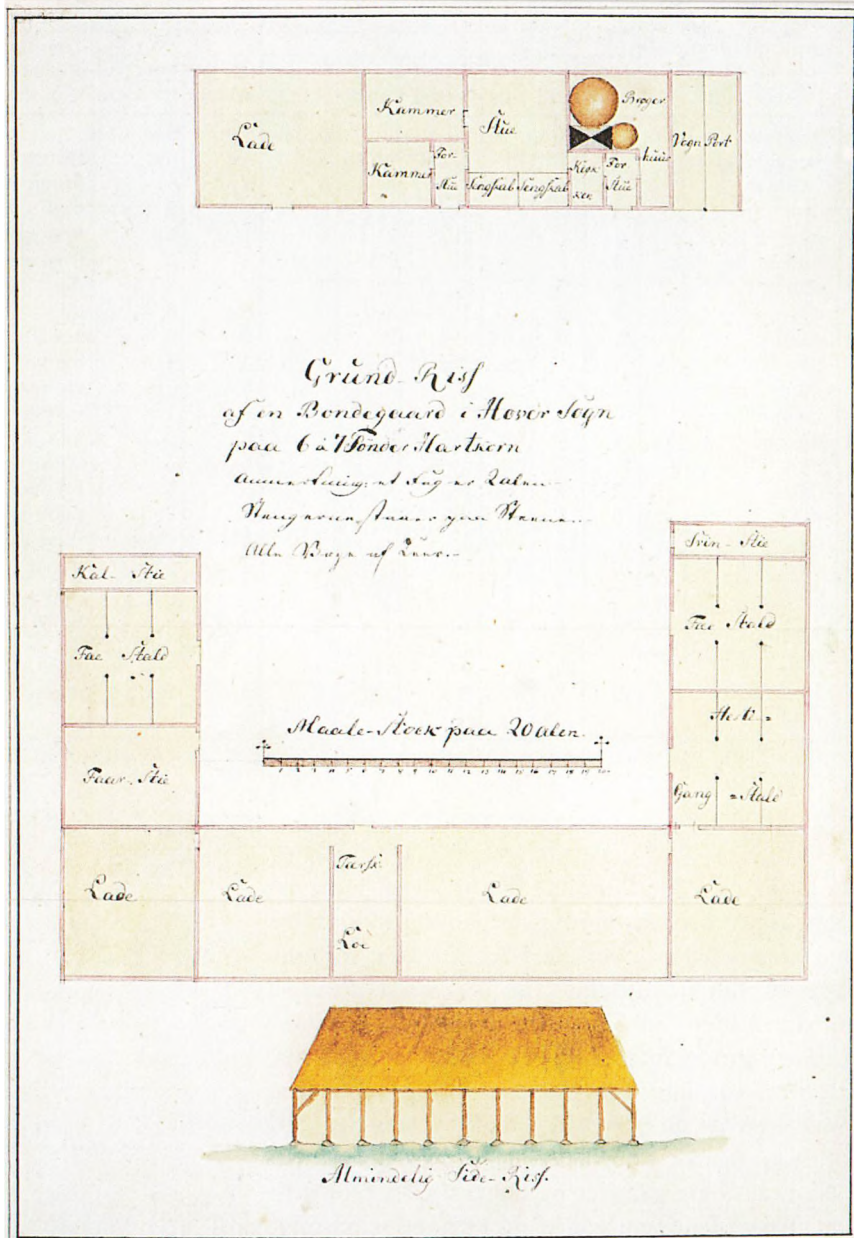
Almindelig side-riss.

Maalestock paa 20 alen.

Ludwig Wesenberg«

No. 6

Da man ved at legge planen til udskiftningen maae være in loco, og altid faaer kundskab om den fornødne udflytning, saa indstiller ieg underdanig, om den detaillerede oplysning icke kunde være land commissarierne overladt, saaledes at amtmanden modtoeg samme af dem, og indsendte den med memorialen og sin, paa de locale omstændigheder, saaviit hand kand understye¹⁴ dem, grundede betænkning.

Omstændighederne ved udflytterne i Foersom¹⁵ og Kiutling¹⁶ ere af land inspecteur D. Wesenberg rigtig udviklede, hvorfor ieg refererer mig til det, som af ham findes teegnet paa de 2de memorialer, og hvad de 2de Lonborregaards¹⁷ bønder i Foersom angaaer, da indstilles hvorviit den gjorde begiæring kand acconderes, da deres udflytning har i alle henseender opfyldt hensigten, for hvis opnaaelse det allernaadigste løfte er passeret.

Ringe by den 13 Januar 1790

Hansen¹⁸

Til Det kongelige rente kammer.

Fig. 81. [Teksten på tegningen over en firlænget gård i Hoyer sogn nordøst for Ringkøbing er følgende]: »No. 6.

Grund riss af en bondegaard i Hoyer sogn paa 6 à 7 tønder hartkorn. Anmerkning: et fag er 2 alen. Stengerne staaer paa steene. Alle væge af leer.

[Stuehus]: lade, kammer, kammer, forstue, stue, sengskab, sengskab, kjøkken, forstue, brøgerhuus, vogn port.

[Vestlænge]: kal-stie, fæe stald, faar-stie, lade.

[Sydlænge]: lade, tærsk loe, lade, lade.

[Østlænge]: svin-stie, fæe stald, heste-stald, gang.

Maale-stock paa 20 alen

Almindelig side riss.

Ludwig Wesenberg«

RA Rtk 2483.248 fortsættelse af sag 1790 nr. 39 Designationen over udflytterne i Voersum bye i Egvad sogn, nemlig:

No. Beboernes navne ¹	fag				hvilken længde øster, vester nord, sønder	om foed under huuset af hvad førelse i kant	fagernes antal ³			stolpernes				om storm ankere og hvor mange	
	sals- huuset	med loft	stald	lade			stue huus	stald	lade	fagernes brede	højde	førelse i kant	om løs- holter		om op- standere
*															
1 Niels Willadsen	8	3	7	10	fiirkandt	kampesteen af for- skielle størrelse	8	7	15	2½ al	3 alen	6 tom- me	6 tom- me	6 tom- me	forstar det ey
2 Jens Jørgensen	15	6	7	18	ditto	vidste ey	10	24	12	3	3	6	6	6	bruges ey
3 Poul Thim	—	—	8	6	ditto	dito	9	6	14	2½	3½	9	9	9	6 stk
4 Peder Hiulund	7	2	—	—	øst og vest	dito	2	7		2½	2½	4	4	4	forstaar det ey
5 Anders Pedersen	5	2	—	3	fiirkandt	dito	6	2	3	3	2½	5	5	5	forstaar det ey
6 Søren Jørgensen	4	—	5	—	øst og vest	dito	5	9		3	3	5	5	5	dito
7 Ole Pedersen	3	—	5	—	dito	dito	5	6		3	3	5	5	5	dito
8 Christen Warrisbøll	3	2	—	3	dito	dito	5	9		2½	3	6	6	6	nei
9 Christen Poulsen	4	2	—	10	dito	dito	4	4	4	2½	2½	5	4	4	ingen
10 Peder Nielsen Wallund	4	2	3	—	dito	dito	5	4		3	3	5½	5½	5½	vidste ey
11 Kiersten Pouls daatter	2	2	3½	—	dito	kampesteen	4	3		2½	2½	4	4	4	forstar det ey
12 Jeppe Nielsen	10	8	4	13	fiirkant	dito	8	6	17	2½	3	6	6	6	dito
13 Jørgen Jensen	12	5	7	16	dito	dito	10	10	22	3	3	5	5	5	vidste det ey
14 Ove Berthelsen	4	2	8	—	dito	dito	7	4	6	2½	3	5	5	5	forstoed hand ey
15 Peder Nielsen	10	4	3	5	dito	dito	8	3	7	2½	3	6	6	6	faaer ingen
16 Jens Westergaard	10	10	24	14	vidste det ey	dito	10	24	14	3	3	5	5	vidste ey	forstoed hand ey
17 Frantz Lauridsen	—	—	—	14	øst og vest	dito	10	9	21	2½	3	6	6	6	ingen
*18 Peder Sandholt	5	3	3	—	fiirkandt	dito	5	2	3	2½	2½	5	5	5	ingen
*19 Poul Andersens enke Kiufing Bye	10	5	9	15	dito	dito	10	9	21	3	3	6	6	6	ingen
20 Søren Henrichsen	10	6	10	10	dito	dito	10	15	10	3	¾	6	5	5	ingen
21 Jens Hansen	10	4	7	7	øster og vest	kløvet steen 8 tom	10	7	10	2½	¾	8	8	8	ingen

* til Lønborggaard

RA Rtk 2483.248, tillæg til sag 1790 nr 39 med No 62360

Underdanigst Pro Memoria

[I venstre margin er tilføjet følgende:]

Captain Jermiin² ansøger, underdanig om bygningshjælp til 2de stæder, som han har maattet paatage sig at udflytte af Foersum bye.³

[Herefter følger selve brevet.]

Den udj forordningen om fælledskabs ophævelse af hans kongelige majestett allernaadigste løfte om bygningshjælp,⁴ for de som til en byes almindelig

beste lader en eller flere stæder udfløtte, gjør, at ieg ved dette fordrister mig det høye rente kammer underdanig at forestille Foersum bye, som er beliggende her i Lundenis amt, blev dette aar opmaalt og inddeelt af hfr.⁵ land inspecteur Wesenberg. Fore inddeelingen skeede forestillede hfr inspecteurn, samtlige lods eyere at siden benævnte bye mark havde en betydelig udkandt, ville det være nødvændig for at faae en god deelings plan i værksatt, at nogle gaarder og boels stæder blev udfløttet, hvoriblandt en gaard og et boels stæd mig tilhørende. Denne hfr⁵ inspecteurs giorte forslag

neden tømmeret af hvad træ	bielkernes		sparrenes længde	af hvad træ			hvor mange fag veggene ere			hvor mange fag med loft	hvor høyt læng- dene er steenet over jorden	hvad penge faget kand anslaaes at være værd
	længde	førelse		bielker	sparrer	lægter	klinede	murede med raae steen	murede med brente steen			
eeg	10 alen	6 tomme	8 alen	fyhr	fyhr	fyhr	vidste ey	vidste ey	8 fag	10 fag	4 à 6 tome	à fag 3 rd 5 mk
eeg	10	6	10	dito	dito	dito	dito		8	8	4	à fag 4 rd –
eeg	10	8	8	dito	dito	dito	dito			6	efter steenenes størrelse	à fag 3 rd –
fyhr	10	5	8	dito	dito	dito	vidste ey			2	dito	à fag 2 rd –
eeg	9	5	8	dito	dito	dito			4	2	5 à 6	à fag 4 rd –
eeg	9	5	8	dito	dito	dito	10 fag	5 fag	5 f	5	6	à fag 3 rd –
fyhr	8	5	7	dito	dito	dito		11		5	5	à fag 3 rd –
eeg	8	5	8	dito	dito	dito	9			3	¼ al	à fag 3 rd –
eeg	8	5	8	dito	dito	dito	8	8		2	6	à fag 3 rd –
eeg	8	5	8	dito	dito	dito	7½			3	vidste ey	à fag 3 rd –
fyhr	8	5	7	dito	dito	dito	3	3		2	6	à fag 5 rd –
eeg	10	6	8	dito	dito	dito	vidste det ey	27	4	8	6	à fag 3 rd –
eeg	12	6	8	dito	dito	dito		18	10	8	4	à fag 4 rd –
eeg	10	5	8	dito	dito	dito	14	14		6	9	à fag 3 rd 2 mk
eeg	10	5	8	dito	dito	dito	3½	3½		6	9	à fag 3 rd –
eeg	10	5	12	dito	dito	dito	30	10	10	10	4	à fag 2 rd –
eeg	10	5	8	dito	dito	dito	vidste det ey	8	10	10	6	à fag 3 rd 5 mk
eeg	8	5	7	dito	dito	dito	6	6		3	saa høyt hand kand	à fag 3 rd –
eeg	10	5	8	dito	dito	dito	vidste hand ey	vidste hand ey	8	10	6	à fag 3 rd 5 mk
eeg	10	5	10	dito	dito	dito	dito	25	10	10	5	à fag 4 rd –
eeg	10	5 à 6	10	dito	dito	dito	kand ey endnu vides	10	10	6	6	à fag 6 rd –

fundt fuldkommen alle lods eyeres biefald, fordi deres tilhørende gaarder, saalunde vændte at faae deres lod tæt ved dem.⁶ Altsaa maatte jeg beqvemme mig til for at faae en god deelings plan, at udflytte en gaard /2/ til sin lod som har 2071.150 quadr.alen land paa udkandten af marken og et boels sted⁷ til sin lod, som har 351.466 quadr.alen land ligesaa paa udkandten af marken, hvormed enhver af byens beboere har faaet deres iord særdeeles beqvem.

Af alt her andførte, vil det høye rente kammer gundstigtst erfare, at ieg til bemelde Foersum byes

almindelige beste har paataget mig for berørte arbejde og bekostning, beder derfor underdanig, at det høye collegium giver mig en dermed passende bygningshiælp, som jeg haaber i betragtning af at alle bygnings-materialier er her langt fra liggende og overmaade dyre, saavelsom haandverksfolkene særdeeles kostbar at holde, ej bliver mindre end 100 rd. til gaarden, da derpaa behøves 38 à 40 fag huus; og 40 rd. til boels stedet, som behøver 12 fag huus i det mindste.

At ald ovenanførte sig saaledes forholder samt hvor nødvendig det var for Foersum byes beboere

den af mig paatagne udfløtning. Derom udbedes S.T. hfr (?) Etats raad og amt mand Hansens erklæring.

Lønborregaard dend 23 Septbr. 1789.

Paa S.T. hlr. Capitain von Jermiins
vægne, som fuldmægtig
I. Hiorth⁸

RA Rtk 2483.248 tillæg til sag 1790 nr.39 med No. 62362.¹

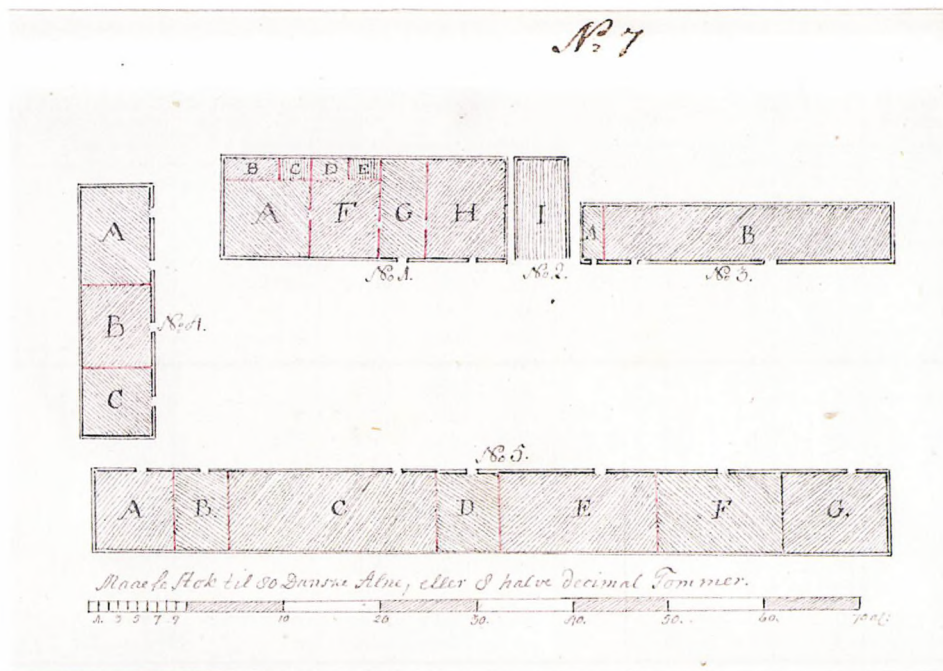
Underdanigste Pro Memoria

Ved fællesskabs ophævelse have vi, for at afhielpede vanskelighed som møder ved Foersom byens deeling, ved aasteds-møde til deulings planen, forbunden os til at flytte vores gaarder og huuse. Dette er biefalt af landvæsenets commissionen, og vi er i overeenstemmelse af den gjorde deulings plan udlagt i markeskiellen, og samtlige lodseyere har deelingen biefaldet, og een hver bruger allerede sin lod.

Ved aasteds-møde, har vi ytteret voris uformaaenhed, underdanigst fortrøstet os paa bygningshielp af den kongelige casse, og der paa faaet den forsikrering af land væsenets commissionen, at den vores ansøgning vilde understyttes.

At bedømme vores ansøgning i heenseende bygningshhielp efter hartkorn kunde ej svare til vores bygning, da vi boer i skarpe eggne, og det mæste skal udgiøres af hiø-avel og græssening.

Vi angiver hver i sær saa mange fag huus, som vi uomgiørgelig har fornøden, og forbinder os til at byge saa mange fag huus, som vi her specificerer, og dens rigtighed skal i sin tiid, ved commissionens syn, blive stedfæstet.

Niels Willadsen	4 td.	1 skp.	2 fkr.		30 fag
Jens Jørgensen	5	5	2	1/8 alb	47
Poul Thiim	2	4	2	7/16	29
Peder Hiulund	—	1	—	—	9
Anders Pedersen	—	4	—	—	10
Søren Jørgensen	—	7	—	—	14
Ole Pedersen	—	6	—	1	11
/2/					150 fag
Christen Varrisbell	1	1	3	2	14
Christen Poulsen	1	1	2	—	12
Peder Nielsen	1	—	2	—	19
Kiersten Poulsdatter	—	2	—	—	7
					<hr/>
					202 fag

Fig. 82. [Skematisk tegning af længerne på en gård i Ginding herred mellem Skive, Vinderup og Haderup med anført nummerering]:
»No. 7. Maalestock til 80 danske alne, eller 8 halve decimal tommer.«

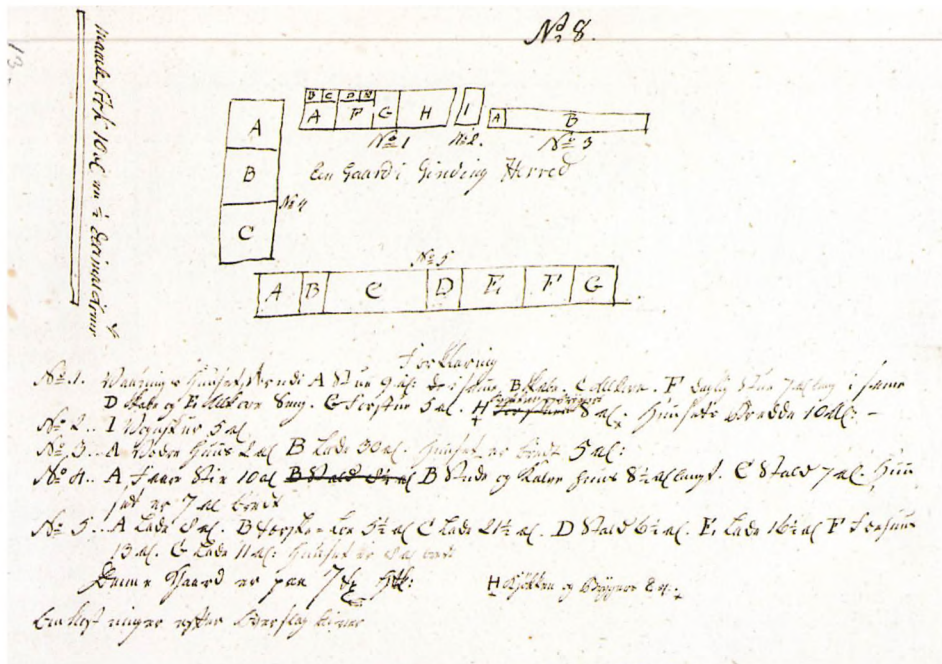

Fig. 83. [»No. 8« er en skitsetegning til den pænere udførte »No. 7«]:

»En gaard i Ginding herred. Maale stock 10 al en 1/2 Decimal Tome.

Forklaring

No. 1 Vaanings huuset, derudi A stue 9 al. i samme, B skabe, C alkove. F daglig stue 7 al. lang i samme, D skabe og E alkove seng. G forstue 5 al. H kjøkken og bryggers 8 al. Huusets bredde 10 al.

No. 2. I vognskur 5 al.

No. 3. A vædre huus 2 al. B lade 30 al. Huuset er bredt 5 al.

No. 4. A faare stie 10 al. B stude og kalve huus 8 1/2 al langt. C stald 7 al. Huuset er 7 al bredt.

No. 5. A lade 8 al. B tærskeloe 5 1/2 al. C lade 21 1/2 al. D stald 6 1/2 al. E lade 16 1/2 al. F fæhuus 13 al. G lade 11 al. Huuset er 8 al bredt. H kjøkken og bryggers 8 al. Denne gaard er paa 7 td. htk. Omkostninger efter overslag bliver ... «

Endskiønt vi i denne egn ikke kand vente at sætte een fag-huus, hvor alle bygnings matrialier ere kostbar og endnu besværliger at hændte, for fem rigsdaler, saa vil vi dog nøyes med taknemmelighed, naar det høye cammer collegium naadigst vil understytte os med 3 rigsdaler pr. fag.

Endvidre agter underskrevne til forbedring for deres ejendomme, og for nemhed i deres jorders brug at flytte vores gaarder nemlig

Jeppe Nielsen	2 td. 4 skp. 2 fkr. 7/16 alb.	31 fag
Jørgen Jensen	5 6 - 3/8	42
Ove Berthelsen	1 - - -	15
Peder Nielsen		
Wallund	- 1 3 -	9
Jens Westergaard	5 4 1 2 1/2	46
Frands Lauritsen	4 4 2 2 1/2	10

[F. Lauritsen's fag angives at være »grund-muur«]

153 fag

Disse henstiller underdanigst til det høye cammer collegii gotfindende hvad hielp høit samme dem i betragtning af deres gode hensigter vil accordeere, forsikrende at de skal søge med svage kræfter at igiennemgaae de besværeligheder dem derved forstaar.

Vi forventer naadige resolution, og beder at det høye cammer collegium vilde med det første anvise den os forundende deel, paa Ringkiøbings amtstue imod caution for bygning at hæve, for at vi i vinter kunde anskaffe os de fornødne matrialier.

Foersom udj Lundenees amt

d. 23de Septbr. 1789

Underdanigste selv ejere

Niel Villadsen, Jens Jørgensen, Pavel Thiim, Peder Hiulund, Anders Pedersen, Søren Jørgensen, Ole Pedersen, Christen Warresbel, Christen Poulsen, Peder Nielsen, Kiesten Poulsdatter, Jefe Nielsen, Jørgen Jensen, Ove Bertelsen, Peder Nielsen Wallund, Jens Vestegaard, Frands Lauritsen.

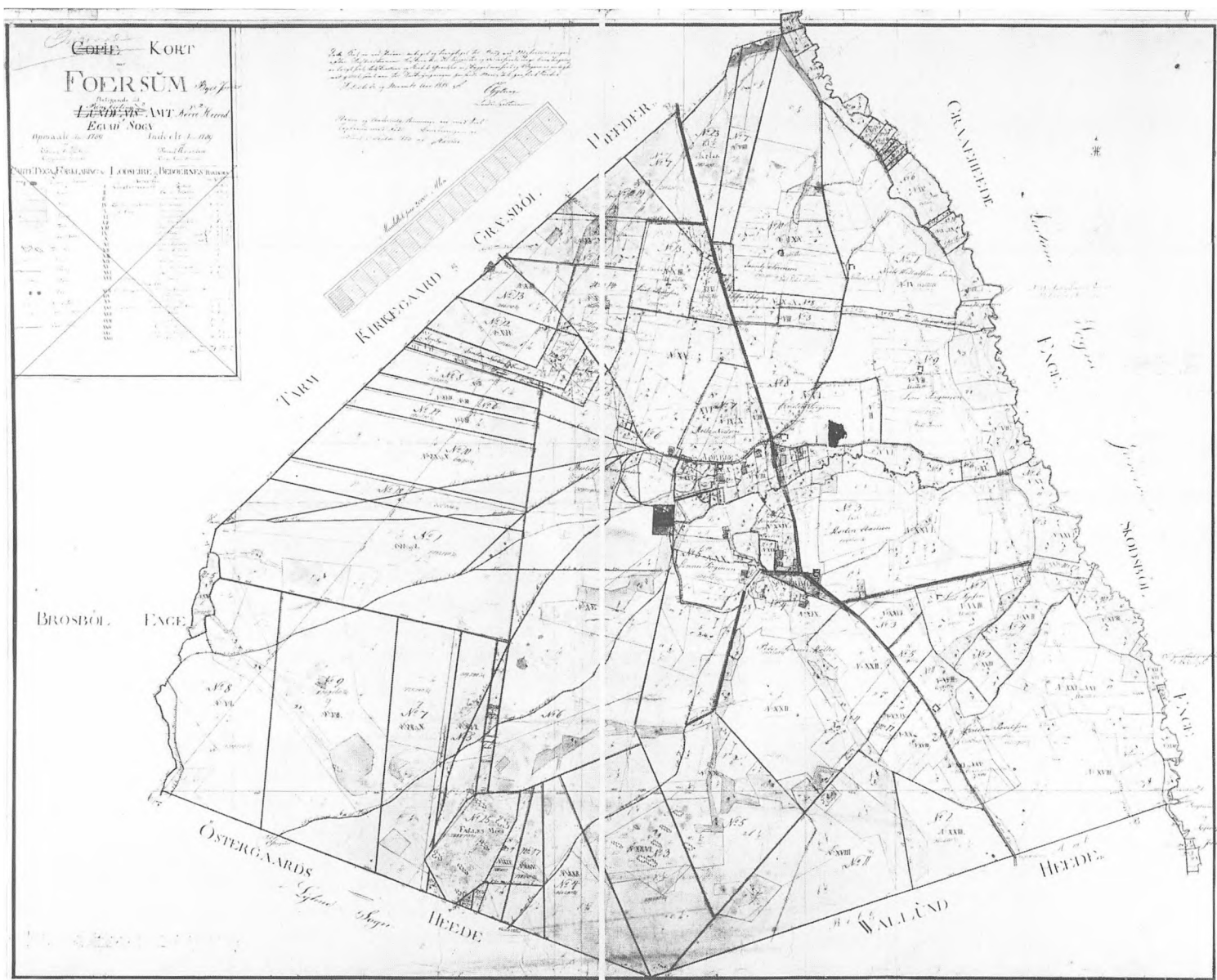
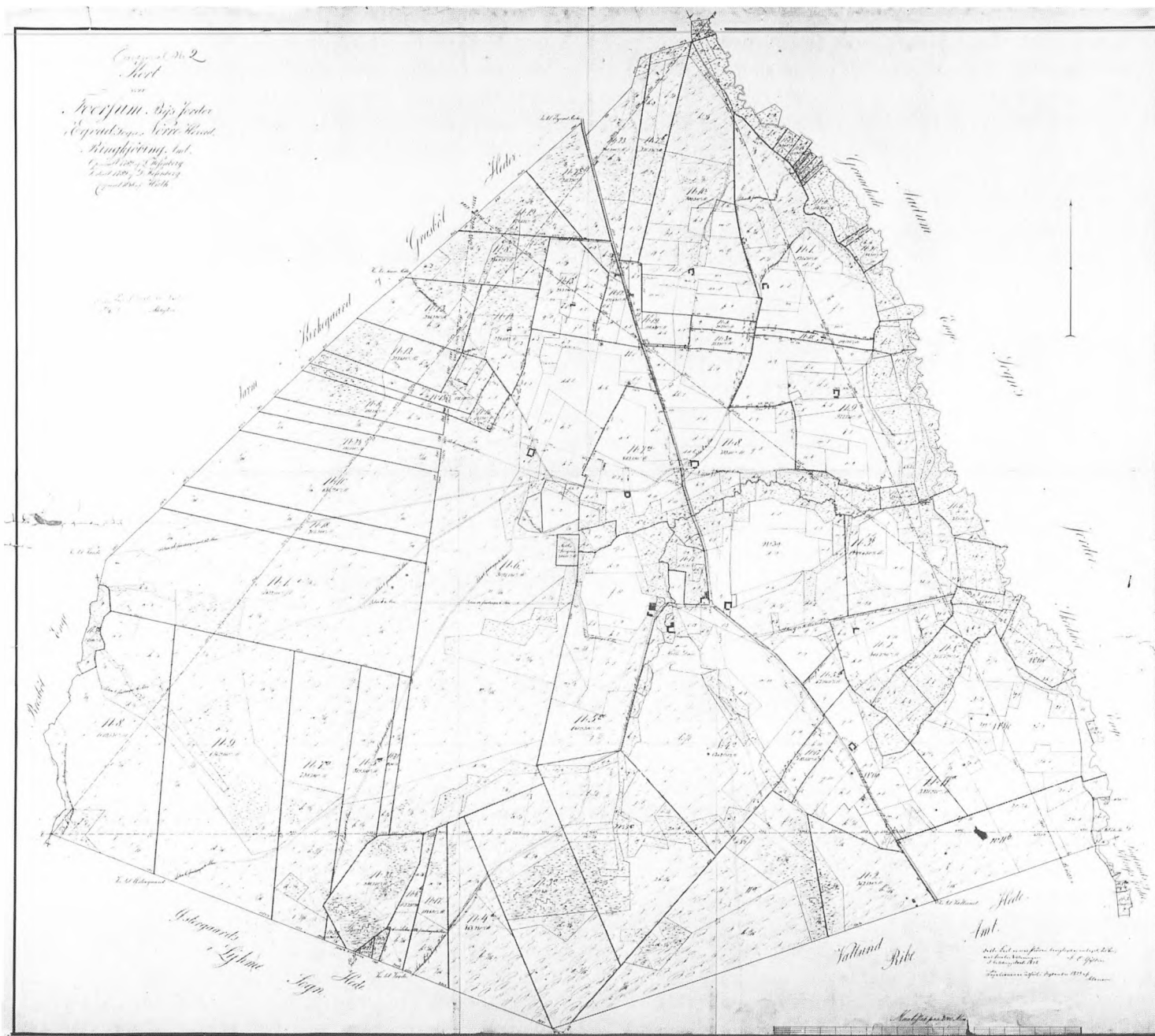

Fig. 84. Udskiftningskort over Forsum bys jorder. Opmålt 1789 af L. Wesenberg, samme år inddeelt af D. Wesenberg. Kortet blev berigtiget til brug for matrikuleringen i 1818 ved C. Gylding. Boniteringen er påført 1823. Lodsejeres og beboeres navne er anført i øverste venstre hjørne. Under No. 1 i den NVlige del af kortet ses bl.a. Niels Willadsens Enkes udflytterlod. Enkelte tilbageblevne haver ses i byen. Pile i markstykkerne angiver pløjeretningen i de ryggede agre under det gamle dyrkningssystem. Se note 3, s. 248.

Fig. 85. Kort over Forsums bys jordes udskiftning. Opmålt og inddelt af L. og D. Wessenberg i 1789, og kopieret 1848 af Huth efter det berigtede 1818 kort. På dette rentegnede kort over de ændringer, der blev noteret på fig. 84 ses, hvorledes bykeren er helt væk, og hvor centralt placeret i sin jordlod de flerlængede udflyttergårde er.

/3/ Underdanigste Erklæring

Nødvendigheden, af de første 11 jordbrugeres udflytning, er beviist ved aaesteds møde, da planen til deeling blev lagt.

Deris lodder er dem tilgælt,² samtlige byens lods eiere har tiltræden samme, og for forretningen givet mig lovlig afkald.³

At bygnings materialierne her i egnen er kostbare, og endnu besværliger at hænte, kand ikke nægtes, hvorfor tillige maae tilstaaes at vel neppe eller aldrig her i deres egn, efter de brugelige huuse at regne, een fag inden og uden huus under eet beregnet, kand opføres i een bonde bygning for 6 eller 8 rixdaler. Ved bygnings hielpen bliver vel det sikkerste øiemed at tage hensigt til fagernes antal, som supplicanten agter at bygge, og dertil bør han forbinde sig, og i sin tiid ved commissions syn giøre rigtighed for at forrekomme misbrug. Den af dem attraaende understytning p[r] fag med 3 rixdaler finder jeg gandske billig, og recommenderer ansøgningen til høiere vedkommendes naadigste resolution.

Hvad derimod den anden classe angaaer, som agter ikkuns at flytte til deris egen fordeel og nytte, da kand jeg ikke nægte, at de kand have grund til deris bygningernes forflyttelse, thi disse har det med de fleeste bønder gaarder til fælleds, at de er bygget paa lave grund, og i mangel af frafald ikke har nytte af deres miødning vand, men da fordeelen er for dem eens, saa bør byrden det være liigeledes.

Imidlertiid vil jeg underdanigst indstille om dem ikke til opmuntring for andre kand blive accorderet een liden hielp af 1 rixdaler p[r] fag, dog synes mig at den sidste nemlig Frantz Lausen baade fortiene meere opmærksomhed, da han har bygget een god grund muuret vaanings huus i een egn, hvo ingen skov er /4/ og hvo der er teigl verker nok, og des uagted grund muurede bygninger er

sielendheder. Bygningen har han under markens opmaaling begyndt og allereede endt.

Jeg vil underdanigst forrestille, om ikke ham, for at opmuntre andre til at følge hans exempel, kunde tilstaaes een hielp af 3 rixdaler p[r] fag.

Foersum den 26de Septbr. 1789

D. Wesenberg

RA Rtk 2483.248 tillæg til sag 1790 nr.39 med No. 62361¹

Underdanigste Pro Memoria!

Jeg underskrevne selv eier Jens Hansen² i Kiufling bye, Lundenis amt, har til lettelse for fælledskabets ophævelse i samme byens mark,³ for landvæsens commissionen erklæret mig villig, at udflytte den mig tilhørende gaard, staaende for 2 tdr. 2 skpr. 2 fr. 2 albom til det øster og sønder marke skiel, hvo min eiendom samlet er mig udlagt,³ og deelingen til endelighed.

Dertil behøver jeg 24 fag bygning, som i disse egne koster betydelige penger. Land væsens commissionen har forsikret mig om deris omsørge, for at faae bygnings hielp af den kongelige cassa.

Hvorom jeg hermed allerunderdanigst giør ansøgning og saa ber, at det høie cammer collegium tilstaaer mig 3 rixdaler p[r] fag giør 72 rixdaler paa Ringkiøbing amts stue udbetalt, hvorimod jeg vil bestille antagelig caution, at bemeldte 24 fag bygning skal vorder satt, og derfor i sin tiid biibringe commissions attest, at være skeet.

Jeg underskrevne Søren Hendrichsen,⁴ liigeledes selv eier i Kiufling, har den fortrædelighed at være med min naboe i een gaard, som altiid har een skadelig fælledskab med sig. Min agt er at flytte min gaard til min mark for meere beqveemelighed til min gaards brug, mens aevne⁵ feiler. Jeg beder derfor underdanigst, at i henseende min

Fig. 86. Udsnit af udskiftningskort over Kyuling bys jorde i Lønborg sogn. Opmålingen er foretaget af L. Wessenberg 1799 og tegnet af W. Hindenberg 1816. Se iøvrigt note 2-4, s. 248.

gaards 1/2 størrelse, som er 2 tdr. 4 skpr. 3 fr. 2 1/6 albom, hvortil i alt er 35 fag fornøden.

Det høie cammer collegium vilde understytte mig med 2 rixdaler p[r] fag, og samme anviise paa Ringkiøbing amts stue imod antagelig caution, at om meldte 35 fag skal vorder forsvarlig satt, og sammes i stand settelse ved commissions syn blive godtgiordt.

Vi er med dybeste submission Deres høi grævlige excellences og de høi bydende herrers Kiufling i Lundenis amt

underdanigste J. Hansen
den 23de Octbr. 1789   Sørren Hendrichsen

Underdanigste klaring.

At supplicanten Jens Hansen, da deulings planen blev lagd, har erklæret sig til udflytning, beviiser commissions acten,⁶ og det er uden al tvivl, at han til hans avlings bedrift saa mange fag behøver, og at summen riigelig vil gaee med.

Hvad derimod supplicanten Søren Hendrichsen angaaer, da er rigtig nok hans udflytning ikkuns til hans egen gavn og ei til den almindelige, efter at deelingen er i verksatt, mens fra den anden siide betragted, saa er een hver udflytning dog nyttig for jord brugens beqveemelighed og forbedring.

Jeg tør derfor begges ansøgning underdanigst recommendere til bøn hørelse, mens da tillige det

Fig. 87. De lange, tunge mønningstørv på denne gård ude i Holmsland Klit er fastgjort med træpinde.

vil være fornøden at forrekomme alt misbrug, saa vil jeg underdanigst indstille, til høiere paadømme, om det ikke er nødvendigt, at dem, som nyder bygnings hielp af den kongelige casse, bliver pligtig, ved commissions syn af een eller begge amtets landvæsens commissarier at godtgjøre løfternes opfyldelse.

Nørre Borck den 27de Octbr. 1789

Underdanigst D. Wesenberg

RA Rtk 2483.248 sag 1790 nr. 39^l

Til herr etats raad og amtmand Hansen
8de May 1790

I anledning af herr etats raad og amtmand Hansens hertil indkomne pro memoria af 13de Jan. sistleden med bielager² betreffende bygnings maaden paa de Dem anfortroede amter meldes herved tjenstligst at land væsens commissionen kan ved det til deelings planens leggelse holdende aasteds møde bedømme udskiftningens nytte, og

hvorvidt forordningens hensigt med bygnings hielps udlovelse derved opnaaes for derom at give fornøden attest, men den opførte bygnings beskafenhed kan af rettens betient synes og attesteres. Efter de medfølgende ansøgninger er gaardmændene af Foersom bye udi Lundenes amt, der udflotte til udskiftningens lettelse forundt følgende bygningshielp som amtsforvalter Lütken i Ringkøbing er beordret at udbetale dem, imod antagelig caution af bygningerne inden enden af hl etatsraaden foreliggende tiid.

Niels Willadsen for	30 fag	60 rd.
Jens Jørgensen	47 –	94 –
Poul Thiim	29 –	58 –
Peder Hiulund	9 –	18 –
Anders Pedersen	10 –	20 –
Søren Jørgensen	14 –	28 –
Ole Pedersen	11 –	22 –
Christen Warrisbell	14 –	28 –
Christen Poulsen	12 –	24 –
Peder Nielsen	19 –	38 –
Kiersten Pouls Datter	7 –	14 –

Og endviidere de til forbedring paa deres eyendomme og beqvemmelighed i deres jordbrug udflyttende i forbemelte bye.

Jeppe Nielsen for	31 fag	31 rd.
Jørgen Jensen	42	42
Ove Bertelsen	15	15
Peder Nielsen Wallund	9	9
Jens Westergaard	46	46
Frands Lauritsen	10 fag grundmur	30

Ligesaa er herr capitaine Jermiin til Lønborregaard til een af ham fra berørte bye udflyttende gaard bevilget udi bygningshielp for gaarden der skal

bestaae af	38 fag	76 rd.
og for et boelsted af	12	24

Da Kuifling byes udskiftning endnu ikke er afgjort kan de som fra denne bye til udflytning var bestemt, nu for tiiden ingen bygnings hielp tilstaaes hvilket her etats raaden tjenstligst anmodes for samtlige vedkommende at bekiendtgjøre.³

/2/

Til Amts forvalter Lütken⁴

Da undertegnede Foersom udflyttere ere bevilget vedtegnede bygningshielp nemlig

Niels Willadsen _____ 60 rd.

[o.s.v. hele rækken af gårdmænd som nævnt ovenfor med beløb anført] ialt 677 rd.

saa ville amtsforvalter imod qvitteringer og cautioner af bygningerne inden en Dem af amtmanden foreliggende tiid skal blive opført, til vedkommende udbetale disse 677 rd. og derover indsende documenteret regning til forventende formelig anvisning.

Fig. 88. På en gård sydøst for Esbjerg er der lavet en afløbsrende i brolægningen. Den går fra stuehuset langs østlængen til møddingen.

44 Riberhus amt og de kongerigske enklaver

Amtmand 1781-1790: Kristian Urne

RA Rtk 2485.58 LuC 2 D No 234 cum a, b, c, d, e, f, g

Pro Memoria

Til opfyldelse af det kongelige rente kammers skrivelse af 20 Junii sidst har ieg herved den ære at indsende fra efterskrevne rettens betientere i Riiberhuus amt indhentede forklaringer over den forskiællige bygningsmaade, som pleier at bruges her i Riiberhuus amt nemlig:¹

No 1. fra hr. herredsfoged Fogtman² for Wester herred

2. fra hr. kamerraad og herredsfoged Warthoe³ for Schads, Giørding og Malt herreder

3. fra herredsfoged Dahl⁴ for Løe herred sønden Riibe

4. fra hr. birkedommer Lund⁵ for Riiberhuus birk

5. fra hr. birkedommer Outzen⁶ for Lustrup birk.

Saa følger og ærbødigst herhos en af den kongelige landmaaler Astrup⁷ i Hierting forfærdiget tegning over en her i Riiberhuus sædvanlig bondegaard tilligemed en af ham forfattet beregning over dens bekostning.

Riibe den 23 Septbr 1789

Urne⁹

P.S. Indmeldte tegning afgaaer med denne dags agende post.⁸

Til det kongel. rentekammer

RA Rtk. 2485.58 2 D 234 a

Bondegaardenes bygninger i Vester-herred

ere sædvanlig saaledes som følger:

1) Løsholter og opstandere findes overalt; i steden for fodstykker eller leder bruges mark- eller kampestene; i steden for storm-ankere bruge de fleste stængbaand.¹

2) Tømmeret er mestendeels strandet skibsvrag neden, og norsk fyr oven til.

3) Taget bestaaer hos de fleste af kløvede lægter og straa med lidet lyng.

4) Rykningen af jordtørv eller sadder² og tang; nogle bruge jordtørv og lyng.

5) Skorsteens-piberne ere sædvanligen 1 alen og lidet mere over rykningen, men nogle lidet lavere; overalt lige op af rykningen, af brændte steen.

6) Malttørren³ bruge de fleste i deres bager-skorstene under loftet, hvor kølle-grisen er indrettet i samme, og bedækkes med bræder baade oven, hvor maltet ligger, og foran; indrettet saaledes, at det kan tages fra og til, naar behøves. Andre have indgangen paa loftet i kjøkken-skorstenen, hvor maltet tørres paa en dækning eller flager af sammenknyttede riis. Nogle tørre deres hele provision paa kakkellovnen. En og anden by, har kølle- og bage-huse indrettede til felles brug uden for byen,⁴ saaledes indrettede som de her førstmeldte.

7) Ellers findes bager-ovnene inde i de fleste huse.

8) De fleste bygninger ere opstenede 6 tommer, nogle $\frac{1}{2}$ alen.

9) De fleste stue-længder vende mod sønder, men ellers i fleng til de andre kanter.

1-) Længderne staae mestendels hver for sig.

11) Gaulene bruge de fleste lige optækkede med tag, og nogle beklædes med fjelle, /2/ hvilket i følge høivelbaarne hr. kammerherre og stiftbefalingsmand Urnes ordre af 29de Junii sidstleden herved til høisamme underdanig indberettes.

Varde, den 9de Julii 1789

L. Fogtman

RA Rtk 2485.58 LuC 2 D 234 b¹

Underdanigst Pro Memoria

I underdanigst følge det høye kongel. rente kammerers skrivelse og deres høye velbaarnheds derpaa grundede ordre af 29de Junij, er endelig i dag fra hr. landmaaler Astrup indløben den herhos underdanigst fremsendte af ham forfattede forklaring og beregning, over en her i egnen meest sædvanlig bondegaards bygning tilligemed en profil og grundtegnning af samme, som findes dateret

den forløbne 10de d.m.² Derhos maae ieg og efter høybemelte ordre underdanigst indberette at bygningsmaaden, som i henseende til bøndergaardene her i herrederne almindeligst bruges, er saaleedes:

1) foedstykker og storm-ankere er meget usedvanlig, men løsholter bruges over alt. Opstandere bruges til deels, fornemmelig i stue-huusene.

2) stolperne ere af ege træe, løsholterne og opstanderne nogle stæder eeg, og nogle stæder fyrre træe, ald det øvrige tømmer er almindelig fyrre, ligesom og bruges /2/ for største deelen fyrre lægter og ikkun faa stæder ravter.

3) taget er almindeligst af halm og lyng blandet, den færreste part af huusene findes betakt aleene med langhalm, og ingen med tørv eller tang.

4) rygningen er belagt med tørv deels grønne og deels med lyng sprinkler begroed som skiæres paa lauge stæder enten i heeden eller heede siderne, hvor grunden er blandet med grønning og jord arten stærk og sammenhængende; thi den høye heede jord er for skiør og usammenhængende, og da her mangler skov, saa kan ey heller have kragtræer til mønning eller rygningen.

5) skorsteens piberne staae 1 a $1\frac{1}{2}$ alen oven over taget, og det ikke paa siden men igiennem rygningen, de ere af brændte steene over og $\frac{1}{2}$ alen under taget, men den øvrige deel af skorsteenen er raae steen.

6) malt køllerne ere nu over alt bygte og indrettede i et lidet huus for sig selv ved hver bye, og noget ude fra byen, hvor køllen staae paa jorden. /3/

7) bager ovn haver hver mand i huuset sædvanlig ved bryggers skorsteenen.

8) naar grunden hvor paa huusene skal staae først er opfyldt og forhøyet saaledes, at vandet derfra kan have afløb, legges grundsteenene ikke høyerer

end ungefær et pr. tommer over jorden eller gulvet, det øvrige af steenenes tykkelse kommer need i jorden.

9) stue længderne vender almindeligst imod synder, dog haver det iblandt sine undtagelser efter grundens situation.

10) de længder paa en bondegaard som staaer nær til hver andre findes og almindelig sammenbygte, men nogle af længderne staaer alleene for sig selv, og er det meget sielden her paa egnen at finde en

bondegaard som er heel sammenbyggt og indlugt; thi gaards rummet blev da for lidet.

Det øvrige vil forefindes i hr. landmaaler Astrups forklaring og carte, som alt saaledes underdanigst insinueres.

Roest Møllegaard den 27de Augustij 1789

I. Warthoe³

Til høvy velbaarne hr kammerherre
og stiftbefalingsman K. Urne

Fig. 89. Dette hvidkalkede, grundmurede stuehus med tagkvist over indgangsdøren skal være opført ca. 1780. Gården ligger i Hunderup sydøst for Esbjerg. Henover alle vinduer løber en rødmalet tagrem.

Forklaring over een udi Lustrup birk almindelig bonde-gaards bygnings maade i følge det høy priiselige rente kammers skrivelse af 20de Juni 1789

Hvilken længde	Om foed under huuset, af hvad førelse i kandt	Fagernes antal			Fagernes brede	Stolpernes		Om løsholter	Om opstandere	Om storm ankere og hvor mange	Neden tømmereret af hvad træ
		stue huus	stald	lade		høyde	førelse i kandt				
Østre	ingen	–	–	7 fag	3 al.	–”– ³	–”–	–”–	–”–	–”–	–”–
Vestre	stenger Steen ²	–”–	–	7 fag	3 al.	3 al	¼ al	⅓ al	⅓ al	–”–	eeg
Syndre	–	8 fag	8 fag	–	3 al	–	–	–	–	–	–
Nordre ingen	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–

Fodstykker og storm ankere plejer bønderne paa landet ey at bruge i deres bygninger, alt deres tømmer bestaar af fyhr, samt huusene at tækkes med rug tag og rykningen at beklædes med lange sadder,⁴ skorsteens piberne staar ud over rykningen af huusets lige over igiennem ungefæhr 2¼ al i høyden, til loftet og derover samt oven over huuset af brændte steen, men der imellem den meste tiid af raee steen: bøndernes malt køller er overalt an-

lagt neden i skorsteenen, hvor baggerovnene og overalt findes opført. Sals huusene vender imod synder hvortil de andre længder ibygges og gavlerne opføres af steen. Saaledes befunden efter nøyeste undersøgning forsikkrer

Riibe d. 23de Julj 1789

T. Outzen

Pro Memoria

Efter indhentet oplysning har jeg, i følge naadigst befaling, herved den ære underdanigst at indberette den bygningsmaade som plejer at bruges i Riberhuus birk neml[ig]

1. fodstykker, løsholter, stormankere og opstandere pleje ej at bruges, men bygningen bestaar for den meeste deel af grundmuur; helst den deel af birket, som ligger sønden Ribe.

2. tømmeret er i almindelighed fyhr.

Bielkernes		Sparrernes længde	Af hvad træ			Hvor mange fag væge ere			Hvor mange med loft	Hvor høyt læng- den er steenet over jorden	Hvad penge faget kan anslaaes at være værd
længde førelse			bielker	sparrer	lægter	klinede	muurede med raae steen	muurede med brændte sten			
13 al	¼ al	10 al	fyhr	fyhr	fyhr	17 fag med begge sider og enden	–	grundmuuret af brændte steen	3 fag	3 al:	12 rd pr. fag
12 al	¼ al	9½ al	fyhr	fyhr	fyhr	17 fag dito dito	–	af brændte steen	–”–	3 al.	8 rd.
13 al	¾ al	10 al	dito	dito	dito	26 fag dito dito	–	grundmuur af brændte steen	–	3 al.	sals huuset pr. fag 30 rd, stalden pr. fag 16 rd.
–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–

3. lægter bruges enten hele af fyhr, eller og at der undertiden skjeres af undermaals fyr bredder.² Rør eller langhalm bruges almindelig til tækning.

4. rykningen bestaaer af lange jordtorv, hvor de ere at faae, og ellers af tynde skaarne jordstykker, som anbringes een paa hver side og een midt i rykningen.

5. skorsteens piberne ere i almindelighed 3 til 6 kvarter over huusene, opføres af brændte muursteene ud igjennem ryggen af taget. /2/

6. maltkøllerne har meest været byggede ved skorsteenen nede i huuset, men paa et og andet sted begyndes at bygges særskilte kølhuuse, afsides fra byerne.

7. bagerovnene ere opmurede i huuset.

8. grunden befæstes enten med gruus af brændte steen, eller kampe-steen, hvor de kan faaes, indtil med jordens overflade.

9. stuelængden gaaer for det meste i øster og vester med enderne.

10. huusets øvrige længder plejer i almindelighed dermed at sammenbygges.

11. gavlerne opføres meest af grundmuur nogle alen, og deels lige til rykningen, men ellers tækket med tag, ligesom huusets øvrige tækning. Faa steder sees en enkelt gavl af fyr bredder.

Ribe den 25 julj 1789

J. Lund

Til høj velbaarne hr. kammerherre
og stiftamtmand Urne

Underdanigst Pro Memoria

I underdanigst følge deres høy velbaarnheds p.m. af 29de juny d.a. i anledning af det kongelige rente kammers skrivelse af 20de s.m. følger herved den forlangte grund-tegning og profil¹ over en almindelig bonde-gaard her i amtet, som efter et middel tall kan ansees for /: naar mærsk byerne undtages :/ at være paa 3 a 4re tønnder hartkorn, og haver i almindelighed til saadan aulings drift, det aftegnede huuserum fornøden, over hvis indretning og bekostning gives følgende forklaring og beregning.

1. stue huuset

er 14 fag lang, hver fag 2½ alen bred og huuses vide er 4 fag eller 10 al. Dertil behøves 29 stolper, som for det meste ere af eeg, naar de kan faaes og ere i prisen næsten lige saa lette som fyr stolper, støkket koster 2 mk er 13 rd – –
 løsholterne af fyre træe 33 stk a støkket 12 sk er 2 – 12
 opstandere 70 stk a støkket 8 sk er 5 5 –
 remmen omkring heele huuset og til gaulene 2de steder, a 1 mk faget er 6 4 –
 bielkerne 13 støkker a 7 mk er 15 1 –
 sparrerne omtrent 7 alen lange 30 stk a 3 mk støkket er 15 – –
 hane bielker 16 stk a 8 sk er 1 2 –
 lægter havet her næsten lige saa got kiøb som ravter,² naar det sammen regnes, og behøves der 15 tylt lægter a 7 mk 17 3 –
 /2/ lat[eris] og transport 78 rd 3 mk 12 sk

til 8te fag af stue huuset som nødvendig behøver loft, forbruges 10 tylter vrags fiæl³ eller bræder som sædvanligst bruges, a tylt 2 rd 20 rd – –
 8te fag vinduer hver fag til 1 rd 8 – –
 skiær veggene⁴ i huuset, med dørre og andre smaae fornødenheder, kan anslaaes i alt for 20 – –
 veggene klines eller mures med raae stene som de selv stryger og altsaa ikke kan beregnes til noget.
 Skorstenene saavelsom bageroven opmures ligeledes af raae steen, til taget, men i rykningen af taget og omtrent 1 alen oven for rykningen i alt 1½ alen opmures skorstens piberne med brente steen og kan til 2 skorstene behøves 400 steen a 3 mk 8 sk 2 2 –
 tagets tækning bestaar af halm eller lyng, og da begge deele avles efter haanden paa de fleste steder, kan dette ikke heller her beregnes, til et fag huus paa begge sider, gaar ellers i almindelighed 12 travet langhalm, og hver trave koster her i egnen sædvanlig 3 mk 128 rd 5 mk 12 sk

2. lade huuset

bestaar af 12 fag, hver fag 2½ alen bred og husets vide 4 fag eller 10 alen⁵. Derudi er følgende tømmer 32 støkker ege stolper 2¾ alen i høyden og omtrent 5 tommer i kant i tykelsen a støkket 2 mk er

/3/	transport	10 rd	4 mk	– sk
31 støkker løsholter af fyrre træe a 12 sk		3	5	4
6 støkker opstandere a 8 sk		–	3	–
8 støkker storm ankere a 2 mk til skielle rommene imellem loe og lade, adskillige støkker, ialt for		2	4	–
bielkerne, ligesom til stue huuset 10 alen lange og omtrent 6 tomme tykke i kant, 10 støkker a 7 mk er		1	–	–
remmen omkring heele laden		11	4	–
32 fag a 1 mk faget		5	2	–
sparrerne af fyr træe omtrent 7 alen lange 28 stk a 3 mk støkket hane bielkker 16 støkker a 8 sk er		14	–	–
12 tylter fyr lægter a 7 mk tylten taget tækkes almindeligst i heede egnen med lyng og altsaa		1	2	–
		14	–	–

ikke kan beregnes til noget vist. Væggene klines, og de dertil brugende staver⁶ kan ikke heller anslaaes til noget vist.

---

65 rd – mk 4 sk

3de, stald huuset

er 7 fag hver fag 2½ alen bred og huusets vide er 3 fag-8 alen bred alle 3. Dertil bruges 20 støkker stolper 2½ alen lange og omtrent 5 tomme brede i kant, støkket af disse sammen regnet med de andre koster ligeledes 2 mk er for 20 støkker 20 støkker løsholter à 12 sk er 20 fag rem, runt om huuset, a 1 mk 6 bielkker, 8te alen lange, a 5 mk 20 sparrer 6 alen lange a 2 mk 8 sk 6 tylter fyr lægter a 7 mk tylten dørrene og skiær væggene samt speltoverne i stalden, anslaaes for

6 rd 4 mk – sk

2 3 –

3 2 –

5 – –

8 2 –

7 – –

---

5 – –

/4/

37 rd 5 mk – sk

Taget paa stald huuset er tækket med lyng eller halm og kan af foranførte aarsager altsaa ikke anslaaes til noget vist.

4de. det væster huus eller vogn huuset og faarestien m.m.

er 4r fag hver fag 2½ al. bred samt 3 fag eller 8te alen vid, hvortil behøves følgende. 14 støkker stolper 2½ alen lang og omtrent 4 tome tyk i kant, fyr

Fig. 90. Man begyndte langt tidligere end i andre egne at bygge gårde af hjemmebrændte mursten i sydvest Jylland. På en gård i Jested nord for Ribe var der flere steder indmurede mursten med indskrift HPS Anno 1760. Stenens højde: 7 cm, bredde: 11,5 cm.

træ a støkket 1 mk	2 rd	2 mk	– sk
14 støkker løsholter a 12 sk	1	4	8
remmen om huuset 14 fag a fag			
12 sk	1	4	8
3 bielker 8te alen lange a stk 3			
mk 8 sk	1	4	8
12 sparer 6 alen lange a støkket			
2 mk 8 sk	5	–	–
3 tylt fyre lægter /: hvilke kløves			
:/ a tylden 7 mk er	3	3	–
dørrerne og mellem væggene an-			
slaaes ialt for	2	–	–
væggene ere klinede og taget er			
tækket med lyng			
	<hr/>		
	18 rd	– mk	8 sk

NB: Den eene gaul i stald huuset kan spares da samme huus er sammenbygget med laden, og kan derfor frae regnes af hele summe

1 rd	3 mk	4 sk	
stald huuset	37	5	–
lade huuset	65	–	4
stue huuset	128	5	12
	<hr/>		
ialt	249 rd	5 mk	8 sk

Foruden tækket og arbeids løn som ikke saa nøye kan bestemmes og derfor ikke heller anført. Rykningen paa tagene er her i amtet over alt belagt med grøn tørv, som her kaldes møen-tørv eller sadder, disse slaaes fast med pinde og kan saaledes ligge trygt i nogle aar. Foed støkker bruges nu almindeligst ikke, men stolperne sættes paa nogenlunde stoer og dertil beqvem steen, og erfaringen haver /5/ lært at denne maade er bedre og varigere end med foed støkker thi naar dette raadner /: som temmelig hastig skeer, især naar huuset ligger lavt /: staar en deel af væggen [i] fare for at falde.

Da foed støkker ikke bruges, steenes bygningerne heller ikke over jorden, uden allene ved den steen hvorpaa stolpen sættes og derefter legges mindre steen paa den jevnede grund, hvorpaa huuset bliver bygt, hvorpaa staverne sættes og klines altsaa væggen lige til jorden.

De øvrige spørsmåle i det kongelige rente kamers p.m. findes ved profil og grundtegningen, samt beregningen derover besvaret, undtagen hvad malt køllerne angaar; disse findes meget sielden i huusene, men ere i almindelighed byggede paa et beqvemt sted uden for byerne, hvor alle byens beboere haver part i saadan en kølle og skiftes til at tørre deres malt. Indretningen er ellers efter den gamle slendrian, nemlig: køllen staar paa iorden, er lav, med træ flager, og en aaben ovn eller saakaldet griis, saa det er en løkke at dette farlige instrument haver faaet og fremdeles faar sin afskeed frae byerne og huusene.⁷ Bager ovnene ere og paa mange steder her i amtet udfloftet af huusene og opbygget for sig selv i et aparte lidet huus uden for gaarden, ja, der findes end og heele byer her i amtet hvor alle bagerovne ere paa foranførte maade bygget uden for gaardene. Denne er dog, efter mine tankker ikke saa farlig som en kølle i sær her i amtet, hvor ingen hør avles og altsaa ikke heller tørres i ovnen, dog var det alletider bedre og sikkrere at denne saavel som hiin blev bygget uden for gaarden. /6/ Paa de eenlige steder og i husene hvor de ingen kølle haver enten i eller uden for byen, tørrer de deres malt om vinteren under og oven paa kakkelovnen i dertil indrettede træ skuffer. Endnu en anden maade at tørre malt paa saavel sommer som vinter, haver ieg og seet, nemlig en 4re kantet kasse, $\frac{2}{3}$ deele saa stoer som skorstenens vide forsynet med tynde iern plader samt bunden af en tynd iern plade med ganske fiine huller i, henges op i skorstenen og deri legges maltet ungefær 1 a 1½ skippe af gangen, og fyres

Fig. 91. Det grundmurede stuehus i Janderup vest for Varde har kvist med indskrift »Staunbo 1793« over indgangsdøren.

da paa skorsteenen med gløder eller sagte ild. Denne maade er just ikke farlig, især naar heele kassen var af tynde jern plader, som den burde at være, og hængte i iernlænker, men om den derfor er

nøttig tør ieg ikke bedømme, nok, de der bruger denne maade hjælper sig dermed i mangel af noget bedre.

Endelig maae ieg erindre at vedfølgende tegning og beregning er allene passende og optaget efter den skarpe, eller heede egnen her i amtet, men vil man dermed comferere den søndre deel af amtet omkring ved, og sønden for Riibe. Passer dette aldeles ikke thi een gaard der, vilde maaske koste mere en 4re gange saa meget, og ere disse og af en langt anderledes bygning og indretning. Heele gaarden, saavel ind som udhuuse, ere i almindelighed /: og i sær hvor de, i de siste aaringer, haver bygt :/ af grundmuur, vell indrettet over alt, ligesaa durable som kostbar. – Tagene tækkes med røer eller saakaldet Iistag,⁸ og det ringeste med langhalm, lyng haver de ikke og dette vilde formedelst /7/ transporten blive dem lige saa dyre som røer eller langhalm. – Muurstenene brender de paa de fleste steder selv, i dertil indrettede iord ovne, hvor de kan brende en 3 til 4000 steen af gangen, altsaa finder de deres regning bedre at bygge grundmuur en bindingsværk, i sær da træet er dyrt og grundmuur er af mere varighed dog naar alting beregnes, vil en gaard i den deel af amtet, koste ulige mere en denne som her er af tegnet og beregnet. Hvilket ieg ikke har villet undlade at erindre for at vise forskiællen, paa det ingen skulde bebreide mig, at ieg enten af uvidenhed eller skiødesløshed haver forbiegaaet noget som kunde tiene det høy kongelige rente kammer eller deres høy velbaarnhed til oplysning.

Hierting den 10de Augustij 1789

Underdanigst
L. Astrup⁹

Til S.T. Hr. Kammerherre og
Stiftbefalningsmand von Urne.

Ordforklaring

Alhus – stuehus.

aling, *alling-er* – sandsynligvis afledt af alen, er spinkle fyrretræssparre og forstøtningstømmer af unge fyrrestammer og bruges i sammensætninger om tømmer, der har en angiven længde »12 alingestræ« etc. Der kan købes f.eks. 12, 16 eller 18 allinger. Bredde og tykkelse angives som »enkelt« eller »dobbelte«, d.v.s. 1 eller 2 tommer.

alkove – bred, kort, indbygget, vægfast seng. Der kan være forhæng, fløjddøre eller skydedøre for.

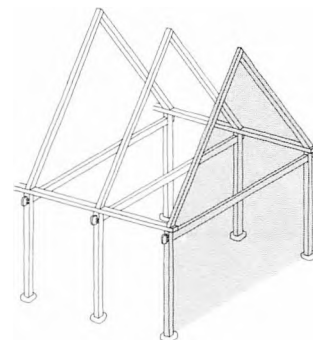
arnested – arne = det åbne ildsted i skorstens bund, *arnebænken*, er en aflang bæk opsat af ler, kampesten eller mursten i knæhøjde. Herpå ligger bålet, hvorpå maden tilberedes.

arvefæste – er blevet defineret som en fæsteform, under hvilken fæsteretten overførtes fra fæsteren til hans arvinger, men a. fulgte gården og ikke fæsteren eller hans familie. A. betød, at en gård ved fæsteskitte skulle bortfæstes på samme vilkår som forrige fæster havde – et fastafgift system. Arvefæsteren behøvede ikke at lade gården gå i arv. Han kunne sælge den med samme pligter og rettigheder (Kjærgaard 215 note 140, 146).

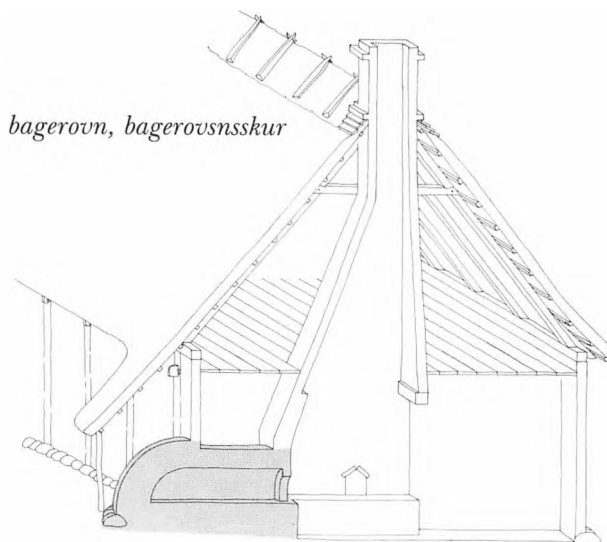
bagerovn – muret ovn eller en ovn med lerovnkappe, hvori brød bages på ovenbunden ved strålevarmen efter at fyringen er slut, aske og gløder raget ud, og lågen lukket (bageovn er en ovn, der kan fyres kontinuerligt, mens brødene er i ovnen f.eks. en gasbageovn). Bagerovnen var på Sjælland placeret ved stuehusets eneste skorsten, hvor også de andre fyringsfunktioner var samlet såsom kogested, ilægning til bilæggerovn, bryg-

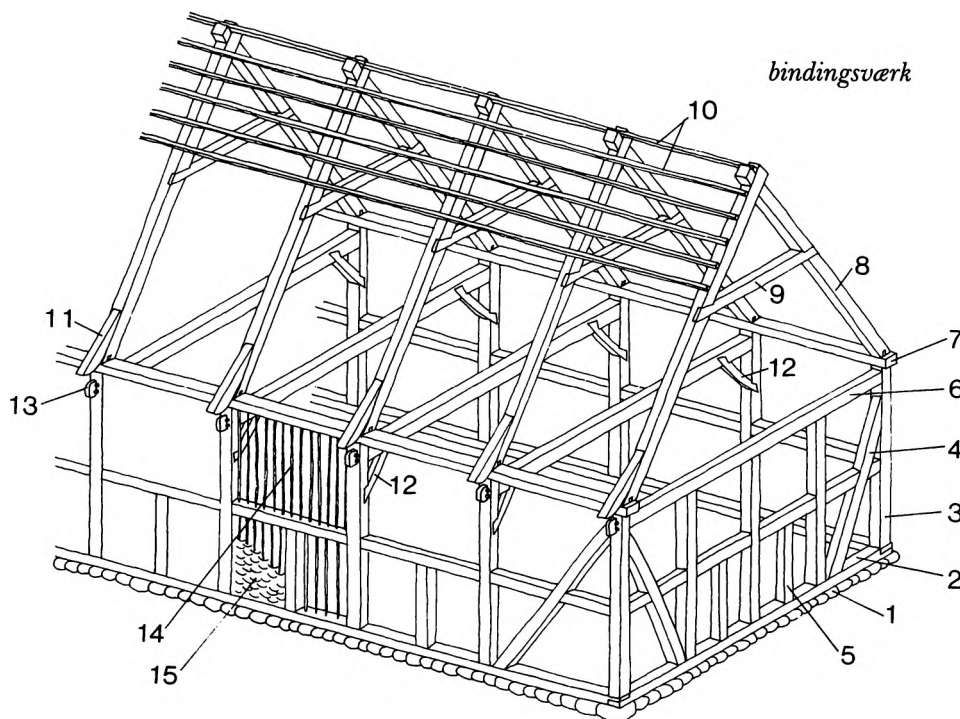
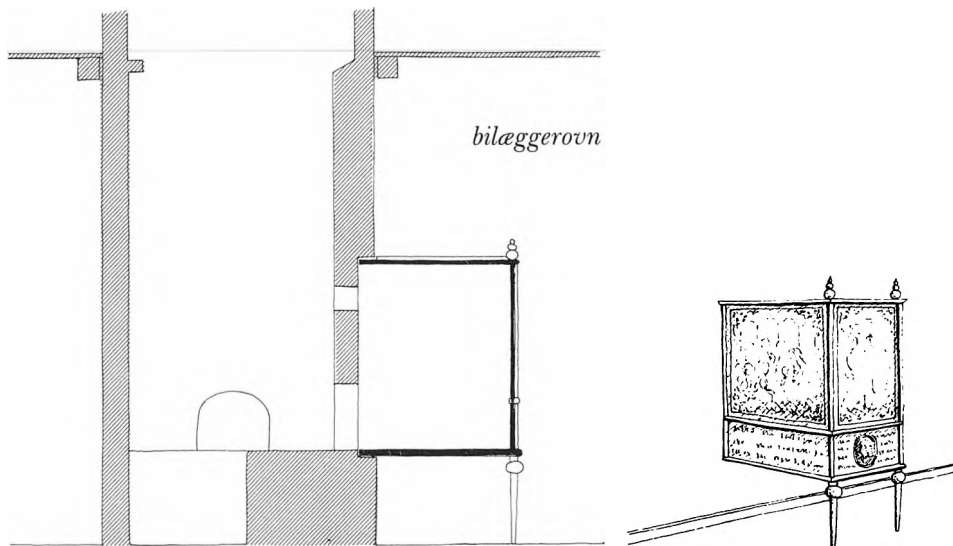
gerkedel og malkølle. Den østdanske skorstensindretning er den kaldt. I de smalle sjællandske stuelænger stak næsten hele bagerovnen ovenkappe ud fra vægplanet, hvorfor ovnen beskyttedes mod vejret ved et halvtag *bagerovnsstur*. Andre steder i landet, hvor der var flere skorstene i stuehuset, lå bagerovnen i bryggerset med bryggerkedel og evt. en malkølle knyttet til bryggersskorstenen: den vestdanske skorstensindretning. I Sydvestjylland kunne en lille b. være anbragt under arnebænken.

I Vestjylland lå bagerovnen uden skorsten tit i det fri og lidt fra gården, som en lille forhøjning i landskabet. Opfyring var forbundet med brandfare. De let fængelige lyng- og kvasbunker, man brugte her i stedet for træknuder, gjorde den fritliggende ovn mere brandsikker (Stoklund 68, 74; Michelsen 42-52). Fritliggende bagehuse (ligesom malkøllehuse) fælles for flere landsbybeboere kendes også.

binding

bagerovnesskuret – det stråtækte halvtæg, der beskyttede bagerovens lerkappe mod vejr og vind. B. var nødvendig ved *den østdanske skorstensindretning*, hvor hele bagerovnen ragede ud fra væggen, så kun indfyringsåbningen var inde i huset.

ben – ladeben – betegnelse for de indre tagbærende stolper, højstolper, i et *højremshus* (se: *højremskonstruktion*).

bilæggerovn – kakkellovn oftest af støbte jernplader, men kan også være af kakler. B. knytter sig til et ildsted i rummet ved siden af, hvorfra gløder skubbes ind i b. En kakkellovn der fyres op fra samme rum, som ovnen står i, hedder *vindovn*.

binding, bind – er i et bindingsværkshus et par modstående stolper og den forbindende bjælke på tværs af bygningen; to bindinger omfatter således også to vægfag, nemlig et i hver ydervæg, mens der i tre bindinger er fire vægfag, ialt to modulfag.

bindingsværk – tømmer skelet, hvoraf et b.hus er sammenbundet. Væggens tavl udfyldes af fletværk med lerklining eller (rå) mursten. Taget bestod af strå eller andet materiale. På tegningen er vist det almindelige b. på landet, hvor tømmeret er *tappet* sammen, ligeledes er de enkelte tømmerdeles almindeligste betegnelse angivet.

1. stensyld	9. hanebånd
2. fodrem	10. lægter
3. stolpe	11. skalk
4. skråstiver, stormanker	12. skråbånd
5. dukke	13. bjælkehoved
6. bjælke	14. overtavl med støjler
7. tagrem	15. støjler med risfletning.
8. spær	

bislag – lille overdækket udbygning foran indgangsdøren, vindfang, ofte brugt på Sjælland.

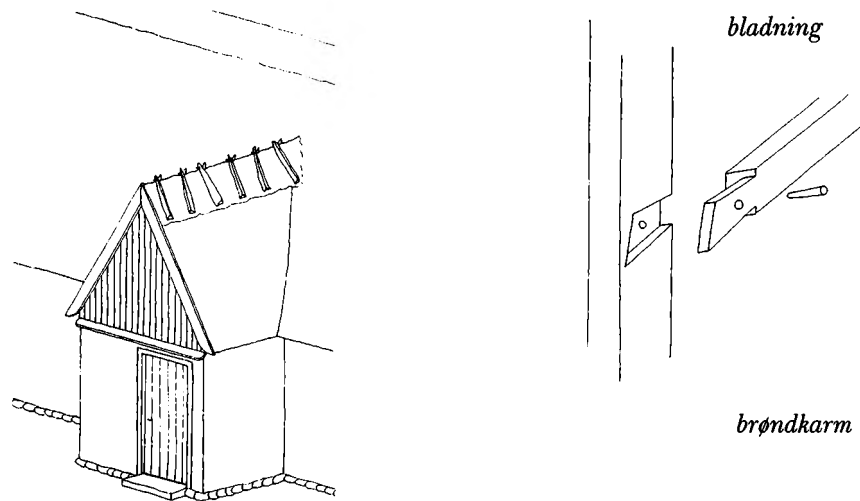
bjælke – altid et vandretliggende stykke tømmer i en konstruktion.

bladning, *bladet* – tømmer-samling, hvor et tømmerstykke passes ind i en udskæring i siden af et andet stykke tømmer, d.v.s. hvor et stykke er indfældet i det andet stykke, skåret halvt i halvt, f.eks. ved samling af stolpe med sidebånd, ved samling af spær og hanebånd, ved samling af skråbånd med bjælke og stolpe. I almindeligt tømmerprog bruges udtryk som »skramning« og »svalehaleblad« om sådanne samlinger. I modsætning til b. se *tapning*.

bomkantet – afrundede kanter på tømmer eller planker; de er en del af stammens runding i modsætning til fuldkantet tømmer.

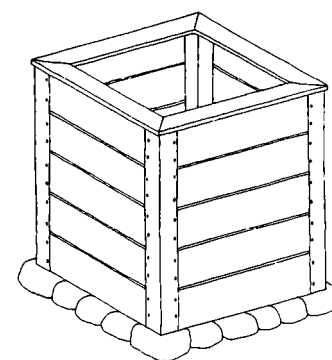
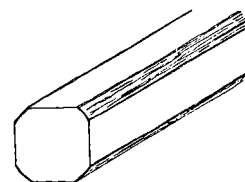
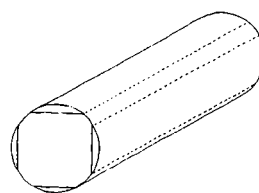
bro – brolægning.

brædder – (bradder, bretter, bredde) og planker. I Rawerts vareleksikon optræder nogle af de betegnelser, som også bruges i denne kilde. Det fremgår således, at brædder benævnes efter deres længde og tykkelse i *målsbrædder*, *undermålsbrædder* og *vragbrædder* (forskallingsbrædder). *Planker* er normalt 2 tom eller 3 tom tykke, dog kendes 1½ tom til 3 tom tykke planker. Brædder er indtil 1½ tom tykke, normalt er de ¾, 1¼ og 1½ tom tykke. De gængse mål, hvori brædder og planker er blevet opskåret og forhandlet i, er dog ikke de samme i de forskellige lande, f.eks. er *finske vragbrædder* råt tilhugne og kun ¾ til 1 tom tykke. *Norske brædder* var firskårne brædder importeret fra Norge. De kunne fås i flere kvaliteter, 1., 2., 3. sortering, var 1¼ tom tykke. Der kunne være »enkle brædder«, d.v.s. 1 tom tykke og »dobbelte«, d.v.s. 2 tom tykke. De »10 fods brædder« var 9 fod lange. Korte længder er 4. sortering og de er undermålsbrædder, mens vragbrædder er skåret af træets yderdele

bislag

bomkantet

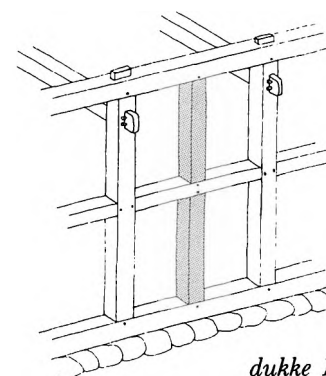

og er ¾ tom tykke. De er ikke fuldkantede. Norske og svenske brædder sælges i »store hundrede«, d.v.s. 120 stk. Ved andre sorter brædder og planker sælges i Danmark i tylt à 12 stk. (Rawert 1831, Herholdt 1877,11).

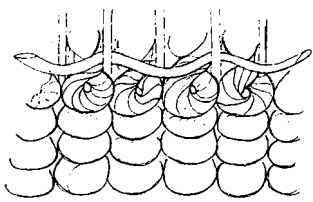
brøndkarm – brøndens sider over jordoverfladen. Afskærmning af træ eller sten om brøndhullet.

brøndstøtte – en opständer, stolpe, hvorpå brøndvippen hviler.

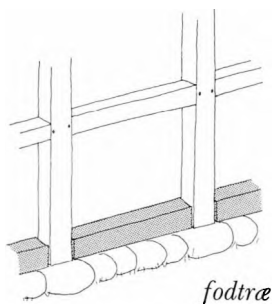
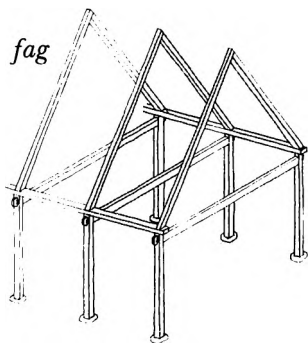
bundne tage – Ved denne tækkemetode fæstnes tækkematerialet til tagkonstruktionens lægter eller rafter ved, at man over det udbredte lag strå lægger pile- eller hasselkæppe (*tækkækæppe*, *tækkævændere*), og disse bindes fast til lægter eller rafter

dukke 1

dukke 2

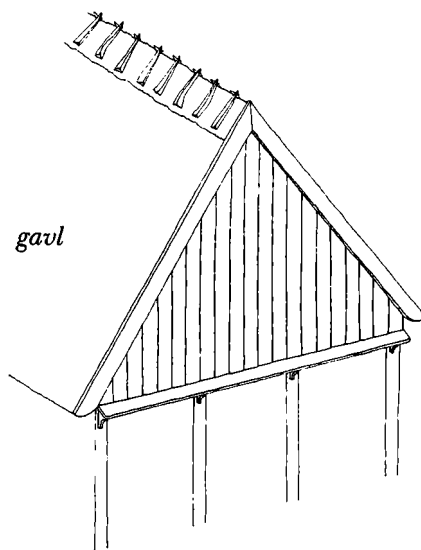

v.hj.a. vidjer, halmbånd eller tækkegarn og fastholder det mellemliggende strå. Bundne tage var den eneste brugte tækkemetode på Sjælland og Lolland-Falster i ældre tid, men blev også brugt på Østfyn og i Østjylland (se også *syede tage*). (Hjorth Rasmussen 1966 fig. s. 16, 19, 30-32, kort s. 59 over udbredelsen).

dukke – (1) kort, lodret stolpe mellem løsholt og tagrem, løsholt og fodrem, eller ved døre i bindingsværksvæg. Kaldes også *dokke*, *doppe*, *opstiver*, *pebling*, *opløber*, *dværgstolpe*. I denne bog bruges d. bl.a. synonymt med *opstander* i Ålborg amt.

dukke – (2) brugt om en sammensnoet halm-, hør- eller garnvisk, en stor halmdukke, der bl.a. blev brugt til at lukke *ovsbordet* med (s.d.). I nogle egne er d. tykke snoede bånd af halm. Han er blev d. af halm brugt til at lukke den lodrette gavltrekant med, idet de blev vundet og vredet og klemmt imellem lodrette stave og fastholdt af flettede hasselkæppe – en »dukket og vunden gavl«.

fag – vægflade i bindingsværkshus (fra stolpe til stolpe med over- og undertavl, løsholt, fodrem

og tagrem). Modulbetegnelse på et hus' længde og omfatter da fagbredden på tværs af huset.

fjæle – brædder; ofte brugt om at forsyne eller beklæde f.eks. en lodret gavl.

flager – gennemhullede brædder i en maltkølle. Herpå lå malten, når den tørredes (se *maltkølle*).

flagtørsv – (Vendsyssel) grønsvær, *græstørsv* (s.d.).

fodrem – *lejd*, *syld*, *syldtræ* – gennemgående vandretliggende tømmer, som stolperne i et bindingsværkshus er tappet ned i; f. ligger på stensylden.

fodtræ – fodstykker, syldstykker, søller, sølstræ. Hvor stolperne i et bindingsværkshus står direkte på syldsten, forbindes stolperne med indskudte vandretliggende fodstykker, der hviler på sylden.

forsyer – tækkemands medhjælper. I egne, hvor tækkematerialet blev syet fast (se *syede tage*), sad f. indenfor på loftet og stak nålen ud igennem tækkematerialet til tækkemanden ude på taget.

fuldkantet – tømmer f.eks. bjælker, der har lige sider med retvinklede kanter i modsætning til *bomkantet* (s.d.).

føhus – kvægstald.

førelse – førhed, før, omfang, d.v.s. tykkelse (om tømmerdimension, se også i *kant*).

gavl – bondegårde kan have *helgavl*, d.v.s. en lodret afslutning af huset helt op til tagryggen. Gavltrekanten over væghøjde kan være lukket på forskellig måde: med brædder eller ved at lodrette støjler, boret op i spærenes underside og ned i gavlbjælken, danner skelet for et fletværk af ris, lyng, tang eller dukker af halm presset ned mellem støjlerne, se fig. 9, 20, 30. Disse kaldes ofte vændrede og vundne gavle, »dukkede gavle« (se *dukke*). Evt. kunne den allerøverste trekant (skadegabet) være åbent. G. kunne også være skrå og tækket helt ned til væghøjde *helvalm*, eller den kunne kun være skrå og tækket på øverste halvdel *halvvalm*, se *valmgavl*.

gennemstukken bjælke – bjælkehovedet er tappet igennem stolpen og fæstnet med tværnagler. Den almindeligste måde at samle stolpe-bjælke forbindelsen på i landets bøndergårde i slutningen af 1700 årene.

glammet bjælke – her er bjælke og stolpe samlet ved, at disse er skåret halvt i halvt, det kaldes »glammet« og i tømrersprog »skrammet«. Denne samlingsmåde bruges i forbindelse med *sidebåndskonstruktion* (s.d.).

gris – ildstedet i en *malkølle* (s.d.).

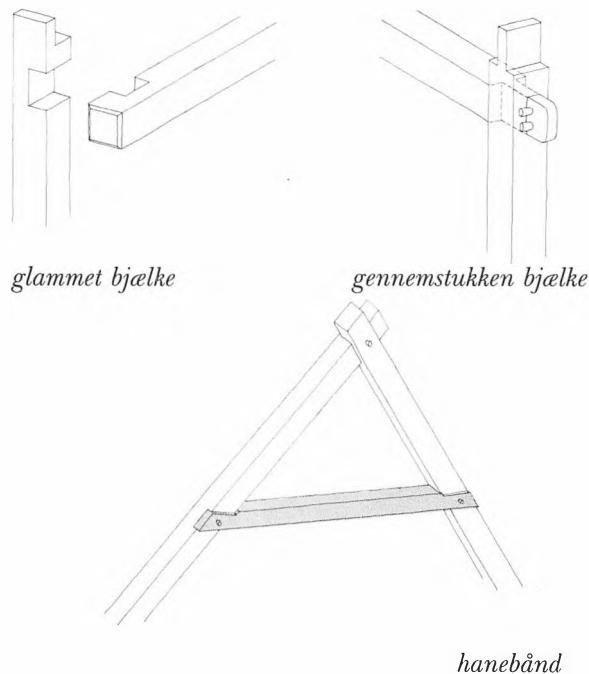
græstørv – *grønsvær*, *grøntørv*, *sadder*, *flagtørv* – er betegnelser for g. En med spade afstukket overfladetørv skåret på gammel, tæt sammengroet græsjord, således at kun det seje rodnet og mindst mulig jord følger med. G. bruges her til at dække rygningen på stråtækte huse. G. var så lange, at de kunne lægges på tværs henover rygningen. De blev ved gavlene fastholdt med pinde.

gråsten – kampesten, granitsten o.lign. (modsat brændte mursten og lersten), brugt som syldsten.

gulv – betegnelse for et rum i laden, der er 2-4 almindelige fag stort. Det blev brugt til kornopbevaring m.m., havregulv, ruggulv osv.; eller det er betegnelsen for rummet mellem 2 suler i sulehus eller mellem 4 højremsstolper i højremshus.

hanebånd – hanebjælke, *vindbjælke*. Vandret tømmerstykke, der forbinder to tagspær i tagrummet i et spærtag, ofte samlet med svalehalebladning, se *bladning*.

holstensk byggemåde – nedersaksisk gårdtype, var almindelig syd for Danmark i det sydlige Slesvig, Holsten og det nordtyske område fra Niedersachsen til Mecklenburg og Sachsen. Den kaldes også det nordtyske hallehus (niederdeutsche Hallenhaus); – betegner her en byggemåde, der er atypisk for Danmark, idet hovedhuset er me-

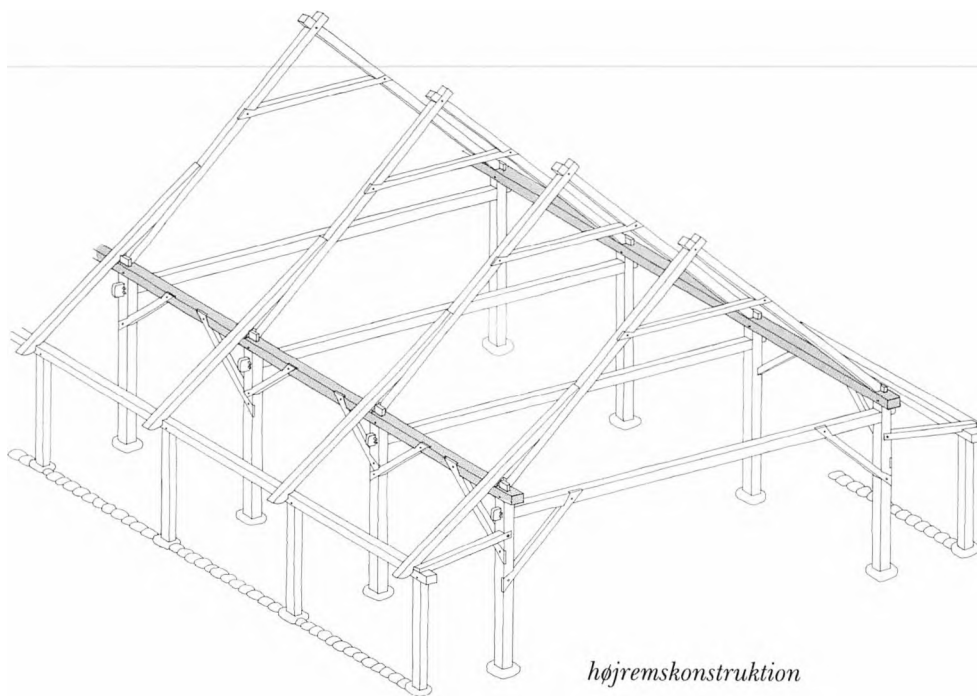
get bredere og højere og har mange funktioner under samme tag i modsætning til dansk byggemåde med lange, smalle og lave længer opdelt i stuehus, ladelænge, staldlænge med mange rum osv. Holstengårdens hovedhus er treskibet og minder om højremshuse, men udover at tømmerdimensionerne er kraftigere, er det især de kraftige bjælkers placering *over* højremmene, og dermed spærenes anbringelse på bjælkerne, der adskiller typen fra dansk højremskonstruktion.

hæk – en slags åben krybbe delvis lavet af tremmeværk til halm, hø o.lign. foder til heste og får, anbragt på væggen, så dyrene selv kunne plukke af foderet.

hæl – *støje* (s.d.).

hængeltræer – se *sulekonstruktion*.

hængetørv – lange græstørv anbragt på tværs henover tagryggen (se *mønning* og *græstørv*).

højremskonstruktion – H. er en gammel konstruktion; karakteristisk for h. er, at det bærende hovedtømmer er beskyttet mod vind og vejr – en praktisk foranstaltning i Vestjylland, hvor denne konstruktion var meget udbredt. Konstruktionen har navn efter de to vandrette tømmerstykker (højremmene, hovedremmene), der løber på langs ad huset. Højremmene ligger på en række høje stolper, højstolper også kaldet *højremsbæn* eller *ladeben*, der står på sten. Disse stolper er anbragt parvis overfor hinanden i to rækker ned gennem huset ca. 1 m fra ydervæggene. Herved bliver der et bredt midterrum og to smallere siderum, kaldet *udskud*, ud mod ydervæggene. Højremshuse er bredere end normale bindingsværksbygninger. H.stolperne forbindes parvis på tværs af bygningen med en enkelt gennemstukken bjælke eller også én ca. $\frac{1}{3}$ nede på stol-

pen (nedenbjælken) og en ovenbjælke, der oftest ligger oven på højremmen. De vandrette og lodrette tømmerforbindelser (bjælke-stolpebindinger) på tværs af bygningen såvel som højremstolperne på langs ad bygningen afstives og støttes ved forskellige påbladede *skråbånd* (s.d.) af varierende længde. Afstanden mellem bindingerne er ofte 3-4 m, dvs. afstanden er større end – og korresponderer ikke med – fagbredden i ydervæggene. Tagværket står ovenpå højremmene og *stikspær* forbinder højremmene med tagremmene.

i kant – udtryk brugt om tømmerets tykkelse d.v.s. bredden af kantsiderne af firskåren, fuldkantet tømmer (se også *førelse*).

iistag – istag (alm. sønderjysk): tagrør (*Phragmites comm.*) kaldes således, fordi rørene afskæres på isen og bruges til at tække med.

indhuse – stuehuse.

indsidder – en der ikke bor i et selvstændigt hus, men i et rum eller en stue hos en gårdmand eller husmand. Nogle var unge par (tjenestefolk), de fleste i. var dog aftægtsfolk og gamle og svagelige mennesker.

isterad – stuehus.

isæthus – stuehus.

jordkølle – *malkølle* (s.d.), der står på jordplanet i modsætning til *loftkøller*, hvor køllekumme og kølleflager er anbragt på loftet eller over loftsbjælkeniveau.

kabelgarn – et enkelt garn der er z-snoet. K. er en streng af tovværk. Et antal fibre af hamp, der er spundet til tråde er k. Slår man herefter et antal garn sammen den modsatte vej, danner de en kordel, en dugt. Et antal kordeller snoet sammen modsat vej, toslået, bliver til et tov eller trosse. Gammelt k. blev bl.a. brugt til at binde støjlerne fast til de indvendige sidebånd, der senere blev skjult i væggens lerklining.

kakkelovn – almindeligvis jernbilægger eller vind-ovn. K. var dog også tit bygget op af kakler eller jydepotter.

klinevæg – (også kaldet gærdevæg, vindevæg, vændrevæg, stegvæg m.v.). I bindingsværksbygning udgjorde tømmeret skelettet og k. udfyldte de åbne felter (tavlene) i fagene. K. bestod af et indre skelet af lodrette stave, *støjler*, sat med ca. 15 cm's mellemrum; ind mellem dem kunne der vandret flettes grene og vidjer, og herpå klaskedes og klinedes æltet ler fra begge sider. Vægtavlene kunne dog også fyldes ud med rå eller brændte mursten.

kobbel – (kobles) – et par sammenføjede spær i et spærtag, se tegning ved *hanebånd*.

kragetræer – kaldes også *krager*, *huskrager*, *mønnings-træ*, *rygningstræ*. Tunge, kløvede træstykker af egetræ der, parvis sammenholdt med en trænagle, rider over tagryggen for at holde det løse rygningmateriale (halm, lyng, tang el.lign.) på plads på stråttækte huse. K. blev lagt med 30-35 cm's afstand og var fra 110 til 120 cm lange.

krampe – krumbøjjet jern med spidse ender, der slås i træet for at hænge en hængelås, en krog el.lign. på.

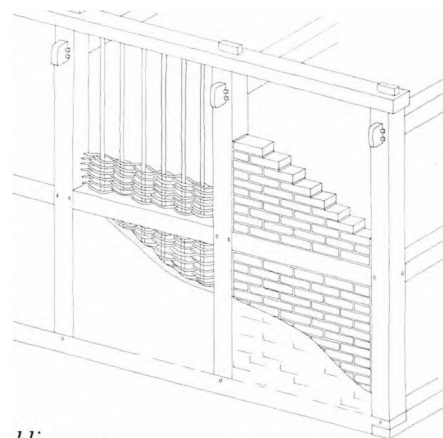
kriger – dørkriger = krog.

krogbånd – *skråbånd* (s.d.) kort stiver, der sammen-binder bjælke og stolpe. Også de lidt længere stivere i højremshuse og sulehuse bl.a. mellem, stolper og tagrem, mellem sule og ås er ofte på-bladede k., se fig. 10, 30, 37, 41.

krybbe – fodertrug til husdyr.

kølle – ældre dansk *kølnæ*, norsk: *kjone*, gl. nordisk: *kylna*, eng.: *kiln*, angelsaksisk: *cylen*, *cyln* af latin: *culina* (køkken) (Se Falk og Torp 1910. Se også *malkølle*).

kølleflager – trærammer med fletværk eller gen-nemhullede træ- (eller senere jern-) plader, hvorpå malten anbragtes i *malkøllen* (s.d.).

klinevæg

kragetræer

køllegris – også kaldet *køllebjørn* – malkøllens fyrsted, en aflang, evt. hvælvet muret kasse med indfyringslem og en række lodrette åbninger, sprækker, oftest i siden, hvor igennem røgen trak ud i køllen og op gennem malten (se også *malkølle*).

køllehus – fritliggende lille bygning med malkølle (s.d.).

køllekarm – en malkøllens øverste kant, hvori ofte er en indvendig fals, hvorpå kølleflagerne ligger (se *malkølle*).

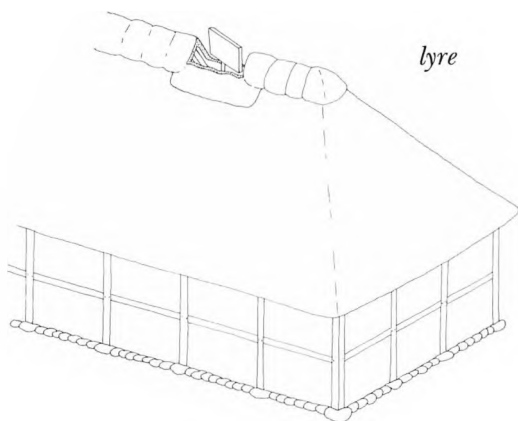
køllekumme – selve malkøllerummet, hvori røgen cirkulerer.

køllepipe – (a la skorstenspipe). Det øverste af kølle-grisen, når den er skorstensformet. K. har øverst oppe de karakteristiske lodrette sprækker i siderne og er lukket for oven.

kølleramme – ramme om kølleflagerne, der sandsynligvis er risflettede.

kølnesti se *kølleflager*.

ladeben – indre højstolpe i *højremskonstruktion* (s.d.) her i en lade.

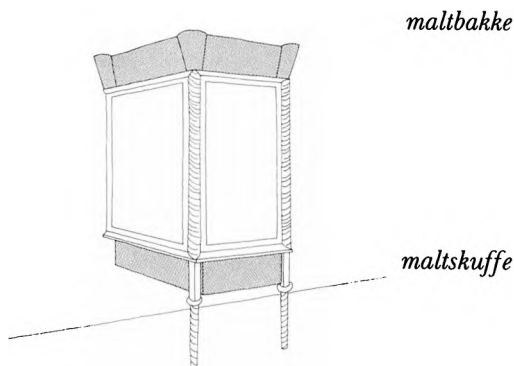

langhalm – lange strå af hvede eller rug, hvor kornaksene er tærsket af med plejl. Man kæmmer de knækkede og korte strå fra, hvorefter l. bruges til tækkemateriale.

lejd – også stavet *leyder*, *leider*, *leeder*, *leidetræer*, *læidetræer* = rem dvs. *fodrem* eller *tagrem* (se disse).

lispund – 16 skålpund = 7,936 kg; 20 lispund = 1 københavnsk skippund. Skålpund senere = dansk pund; københavnsk skålpund er omregnet 496 g. I 1839 blev 1 pund sat til 500 g.

loftkølle – *malkølle* (s.d.) der er helt eller delvis på loftet.

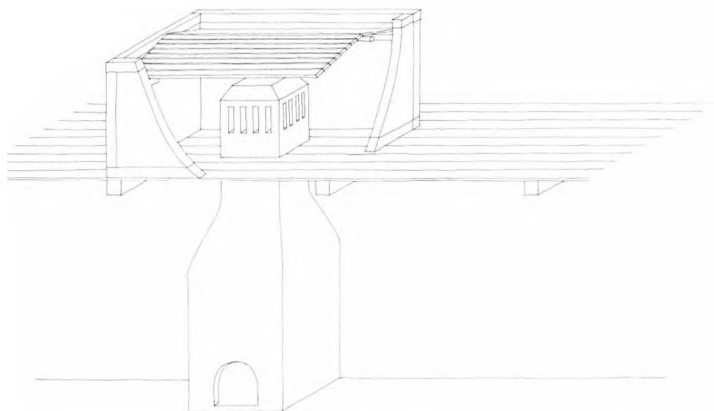
lude – udskud (s.d.).

lyre – aftrækshul i taget på bygninger uden skorsten, eller hvor skorstenen ikke er ført ud gennem taget ved hjælp af en skorstenspipe. Lyrehullet i stråtaget har ofte været forsynet med en træramme, evt. en tønne uden bund, og en *lyrefjæl*, d.v.s. et bræt, der var anbragt oven i lyren v.h.j.a. en lang stang, således at man nede fra gulvet kunne dreje den i forhold til vinden; *lyrehat* eller *lyrehætte* – bræddelag over l. – træhat. Lyren kan i dag bl.a. ses i Frilandsmuseets Aggerhus og Læsøhus.

lægte – langt, tyndt stykke tømmer hugget af fyrretræ; fastsømmes vandret på tagspærene med ca. 30 cm mellemrum som underlag for stråtaget. Kan også bruges til *støjler*. Er l. kun hugget fladt på de to sider, bruges de som *strålægter* – underlag for stråtag. Skal l. bruges som underlag for tagsten, skal de være kantskårne. De kaldes da *stenlægter* og er ofte savskårne lægter. Foruden i tagværket bruges de også som *sidebånd* (s.d.). Kraftige lægter anbragt på skrå indvendig på tagværket som afstivning mod vindpresset fra gavlene kaldes *stormlægter* (s.d.), *sværlægter*, *skrålægter*.

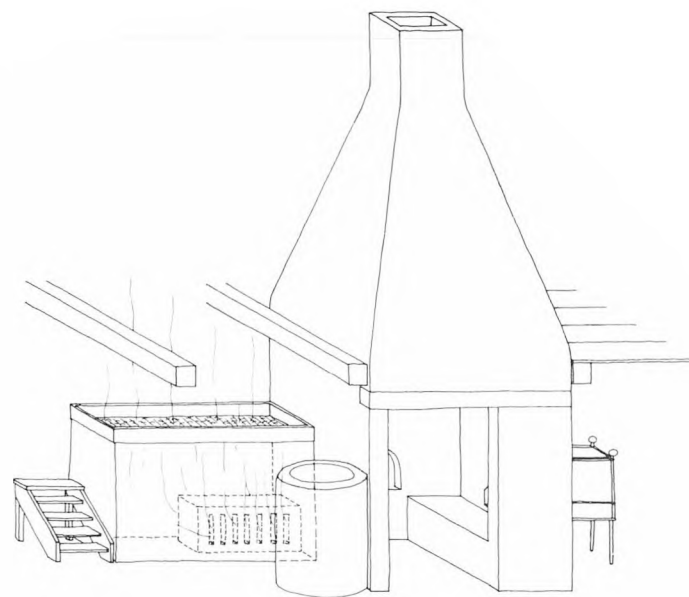
løsholt – tømmerstykke anbragt vandret og tappet imellem to stolper midt på en *bindingsværksvæg* (s.d.).

malt – spiret byg, bruges til ølbrygning. Malt fremstilles bedst af toradet byg. Byggen blev lagt i blød 3-4 dage. Derpå lå det på maltloftet (ofte over stuen) for at spire. M. blev kastet og vejret med skovl for ikke at brænde sammen i kager. Herefter blev m. tørret. I egne, hvor mængden var lille, skete tørringen f.eks. i en træramme oven på bilæggerovnen, en maltbakke, eller i en skuffe under. De fleste steder foregik tørringen i en *malkølle* (s.d.), ved at varm røg sivede gennem maltlaget.

nordjysk loftkølle

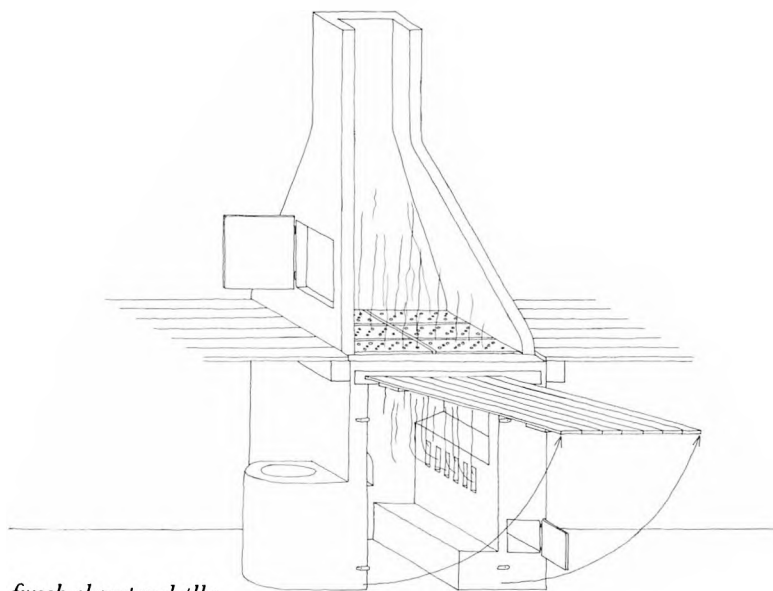
malkølle – ovn til tørring af malt (s. d.) v. h. j. a. varm røg. M. bestod af *køllegrisen*, et lille rektangulært eller hvælvet fyrrum tæt ved jorden med huller og sprækker oftest i siden, således at røgen og varmen fra det friske brænde langsomt kunne trække ud og fylde det større rum, selve kølle- rummet (*køllekummen*). Malten tørredes lang- somt ved den opstigende varme røg. M. kunne være med lerklinede vægge, men oftest af ler- sten, evt. brændte sten. På tværs henover kølle- kummen lå *kølleflagerne* vandret eller tagformet, skråt, hvilende på en jernås. Kølleflagerne var et sæt gennemhullede brædder. Herpå lagde man den fugtige grøn malt, når den skulle tørres. Køl- leflager kunne også være en træramme med lægter som tremmer eller med risfletning. Der blev da ofte lagt et klæde henover risflagerne. Sent i 1800 årene blev det almindeligt også at bruge gennemhullede jernplader som køllefla- ger. Der har eksisteret flere typer malkøller. I

jordkølle

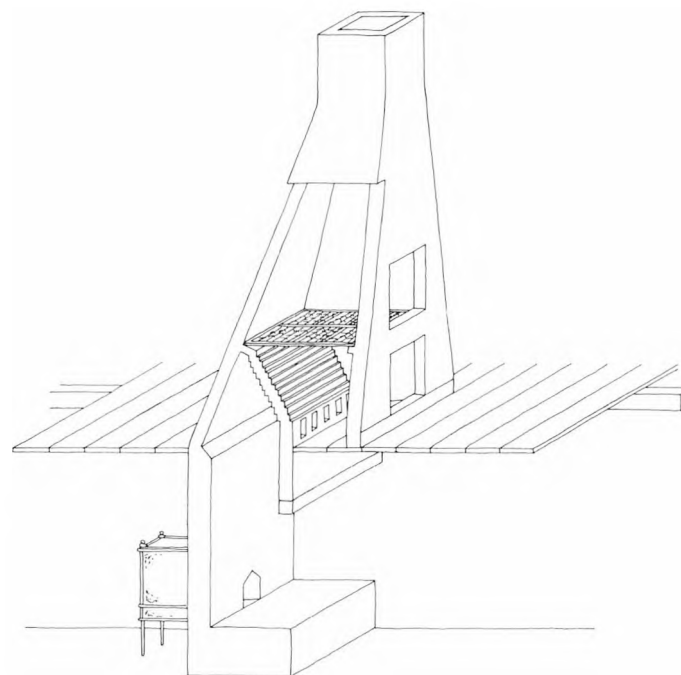
indberetningerne omtales *jordkøller* (s. d.) og *loft- køller*, her afbildes den nordjyske type. Jordkøl- lerne står som en ca. 1½ m høj opmuret kasse nede på køkken- eller bryggersgulvet ved siden af skorstenen. Der fyres oftest i jordkøllens køl- legris fra skorstenen (fig. 8 og fig. 19) ligesom ved bagerovn og bilæggerovn, og man står i bryggerset, når der skal røres i malten. Den anden type er loftkøllen. Her står selve køllekum- men med flagerne oppe på loftet, og det øverste af køllegrisen, d. v. s. piben med sprækkerne i si- den, rager op i køllen. Indfyringen i denne type køllegris, hvorfra røgen afkølet siver ud oppe i køllekummen, er anbragt således, som det ses på fig. 60 (Ålborg stift) d. v. s. under lofts bjælkeni- veau. Der fyres da i grisen fra skorstenen. En bilæggerovn kan agere køllegris, når et aftræks- rør ovenpå fører røgen op i køllen på loftet. Der har eksisteret flere typer loftkøller.

Udover de nævnte hovedtyper, *jordkølle* og

fynsk skorstenskølle

loftkølle, har man haft flere varianter, men nogle typer m. ses først at være udviklet og at have fået større udbredelse i løbet af 1800 årene. Det er *skorstenskøllerne* og de *fritliggende maltkøller*. Førstnævnte, *skorstenskøllen*, er anbragt i selve skorstenen, dvs. at kølleflagerne lægges på tværs inde i skorstenen. Der er da lem ind til skorstenen fra loftet, således at malten kan lægges ind, omrøres og tages ud igen. Køllegrisen er anbragt ved og ofte bygget sammen med den ene skorstensvange, og skorstensrummets nedre brede del, hvor ildstedsbænken er, kan lukkes af fra bryggeret med *kølleporte*, når der ryges ved malttørringen. Denne temporære indretning med kølleporte m.m. blev især typisk for de *fynske* m. I det østlige Sønderjylland udviklede man en anden skorstenskølle med fast røgkammer oppe i skorstenen. I stedet for at have de brandfarlige jordkøller inde i huset blev det i løbet af anden halvdel af 1800 årene almindeligt at anbringe maltkøl-

skorstenskølle, øst-sønderjysk type

len af jordkølle-typen i fritliggende små køllehuse (se i øvrigt Lerche 1985 og kortet fig. 3, hvorpå denne bogs oplysninger om maltkøller og deres udbredelse er markeret).

meelkalk – er tørlæsket kalk, der har opsuget lidt vand, hvorved kalkstykkerne smuldrer og pulveriseres. *Kalkmel* er finstødt meelkalk, mens dette oprørt med vand til en tyk vælling kaldes *kalkmælk*. Der findes også vådlæsket kalk, *kulekalk*.

midtsule – se *sulekonstruktion*.

mønning – (myning) rygning, tagryg. Strå- eller rørtagenes m. blev dækket enten af løs halm, lyng, tang el.lign. og holdt på plads af tunge sammenkoblede *kragetræer* (s.d.). Eller man lagde lange græstørv (sadder, hængetørv) eller hedetørv (lyngtørv) på m. Disse tørv blev især ved gavlen pindet fast.

nedentømmer – al tømmer i væggene d.v.s. under tagværket.

opløber – stikspær, udskudssparre – betegner ofte

de korte spær, der bærer taget over udskud (se *højremskonstruktion*); opløber kan også betegne opretstående stykker i bindingsværksvæg såsom oplængde og dukke (s.d.) og sine steder brugt om stolpe = opretstående tømmer.

opskalk – (tømrersprog), det samme som tagskalk og *skalk* (s.d.).

opstalt – tegning af bygningsfacade.

opstander – betegner lodretstående (opstående) tømmer især mellem stolperne og bruges i denne betydning i rentekammerets skema; men præcis hvilket bygningselement der refereres til, har der været uenighed om blandt besvarerne, thi o. blev nogle steder brugt synonymt med fagstolpe eller stolpe i husgavl, støtte til bjælke, støttetømmer ved grebning i båse, støtte for brøndvippe, se også opløber (= stolpe). I besvarelsene fra Fyn og fra Rinds herred, Jylland, bruges o. desuden om de høje tagbærende *suler*, mens o. i Ålborg stift i reglen svarer til *dukker* (1).

opstavre – og *opvinde vægge*, dvs. at anbringe lodrette støjler i vægtavlene med indflettede halmbånd eller grene, der dækkes af lerklining.

opstene – dvs. bygge et fundament af sten under bygningen.

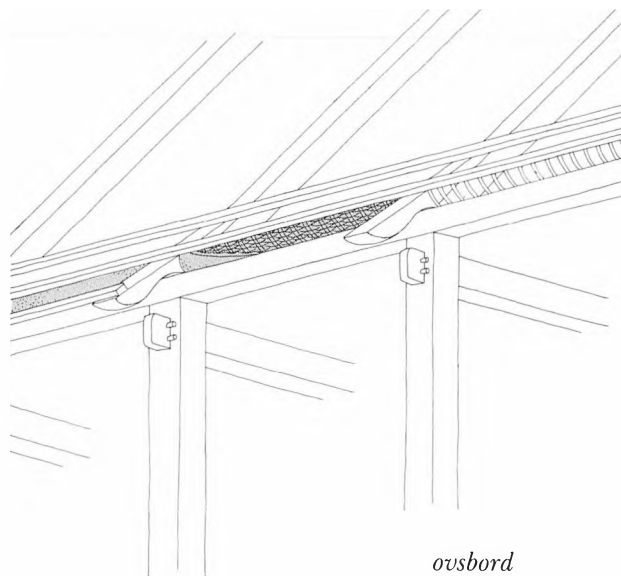
oventømmeret – tagværkets tømmer.

overlag – et stykke aftagelig rem over porten i laden.

ovsbord – oprindelig et tagskægsbræt til støtte for raftetaget, senere almindelig betegnelse for mellemrum med lille gærde eller lersten, evt. en fjæl *sugfjæl* mellem tagrem og tag i et bindingsværkshus. Se også *skunk* og *rafter*.

pibe – skorstenspibe, den del af skorstenen, der stikker op over tagryggen og ud af taget.

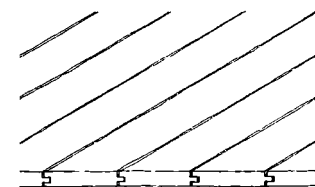
pligtarbejde – arbejdsydelse pålagt af det »offentlige« (f.eks. i landsbyvedtægter, bl.a. fremmøde ved ildebrand). Her anvendes p. i forbindelse med landsbyens øvrige bønders pligt til at hjæl-

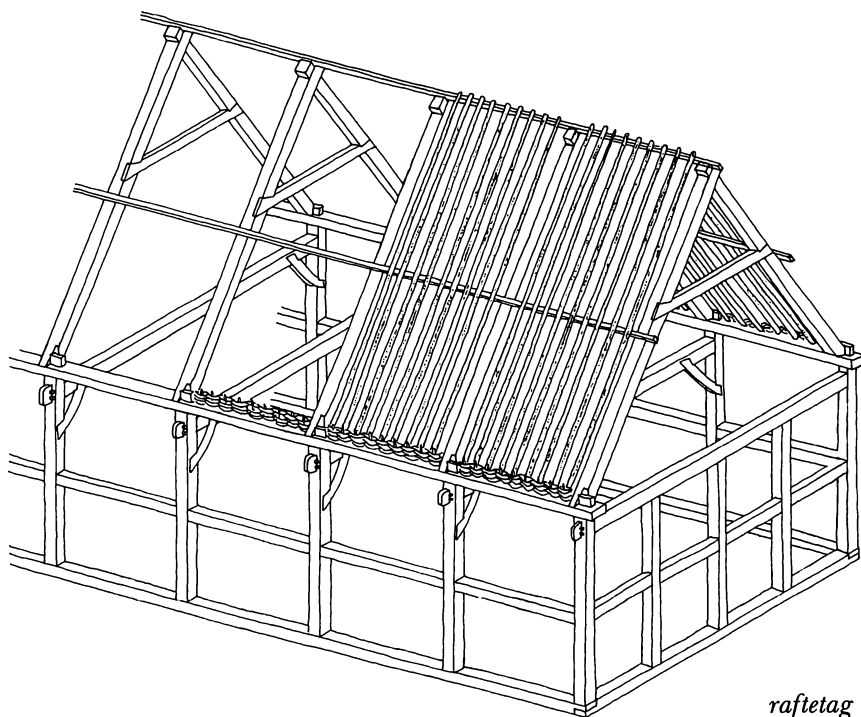
pe til ved klining, kørsel og bygningsarbejde ved genopførelse af bygninger efter brand, ved udflytning osv. Ellers var p. forskelligt hoveri for herregården.

pløje – med en høvl pløjes, dvs. frembringes en fure (not) i den ene kantside og fjer på den anden kantside på de brædder, *bord*, der skal samles til loft eller gulv.

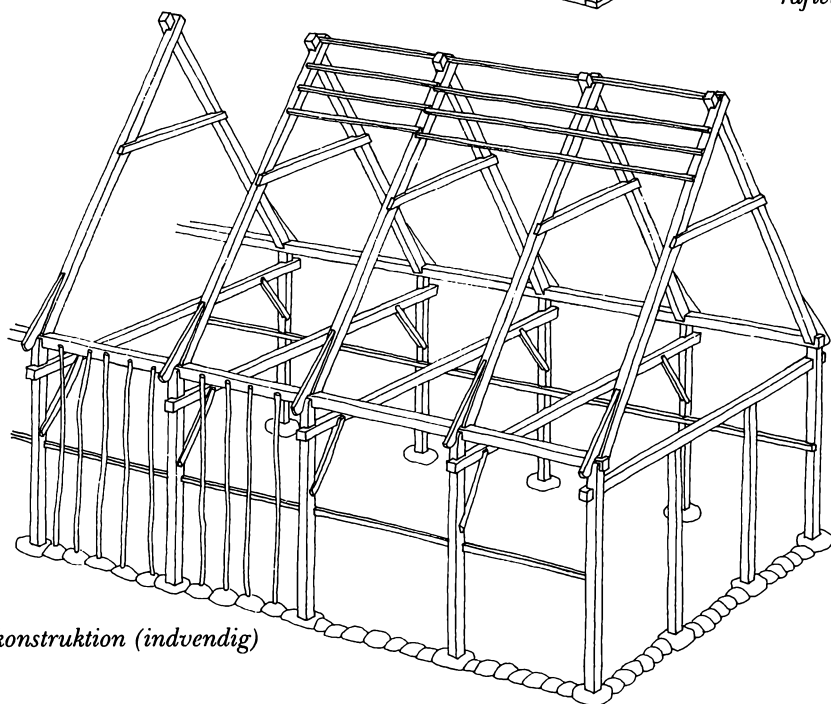
rafter, raftetag – består af unge stammer, der (i et hus med rygås og sideåse – et åshus) ligger fra rygåsen og ned til tagremmen. Der er et tæt lag af r. mellem og parallelt med spærerne i et *raftetag*. Herpå spredes tagdækket af strå o.lign. Ren raftekonstruktion blev sjælden i 1800 årene. Forskellen på rafte- og lægtetag er, at lægter ligger *vandret* på tværs henover spærerne, medens r. lægges op og ned fra rygås til rem. R. støttes midt på af en sideås og fornedet ved remmen af et lille flettet gærde eller bræt (se *ovsbord*). Der var i 1789 endnu mange raftetage på Sjælland, Fyn og i Nordjylland.

pløjede brædder

raftetage

sidebåndskonstruktion (indvendig)

ranke – skråt placeret afstivende tømmer, også kaldet *skråstiver*, *sribånd*, *stødbånd*. R. skal sikre afstivningen af *midsulen* på tværs af bygningen, er en *sulestiver*. Da sulen afstives på langs af korte skråbånd, kan der her være forveksling i brugen af ordene; således kan r. på Fyn også være brugt om mindre skråstivere »fod- og forstøtnings-tømmer« i ydervægge, gavle og skillerum (se *sulekonstruktion*) og på Falster opfattedes r. synonymt med *stormanker* (s.d.).

rem – der bruges fodrem og tagrem = vandretliggende tømmer under og over vægstolperne. Disse er tappet ned i eller op igennem remmene (jvf. *lejd*).

risgavl – lodret gavl med stave omflettet med vidjer eller ris, se fig. 20.

rygning – tagryg, mønning.

rygtræer – *kragetræer* (s.d.).

rygås – langsgående tømmerstok under tagryggen, blev båret af *suler* (s.d.); i raftetagehuse støttede rafterne mod rygåsen, der blev båret af *sakspær*.

røgbræt – se *lyre*.

røghul – se *lyre*.

råling – rollingshus, raling – af radlænge, nordjysk betegnelse for stuehus.

rønningstræer – rygningstræer = *kragetræer* (s.d.).

rå sten – tørrede, ubrændte lersten blev brugt, når det var mur under tag.

salshus – stuehus.

sidebåndskonstruktion – tømmer skelettet i en s. er ikke tappet sammen, men bladet sammen. Konstruktionen har navn efter den slanke trælægte, sidebåndet (C), der er anbragt på løsholtets plads i stedet for dette. S. løber tværs henover flere stolper (B), som s. er bladet på. Støjljerne i væggene går ubrudt fra tagrem (G) til syldsten (A). Bjælkerne (E) er oftest »glammede«, d.v.s. skåret halvt-i-halvt med stolperne, men kan også

være tappet igennem (gennemstukken) i forbindelse med udvendige synlige sidebånd. (Efter 1800 blev bjælkerne ofte kæmmet, dvs. lagt oven på remmen). S. var almindelig byggemåde for gårde og huse i slutningen af 1700 årene i området nord for en zigzag-linie tværs over Sjælland fra Kalundborg til og med Amager, ligesom s. også findes i Skåne og på Bornholm. Sidstnævnte sted er de yngre. Variationer findes inden for området, således er konstruktionen med *indvendige* sidebånd, d.v.s. hvor s. løb tværs over inder-siden af stolperne og er usynlige udefra, brugt i Odsherred. Hertil hører altid glammede bjælker og en spærfod (F), der som en »klo« lagde an mod remmens inderside.

I det øvrige nordlige Sjælland er s. synlige på ydersiden af stolperne som *udvendige s.*, her sammen med både glammede og gennemstukne bjælker. Enkelte steder bl.a. i Hornsherred har man haft både s. på inder- og ydersiden af stolperne, *dobbelt s.*

Til sidebånd benyttes ofte *lægter* af fyrretræ, de såkaldte *stenlægter*, *store lægter* (se i øvrigt Larsen 1983, 77-78; Lerche 1966, Lerche 1971, Stoklund 1969, 33).

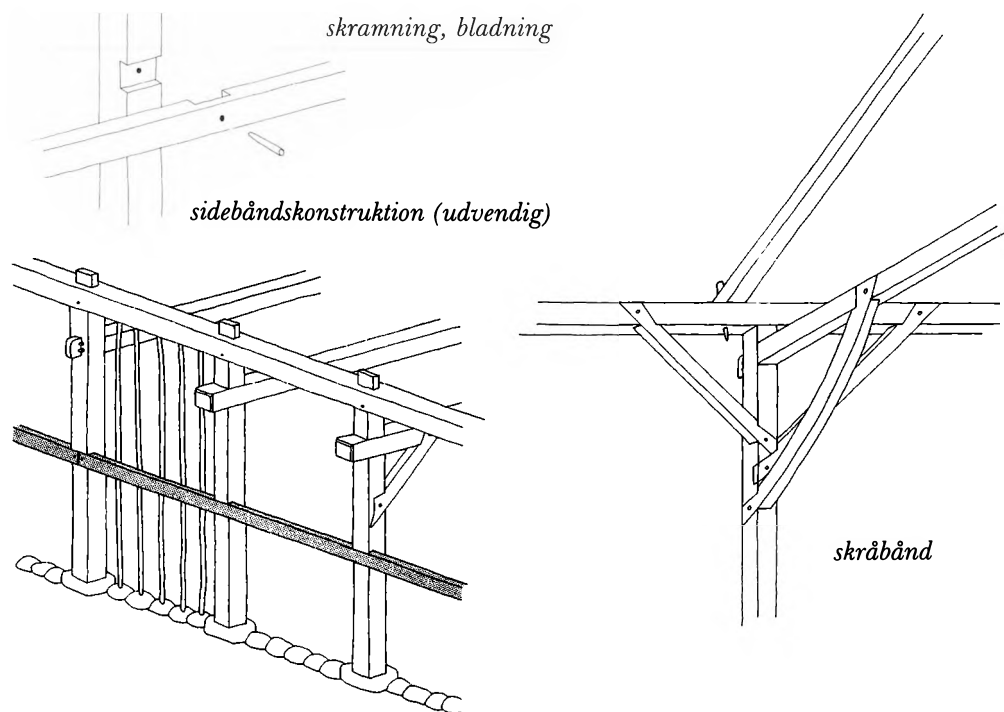
sideås – se *ås*.

skabsseng – se *alkove*.

skalk – mindre tømmerstykke, der som en forlængelse er fæstnet nederst på spærene. Hertil nages de nederste 2-3 lægter, således at stråtaget kan føres ud over og fri af væggen, hvorved denne beskyttes mod regn, se fig. 11, 13, 41, 53.

skramning – kan være en *lige overskramning*, eller *skrå overskramning*; anvendt i almindeligt tømmer-sprog om to næsten lige kraftige tømmerstykker, der samles i udskæringer, se også *bladning*.

skråbånd – kaldes også *krogbånd*, *bindingsbånd*, *skærebånd* i højremshuse. Et kort tømmerstykke, der i et bdv.hus sidder skråt mellem bjælke og stolpe

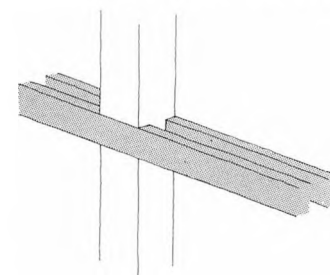
for at styrke denne tømmer-samling i en trekant-afstivning. S. bruges også om andre tilsvarende kortere eller længere stivere, bl.a. i sulehuse og f.eks. anbragt mellem højrem og stolpe i en højremskonstruktion.

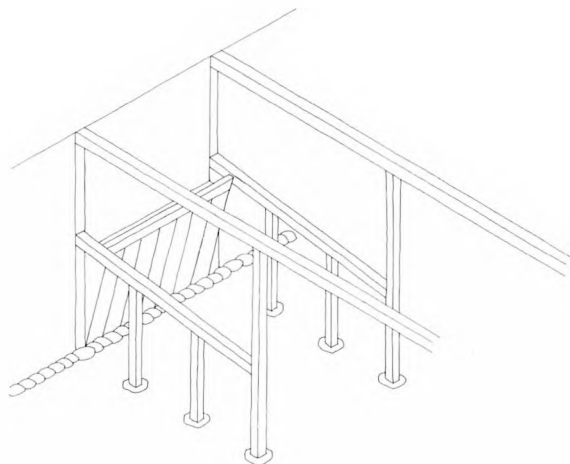
skråstivere – skråt anbragt afstivende tømmer i bdv.vægge bl.a. ved hjørnestolper som en hel s. gående oppe fra stolpen og ned i fodremmen, eller som korte s., der under løsholthøjde går fra stolpe til fodrem, (se også *ranke*, *skråbånd* og *stormanker*).

skorstenshammer også kaldet *anker*, *ankertræ*, *pandetræ*, *overligger* – tømmerstykke der ligger over indgangen til den åbne skorsten og bærer dens forreste side.

skunk – også kaldet *ovsbord* (s.d.), *våbord*, *hældefag* etc. Det er åbningen mellem væggen tagrem og selve taget i et spærttagshus.

dobbelt sidebånd

spiltov

slyde – sønderjysk-fynsk navn for *stænge* (s.d.) også brugt om de stænger, rafter, der danner stænget.

småankre eller *skråbånd* (s.d.) – går bl.a. fra stolpe til rem.

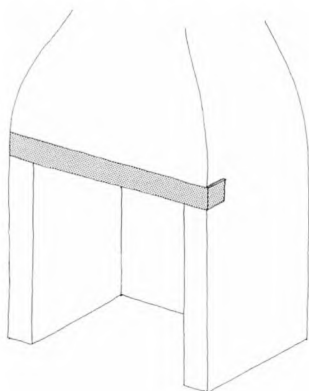
sparre – sparetræer = spær.

spiltov – også stavet *spiltog*, spiiltough. Skillerum mellem båsene i en stald, især hestestald. S. har en hovedpæl og en halepæl (stolpe), og de forbindes med et vandret stykke tømmer *spilbommen*. Herunder kan være brædder eller korte stolper. Ved væggen findes krybben.

spærtag – tagværkets bærende konstruktion bestående af for oven parvis sammenkoblede *spær* afstivet med *hanebånd* og stående på tagremmen med fod støttet mod stolpetappen eller, hvor bjælken ligger over tagremmen, tappet ned i denne. Henover spærene fæstnes lægter og herover tækkematerialet, se bindingsværk.

stenlægte – kan bære tagsten, d.v.s. lægten må være kantskåren, hvad strållægter ikke behøvede at være. S. brugtes også til sidebånd (s.d.) se også *lægte*.

skorstenshammer

stikspær – se højremskonstruktion.

stormanker – i det udsendte cirkulære fra rentekammeret til amtmændene bruges udtrykket stormanker. Det forekommer også i det medfølgende skema. Begge steder nævnes det sammen med nedentømmeret såsom stolper, løsholter og opstandere. Det er således tydeligt, at fra rentekammerets side opfattes dette s. som en tømmerforbindelse, der er en del af vægkonstruktionen på samme måde som en stormlægte, der anbringes skråt hen over flere lægter og evt. spær, er en del af tagkonstruktionen, idet begge sikrer huset mod at skride ved vindpåvirkning. Stolper er lodret bærende tømmer, hvorpå bjælkerne hviler vandret, og stormankere er de skrå tømmerforbindelser i fagene mellem f.eks. fodrem-stolpe eller tagrem-stolpe. Betydningen af betegnelsen s. burde således være klar og brugt synonymt med skråstiver og skråbånd. Men af de indkomne besvarelser ses, at betegnelsen ikke var et utvetydigt og alment kendt og brugt udtryk over hele landet, bl.a. fordi forstavelsen »storm« oftest var forbundet med en konstruktionsdel brugt i tagværket, nemlig stormlægte, hvilket har skabt forvirring. Man leder forgæves i ordbøger for at få begrebet s. defineret. En henvendelse til Institut for dansk dialektforskning gav samme resultat. Man kender ikke sammensætningen *storm* plus *anker*, men nok andre sammensætninger med »storm«. Det kunne tyde på, at ordet s. er konstrueret i rentekammeret.

I Riberhus amt siges, at der bruges *stængbånd* i stedet for stormanker. Fra Sjælland ses s. brugt synonymt med stormstiver, medens man andre steder på Sjælland brugte eller opfattede det synonymt med sidebånd. Fra Ålborg stift er det derimod klart beskrevet som den skrå tømmerforbindelse mellem stolpe og rem i et bdv.hushjørne. Indvendigt i et højremshus kan s. ende-

lig betegne den skrå forbindelse mellem højremsstolpe og bjælke, og på Thisted egnen regnede man s. synonymt med stormbånd.

stormbånd – skråstillet tømmer i en bindingsværks-gavl. S. går fra fodremmen op til stolpen over løsholthøjde. Flere steder brugt synonymt med *stormanker*, se også skråstiver.

stormlægte – bl.a. også kaldet *skrålægte* eller *sværlægte*, en afstivning af spærene i et spærtag med en lægte anbragt som indvendig skråstiver (over et til tre spær) i bygningens længderetning, altså en afstivning, der modvirker vindens pres mod tagværkets hjørner og gavle. Se også *lægte*. Iflg. et notat på en af Mejborgs tegninger af et højremshus fra Thy (1887) skulle hanebåndet kunne benævnes som s.

stormstiver – skrå afstivning, bl.a. ved gavle, f.eks. skrå afstivning fra hjørnestolpen skråt op eller ned mod remmen. S. bruges undertiden synonymt med *stormanker* og *skråstiver* (s.d.), svarende til det, fynboerne også ville kalde *ranke*. Brugt i tagværket er s. lig med en *svær lægte*, der går på skrå af de andre lægter (især på Sjælland) dvs. s. kan bruges synonymt med *stormlægte*.

stribånd – ranke der afstiver sulen.

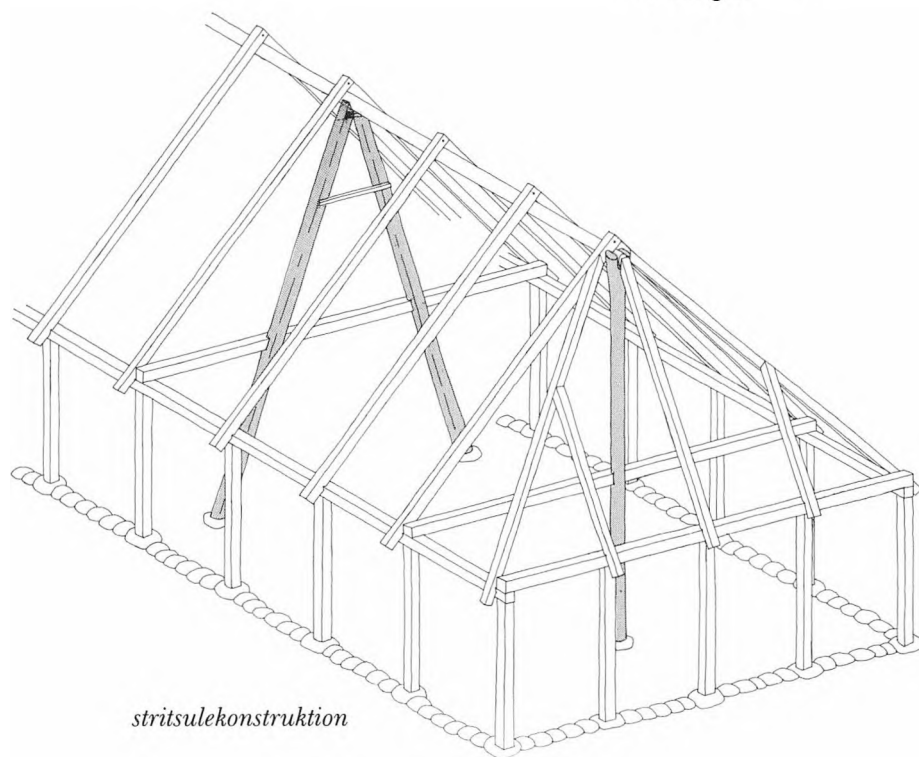
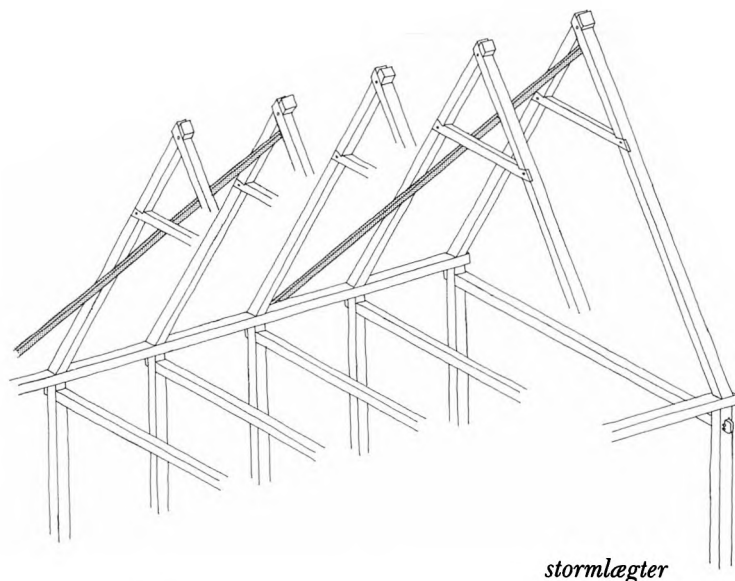
stritsulekonstruktion – stritsuler (strisuler), højstolper, der ikke står lodret men skråt, idet de parvis krydser hinanden lige under tagryggen. I krydset ligger *rygåsen*. I jysk sulekonstruktion veksler man ofte mellem enkeltsuler, der står lodret og som har gaffelformet leje for oven til rygåsen, og de hinanden krydsende stritsuler.

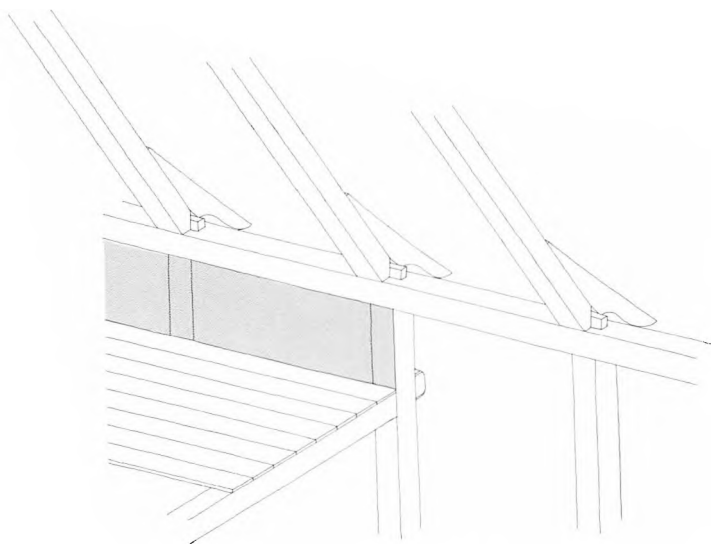
strålægte – lægte, der bærer stråtag (se *lægte*).

Styrterum – det rum, der findes mellem tagremmen og bjælkelaget, når bjælkerne er anbragt et stykke under tagremmen, dvs. det rum med lave, lodrette vægge, hvor kornet styrtes.

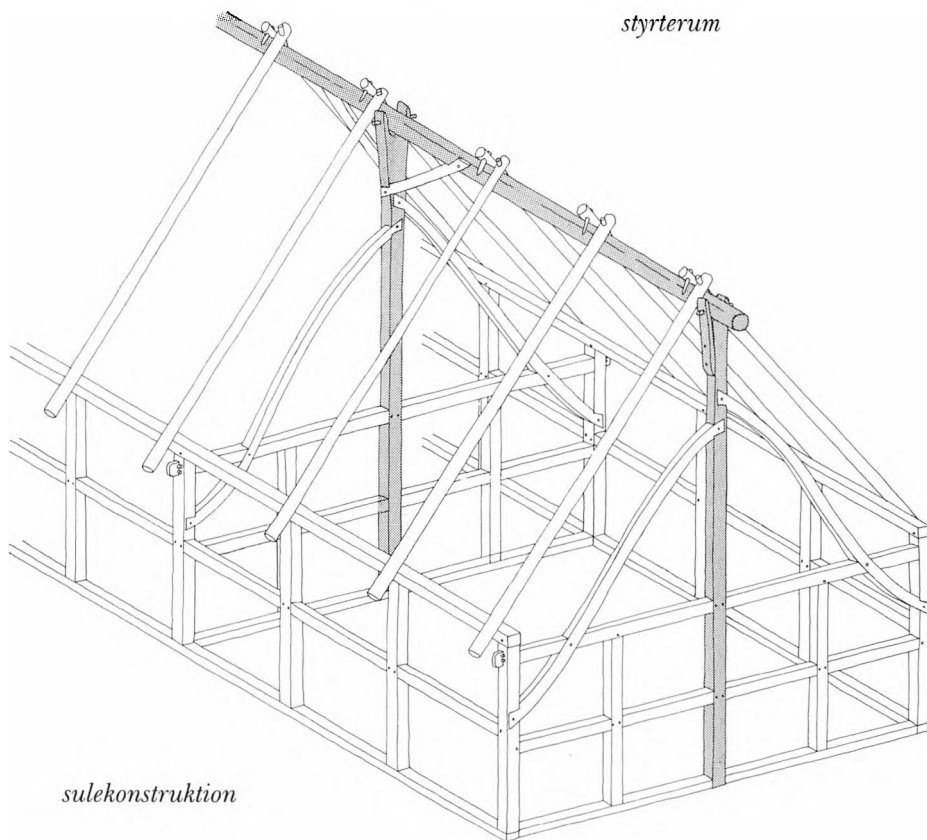
stænder – stolpe.

stængbånd – stængetræer, rafter, normalt lagt vand-

styrterum

sulekonstruktion

ret som loftsdekke, stærke, i udhuse, I Riberhus amt brugt i stedet for *stormanker* (s.d.).

stærke – loftsdekke af tætliggende rafter, især i udhuse bl.a. over stalden. Kaldes også flage, hilde, hjald, lad, rane, slyde (s.d.). Undertiden var stærket over heste- og kostald lerklinet, se fig. 57.

stødbånd – ranke.

støje – visse steder også kaldet *hæl*, *hæletræ* (staves undertiden hel, hele) *staver*, *steg*, *vånd*, *ribben*, *væggstav*. S. er runde eller kløvede stave ofte af hassel eller andet løvtræ. De anbringes lodret mellem løsholt og fodrem, løsholt og tagrem eller er gennemgående fra tagrem til syld f.eks. i bygninger med sidebånd. S. er alene eller en del af det skelet, hvorpå leret klines i tavlene, se bindingsværkstavl, fig. 10, 13, 20.

Sulekonstruktion – sulehuse er åshuse. Bindingsværksbygninger opført i s. har ned langs midterlinien en række meget høje stolper, *højstolper*, *suler* også kaldet *midtsuler*. Foroven ender sulerne ofte i en tveje. Heri hviler *rygåsen*. I Jylland (især Salling og området ned mod Herning) har man brugt en særlig s. med *stritsuler*. D.v.s. et par højstolper der hælder mod hinanden for at krydses oppe i kippen, således at rygåsen kunne hvile i den fremkomne saks. Huse med stritsuler havde ofte kun sådanne i hveranden binding, resten var enkeltsuler. Sulerne er sat på sten. Rummet mellem sulerne kaldes *sulerum*, *gulv* (s.d.). Afstanden varierede, men var ofte 3-4 m, og altså større end i almindelige fag. Suler blev ofte anbragt i skillerum, således at tværafstivningen blev stærk. Lange *ranker* (stribånd, *stødbånd*), blev bladet på hver side af sulen højt oppe i tagrummet. Herfra løb de skråt ned over bjælkerne og fæstnedes ude på vægstolperne.

I yngre huse deltes rankerne op i korte *stivere*, der gik fra sulen ned til bjælken og fra sulen ned

til fodstykkerne. I husets længderetning blev sulerne afstivet oppe i tagrummet, idet de var forbundet med rygåsen v.hj. af korte skråbånd.

Sulebygninger har oprindeligt haft rent åstag. Oftest ses på gamle bygninger bl.a. fra perioden frem til 1790 en blandingsform med spærttag. Der er ikke brugt sammenkoblede spær i en s., men i stedet anvendes *hængeltræer*, de svarer til spær i dimension, men adskiller sig fra dem ved at være lange, kraftige stammer, der hænger enkeltvis over åsen v.hj.a. fremspringende trænagler og fornedet støtter mod tagremmen, som hængeltræerne ikke står på (hvad spær gør). Oven på hængeltræerne fæstnes et vandret lag lægter, der tillige med stråtagets vægt holdt de løst ophængte hængeltræer på plads. Stråtaget blev almindeligvis bundet til lægterne.

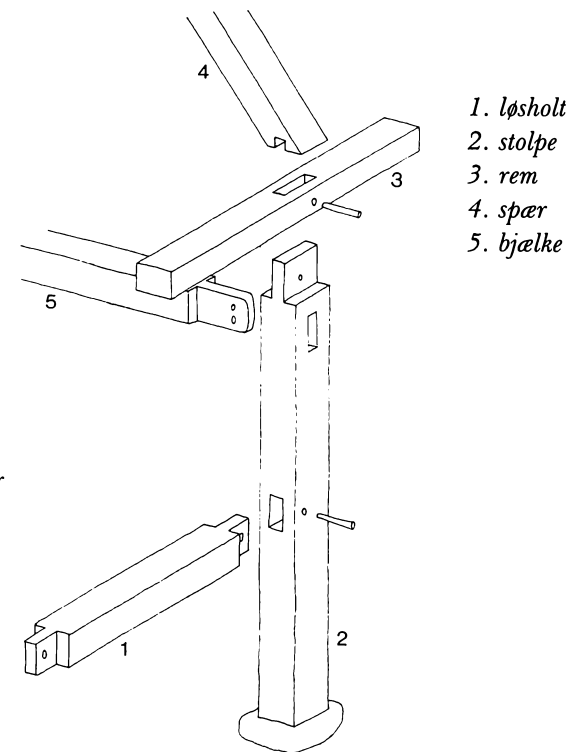
S. var især almindelig på Fyn og de sydfør liggende øer, foruden det omtalte nordlige jyske område i 1700 årene. Suler omtales i indberetningerne fra Fyn som opstandere (s.d.).

sværbånd – i Vestjylland betegnelse for korte afstivede skråbånd mellem bjælken og det øverste af stolpen, altså skråbånd – også i Vestjylland (Lundgård gods, Gammelstrup sn.) betegnelse for erstatning for løsholter dvs. *sidebånd* (s.d.).

syede tage – tækkematerialets udsprede strå er syet til tagkonstruktionens lægter eller rafter i en fortløbende syning med en særlig tækkenål. Som symateriale anvendtes lange halmsimer. Metoden brugtes i det meste af Jylland (bortset fra Østjylland). Udbredelseskort i Hjort Rasmussen 1966, 59, se desuden *bundne tage*.

syld – syldsten – det fundament af mark- og kampesten, hvorpå husets fodrem blev lagt og stolper sat.

syldstykker – se *fodtræ* = »korte« tømmerstykker, der ligger ovenpå stensylden mellem stolperne, som s. eventuelt er tappet ind i. S. er således i mod-

1. løsholt
2. stolpe
3. rem
4. spær
5. bjælke

tapsamlinger

sætning til *fodrem*, der strækker sig langs ad hele stensylden, i hvilken stolperne er nedtappet.

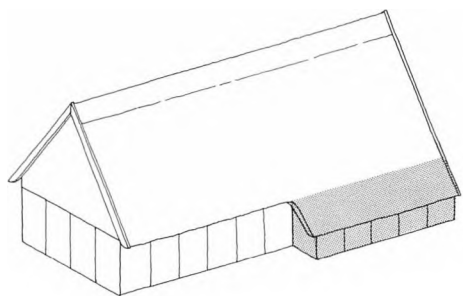
søltræ – *syldtræ* fodremstømmer.

tagskæg – det nederste af stråtaget, der rager et stykke ud over vægplanet, bl.a. støttet af små spærforlængere, *skalke* (s.d.).

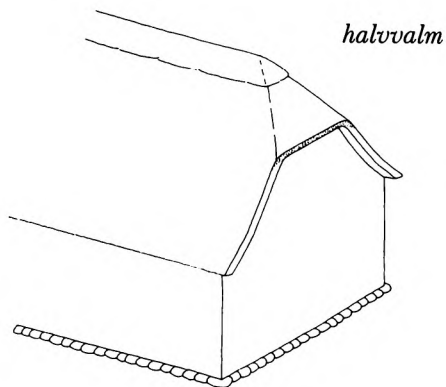
tapning – *tappet* – tømmer-samling, hvor en tap i et stykke tømmer skal passe ind i et udstemmet hul i et andet stykke tømmer og fastholdes v.hj.a. en eller flere nagler.

tavl – vægfelt i bindingsværkshus, udfyldt med mursten, ubrændte (rå) lersten eller lerklining, der er klasket på et skelet af risfletning eller lodrette støjler, se *klinevæg* og *bindingsværk*.

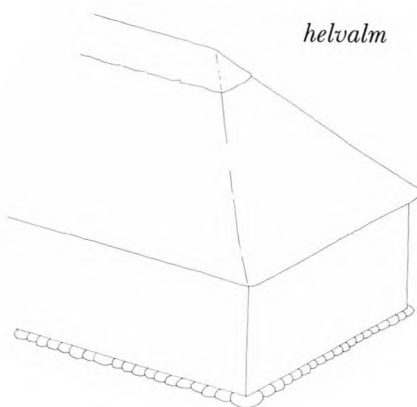
trave – tælle-enhed for kornneg, langhalm og tagrør, der er opstillet parvis eller i hob på marken. Der var forskel i mængden af neg pr. trave efter tid og sted. På Sjælland og Lolland-Falster var 1 trave = 20 neg; på Fyn ofte 40; i Jylland almin-

udskud

halvvalm

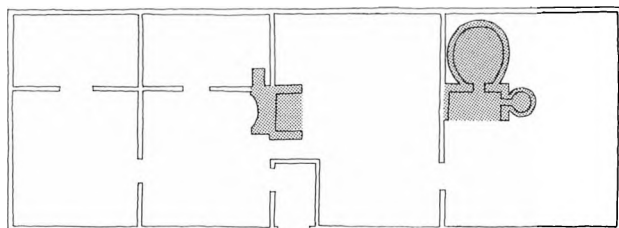

helvalm

deligvis 60, hvis det drejede sig om kornneg, men 20, når det var rør, lyng o.lig. I 1600 årene var 1 trave ofte 20 kærve à 3 neg eller 2 skokke à 30 neg.

tækkegarn – garn til at sy og binde stråtaget fast med (se *bundne tage*).

tækkekæppe – se *bundne tage*.

vestdansk skorstensindretning

tækkesime – brugt til at sy tækkematerialet fast med i et stråtag (se *syede tage*).

udskud – u. kaldes nogle steder bl.a. kove, udsæt, katskud, hodde, lude. Bl.a. betegnelse for det lave rum (sideskib) der findes mellem de indre tagbærende stolper i et højremshus og ydervæggen (se *højremskonstruktion*). Taget er her forlænget ned over disse u. ved stikspær, udskudsspær, til ydervæggens tagrem (udskuks- eller vægrem). U. kan desuden forekomme i huse uden højremskonstruktion ved den ene langside og i gavle, idet taget føres længere ned end bjælkehøjde.

udskudsbånd – mellem ydervæggens tagrem og højremstolperne er der ofte indsat vandrette tømmerstykker, u., ragebånd, remholdere, der hindrer ydervæggen i at skride ud (se *højremskonstruktion*).

udskudsstolpe – lav stolpe i udskuksvæg (se *højremskonstruktion*).

valmgavl – hel- eller halvvalmsgavl, modsat lodret *gavl* (s.d.). De kan være skrå fra bjælken til kippen: *helvalm*, blev ofte brugt i vestjyske egne, hvor hele overgavlen da blev tækket i fortsættelse af taget. Går den skrå tagflade kun fra hanebåndshøjde og op til rygningen, kaldes det *halvvalm*. Her er kun den skrå flade tækket, mens den nederste lodrette del er en fortsættelse af væggen.

vestdanske skorstensindretninger adskilte sig fra de østdanske ved, at huset havde mindst to skorsten, en madlavnings- og varmeskorsten enten af kamin- eller ovnskorstentypen. Til sidstnævnte var bilæggerovnen knyttet. Desforuden var der bryggersskorsten, hvortil bagerovn, maltekølle og gruekedel sluttede sig. Man stod her *uden for* og foran skorstensildstedet (i modsætning til den østdanske skorsten, hvor man stod i bunden af skorstenen). Den vestdanske s., kaminhustypen, forekommer på Fyn og i det meste af Jylland (dog ikke Nordjylland).

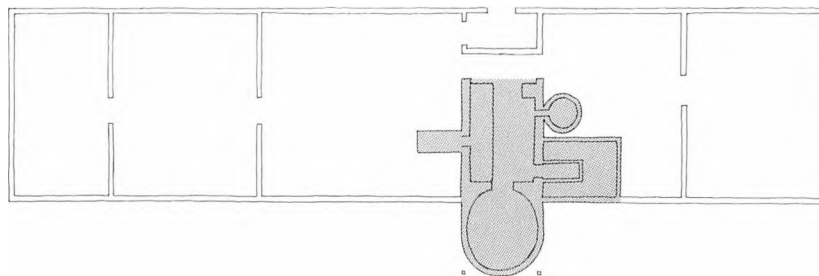
vindbjælke – hanebjælke – se *hanebånd*.

vindskede – vindfjæl, bræt anbragt så det dækker kanten af stråtaget ved gavlen og beskytter taget mod at flås op af vinden.

vindevæg – se *klinevæg*.

vændreværksvæg – gærdes-, vinde-, steg- etc. -værksvæg eller gavlvæg er en gavlvæg og væglukkelse, hvor der bliver flettet tynde bølgegrene og kviste i vandrette lag ud og ind melle stokke (støjler) anbragt lodret på f.eks. gavlbjælken og op til spærene, hvor støjlerne er fæstnet ved at være stukket op i borede huller, se *klinevæg* og fig. 20, 48.

østdansk skorstensindretning. Hermed menes en køkkenskorsten, der er så vid forneden, at man kan stå i bunden af skorstenen og arbejde. Fra denne skorsten kan alle ildsteder betjenes. I den ene side er ildstedsbænken anbragt tillige med et indfyringshul til bilæggerovnen. Fra bagvæggen udgår bagerovnen. I den modsatte side er fyrehuller til bryggerkedel og evt. malkøllen, d.v.s. der er kun én skorsten til røgaftrækket, mens man i andre egne havde to: en bryggerskor-

østdansk skorstensindretning

sten og en madlavnings-varmeskorsten (se: *vestdanske skorsten*). Da den østdanske skorsten overvejende bruges på Sjælland, kaldes den også ofte for »den sjællandske skorsten« eller »forstuekøkkenet« (se i øvrigt Stoklund 1969,69).

ås – rygås, mønås. Ås er en tagbærende tømmerstok, der løber langs hele tagrygningen understøttet af suler (se *sulekonstruktion*), hvilende på gavlene eller båret af spærene som ryg- eller sideåse i huse med raftetag, thi åse kan også være anbragt midt på tagfladen som *sideåse* til ekstra afstivning.

Noter

Indledning

1. Forordningen om stavnsbåndets løsning kom 20/6 1788. Der udfoldedes bestræbelser for at begrænse fæstebøndernes pligtarbejde og nærmere fastsætte dette hoveri. Her kan henvises til forordningerne af 6/5 1769, 20/2 1771, 12/8 1773, 24/6 & 23/12 1791, 6/12 1799, se: Holmgård 1969, Fredericia 1888, Jensen 1936 og Kjærgaard 1980.
2. Rise Hansen og Steensberg 1951.
3. Hansen 1892, 105-210; Hjelholt 1935, 611.
4. Rise Hansen og Steensberg 348, fig. 51.
5. Hansgaard 65, Lerche 1969, 540-41, Rise Hansen og Steensberg 304ff.
6. En del af de ovenfor nævnte typetegninger findes stadig på godsarkiverne. Nogle planer og forslag kan findes i flere af samtidens skrifter. Her kan nævnes f.eks. Begtrup 1806 s. 119-122 (Lolland Falster), Begtrup 1810 s. 109-110 (Nørrejylland) eller Oeconomisk Journal 1757.
7. Zangenberg 1925 og 1926 og hans mange fine afhandlinger i flere amtsårboøger og turistforeningens årboøger fra 1925-1940; Hjorth Rasmussen 1965, Lerche 1966, Friis 1968.
8. Da næsten alle »sager« i pakken foruden det journalnummer, de er lagt under, også har et eller flere andre journalnumre, har jeg i Rigsarkivet eftersøgt de manglende tegninger under almindelige journalsager og journalsager til bijournalen for evt. under nogle af de angivne numre at finde tegningerne. Således er bl.a. følgende arkivalier og registraturgrupper i Rigsarkivet blevet gennemgået: Sjællandske og lollandske referatprotokoller (RA Rtk. 2481.187, RA Rtk. 2481.193, RA Rtk. 2481.194-195), kopibøger og hoved- og bijournaler fra 1789-90, RA Rtk. 2481.207-12, RA Rtk. 2481.213-18. RA Rtk. 2481.270, RA Rtk. 2481.276, RA Rtk. 2481.280-283 (journalsager til bijournal 2C 1-170: heri ingen 79 eller 55, og til bijournal 2C 171-350 ingen nr. 55, 91, 138, 191, 289, 300 er en anden, til bijournal 2C nr. 351-490 heri 381 men ikke 382, 430 og 435, og ikke 434). RA Rtk. 2481.286, RA Rtk. 2481.287-88 (no. 1-247), RA Rtk. 2481.289, foruden RA Rtk. 2481.216-218, RA Rtk. 2481.113-114, sager vedr. Sorø gods RA Rtk. 2482.634 og 2482.692 og Kgl. Resolutioner m.m. RA Rtk. 2481.1 og RA Rtk. 2481.2; og af jysk fynske journalsager RA Rtk. 2483.1 (her manglede nr. 328 og 434), RA Rtk. 2483.146-147 og RA Rtk. 2483.248, hvori som omtalt senere fandtes de to store jyske sager nr. 39 og 139 med tegninger, men ikke nr. 55, 79 og 138. Desuden er andre muligheder blevet prøvet f.eks. 2485.21-23 indberetninger fra lensbesiddere og RA Rtk. 2422.564 1680-1842 dokumenter vedr. diverse kgl. støtte, ejendomme og gods på Sjælland og Møn. Tegningen fra Koldinghus amt er nu forsvundet.
9. Se RA Rtk 2481-276 »1786-90 bijournaler« og RA Rtk 2383.146 og 2483.147 »jysk-fynsk journal 1790-1840«.
10. Lerche 1969, 533, 545.
11. RA Rtk. 2481.270. Rentekammerets kopibog ad 2C og 2D bijournaler, side 94-95 i protokollen.
12. K. E. Frandsen's »Atlas« fra 1984 er således udgivet længe efter, at kortarbejdet til denne publikation var udfærdiget. Atlas'et er dog blevet konsulteret før nærværende udgivelse.
13. Hartkorns beregningen er efter jordens landbrugsmæssige værdi som byg- eller rugjord, og i Vestjylland er der de store eng- og græsarealer. De blev ikke regnet med i denne beregning, men blev takseret efter deres nytteværdi.
14. RA Rtk. 2485.58 Lvc 2D 352.
15. RA Rtk 2485.51-52, RA Rtk 2485.53-55, RA Rtk 2485.59-62 og RA Rtk 2485.63-67.

1. Københavns amt

Noter til 2485.58 Lvc 20 D 406 cum a-k, side 28

1. Cirkulærets fulde ordlyd er gengivet på side 13.
2. *Johan Peter Nordenberg* var kgl. forvalter over det andet halve københavnske rytterdistrikt. Han ejede fra 1787 en gård, matr. nr. 4, i Ll. Værløse, Kirke Værløse sogn. J. P. Nordenberg døde i 1799, og ligger begravet på Værløse kirkegård.
3. *Johann Jürgen Bærner* født 1717, død 1794 i Kbh. ldsop. 1768, overlidsop. 1778.

- 1763 til hans død 1799. Anseligt og kostbart herregårdsanlæg opført efter Laurids Thurahs, N. Eigtveds og J. C. Kriegers planer i faderens, statsminister Johan Ludvig Holstein's tid (1739-1763). Grevskabets øvrige ejendomme var i denne periode forblevet forsømt, og Chr. F. Holstein bortsolgte derfor 1766 Bonderup, 1777 Næsbyholm og Bavelse. Under Chr. F. Holstein påbegyndtes udskiftningsarbejdet og hermed nødvendig udflytning af gårde fra landsbyerne. Ved en ildebrand i Glim, en af godsets landsbyer, nedbrændte 9 af byens 20 gårde. Jordene blev derfor udskiftet, og gårdene nyopført langs Ledreborg allé i 1761-62. Den tidligste afsluttede udskiftning i kongeriget (Rise og Steensberg 379-80). Flere gårde og huse i Gammel Lejre hører også i dag under Ledreborg.
10. Her menes »stenes«.
  11. C(?) Münster (underskriver for Ledreborg, formentlig er det forvalteren).
  12. = *skorstenshammer* (se ordforklaringen).
  13. *Svenstrup Gods*, Borup sogn, Ramsø herred. Fra 1751 i slægten Neergaard's eje. 1760 skødedes Svenstrup til *Jens Bruun Neergaard*. J. C. Kizling opførte 1782-84 hovedbygningen. J. Bruun Neergaard døde 1788, og enken *Anna Marie Møller* styrede derefter gården. Hun lod bønderjorderne udskifte 1791-1802.
  14. Underskriverens signatur er usikker, kan evt. læses som Birch.
  15. *Roskilde Adelige Jomfrukloster*, Himmelev sogn, Sømme herred (i østlig udkant af Roskilde by). Et af landets ældste jomfruklostre (fra omkring 1550). Al jordegods, gårde, avlsgårde etc. er i dag bortsolgt.
  16. Underskriften vanskelig at læse, måske står der N. Gullev eller N. Gierløv.
  17. *Gjeddesdal*, Greve sogn, Tune herred. 1735 tilskødedes Gjeddesdal (og Benzonsdal) konferensråd *Laurits Benzon*. 1774 købte kammerråd *Michael Wulff Gjøre*, Gjeddesdal. Han ønskede bøndergodset til fri ejendom for bønderne og landsbyerne udskiftet. Boet efter M. Wulff Gjøre solgte 1797 Gjeddesdal til Benzondals ejer, Jens Laurits Barfred. Denne foretog mange forbedringer på godset.
  18. *Barfoed* forvalter på Gjeddesdal. Forbogstavet J.(?) vanskeligt at læse.
  19. *Benzonsdal*, Torslunde Ishøj kommune, Smørum herred. 1788 skødedes Benzonsdal til Frederik Barfreds søn *Jens Laurits Barfred*. Han solgte Benzonsdal i 1800. På dette tidspunkt var alle bøndergårde udskiftede og udflyttede. Dette arbejde påbegyndtes 1792.
  20. Underskriften kan evt. læses som C. Sweistrup; under skemaet er det Sweistrup.
  21. De fleste besvarer her spørgsmålet ved at give bredden på et fag i ydervæggens langside. Det vil oftest sige 2½ alen. Men her gives bredden af et fag på tværs af bygningen. Det vil i virkeligheden sige, at det er bredden af en »binding«, der her er 8-8½ alen. At dette er korrekt ses af, at bjælkerens længde i denne gård er 9-10 alen. Disse tappes formentlig gennem stolperne, så bjælkehovederne stikker uden for vægplanet.
  22. *Vallø*, Valløby sogn, Bjæverskov herred. Ved gavebrev 24/3 1731 blev Vallø overdraget Christian VI's dronning Sophie Magdalene og hendes arvinger. Vallø var tidligere (i 1712) skænket til Anna Sophie Reventlow af Frederik IV. Vallø blev grevskab i 1713 (inkl. Lellinge). Dronning Sophie Magdalene oprettede 28/11 1737 »Det Kgl. Frøken-Stift«. Ved hendes død 1770 overtog Dronning Caroline Mathilde protektoratet af Vallø stift i 1771. Herefter var enkedronning Juliane Marie protektrice 1772-1796. Herefter var Vallø under Dronning Marie Sophie Frederikkes protektorat 1796-1892. Abbedissen fra 1782-1810 var Prinsesse Sophie Magdalene til Slesvig-Holsten-Glücksborg.
  23. Også her er den anførte bredde på *tværs* af bygningen.
  24. Af den måde »søller« forklares på – de ligger »imellem« stolperne – fremgår, at der ikke er noget modsætningsforhold mellem disse »søller«, der andre steder kaldes »syldstykker«, og så »fodstykkerne« i skemaerne. Der er tale om *korte* tømmerstykker, der ligger ovenpå stenslyden og er tappet *ind* i stolperne ved disses fod, se *fodtræ* i ordforklaringen, syldtræ kan også betyde *fodrem* (se ordforklaringen).
  25. d.v.s. vændres, se *vændreværksvæg* i ordforklaringen.
  26. *Billesborg*, Herfølge sogn, Bjæverskov herred. Tidligere kaldet Egøjegaard og Rudholt. I 17. årh. ladegård under Øster Vallø. Fra 1704 kaldet Billesborg efter Kirsten Bille. 1712 skænkede Kong Frederik IV Billesborg, Vallø og Gunderup til sin elskede Anna Sophie Reventlow. Det blev til grevskabet Vallø 1713. Senere blev dette givet til Christian VI's dronning Sophie Magdalene, og Billesborg blev en del af Vallø stift, der oprettedes 1737 (se Vallø). Billesborgs historie er herefter især landbrugshistorie, da den var stiftets største jordejendom.
  27. J. Rosted – måske søn af præsten i Herfølge, H. J. Rosted?
  28. Her hentydes til Spanager og dets jordtilliggenderes beliggenhed. Spanager hovedgård ligger efter amtsinddelingen, der var gældende indtil 1970, lige på grænsen til Præstø amt og Giesegård, og Ottestrup ligger også i dette amt.

29. Her er tale om den *østdanske skorsten* (se ordforklaring).
30. *Spanager*, Ejby sogn, Ramløse herred, var hovedgård med ca. 284 tdr. land under plov. Lå tidligere under stamhuset Giesegård (s.d.), hvortil også hørte Juellund og Ottestrup. Stamhuset ejedes 1760-1790 af *Frederik Christian Schack*. Spanager blev i 1923 udstykket til husmandsbrug. Hovedbygningen har været børnehjem for Københavns kommune.
31. Måske står her Münster?
32. *Lindholm*, Gevninge sogn, Voldborg herred. 1749 blev Lindholm del af et fideikommis, der altid skulle tilhøre Selsø. 1752 overtog *Christian Ludvig Scheel-Plessen* som mindreårig Lindholm. Han døde i 1819 og var sønnesøn af Christian Ludvig Scheel von Plessen. 1819 fik bønderne på Lindholm arvefæste, og hoveriet lempedes.
33. Måske nævner Nørsgaard en gang til, at der bruges løsholter her, fordi han også kender til brugen af sidebånd (s.d.) i stedet for løsholter. Det var næsten udelukkende sidebånd, der brugtes på gårdene i egnene lige nord for Lindholm gods.
34. Her menes »udragende« skur.
35. Om J. Nørsgaard vides ikke meget.
36. d.v.s. kragetræer (se ordforklaringen).
37. Herefter følger skemaet fra Østrupgård.
38. *Østrupgård* (Store), Kirkerup sogn, Sømme herred. Store Østrupgårds historie går tilbage til 1661, da borgmester i København Christoffer Hansen fik skænket godset af Frederik IV. Store Østrupgård har været ejet af flere borgmestre og byfogeder i 1600-1700 årene. Fra 1784 til sin død 1807 ejedes Østrupgård af kancellisekretær *Frederik Langebek*. Han fik gården ved at gifte sig med enken efter byfoged Frederik Gram, nemlig Lene Klare Gram født Thye. Ved udskiftningen omk. 1789 blev et par bøndergårde nedlagt, og jordene dyrkedes derefter direkte under Østrupgård.
39. *Frederik Langebek*, ejer af Østrupgård (s.d.) 1784-1807. F.L. døde 1807.
40. De sidebånd, der kan være tale om her, er *udvendige sidebånd*. Se *sidebånd* i ordforklaringen.

5-8. Sæbygård, Kalundborg, Dragsholm og Holbæk amter

Noter til side 68

1. Herfra findes ingen indberetninger, men iflg. rentekammerets randbemærkninger ved cirkulæret af 20. juli 1789 har L. modtaget dette, men ikke svaret. Se i øvrigt indledningen.
2. *Mikael Herman Løvenskiold*, baron til Løvenborg, født 1751, død 1807. Kammerherre 1774. Virkelig amtmand over Holbæk amt (uden gage, men med ekspektance på de derfra separerede amter) 26/7 1781 og fra 13/11 1783 tillige amtmand over Kalundborg, Sæbygård og Dragsholm amter til 1/7 1804. Forfatteren til »M. H. Løvenskiolds Hoveridagbog 1795-1797«, (se: Skrubbeltrang 1973).

9-12. Antvorskov, Korsør, Sorø og Ringsted amter

Noter til 2585.58 LuC 2 D 407 cum a-t, side 69

1. *Carsten Ehlers* født 2/4 1741 i Nykøbing F., død 15/3 1819 i Kbh. Beskikket til landmåler 1768 og ansat ved rentekammerets opmålingsarbejde. Ldsp. 1774, 2. ldsp. i Sjællands stift 1778, 1. ldsp. sst. 1794, overl dsp. 1804.
  2. V. M. Scheel's gengivelse af promemoria af 20. juni 1789 er enslydende med prom., der læses på s. 13. Dette er dog rentekammerets *egget* referat, hvorfor i Scheel's gengivelse den ubestemte henvendelse til »N.N.« er erstattet med »hr. kammerherre og amtmand Scheel«, og amtternes navne – her »Antvorskov og Korsør« – er anført. Kun 2 meningsændrende ord forekommer, når man sammenligner. Hvor promemoret i linie 11 har »stormankere«, skriver Scheel »steenankere«, og hvor promemoret i linie 20 har »nede«, skriver Scheel »inde«.
- I Fogtmans fortegnelse over kongelige rescripter, resolutioner, og collegiebreve bd. VI del bd. 5 gengives dette promemoria under 20. juni 1789 s. 153-154. Denne gengivelse er bortset fra ubetydelige afvigelser i begyndelsen ordret enslydende med rentekammerets referat, d.v.s. bl.a. at her bruges »stormankere« og »nede«. Scheel's skrivelse har foruden følgende påskrift med blyant: »Fra matrikelarkivet br.nr. 8/9 1953.« Og brevet er i rigsarkivet blevet lagt ved

sagen: RA Rtk. 2485.58 med det påførte blyantsnummer »17 a«.

3. D.v.s. egnen syd for Tystrup-Bavelse søerne, se kortet! Herregården *Fuglebjerggård* lå i Fuglebjerg sogn, Øster Flakkebjerg herred (daværende Korsør amt, nuværende Vestsjællands amt). F. var i 1789 *det Plessenske Fideikommiss' gods* og var samme år overgået til *Carl Adolf v. Plessen* på Gunderslevholm. Forpagter på F. var *Ludvig Johan Grandjean*.
4. Desværre findes tegningen ikke ved sagen, og ihærdige forsøg på at finde denne tegning er mislykkedes. Iflg. *bijournalen RA Rtk. 2481.276* under nr. 407 d. 13. december 1789 fremgår det, at amtmand Scheel *har* indsendt tegninger over *udflyttede* gårde i Korsør & Antvorskov amter til rentekammeret. Det drejer sig om »a. Landinspecteur Ehlers – over en af Krummerup bye udflyttet gaard« og desuden en af landinspektør Munch.
5. D.v.s. tilbagesendt.
6. *Vilhelm Mathias Scheel* (også skrevet Skeel) født 1746 død 1817. Amtmand over Stavanger amt 1772-81, kammerherre 1774, amtmand over Antvorskov og Korsør amter 1785-1798 (tillige amtmand »ad interim« over Sorø og Ringsted amter samt midlertidig stiftamtmand over Sorø købstad 21/3 1787-21/12 1798), patron over Roskilde adelige jomfrukloster 1798.

Noter til RA Rtk 2585.58 LuC 2 D 407 cum a-t, side 69

1. Sagen består af:

- A. Amtmand Scheels fremsendelse af cirkulærets ordlyd til ldsp. Ehlers.
- B. Ehlers' oplysning om byggemåden i Antvorskov og Korsør til Scheel. (NB. Her mangler den tegning, der er henvisning til!)
- C. Amtmandens følgebrev med bilag til rentekammeret. Heri nævnes bilagene ved numrene 1-20. Alle findes på nær nr. 1: Ehlers' tegning, 3: Munch's tegning og 11 og 12: Stockfleth's tegning og beregning.

Scheel har således i sit følgebrev nummereret bilagene, og i rentekammeret har bilagene fået alfabetisk betegnelse, men i omvendt rækkefølge, således at følgende liste opstår:

2D 407 cum a-t:

2D 407	No. 1	(Ehlers tegning ÷)
"	d "	2 (Ehlers beregn.)
"	" "	3 (Munch's tegning ÷)
"	t "	4
"	s "	5
"	r "	6
"	q "	7

"	p "	8
"	o "	9
"	n "	10
"	" "	11, 12 (Stockfleth's tegn. & beregn. ÷)
"	m "	13
"	l "	14
"	k "	15
"	i "	16
"	i (j?)	17
"	h "	18
"	g "	19
"	f "	20

Af *bijournalen d. 13 december 1789 (RA 2481.276 No 407)* fremgår det tydeligt, at rentekammeret også har modtaget tegningerne, da det anføres, hvad tegningerne forestiller.

»Kammerherre og amtmand Scheel indsender følgende tegninger paa de i Antvorskov og Corsør amter udflyttede gaarde, sc.

a. Land inspecteur Ehlers – over en af: Krummerup bye udflyttet gaard

b. Land-inspecteur Munks do – over Peder Andersens gaard og bygning, udflyttet af Karrebecks bye, og ligeledes for Ringsted og Sorøe amte – Sc:

a: Land inspecteur Stockfleth's grund og profil tegning over en bonde gaards paa 8 tdr. hartkorn tilligemed endeel indberetninger og erklæringer desangaaende; samt indstiller: om ikke de af forvalter Fraas i land-inspecteur Munck udbetalte 5 rd =, saavelsom de til land-inspecteur Ehlers og Stockfleth udbetalte 10 rd: maatte godtgøres dem med anvisning paa vedkommende amtstue.« Se herom side 88. I *bijournalen* bemærkes ligeledes, at denne sag såvel som nr. 406 skal holdes sammen med de øvrige indberetninger fra amtmændene om byggemåden.

2. Hermed menes pro memoria af 20 juni 1789 gengivet side 13.
3. Tegningen er som nævnt (under note 1) forsvundet fra sagen i rentekammeret og kan nu ikke findes.
4. *Nicolai Hass Munch* født 1751, død 1806, Ldm 19/8 1779, ldsp. 7/7 1784.
5. Forvalteren på Saltø hedder *Fraas*. Saltø gods, der ligger ca. 10 km vest for Næstved var fra 1771-1801 ejet af *Chr. Ludvig Scheel von Plessen*.
6. Begge tegninger findes ikke mere ved sagen i rigsarkivet og er forgæves eftersøgt.
7. *Ecchard Christian Stockfleth* døbt 29/7 1747 i Askim, Akershus stift, død 23/3 1822, Kbh. Ldm 23/8 1768, ldsp. 27/5 1779, 10/11 1790 ldsp. i Lolland-Falster stift, afsked 22/6 1819.

8. Tegningen og beregningen forsvundet.
9. Kvitteringen er gengivet som nr. 407 f No. 20, se s. 88.

Noter til RA Rtk 2485.58, LvC 2 D 407 d »No 2«, side 70

1. *Ehlers* tegning over en udflyttet gård fra *Krummerup* by er som nævnt bortkommet, efter at den er indkommet i rentekammeret, men den omtales i bijournalen (RA Rtk 2481.276 nr. 407, se note 1 ovenfor).
2. D.v.s. stærgræs = stargræs. Græslignende planter med trekantede, marvfyldte stive strå, vokser almindeligt på lave enge og ved grøfter. Kunne bruges i stedet for langhalm.
3. D.v.s. *kragetræer* (se ordforklaring).
4. D.v.s. forsynes med lodrette kæppe, *støjler* (s.d.), hvorimellem man fletter eller vinder et vandret lag tynde kviste, ris, halm el.lign., se *vændreværksvæg*.
5. *bislag*, se fig. 16 og ordforklaring.
6. D.v.s. de *skovløse* egne mod vest i amterne, ordet brugt ganske svarende til »Heden« mellem København og Roskilde.
7. Den nævnte forsvundne tegning af gård fra *Krummerup*.
8. *Vragbrædder* (se ordforklaring).
9. D.v.s. *vindskeder* (se ordforklaring).
10. se *bundne tage* i ordforklaringen.
11. D.v.s. syldtræer = *fodtræ* (se ordforklaring).
12. bås hvori heste sættes (se ordforklaring).
13. Hek – *hæk*, se ordforklaring.
14. D.v.s. bygningen, på tværs af bygningen, se *binding* i ordforklaringen. Ved at tælle, hvor mange stolper og bjælker, der medgår til gårdens opførelse, 49 bjælker og 108 stolper d.v.s. 10 fag stuehus og 38 fag udhuse, er det sandsynligt, at gårdens udhuslænger er sammenbyggede.
15. Krig = hjørne eller krog, altså dørkrog lidt anderledes end de andre kroge.
16. At spække, her = at udfylde sprækker og revner i lerkliningen med lervælling.
17. D.v.s. syldsten (se ordforklaring).
18. *Carsten Ehlers* omtalt i note 1 til 2 D 407 cum a-t.

Noter til RA Rtk 2485.58 2 D 407 l no. 4, side 73

1. *Gerdrup*, se besvarelse 2 D 407 p no. 8 (s. 80) og noten.
2. Steg, steig, d.v.s. pæl, kæp, *støjle* (se ordforklaringen). At stege en væg = at sætte lodrette kæppe ind mellem tømmeret, før væggen klines. Støjlerner, stegene, danner skelettet, hvorpå lerkliningen sidder fast.
3. *Bonderup* var opr. en landsby, senere var den en ufri hovedgård, og i nogen tid var den sammen med hovedgården *Espe* (indtil 1760). *Bonderup* ligger i Tårnborg sogn, Slagelse herred, syd for Korsør.

4. *Peder Christensen* var ejer af *Bonderup* fra 1748 til sin død 1770. Herefter ejedes B. af enken indtil 1792.
5. *Dyrehovedgård* også kaldet *Korsør ladegård*. D. blev opført omkr. 1671 af rådmand, senere borgmester i Korsør, Hans Jørgensen. Ejer 1766 til sin død 1793 var forvalteren på *Dragsholm Christian Eggers*. *Dyrehovedgård* ligger i Tårnborg sogn, Slagelse herred, lige nord for Korsør på odden ved ruinen af det gl. Tårnborg Slot.
6. *Tørnholm = Tårnholm*, der ligger i Tårnborg sogn, Slagelse herred, vest for Korsør nord. Ved auktionen 1774 over det Antvorskovske krongods var en af de 9 hovedgårdsparceller »Tårnborg gods« på 497 tdr. htk. med bøndergods, men uden hovedgårdsbygninger. Proprietær *Christian Eggers* til *Dyrehovedgård* købte parcellen og kaldte den »Tårnholm«. Sønnen afhændede den 1793 til landvæsenskommissær *Peter Jensen Giersing*, Nordruplund. Først 1798 opførte denne en hovedbygning og avlsbygninger på Tårnholm.
7. Landsbyen *Lindebjerg* blev udskiftet i 1797 og ligger i Lyngesogn, Alsted herred, syd-vest for Sorø.
8. »Sid« = lavtliggende i reglen fugtig jord.
9. *Christian Eggers*, forvalter på *Dragsholm* og ejer af *Dyrehovedgård* fra 1766 til 1793 (se note 5) .
10. *Valbygård* ligger i Skt. Mikkels landsogn, Slagelse herred. Ejer fra 1776 til 1819 var kaptajn *Jørgen Frederik Castenschiold* (f. 1741 d. 1819).
11. Det *Antvorskovske* krongods bortsolgte i 1774 i ni hovedgårdsparceller (se også note 6). En af disse var *Antvorskov* med gården *Pebringe*. Dette blev købt af finansråd *Ditlev Frederik Koës*, der døde 1804.
12. Indtil 1774 hed *Falkensten* *Pebringe*, men ved bortsalget af ryttergodset dette år købte *Ditlev Frederik Koës* *Pebringe*. Af den nedbrudte *Antvorskov* kirke byggede han en ny hovedbygning m.m. og opkaldte hovedgården efter sin kone *Anne Mathea Falck*. *Koës* solgte F. i 1794.
13. *Grønhøy = Grønhøjgård*, Skørpinge sogn, Vester Flakkebjerg hrd.
14. Sandsynligvis bygningsarkitekt *Franz Dajon*. Senere materialforvalter og bygningskommissær, f. 1719 d. 1794.
15. *Gyldenholm* gods i Kirkerup sogn, Vester Flakkebjerg herred. Ejer fra 1774-1793 *Anders Dinesen*.
16. *Fuglebjerggård* (beliggende syd for Tystrup Bavelse søerne i F. sogn, Øster Flakkebjerg hrd.) var i 1789 en del af det Plessenske Fideikommissgods. Samme år overgik F. dog til *Carl Adolf von Plessen* på *Gunderslevholm*. Den tidligere forpagter af F. og forvalter af de Plessenske godser, kammerråd *Ludvig Johan Grandjean*, havde F. og *Kastrup* i arvefæste fra 1795-98.

17. Kraver og tvertræer, d.v.s. *kragetræer* (se ordforklaringen).
18. Kammerråd *Ludvig Johan Grandjean* var forpagter på *Fuglebjerggård* i 1789. I flere år havde han fungeret som forvalter af de Plessenske godser. 1773 havde han F. i forpagtning for Chr. Fred. Plessen. Grandjean, der fik F. i arvefæste 1795, lod hovedgårdsjorden udskifte, ligesom bøndergårdene på godset blev udskiftet, og der blev udlagt 12 huse med jord, se også note 16. Se mere om Grandjean i Christensen 1982.

Noter til RA Rth 2485.58 2 D 407 s. No. 5, side 76

1. *Borreby* gods i Magleby sogn, Vester Flakkebjerg herred ejedes fra 1783 til 1817 af kammerherre kavallerioberst, senere generalmajor *Joachim Melchior Holten Castenschiold*.
2. Test. = forkortelse for »testeres« d.v.s. attesterer.
3. *J. Nagel* var forvalter på *Borreby*.
4. *Basnæs* gods i Tjæreborg sogn, Vester Flakkebjerg herred ejedes 1778-1783 af cand.jur. *Jens Lowson* og herefter skødede Lowson Basnæs til sin mor, Charlotte Amalie Lowson og sin svoger gehejmekonferensråd Chr. Ludvig Schütz, der 1791 blev eneejer.
5. *Holsteinsborg* gods i H. sogn, Vester Flakkebjerg herred, ejedes fra 1749 til 1796 af grev *Heinrich Holstein*.
6. *Snedinge* er en hovedgård under Holsteinsborg gods. S. ligger NV for H.
7. *Andreas Lange* var forvalter på Holsteinsborg, han var født 1753 og havde været fuldmægtig under forvalter Garb. L havde også været forvalter på Fuirendal. L døde 18/6 1795 (Christensen 1982, 26).
8. *Fuirendal* (eller Fyrendal), i F. sogn, Øster Flakkebjerg herred, hørte fra 1700 under grevskabet Holsteinsborg, men bortforpagtedes eller brugtes som enkesæde. Ejedes af *Heinrich Holstein* i 1789.
9. Forvalteren hed *Wolf Christian Ludvig Klüwer*. Han var født i Preetz i 1753. Han var forvalter på flere af de Plessenske godser.
10. *Saltø* gods i Karrebæk sogn, Øster Flakkebjerg herred, ejedes fra 1771 til 1801 af Chr. *Ludvig Scheel von Plessen*. Forvalteren hed *Fraas*. (Se besvarelse 407 n no. 10).
11. Navnet er læderet i originalen, og det kan måske læses som »Haase«, men da forvalteren på Saltø hed *Fraas* er dette navn mere sandsynligt i underskriften.
12. *Herlufsholm* i H. sogn, Øster Flakkebjerg herred, havde Chr. *Brandt* som forstander 1788-1805.
13. *Gunderslevholm* gods i G. sogn, Øster Flakkebjerg herred, havde den yngre *Carl Adolf von Plessen* som ejer fra 1771 til

- 1803 og *M. Poulsen* var forvalter. (Se besvarelse 407 o no. 9.)
14. Forbogstaverne læst som S. E. M.
15. *Førslevgård* ligger i F. sogn, Øster Flakkebjerg herred. F. ejedes ligeledes af den yngre *Carl Adolf von Plessen* fra 1778 til 1802.

Noter til RA Rth 2485.58 2 D 407 r No. 6, side 78

1. D.v.s. *rafter* (se ordforklaringen).
2. Det er et *bundet tag* (se ordforklaringen). Hertil bruges haselkæppe og *kapelgarn* (se ordforklaringen) evt. vidjer eller simer (snoede halmbånd) at binde med.
3. Viider, hveeder, her = vidjer.
4. = stargræs (se note 2 til 407 d).
5. D.v.s. stegerset, køkkenet.
6. D.v.s. lodretstående *støjler*, der står i spænd mellem bjælke og hanebånd (se ordforklaring *gavl*).
7. = *Frederikslund*. Godset i Kindertofte sogn, Slagelse herred, hvor hovedgården kaldes *Store Frederikslund* og avlsgården *Lille Frederikslund*. F. er sammenlagt af Landbytorp og Dævidsrød. F. ejedes fra 1786 til 1813 af oberst, senere generalmajor, *Jørgen Frederik Castenschiold* til Hørbygård. Driften blev lagt om til kobbølbrug med stengærder i hans tid.
8. *Jørgen Frederik Castenschiold* født 1714 død 1819 ejer af *Frederikslund*.

Noter til RA Rth 2485.58 2 D 407 q No. 7, side 79

1. Københavns universitets *kommunitet* til understøttelse af fattige studenter stiftedes 1569 af Frederik II, der tillagde kommunitetet 153 gårde og kongetiende fra 92 sogne på Sjælland. Kommunitetets formue fra indtægter fra gårde og sogne gik bl.a. til driften af Regensen og til underhold for 100 studenter.
2. Formentlig menes landsbyen Tjørnelunde, der ligger i Finderup sogn, Løve herred. Tjørnelunde blev udskiftet 1793.
3. P. J. S. C. Borgen, foged?

Noter til RA Rth 2485.58 2 D 407 p No. 8, side 80

1. *Gendrup* ligger i Eggeslevmagle sogn, Vester Flakkebjerg herred, og ejedes fra 1760 til 1798 af *Morten Quistgaard*. Under Q. blev godsets bøndergårde udskiftet. Det hele var afsluttet før 1800.

Noter til RA Rth 2485.58 407 o No. 9, side 80

1. D.v.s. skoveggen.
2. Se 407 s no. 5, og noten 13.
3. *M. Paulsen*, forvalter på Gunderslevholm.

Noter til RA Rth 2485.58 2 D 407 n No. 10, side 81

1. *Saltø gods*. Se note 8 til 407 s no. 5.
2. Herregården *Harrested* i Hyllinge sogn, Øster Flakkebjerg herred, tilhørte også amtmand Chr. Ludvig Scheel von Pleszen fra 1771 til 1801.
3. Forvalteren på Saltø hedder *Fraas*, men den ulæselige underkrift kan måske tydes som C. Crandtz?

Noter til RA Rth 2485.58 2 D 407 m No. 13, side 83

1. *Giesegård* i Nordrup Øster sogn, Ringsted herred, ejedes fra 1771-1790 af grev *Frederik Christian Schack*. Efter testamenterisk bestemmelse fra sin stedmoder havde han desuden Juellund, Testrup, Spanager samt Gram og Nybølgård. Fr. Chr. Schack drev selv Giesegård, mens de andre var bortforpagtede. Med sin inspektør *Søren Klestrup* reformerede og forbedrede han sit landbrug meget.
2. *Eskildstrup gods* i Sneslev sogn, Ringsted herred, ejedes af *Jens Astrup* fra 1760 til 1790. Godsets marker var i 1767-68 blevet udskilt fra bøndernes og inddelt i 12 kobler. Bøndergodset forbedredes også. Se besvarelsen s.86 (407j(c?) no. 17).
3. Se besvarelsen s. 85 (407 i no. 16).
4. *T. Aggerup*, forvalter på Bregentved. Se besvarelsen s.85 (407 i no. 16).
5. *Gisselfeldt gods* i Bråby sogn, Ringsted herred, ejedes af direktøren for klosteret, *Chr. Conrad Sophus Danneskiold-Samsøe*, der var født i 1775 og døde 1823.
6. Se besvarelsen s.84 (407 k no. 15). *W.J. Borthuus*, 1779 byskriver i Nakskov?
7. *Tybjerggård* i do. sogn og do. herred ejedes af etatsråd *Tyge Rothe* fra 1763 til 1792. Tyge Rothe var landøkonomisk forfatter og filosof. Deputeret i finanskollegiet med landbovæsenet under sig under Struensee (1771-72). Der skete mange forbedringer i hans tid på T. Rothe blev amtmand i Segeberg (1772-73) i Holsten som en slags forvisning, døde 1795.
8. *Conradsborg*. Der eksisterer ikke nogen herregård med dette navn, er formentlig identisk med »Konradsfeld« (i Bråby sogn, Ringsted herred).

Note til RA Rth 2485.58, 2 D 407 l No. 14, side 84

1. Den omtalte herregård *Bonderup* må være B. i Store Tåstrup sogn, Merløse herred, thi den omtales som liggende i Sorø amt, men ligger dog efter de i dette århundrede gældende amtsgrænser i Holbæk amt. Det tidligere nævnte *Bonderup gods*, der ejedes af P. Christensen lå i Tårnberg sogn, Slagelse herred, og var desuden anført under Korsør-Ant-

vorskov amter (se s.73 407 t no.4). *Bonderup gods* i Tåstrup sogn ejedes af herredsskriver, senere overauditør, *P. Larsen Wiimh* fra 1766 til 1796. Førstnævntes bøndergods ligger i Tostrup, Ugerløse og Stenlille sogne, Merløse herred, og i Stenmagle og Munkebjergby sogne i Alsted herred. *W. Kaarsgaard* var fuldmægtig ved godset.

Noter til RA Rth 2485.58 2 D 407 k No. 15, side 84

1. *Holmegård gods* i Holme-Olstrup sogn, Hammer herred, ejedes af Birgitte Restorff fra 1737 til 1790. Se også s.83 (407 m No. 13). Bøndergodset lå i Holme-Olstrup-Næstelsø sogne i Hammer herred, og Fensmark sogn i Tybjerg herred, og Everdrup sogn i Baarse herred. I 1789 var Holmegård vistnok tillagt Broksø, dog uden at bøndergodset hørte med.
2. *I. H. Saabye*, formentlig forvalteren.

Noter til Rth 2485.58 2 D 407 i No. 16, side 85

1. *Bregentved gods* i Haslev sogn, Ringsted herred, ejedes fra 1746 til 1792 af lensgreve *Adam Gottlob Moltke* (1710-1792). Også Juellinge, Turebyholm og bøndergods (2516 tdr. land) lå under B. Med holstensk dyrkningsmåde som forbi-lede blev godsets 25 bønderbyers jorder inddelt til kobbeldrift og flere gårde blev flyttet ud. Under 407 m no. 13 s.83 ses, at man på B. har fået Scheel's brev d. 28. juni.
2. *Køllegruis*, maltkølles ildsted (se ordforklaring).

Noter til RA Rth 2485.58 2 D 407 j no. 17, side 86

1. *Eskildstrup gods* fik cirkulæret d.27. juni, se note 2 til sag 407 m nr. 13. Bøndergodset lå i Sneslev Øde-Førslev og Farendløse sogne.
2. *Jens Astrup* er ejeren til E. fra 1760 til 1790.

Noter til RA Rth 2485.58 2 D 407 h No. 18, side 87

1. »*De schackske godser*«. Hermed menes de af grev *Frederik Christian Schack* ejede godser: Giesegård (som han selv drev), Juellund, Ottestrup og Spanager (på Sjælland) og Gram og Nybølgård (i Slesvig). Bøndergodset på Sjælland har huse og gårde i landsbyerne Nordrup, Klippede, Gørslev, Farendløse, Tjæreby, Årsløse, Bjerrede, Årsløv, Kongsted, Slimminge, Ottestrup, Kagstrup, Terslev, Kværede – overvejende i Ringsted herred, kun 2 byer i Bjerskov herred (Gørslev og Slimminge). Grev Frederik Christian Schack (1736-1790) var født på Schackenborg og var stamfader til slægten Brockenhuus-Schack.
2. *S. Klestrup*. Grev Frederik Christian Schack's inspektør på Giesegård, Klestrup var en kendt landøkonomisk forfatter.

Med ham forbedredes landbruget meget på Giesegård. Der blev bl.a. indført kobbeldrift. Man begyndte at dyrke kløver og man startede udskiftningen af bøndergodset.

Noter til RA Rtk 2485.58 2 D 407 g No. 19, side 87

1. Sorø Akademis Gods bestod i 1789 af følgende godser: 1) *det gamle akademi- og klostergods* med 35 landsbyer, hovedsagelig i Alsted herred, men med Egerup (Bringstrup sn.) i Ringsted herred og Saltofte og Tjørntved (Stenlille sn.) i Merløse herred. Desuden 2) *De holbergske godser* med ca. 11 landsbyer, flest i Merløse herred, resten i Løve, Slagelse og Alsted herreder, og 3) *De kalekutzke godser* på 4 landsbyer i Merløse herred, Oustrup (Stenmagle sn.) i Alsted herred (se endvidere Soranske Tidsskrift I, 1870).
2. Landsbyen Alsted ved Susåen i Alsted sogn og do. herred blev udskiftet 1782.
3. Et tag lagt af rafter, der løber fra tagryg og ned til tagremmen forudsætter en *ås* langs rygningen. Normalt vil et åstag være understøttet af midtsuler. Herom tales der dog ikke i kilden. Men saksspør kan også bære en rygås og især bære sideåse, der understøtter rafterne midt på, se ordforklaringen: *rafter*.
4. *Køllebjørn* også kaldet *køllegris* (se ordforklaring). Der er tale om selve fyringsrummet i maltkøllen. Svarer til maltkøllen, der ses på fig. 8. Gården fra Bringe.

Noter til RA Rtk 2485.58 2 D 407 f No. 20, side 88

1. Der er tale om Peder Andersens gård, udflyttet fra Karrebæk by. K. blev udskiftet 1787. Sognets øvrige landsbyer først i 1794 og 1795.
2. Landinspektør *Nicolai Hass Munch* nævner dette arbejde i redegørelsen for bekostning på en gård i Roskilde amt se RA Rtk 2482.223 2 D 372 b.

13-14. Tryggevælde og Vordingborg amter

Noter til side 89

1. Brevet i denne sag er en ordret gengivelse af cirkulæret af 20 juni 1789 (se dette s. 13) fra rentekammeret, stilet til kammerherre og amtmand Bielke. Med cirkulæret følger også skemaet til udfyldelse. I et hjørne står »Nodahl copist« og øverst på samme side ved brevet slutning »Rentekam-

meret den« men ingen dato. På skemaets bagside står »Paa ... (Bysken eller Bagsiden?) Indberetning herom«. Af randbemærkningen i RA Rtk 2481.270 ses, at der er minus ud for Bielke. Han har altså ikke svaret. Måske har han slet ikke fået brevet! Thi dette har ikke afsenderdato, og det er i modsætning til andre enslydende breve skrevet meget sjusket med utallige tilføjelser og rettelser.

2. *Johan Rudolf Bielke* født i Kiel 1746, officer 1761, kammerherre 1773, amtmand over Tryggevælde og Vordingborg amter 11/3 1776 til 25/5 1803. Tillige amtmand over Møn. I 1803 blev de tre amter forenede som Præstø amt. Afskeditget 1805. Bielke var gift med Frederikke Anna Øllegaard Numsen (1732-1809).

15. Møns amt

3. Ifølge randbemærkningen i RA Rtk 2481.270 (se s. 14) med kryds ud for Calmette skulle han have indberettet til rentekammeret, og i bijournalen RA Rtk 2481.276 henvises der under sag no. 434 hertil »27 januari 1790. Kammerherre og amtmand v. Calmette indsender i følge circulairet af 20 Junii 1789 grund-tegninger og profil over bøndergaardenes bygnings maade paa Møns amt. Ind kommen 3 Feb. 1790«. Sagen findes nu ikke i rentekammersagerne under 2481.285, ej heller i registratur 2483 fra Fyn-Lolland, eller under 2482.218 (hovedjournalsager) eller journalsagerne under jysk-fynsk landvæsenskontor 2 2483.250. I RA Rtk 2483.147 henvises der til Mønsagen, som no. 79 »Kamh. Calmette indsender grundtegninger over bøndergaarde paa Møns amt«, og i RA Rtk 2483.146 no. 79 »2 D 434 27 Jan. 1790. Kammerherre og amtmand von Calmette indsender grundtegninger og profil over bøndergaardenes bygnings maade paa Møns amt i følge kammerets circulaire af 20de Juni 1789. Indkommen 3 Feb. Til Efterretning.« Selve Calmettes indberetning er ikke under hverken 2483.248 og ej heller 2481.287 – her er sag 79 ikke den ønskede, og lollandsk journal slutter maj 1789. Ej heller søgning i 2481.288 fik Calmettes indberetning frem. Desværre er kopibogen for Møns amt ikke på landsarkivet for dette år, da den er brændt! Sagen 434 med oplysninger om Møn er således sporløst forsvundet.
4. *Gerhard Peter Anton* (Gerard Pierre Antoine) *Bosc de la Calmette* til Marienborg, Korselitze og Karlsfeld blev født i Lisabon 1752 og døde 1803. Calmette blev premierlieutenant 1772, kammerherre 1774, amtmand over Møns amt 13/1

1783 (uden gage, men med udsigt til at succidere Walmoden i Nykøbing amt). Blev virkelig amtmand over Nykøbing amt 18/6 1794. Gift med Anna Elisabeth Iselin (1759-1805).

16. Bornholms amt

5. Cirkulæret er *ikke* blevet sendt til Heiberg, thi meningen var at indsamle oplysninger om byggeskik og økonomi *ved udflytning* af gårde fra landsbyer. Men da der ingen rigtige landsbyer var på Bornholm, og ingen gårde derfor skulle flyttes, var spørgsmålet ikke aktuelt på øen.
6. *Christen Heiberg* født 1737 i Vinje, død 1801. Har været foged i Norge. Amtmand over Finmarken 1778. Amtmand over Bornholms amt fra 30/5 1787 til sin død.

17. Nykøbing amt

Noter til RA Rtk 2485.58 2 D 309 cum a-n, side 91

1. *Marcus Westerholdt* døbt 12/12 1754 død 23/5 1798. Søn af ldsp. Chr. Fred. Westerholdt i Lolland Falster stift. Blev ldm. 1771 og ldsp. 1787.
2. »har udladt dem med« = har udtalt sig om.
3. LvC journal nr. 2D 309 cum a-n er rentekammerets journalisering og inddeling af Wallmodens indsendte beretninger og tegninger. Af Walmodens brev af 31. oktober fremgår, at han har nummereret indberetningerne. Desværre er tegningerne nævnt under 2, d.v.s. a, b, c udtaget og bortkommet. I journalregistret RA Rtk 2481.276 fremgår det under 309, at rentekammeret ganske rigtigt har modtaget alle de af W. nævnte indberetninger plus de nu manglende tegninger. Med Wallmodens nummerering og rentekammerets alfabetiske liste anført til venstre gengiver jeg her ordlyden af Rtk LvC 22481.276 journal 309 d, 31. oktober 1789.
»Kammerherre og amtmand Walmoden indsender i anledning af circulairet af 20de Junii d.a. følgende oplysninger om bøndergaarden[e]s indretning paa Falster.

1. Fra landinspecteur Marcus Westerholdt
Wallmodens Rtk alfabetiske
nummerering inddeling
l a a. Forklaring over
gaardens indretning

2	b	b. Beregning over en bondegårdens bekostning paa 6 td. 4 skp. og 44 fag huus. Sc 462 rd
2	c(÷)	c. En grund-tegning over en saadan gaard
2	d,e(÷)	d. 2de profil-tegninger over do.
2. Fra jordegods eyerne. sc		
3	f	a. for Westensborg
4	g	b. – Wenerslund Rudegaarden har kostet 434 rd 4 mk 1 sk
5	h	c. – Hvededahl
6	i	d. – Skjørringegaard
7	k	e. – Stangerup
8	l	f. – Ourup gaard
9	m	g. – Gedsergaard
10	n	h. – Egense

Til Efterretning«

4. *Kristoffer Georg von Wallmoden* var født 1730 og døde 1793. Han blev kammerherre 1768. Amtmand over Nykøbing amt 1772. Han var tillige amtmand over Møns amt fra 1773 til 1783. Geheimeråd 1790.

Note til RA Rtk 2485.58 2 D 309 b No. 2, side 92

1. Tegningerne er bortkommet. Se note 3 under 309 cum a-n.

Noter til RA Rtk 2485.58 309 f No. 3, side 92

1. *Vestensborg* ligger nu inden for byzonen i Nykøbing Falsters nordlige del. Tidligere lå V. under Nykøbing slot under navnet Nørre Ladegaard. V. blev i 1766 købt af Christian von Westen, der gav gården navn. Flere ejere indtil kronen købte V. i 1793.
2. Kan måske læses som Mohn, Mohln?

Noter til RA Rtk 2485.58 2 D 309 g No. 4, side 92

1. *Vennerslund gods* i Stadager sogn, Falsters Nørre herred. Vennerne kancelliråd *Hans Tersling* (1736-85) og justitsråd *Peder Thestrup* (1744-1813) købte ved krongodssalget 1766 det oprettede gods og kaldte det Vennerslund. 1789 var Terslings enke eneejer, og 1805 fik hendes søn af 1. ægteskab Jørgen Tersling overdraget V.
2. Rudegården har en overgang været skovridergård.
3. Sognet hedder Stadager sogn, men den største landsby i sognet hedder Sundby.

4. D.v.s. *lejden*, tagremmen (se ordforklaringen).
5. Her sandsynligvis 1 *trave* = 20 bundter (se ordforklaring).
6. D.v.s. *tækkevænder* = *tækkekæppe*. Det er ca. 1 tomme tykke *kæppe* ofte af hassel, der blev brugt til at fæstne *tække*-materialet med i *bundne stråtage* (se ordforklaringen).
7. 100 dt = 100 dredet = 100 stk.
8. Se *bundne tage* i ordforklaringen.
9. D.v.s. de lodrette stænger, *støjler* (se ordforklaringen), der findes skjult i en lerklinet bindingsværksvæg. Ofte flettedes vidjer mellem støjlerne, før kliningens klaskedes på.
10. D.v.s. tagrygningen.
11. *Kølleflager* – hvorpå malten lå (se *malkølle* i ordforklaringen).
12. *Vændreværksvæg*, *klinevæg* i ordforklaringen.
13. D.v.s. tagrygning belagt med tang.
14. Måske *P. Dahlstrøm* nævnt under Korselitze (Christensen 1982, 235)?

Noter til RA Rtk 2485.58 2 D 309 h No. 5, side 95

1. *Hvededal gods* i Nr. Vedby sogn, Falsters Nørre herred, blev oprettet ved krongodssalget 1766. H. købtes af agent *Johann Christopher von Westen* sammen med Vestensborg og Gåbense færgesgård. Der blev aldrig opført en hovedbygning til H. og hovedgårdens marker blev brugt mod en afgift af de grimmelstrupske bønder. 1794 tilbagekøbte kronen H. og hovedgården blev udstykket eller indtaget til fredskov.
2. relateres = berettes, refereres.
3. d.v.s. *dukker* se ordforklaring.

Noter til RA Rtk 2485.58 2 D 309 i No. 6, side 96

1. *Skjørringegård* i Falkerslev sogn, Falsters Sønder herred, bortsolgte af kronen 1766 til justitsråd *Ole Jensen Stampe*. Efter hans død 1785 arvedes S. af sønnen kammerherre *Karl Adolph Stampe* (død 1831). Denne inddelte godsets marker i 9 indtægter.
2. Godsejer kammerherre *Karl Adolph Stampe* (1767-1831) til Skjørringe og Nøbbølgård.

Noter til RA Rtk 2485.58 2 D 309 k No. 7, side 97

1. Ved salget af det falsterske krongods (1766) købte kammerråd *Christian Kehlet Stangerup* hovedgård og gods. Efter enkens død i 1785 købte godsets gårdmænd det hele og nedlagde hovedgården. Tilskyndelsen hertil kom fra provst D. N. Blicher i Gundslev og et lån fra statskassen. *Stangerup selvejergods* ligger i Maglebrænde sogn, Falsters Nørre herred.

2. Selvom der tales om *jordkølle* minder bekrivelsen meget om køllen i Aalborg stift; men det væsentlige for betegnelsen er nok ildstedets placering oppe eller nede.
3. *Falkerslev* er i dag ingen herregård, men en landsby i sognet af samme navn i Falsters Sønder herred. I 1400 årene lå der en hovedgård F. her. Noget af *Stangerup selvejergods* (se note 1) kan have ligget i dette sogn, der ligger lige syd for Maglebrænde sogn. Grænsen mellem Falsters Nørre- og Sønder herred går mellem de to sogne.

Note til RA Rtk 2485.58 2 D 309 l No. 8, side 99

1. *Orupgård* i Idestrup sogn, Falsters Sønder herred ejedes fra 1766 til 1770 af købmand *Christian Hincheldey*. Efter hans død ejedes O. af hans fem døtre indtil 1805.

Noter til RA Rtk 2485.58 2 D 309 m No. 9, side 100

1. d.v.s. hanebånd (se ordforklaring).
2. *Gedsergård* i Skelby sogn, Falsters Sønder herred oprettedes ved salget af det falsterske krongods 1766 og ejedes fra 1784 af *Jacob Melsing* (død 1789) og *Johan Christian Friis* (død 1822).
3. *Johan Christian Friis* ejer af *Gedsergård*.

Noter til RA Rtk 2485.58 2 D 309 n No. 10, side 101

1. *Egesegård* i Vålse sogn, Falsters Nørre herred, oprettedes som hovedgård ved krongodssalget 1766. Ejer blev købmand, hofagent *Hans Bergeshagen Hincheldey* (død 1795). Fra omk. 1795 kaldtes E. for *Valnæsgård*. Hovedbygningen opført i bindingsværk 1761 blev senere nedrevet.
2. D.v.s. indgives, antydes.

18-19. Halsted Kloster amt, Maribo Kloster og Ålholm amt

Noter til side 102

1. Af randbemærkningen ved cirkulæret (RA Rtk 2481.270) aftryk i indledningen fremgår det, at *Krag-Juel-Vind-Friis* har fået cirkulæret, men ikke svaret.
2. *Frederik Karl Krag-Juel-Vind-Friis* greve til Frijsenborg og friherre til Juellinge var født 1753 og døde 1815. Han blev cand.jur. 1773. Kammerjunker hos arveprins Frederiks gemalinde 1774-76. Kammerherre 1776. Assessor i højesteret 1778. Stiftamtmand over Lolland og Falster amter og amt-

mand over Ålholm, Halsted Kloster og Maribo Kloster amter 1782-1804, tillige amtmand over Nykøbing amt 25/5 1803. Arvede Frijsborg 1810.

20-21. Tranekær og Nyborg amter

Noter til RA Rtk 2485.58 LvC 2 D no. 47, side 103

1. Fra disse amter foreligger under LvC 2 D journal 47,105 og 141. Nr. 47 er Schumachers brev til rentekammeret. Nr. 105 Schumacher indsender Berg's Pro Memoria og undskyldning (= No. 105a) for ikke at kunne lave tegningen nu. Af begge S.s breve og af Berg's brev får man et godt indtryk af situationen omkring udskiftningen af landets landsbyer. Nr. 141 er S.s brev om, at han indsender 3 tegninger (= 141 abc), der nu ikke mere findes ved sagen. Det drejer sig om en tegning fra Juelsgods på Tåsinge med beregning over omkostninger for opførelse af en gård og endnu en tegning. Denne er ikke mere ved sagen, men beregningen til 141 d findes. Også tredje tegning fra J. Langes gods Rødkilde (141 e) er forsvundet. D.v.s. journal nr. 47 (findes), 105 (findes), 141 abcde (findes), 141 abc (forsvundet), 141 d (beregningen findes, tegningen er væk), 141 e (forsvundet).
2. Under den 24. juni 1789 refereres indholdet af brevet nr. 47 i bijournalen (RA Rtk 2481.276). Det fremgår heraf, at Schumacher priser cirkulæret, men at han ikke mener, at danske bøndergårde er så økonomisk forsvarlige som i andre europæiske lande, bl.a. nævnes de holstenske gårde, der skulle være mindre brøstfældige og have den fordel, at bonden ikke behøver at gå ud i sneen om vinteren: dyr og mennesker er under et og samme tag. Schumacher's henvisning til de to af de tre bøger (nævnt i brevet, og nævnes også her) nemlig Kefersteins bog og den svenske (Wijnblad's) bog. Til sidst anføres »No. 47 Til efterretning, dog svares at det alltiid vil være kammeret angennem om hand kand skaffe en bedre bygnings maade i amtet end forhen«.
3. Af beskrivelsen fremgår at med »de holsteenske bønderhuse« tænker S. ikke blot på den gårdtype, der var sædvanlig i Holsten, men lige så meget på den for dansk byggeskik meget atypiske byggemåde, der var udbredt i hele Nordtyskland (Niederdeutschland), nemlig hallehusene (das niederdeutsche Hallenhaus), hvor beboelse og dyr var samlet under et tag i en meget stort proportioneret bygning,

langt bredere end danske gårde og med tilsvarende højere tagrejsning. Indgangsporten var anbragt i gavlen. Denne var vendt mod bygaden uden hensyn til verdenshjørnerne. Når S. siger, at landmanden kunne overse sin husdyrbestand fra beboelsen, tænker han sikkert på den hallehustype, vi i dag kalder den saksiske eller nedersaksiske gårdtype, hvor beboelsen er i den ene ende af det lange brede hus, og kreaturerne står langs væggene i den anden ende af huset. Dyrene kan ses, da der ikke er afskilret mellem disse to afdelinger. Gårdtypen kan ses på Frilandsmuseet i Sorgenfri i Ostenfeldgården. Flere hallehustyper blev i perioden op mod 1800 forsynet med tværskillerum, der skilte beboelsesrummene ud fra det store fælles rum (Dielen). Udover hovedhuset hørte flere mindre bygninger til gårdtypen (Baumgarten, Michelsen 1973, 166).

4. Af fig. 43 ses hvilke store tømmerdimensioner, der bl.a. skulle bruges til de tværgående bjælker, for at de kunne spænde over bygningens brede midterrum – Dielen.
5. D.v.s. *Johann Christian Friedrich Keferstein*, der som nævnt var lærer i matematik og også var kongelig »Landbaumeister« i Brandenburg. Han har udgivet flere vejledende bøger om den rette indretning af bygninger på landet, f.eks. bondens gård (både grundmurede og af bindingsværk), vinbondens gård, godser, smedjer, hesteomgangshuse etc. Keferstein døde i 1806.
6. Der er her tale om J. Chr. Fr. Keferstein's bog: »Anfangsgründe der bürgerlichen Baukunst für Landleute, oder Anleitung wie die Landbewohner neue verbesserte Gebäude mit feuersichern Dächern, ingleichen neue Dörfer, Wasserleitungen und Holzersparende Back- und Stubenoefen ohne Zuziehung eines Baumeisters entwerfen, zeichnen, Anschläge dazu machen und erbauen können« 17 plancher, Leipzig 1776. Heri kommer tegningerne Tab. II og III nærmest den byggemåde, Schumacher omtaler. De nævnte bygninger er nok bredere og større end dansk norm, og beboelse og kreaturer er under samme tag, men Kefersteins gård er alligevel afvigende fra den, Schumacher kalder »holstensk«, thi beboelsen er anbragt i midten af huset, og 2 stalde er anbragt på hver side på tværs af bygningen. Desuden er døre og porte i langsiderne. Her må snarere være tale om den mellemtyske gårdtype (das mitteldeutsche Einhaus – se Baumgarten). Men som Schumacher også bemærker, passer de sikkert bedre den danske bonde. Kefersteins bog var oversat til både russisk og fransk, måske har Schumacher set den i St. Petersburg? Der blev faktisk på Sydøen opført mange nye gårde forskellig fra den andre steder anvendte byggemåde for udflytter-

- gårde. Således udflyttergårdene under godset Rødkilde ejed af den reformivrige og hensynsløse *Jens Lange* (se mere om J. L. i note 6 til nr. 105 cum a). Han udskiftede bl.a. Ulbølle af fællesskabet med 5 andre byer. Ulbølle blev udskiftet 1785, Vester Skerninge 1778-81. Rødkildegårdene blev to-fløjede vinkelbyggede anlæg. Beboelsen udgjorde den ene fløj med normal husdybde, den anden fløj var betydeligt bredere og med højere tag. Denne fløj rummede stald og lade. Man tog ved placeringen af gårdene ikke hensyn til verdenshjørnerne som normalt ved danske gårde, men lagde gården efter tilkørselvejene. Et eksempel på Rødkilde udflyttergårdene er Jernvedgården, Ulbølle. Se i øvrigt Eigel Hansen 1960, 87-119, Hansen 1892, 105-210.
7. Grev *Johan Ludvig Reventlow*, ejer af Brahe Trolleborg 1775-1801, født 1751, død 1801. Velkendt for sit virke for folkeoplysning, bondefrigørelse og landboreformer. Han lod hele baroniet opmåle, fuldendt 1784.
  8. Der må være en stavfejl. Personen hedder *Friedrich Eberhard von Rochow* (efternavnet skrives undertiden Röchow).
  9. Rekahn eller Rexahn herregård?
  10. Rochow har skrevet »Versuch eines Schulbuches für Kinder der Landleute, oder zum Gebrauch in Dorfschulen« Berlin 1772. I denne bog er der ingen tydelige bygningsbeskrivelser eller tegninger. Men på siderne 28-29 og 155 kan man med lidt god vilje få frem, at Rochow anbefaler ikke at have for varme stuer og ser gerne gårde med vinduer, der kan åbnes. Han råder bønderne til at fyre sparsomt i bagerovne og stueovne.
  11. I Kefersteins bog gives overslag over byggeomkostningerne ved en bondegård (de afbildede) med kælder, bindingsværksvægge med murede tavl, tagkonstruktion, gulve, glas, betaling for murer- og tømrerarbejde etc., i alt 575 Rthl 8 gr. 3 pf. Den samme gård, men med lervægge i stedet for murede og med skillevægge af træ, så bliver prisen i alt 455 Rthl 3 gr. 9 pf.
  12. Schumacher tænker her højst sandsynligt på *Carl Wijnblad*, der bl.a. har skrevet to bøger meget i stil med Kefersteins, f.eks. *Carl Wijnblad: »Ritningar på Fyratio Wåningshus, af Sten og Trettio af Träd, samt åtskilliga Lusthus, Portar, Fönster och Lister, med Forklaring och Uträkning på de förnämsta härtilhörende Materialier jämte Bihang om mur- och Taktegelbruks Fördelaktiga inrättande uti 28 Kopperstycker anwist.«* 1. del, 2. opl. Stockholm 1757. Heri er dog ingen planer af ydmyge bønderboliger, men af herregårdsanlæg etc. En anden af hans bøger er: »Afhandling om Mur- och Tak-Tegelbruks inrättande jämte Beskrifning huru Tegel på fördelaktigt sätt brännes med stor Besparing af Ved.« Stockholm 1762.
  13. *Peter Christian Schumacher* født 1743 død 1817. Cand.jur. 1760, 1766 sekretær i tyske kancelli, 1770 i departementet for udenrigske sager. 1771 konsul i Marokko. 1771 legationsråd i Petersborg (anset for en meget dygtig diplomat). Konferensråd og nobiliteret 1782. Kammerherre 1783. Amtmand over Nyborg og Tranekjær amter 6/5 1780-2/5 1799. Geheimekonferensråd 1817.
- Noter til RA Rtk 2485.58 2 D 105 cum a, side 104*
1. Se note 1 til LvC 2 D 47 ovenfor.
  2. *Johannes Nicolai Berg* født 1743 død 1802 i Odense. Ldm. 1768, ldsp. for Fyn og Langeland 1776.
  3. Indulgenz = overbærenhed.
  4. Grev *Johan Ludvig Reventlow* til Brahe Trolleborg, ejer efter grev Chr. Ditlev Reventlow (se forrige note 7).
  5. Kammerherre *Frederik Juell* til Valdemarslot, født 1761, død 1827.
  6. *Jens Lange*, ejer af godset Rødkilde, født 1707, død 1790. Købte 1736 hovedgården Rødkilde for 14.000 rd. Gården i slet forfatning. J.L. var en energisk landmand. Forlod den gamle 3-vangsdrift og indførte som en af de første på Fyn 5-vangsdrift. Han lod sine jorder samle og indhegne med stengærder og tog initiativ til udflytning af Ulbølle by, der så godt som helt tilhørte ham. Herved og ved andet kom han i strid med sine bønder. Han behandlede dem hårdt og med foragt. Lange udgav 1759 og 1765 et skrift »Tanker om Landvæsenets bedste Indretning«, hvor han tog til orde for videre udstykning af bondejorden, for at der kunne blive plads til flere tjenestefolk for godsejeren. Langes virketrang viste sig i: Anlæg af teglværk, en stivelses- & pudderfabrik og et udskibningssted. Han blev justitsråd 1758. J.L.s søn, justitsråd *Johan Lange* overtog Rødkilde 1790. Han forbedrede godset, bortsolgte meget bøndergods, døde 1829. (Se Galschiøtt 1892, s. 105-209, Jensen 1936, Holm 1888).
  7. *Rødkilde* i Ulbølle sogn, Sallinge herred, ejedes af *Jens Lange* fra 1736-1790 og fra 1790-1829 var sønnen justitsråd *Johan Lange* ejer. Se endvidere note 6 ovenfor og note 6 til LvC D 47.
  8. Tegningen er forsvundet, overslaget findes (se 141 d).
  9. Stavnsbåndet blev indført 1733 og ophævedes 20/6 1788. Det omfattede alle unge mænd af bondestanden fra 14-36 år, indtil de havde aftjent 8 års »værnepligt«. Formålet med stavnsbåndet var at sikre, at karlfolkene blev på det gods,

- hvor de var født, således at statsmagten sikredes en stående hær af bønderkarle; hvilket godsejerne indestod for. Som modydelse havde godset ret til at benytte fæstebøndernes arbejdskraft på hovmarken og til andet hoveri.
10. Her tænkes på Chr. G. Stolbergs arvefæste-reformer på Hørsholm gods 1759-61 eller på samme reformer kort tid efter (1767) på Bernstorffs gods.
  11. På Brahe Trolleborg indførte Grev Johan Ludvig Reventlow arvefæste på 88 af godsets 110 gårde i 1788 og for 97 huse afskaffedes hoveriet.

Noter til RA Rth 2485.58 LuC 2 2 D 105 a, side 106

1. D.v.s. amtmand Peter Chr. Schumacher.
2. D.v.s. betimelig.
3. D.v.s. ærbødighed.

Noter til RA Rth 2485.58 LuC 2 D 141 cum a b c d e, side 108

1. I bijournalen (RA Rth 2481.276) under 1. august nr. 141 anføres, at Schumacher indsender 5 tegninger A B C fra grev Reventlow, D fra grev Juell og E fra justitsråd Lange foruden J. N. Bergs overslag til D. Sidste bemærkning »Den forventede tegning og grundrivning tilligemed overslag fra Stifts-land-inspecteuren skal snarest mueligt blive afsendt« er forvirrende, da Schumacher jo i brevet skriver, at han har sendt tegningerne. De er sandsynligvis modtaget senere i rentekammeret?
2. D.v.s. under Brahe Trolleborgs gods. Tegningerne er som nævnt bortkommet.
3. D.v.s. under Valdemar Slot gods. Også denne tegning er forsvundet. Valdemar Slot, Bregninge sogn, Sunds herred, ejedes fra 1767 af den da 6 årige *Frederik Juell* indtil hans død 1827. Det er interessant, at Schumacher også nævner den holsteenske byggemåde på dette gods.
4. D.v.s. under Rødkilde. Tegningen er væk. Rødkilde ligger i Ulbølle sogn, Sallinge herred, se note 6 og 7 under 105 cum a.
5. D.v.s. fra J. N. Berg.

Noter til RA Rth 2485.58 LuC 2 D 141 d, side 108

1. Som nævnt er tegningen ikke bevaret og overslaget er udfærdiget af stiftslandinspektør J. N. Berg.
2. Se *ranke* i ordforklaringen. På Fyn bruges r. dog også om mindre skråstivere andre steder i bygningen, og sule kaldes opstander.
3. Se *dukker* i ordforklaringen.
4. Sværlægte = *stormlægte* (se ordforklaringen).
5. D.v.s. stødbånd = skråstiver, *ranke* (se ordforklaringen).

6. D.v.s. *spær*.
7. D.v.s. rammer, hvorpå malten ligger i en *malkølle* (se ordforklaringen).
8. D.v.s. stænge, loft.
9. Grade sparre = gratspær. Grat = skarp kant eller ryg med tilhørende fordybning. Betegnelsen bruges i tømmer-sprog om et valtags udvendige skrå skæringslinier, skotrender; bruges også om tømmeret indenfor, d.v.s. gratspær.
10. Flensborgsten er en lille, ofte kun 3 cm tyk hvidgul mursten, der kom fra teglværkerne ved Flensborg fjord.
11. Se *malkølle* og *køllekarm* i ordforklaringen.
12. Trods det at tegningen er væk, er der visse træk i beskrivelsen (bl.a. vinduet) og de i overslaget opgivne tømmerdimensioner, der viser, at det er en atypisk dansk gård. Beskrivelsen passer bl.a. på Jerntvedgården fra Ulbølle (Hansen 1960, 87-119, Lerche 1971, 550-551).

22-23. Odense amt med Dalum, St. Knuds og Rugårds amter

Noter til RA Rth 2485.58 LuC 2 D 328, side 112

1. *Frederik Buchwald* født 1747 død 1814. Studerede i udlandet og på Sorø akademi 1769. Kammerjunker, dernæst diplomat til 1774. Kammerherre 1776. Amtmand over Mariager, Dronningborg og Silkeborg amter 1776-31/3 1789. Stiftamtmand over Fyns stift og amtmand over Odense, Dalum, St. Knuds og Rugårds amter 1/4 1789-1798. B. var ivrig for forbedringer af landboforholdene, var landøkonomisk forfatter og gjorde forsøg med tørvemoser. Gift med Margrethe Dorothea von Rømeling. Døde i Pisa.
2. Som nævnt i sag 105 cum a og 105 a fra Nyborg amt ser det ud til at landinspektør Berg har haft for travlt med udskiftningen af landsbyernes jorder i efterårsmånederne til også at udfærdige grundplaner, men af journalsag 382 ses, at han som lovet i løbet af vinteren har lavet disse tegninger, der nu desværre er forsvundet.

Noter til RA Rth 2485.58 1790 382 med a-e, side 112

1. Cirkulæret af 20. juni 1789 med skema se indledningen.
2. Forklaring og beregning se nedenfor nævnte sager RA Rth 2485.58 1790.382a, 382b, men tegningerne er forsvundet.
3. Sagen RA Rth 2485.58 1790 382 a.
4. Grundstammen i *Odense hospitals gods* var Gråbrødre Hospital, der har til huse i O. gamle franciskaner-kloster, Hellig-

- åndshuset og Helligåndshuset i Fåborg med nærliggende ejendomme og Blangsted hovedgård med mølle og to gårde + Kellerup. Efter 1542 havde hospitalet også indtægter fra kgl. kvægtiende på Fyn, Tåsinge og Langeland m.m. og efter 1572 kongetiende af 43 fynske landsbyer. Stiftelsens vidtstrakte besiddelser var 1587 blevet modtaget af Erik Bille, som bod for drab på sin fætter. I 1600-årene mageskiftedes bl.a. flere købstadsejendomme med bøndergods.
5. *Hofmansgave* i Norup sogn, Lunde herred på Nordfyn, fik først dette navn, da konferensråd Niels de Hofman døde i 1785. Han havde købt det som »Bøttigersholm« i 1783. Hofmans kones søn af første ægteskab, Niels Hofman Bang, blev i 1785 ejer af stamhuset Hofmansgave. *Niels Hofman Bang* (født 1776) afskaffede hoveri, merglede og afvandede marker og gjorde meget for bønderne og godset indtil sin død i 1855.
  6. De her opgivne priser såvel som alle andre priser på det at opføre en udflyttergård nævnt i dette kildemateriale har jeg forsøgt at sammenstille for at behandle det statistisk og for at få overblik over, hvor i landet det var dyrest at bygge en gård. Ligeså stor styrke kilden har i sin detaljerede beskrivelse, ligeså åbenlys er manglen på ensartethed i bl.a. omkostningsberegningen – for, hvad omfatter prisen, og hvad holdes udenfor beregning i de enkelte landsdele? En almindelig »gård« er bygningsmæssigt også en variabel størrelse.
  7. Af jysk-fynske journalregistre RA Rtk (2483.146 og 2483.147) fremgår det, at de af Buchwald d. 27. marts 1790 indsendte to tegninger er modtaget i rentekammeret, men de er senere forsvundet.

Noter til RA Rtk 2485.58 1790 no. 382 a, side 113

1. Se *ranke* i ordforklaringen. Fynboerne bruger dog r. om skråstivere andre steder, bl.a. i ydervæggen.
2. Disse »opstandere« sættes her lig med *suler*, d.v.s. høje stolper – *midtsuler*. Se *sulekonstruktion* og *opstander* i ordforklaringen.
3. *Holm* er den ene af landvæsenskommissærerne. Forbogstavet læst som J.
4. *H. Drejer*, landvæsenskommissær, er sandsynligvis den samme som *Hans Drejer*, konstitueret amtsforvalter 1772 for Chr. Schouboe, Østrup (fuldmægtig ved amtstuen), da Østrup havde kasseangel. Drejer blev afskediget 1773.

Noter til RA Rtk 2485.58 1790 no. 382 b, side 114

1. Se note 4 ved sagen 1790, 382 med a-e.
2. *Dukker* – se ordforklaringen.
3. Se *ranke* i ordforklaringen.

4. *Sule*, d.v.s. tagbærende midterstolpe – se *sulekonstruktion* i ordforklaringen.
5. Vandretliggende stykke tømmer i tagryggen; bæres af suler – se *ås* og *sulekonstruktion* i ordforklaringen.
6. = fjæle = brædder.
7. Tækkækæppe – se *bundne tage* i ordforklaringen.
8. Se *klimevægge*, *vændreværksvæg* i ordforklaringen.
9. Se *spiltov* i ordforklaringen.
10. Hofmansgave gods (se note 5 under 1790 382 med a-e).
11. Her skråstivere mod suler i gavlvæggen.
12. Sværlægter = *stormlægte* (se ordforklaringen).
13. Se: *vindskede* i ordforklaringen.
14. *Skumbord* – vel en sammenblanding og fejlskrivning? Der kendes udtrykkene *skunk, ousbord, våbord* m.m. Se ordforklaringen.
15. *Lægter* der kun er beregnet at skulle bære et stråtag i modsætning til *steenlægter* (se ordforklaringen).

24-25. Hindsgavl og Assens amter

Noter til RA Rtk 2485.58 2 D 138 cum a b, side 119

1. *Lauritz Christian Nyholm* født 1758 i Slaglille, død 1824 i Turbyholm. Ldm. 1777, ldsp. 1785.
2. Desværre er også denne tegning bortkommet efter at den er modtaget i rentekammeret.
3. *Wedellsborg*, Husby sogn, Vends hrd. W. var i stor økonomisk krise fra 1700 årenes begyndelse. Kvægpesten gik hårdt ud over bestanden. Grev Ludvig Frederik Wedell ejede W. fra 1766 til sin død. Udskiftningen og udflytningen af bøndergodset blev kyndigt gennemført og havde stor positiv virkning på det forgældede grevskab.
4. *Ludvig Frederik Wedell* greve til Wedellsborg, født 1753 død 1817. Kammerherre 1775. Amtmand over Assens og Hindsgavl amter 1783. Afskediget 1809.

Noter til RA Rtk 2485.58 2 D 138 a, side 119

1. *Løgismose* – Herregård i Hårby sogn, Båg herred. Den ligger ned til Helnæs bugt. L. ejedes af Greve *Adam Fred. Trampe* fra 1780 til 1800 (død 1807).
2. Hårby blev udskiftet 1787.
3. *Stormbånd*, se også *stormstiver* i ordforklaring. Der er tale om skråbånd i bdv.væg.

4. Se ordforklaring.
5. De rafter, som danner *Slyden, stænget* (se ordforklaring).
6. D.v.s. materiale til *vændreværksvæg, klinevægge* (se ordforklaringen).
6. *Flenstofte* hovedgård i Dreslette sogn, Båg herred, hørte sammen med Løgismose fra 1657 til 1797. Grev Adam Fr. Trampe ejede F. fra 1780 til 1797.

26-27. Aalborghus, Børghlum(a), Sejlstrup(b) og Åstrup(c) amter

Noter til RA Rtk 2483.248 sag 1790 No 139 med a, b, c, side 125

1. *Johan Christian Seip* døbt 1/12 1740 i Aalborg, død 27/5 1805. Ldm. 17/4 1769, ldsp. i Aalborg Stift 1776. 4/6 1788 afsked.
2. Denne store tegning findes stadig ved sagen. Se fig. 58, 59, 61, 62, 63, 66, 68.
3. Fra Rentekammeret sendes besked til Levetzau om at lade Münster udbetale Seip 30 rd. »Til Hans Excellence hrgherd (Hr. Geheimeraad) og stiftamtmand Levetzau. d. 27 Februarii 1790 R27 Februarii Hoc C. K.S.H.W.E.M.H.W. indf. N. 425-P.M.
For den af D. E. hrhrd og stiftamtmand Levetzau hertil under 4 hujus indsendte forklaring, med profil og grundtegning over en i Aalborg stift sædvanlig bygget bondegaard samt beregning over dens bekostning, har man tilstaaet land inspecteur Seip 30 rd og i dag beordret amtsforvalteren justits raad Münster til land inspekteuren disse 30 rd mod qvittering at udbetale hvilket D. E. ville behage at bekiendtgjøre ham til fornøden efterretning.«
(RA Rtk. 2483.248 sag 1790 no. 139).
Thomas Georg Münster var justitsråd og amtsforvalter over Aalborghus, Åstrup, Børghlum og Sejlstrup amter fra 1786 til 1793. Han var tidligere ridefoged, ammunitions- og materialforvalter på Bornholm.
4. *Theodosius von Levetzau* født 1742 død 1817, kammerjunker 1749. Stiftamtmand over Ribe stift og amter, over Riberhus amt 1768-1781. Stiftamtmand over Aalborg stift og amtmand over amterne Aalborghus, Aastrup, Børghlum og Sejlstrup amter 27/4 1781-4/9 1793. Kammerherre 1779 og Geheimeraad 1784.

Noter til RA Rtk 2483.248 sag 1790 No. 139 b, side 125

1. Se fig. 58-68.
2. D.v.s. økonomisk, besparende.
3. Seip fik som nævnt kun 30 rd. (se note 3 til RA Rtk 2483.248 1790 No. 139 med a,b,c).
4. Her menes *fodtræ* (se ordforklaringen)
5. I sammensætninger kan i stedet for »alen« bruges *aling*, (se ordforklaringen).
6. Areal, rum i laden. Det er længere end et fag, ofte 2-3 fag, se *gulv* i ordforklaringen.
7. Se *udskud* i ordforklaringen.

Noter til RA Rtk 2483.248 sag 1790 No. 139 c, side 127

1. Seip's plan No. 1, se fig. 58.
2. Seip's plan No. 3, se fig. 59.
3. D.v.s. stakit.
4. Betegner byer, der enten har privilegium på en enkelt vare, på handel med bestemte »udlande« eller med udlandet i almindelighed.
5. D.v.s. særskilt – der skal regnes ½ læs ekstra til eventuelle udskud.
6. At tække stribevis var meget almindeligt disse egne også senere.
7. *Moseflæg* = *flæg* er fællesbetegnelse for flere vandplanter.
8. *Klittag* er en fællesbetegnelse for Hjelme (*Psamma arenaria*) og marehalm (*Elymus arenarius*) iflg. Feilberg's Jyske Ordbog. De dækker klitterne som et tag!
9. D.v.s. hængetørv, lange *græstørv*, (se ordforklaringen).
10. Halmsimer er to snoede bånd af rugstrå, der brugtes som »tråd« ved påsyning af tagmateriale. Det er i området med *syede tage* (se ordforklaringen).
11. Her må menes Sjælland, hvor man har *bundne tage* (se ordforklaringen).
12. Se bl.a. fig. 87 (hængetørv fæstet m. pinde).
13. Der er tale om de skorstensløse huse med en *lyre* (se ordforklaringen) gennem taget.
14. Maltkøllen fra Seip's tegning no. 5, se fig. 60.
15. Se fig. 61. (Seip's tegn. no. 2).
16. D.v.s. ægformet.
17. Se fig. 62 (alkove).
18. »skaus« eller »skous« = skrå.
19. Se fig. 58 ff.
20. Se fig. 61 (no. 2).
21. = højremben, ofte betegnelse for stolper, der bærer højremmen i en *højremskonstruktion* (se ordforklaringen).
22. D.v.s. kraftigere.
23. = *sylde*, se ordforklaringen.

24. Det må være »dop« eller »dup«, her lig træagle.
25. D.v.s. støjlerne (se ordforklaringen).
26. D.v.s. med ris, knippe, halmbånd.
27. Se fig. 61 (no. 2), 66 (no. 4) og 62 (no. 5).
28. *Styrterum* se ordforklaringen.
29. Dværgstolpe = *dukke(1)*, se ordforklaringen.
30. D.v.s. *taul*, se ordforklaringen.
31. Se: *stormanker*. Den skrå tømmerforbindelse mellem stolpe og rem i et bdv.hushjørne. Kan også indvendig i et højremshus betegne den skrå forbindelse mellem højremsstolpe og bjælke eller mellem stolpe og rem.
32. D.v.s. de indvendige højremsstolper også kaldet højremshben, se *højremskonstruktion*.
33. Landsbyen Skelund i Skelund sogn, Hindsted herred. S. ligger syd for Solbjerg sogn med Viffertsholm og således også syd for Lille Vildmose.
34. Se: *Skalk* i ordforklaring.
35. *Viffertsholm* gods i Solbjerg sogn, Helligum herred, ligger syd for Lille Vildmose. Ejedes 1764-1799 af krigskommissær *Søren Thestrup* (død 1819).
36. Se farvebillederne No. 2, No. 5, No. 4 og No. 3.

Noter til RA Rtk 2483.248 sag 1790 No. 139 c, omkostninger for stuehus no 2 m.m., side 140

1. ditto = d.v.s. à 1 mk 8 sk.
2. D.v.s. i *udskuddene* (se ordforklaringen) var der *dukker i tavlene*.
3. se ordforklaringen også under *brædder*.
4. se *brædder* i ordforklaringen.
5. *Alkover* lukket med døre.
6. To snoede halmbånd til tækning.
7. Lægtesøm.
8. »stort« 100 = 120 stk. – stort 1000 = 1200 stk. (iflg. Aakjær).
9. Se *malkølle*, *køllegris* og *køllepipe* i ordforklaringen.
10. Se ordforklaring.
11. Tækkemandens medhjælper, der under arbejdet med at sy tagmaterialet til lægterne sad indenfor og stak tækkenålen ud til tækkemanden ved hvert »sting« (se: *syede tage* i ordforklaringen og Hjorth Rasmussen 26).
12. D.v.s. at skære lange græstørv til mønningen.
13. Se *spiltov* i ordforklaringen.
14. Der kan evt. stå 13 1/9 quad (kvadratsfav).
15. »tiaal« = kjelde = brønd. Vendelboer udtaler *K* som tj (f.eks. kirke = tjærk).

28-30. Vestervig Kloster amt, Ørum og Dueholm amter

Noter til RA Rtk 2485.58 2 D 124, side 157

1. *Opstander, stormanker – bånd* se ordforklaringen.
2. D.v.s. *mønning*, se ordforklaringen.
3. D.v.s. *råling* – se ordforklaring (= *stuehus*).
4. *Stråtækte gavle* se ordforklaringen.
5. *Emanuel Torm*, født 1762, ldm. 1782, ldsp. 1787, stiftldsp. for Aalborg stift 1819, død 10/2 1835.
6. *Barthold Hauch*, født 1727, fortifikationschef i Norge 1754, i fransk tjeneste 1745, overlæge 1769. Konferensråd 1780. Amtmand over Dueholm, Ørum og Vestervig amter 1/7 1780-4/9 1793, død 1802.

Noter til RA Rtk 2485.58 2 D 125 cum a, side 158

1. Tegningen er desværre ikke ved sagen, men af referatet i bijournal (RA Rtk 2481/276 nr. 125) fremgår, at Hauch som nævnt d. 17. juli har indsendt Torms »grundtegning« af bøndergårde i amterne til rentekammeret. Det hedder videre her:

»Efter tegningen bestaaer en bondegaard der til kunds af

1. Stue-huset. Dertil hører:

a. Den første stue	med loft
b. Øl kammer	
c. Spise-kammer	med loft
d. Forstuen, eller gangen	med do
e. Daglig stuen	med do
f. Køkken	med do
g. Bryggers	med do
h. Udskud til iledbrand	

2. Laden. Dertil hører:

i. Foorestie	
k. Fæehus og stald	med loft, nogle steder
l. Hakkelses loe	
m. Tærse loe	
n. Laden som er 4re gulve	
o. Udskud til høe.	

25 sparrer paa det søndre og 18 paa det nordre huus.«, hvilket giver et indtryk af planløsningen på denne parallelgård.

31-32. Skivehus og Hald amter

Noter til RA Rtk 2485.58 2 D 137 cum a, b, c, d, e, side 158

1. *Friderich Ditlev Flor* født 1743 i Bergen. Ldm. 1771, ldsp. i Viborg Stift 6/8 1778, fra 1788 praktiserende i Skive. Død 24/4 1825 i Skive.
2. Desværre findes disse tegninger ikke mere ved sagen.
3. *Niels Sehested* til Rydhave og Stubbergård, født 1756, cand. jur. 1775, kammerherre 1780. 15/4 1789-1/4 1813 amtmand over Skivehus amt og Hald amt. Amtmand i Viborg fra 1794. Stiftamtmand over Viborg Stift. Død 1821.

Noter til RA Rtk 2485.58 2 D 137 a No. 332a, side 158

1. D.v.s. Bering. Han gengiver her i det brev, der rundsendes til godsejerne amtmændens brev sammen med sin egen påførte anmodning om at få disse oplysninger om byggemåden fra godsejerne i Nørlyng herred.
2. Der er mange med navnet Bering i området, men *Jens Jensens Bering* var født i Vindum sogn 5/8 1724, gift med Lucie Jensdatter Møller. Han var birkefoged og birkeskriver 6/11 1782-5/4 1796 i Voer og Asmild Kloster birker, desuden var han herredsfoged og herredsskriver i Fjends og Nørlyng herreder. Begravet 23/1 1800 i Viborg.
3. *Asmild Kloster gods*, Asmild sogn, Nørlyng herred, ejedes fra 1744-1787 af kaptajn Johan Braen, der 1787 solgte A. for 30.000 rd. til kancelliråd *Niels Schou* til Randrup (se *Randrup* note 14).
4. *Tjele*, Tjele sogn, Sønderlyng herred, har fra 1737 været i samme slægts eje. Konferensråd, kammerherre *Hans Helmut Lüttichau* ejede Tjele fra 1767 til sin død 1801.
5. *Fastruplund*, Vammen sogn, Nørlyng herred (lige nord for Tjele). Tilhørte 1740 Christer Lychegaard (død 1766), hvis enke Inger Christensdatter 1770 skøder F. m.m. til sin svigersøn *Chr. Fr. Hansen* (død 1792). Hans enke sælger F. 1796. Der er nu en stor skov F.skov i Vammen sogn.
6. *Sødal*, Rødding sogn, Nørlyng herred. S. har været solgt mange gange. 1766 købte Andr. Friisenberg det, han døde 1780. S. blev testamenteret til brorsønnen *Henrik Friisenberg*, død 1810. Dennes enke Anne Elisabeth Lauridsdatter Sundstrup blev gift med Chr. Tolstrup til Hald i 1813. Sødal blev udstykket 1924.
7. *Boller*, Romlund sogn, Nørlyng herred, blev 1778 købt af krigsråd Hans T. Rosborg til Frisholt. Efter hans død 1779 giftede hans enke *A. Wassard* sig 1781 med *Niels Ferslev*. De beholdt Boller til 1797, hvor B. blev solgt til Lars Wandborg Friis til Lundgård.

N. Ferslev født 1751, kammerråd og landvæsenskommissær, amtmand flere gange bl.a. amtmand over Dueholm, Ørum og Vestervig amter 4/9 1793–25/6 1803 og konstitueret for Fred. Buchwald under dennes udlandsrejse 1787-august 1788. Ferslev døde 1803.

8. *Hald*, Dollerup sogn, Nørlyng herred. Kammerherre, landsdommer *Frederik Skinkel* ejede H. fra 1750 til sin død 1794. I 1789 byggede han gårdens nuværende hovedbygning (det 5. Hald). H. blev i 1798 solgt til Ove Høgh Guldberg.
9. *Peder Tetens* født 1728. Magistergrad 1750, rektor i Horsens 1756. Stiftsprovst og sognepræst ved domkirken i Ribe 1773 og 1781 biskop i Viborg til sin død i 1805.
10. *Frederik Astrup* født 1727, sognepræst ved domkirken i Viborg og stiftprovst, senere afsked 1812 med titel af biskop i Viborg. Død i 1817.
11. *Jørgen Hansen* født 1750. Student i Kolding 1771, cand. phil. 1772, cand. theol. 1776, vicerektor i Århus 1777, magister 1778, konrektor i Viborg 1780, rektor 1783-1806, prof. honoris causa, død 1812.
12. Konrektor Kruuse Viborg = underskriveren fra godset som Caj Ditle. Krusen.
13. Madame salig rector Jessens er enke efter *Peter Jessen* født 1713 død 1780. Rektor ved Viborg katedralskole 1764-80.
14. *Randrup gods*, Vinkel sogn, Middelsom herred, ejedes af kancelliråd *Niels Schou* fra 1783 til sin død 1812. En ligefrem mand og mild over for bønderne. Schou ejede også Asmild Kloster (se dette, note 3).
15. Essing – her brugt om *sideås* (s.d.).
16. Forbogstaverne I. H. usikre.
17. Stolper står dobbelt så tæt?
18. Se *sulekonstruktion* i ordforklaringen.
19. D.v.s. menagerlig = skånsom, besparende, økonomisk.
20. D.v.s. klinede.
21. Læst som A. Peitersen.
22. Der er sandsynligvis tale om et muret fundament med en muret ½ stens oven over, evt. med indsatte gryder eller potter – eller en muret tagstensovn. Se bl.a. under strandet gods.
23. Byggen sættes i blød (i støb), før den lægges til spiring for at blive til malt efter tørring i maltkølle.
24. Bagning og malttørring er her henlagt til en fritliggende lille bygning.

Noter til 2485.58 2 D 137 b No. 332b, side 162

1. *Ørregård*, Fiskbæk sogn, Nørlyng herred (v. Hjarbæk fjord). Ø. hørte under Tårupgårds stiftelses gods (se note 7) i Hald

- amt fra 1663 til 1817. Forvalteren af Tårupgård boede i reglen på Ø.
2. *Strandet* gods, Ørum sogn, Fjends herred. Den tidligere borgmester i Nyborg, Jacob Lerche, købte 1760 S. og Ørlev Kloster. 1768 overdrog han begge gårde til svigersønnen *Hans Henrik Jørgensen*, der 1777 solgte Ørlev Kloster. H. H. J. dør 1788 og enken *Regina Christiane Lerche* giftede sig i 1788 med forfatter, kammerråd *Anton Frans Just*, der solgte S. 1796. S. hovedbygning brændte 1775.
  3. *Ørlev Kloster*, do. sogn, Fjends herred. Kammerherre *Mikkel Ditlev Bering* købte Ø. 1777. 1794 overtog kammerråd M. P. Richter Ørlev kloster.
  4. *Stårupgård*, Højslev sogn, Fjends herred. S. blev solgt som fallitbo 1786 til *Chr. Kondrup*, der 1794 afhændede det til B. Lihme.
  5. *Trevad Mølle* tilhørte 1231 Valdemar Sej. I 1400 årene tilhørte T. Skt. Hans Baptiste alter i Viborg. T. skiftede tit ejere. Ejeren i 1789 ser ud til at være Jens Jensen, Feldingberg, se note 14.
  6. *Lundgård*, Gammelstrup sogn, Fjends herred. *Peder Friis* købte 1763 L. I 1793 overlod han gården til sønnen Christian Friis. P. F. døde 1809.
  7. *Tårupgård*, Tarup sogn, Fjends herred. Iflg. Tønne Juel og Anna Cathrina Friis' testamente af 1681 oprettedes godset *Den Tårupgårdske Stiftelse* til understøttelse for ugifte damer. Hovedgården var bortforpagtet indtil 1806.
  8. D.v.s. efter forgodtbefindende.
  9. Vanskeligt at tyde, måske står der Hop. Der var en J. J. Hopp, der ejede Svansø (i Skive) 1756-1763 og tidligere Irup, men intet om, at han skulle have haft forbindelse med Ørregaard.
  10. *Regina Christiane Lerche*, enke efter Hans Henrik Jørgensen, ejer af *Strandet*. Se note 2.
  11. Se *sulekonstruktion* i ordforklaringen. Spærene er sammenkoblede og hænger fra den langsgående rygås i kippen og ned forbi yderside af tagremmen som hængeltræerne på de fynske gårde.
  12. Hugget sammen, d.v.s. tappet sammen. Her må det gå på selve de konstruktive samlinger, der afviger fra de gængse, men ligeledes kan udtrykket også dække, at bygningerne ikke er sammenbyggede.
  13. Det er *Mikkel Ditlev Bering*, se note 3.
  14. Efter omgangsturen skulle *Jens Jensen* være ejer af *Trevad Mølle*. *Feldingberg* må være landsbyen F., NØ for *Trevad Mølle*. F. blev udskiftet 1795, se note 5.

15. Kleinere tømmer end løsholt, som *sidebånd*, steenlægtetyk tværafstivning af faget; se også stormlægte i ordforklaring.
16. = *stritsuler*, se ordforklaringen.

Noter til RA Rtk 2485.58 2 D 137 c, No. 378, side 166

1. D.v.s. malten lægges på *kølleflager*. Se *malkkølle* i ordforklaringen.
2. Kakkellovn bestående af opmurede sortbrændte potter.
3. Forbogstav utydeligt hvorfor der er tvivl om hvem, denne Selmer er. En byfoged *Ole Selmer* fra Skive nævnes som ejer af gården Hegnet i Harre herred i Salling 1791-1792 (iflg. Trap bd. 17 s. 180).

Note til RA Rtk 2485.58 2 D 137 c, No. 300, side 168

1. Af beskrivelsen fremgår, at Hiorth opfatter *opstandere* ikke som *dukker* (se ordforklaringen) men som en tagbærende stolpe – en *sule* (se ordforklaring). Denne betydning af ordet opstander kendes også fra Fyn (1790. 382 a Odense).
2. Hermed menes *rygåsen*. Se *sulekonstruktion* i ordforklaring.
3. P. Hiorth. En herredsfoged *Peder Hiorth*, død 1789, boede på gården Klausholm i Levring sogn, Lysgaard hrd. Men han kan måske godt have været herredsfoged over Rinds hrd.?
4. Tegninger og overslag foretaget af Flor findes ikke mere. Men af bijournalen (RA Rtk 2481.276) under d. 10. sept. 1789 journ. 219 fremgår, at materialet er indsendt til rentekammeret. Henvisningen til journ. 137 fortæller, at Sehested har indsendt forklaringer til rentekammeret fra Salling, Fjends, Nørlyng, Rinds og Middelsom herreder. Det er det her gengivne materiale, hvor bl.a. Jens Bering indhenter oplysninger fra de forskellige herreder. Dette materiale er således fyldestgørende bortset fra Salling, men det er jo ikke netop eksakte overslag over omkostningerne ved opførelsen af en gård.

33-35. Mariager, Dronningborg og Silkeborg amter

Noter til side 169

1. *Ditlev Pentz* til Rantzausgave og Fjellebro født 1744. Kammerherre 1773, amtmand over Hedemarkens amt 1781, amtmand over Mariager, Dronningborg og Silkeborg amter 1/4 1789-4/9 1793, stiftamtmand over Aalborg stift og amtmand over Aalborghus 1793-1815. Døde i 1821.

2. *Frederik Buchwald* var ikke amtmænd over disse amter d. 20 juni 1789, men over Odense amt etc., hvorfra han som nævnt har indberettet til rentekammeret.
3. Også ejer af Boller. Se note 7 til 2 D 137a No. 332.

36. Kalø amt

Noter til RA Rtk 2485.58 LuC 2 D 352, side 170

1. *Knud Krey* født 1758, ldm. 18/4 1787, ldsp. 17/11 1790, stiftsldsp. for Lolland Falster stift 22/6 1819, major, død i Grenå 4/6 1820.
2. En vigtig oplysning. Thi et af hovedformålene med at fremskaffe indberetninger om byggemåde og priser fra hele landet var, at man i centraladministrationen ville have et godt grundlag at vurdere ud fra, når godsejeres og andre ejeres ønsker om tilskud til bygningshjælp ved udflytningen af landsbyernes gårde i forbindelse med udskiftningen af jorden skulle gives. (Se indledningen).
3. Rentekammerets notits i journalen under nr. 352 (RA Rtk 2481.276 No. 352) er »til efterretning«, hvilket betyder, at man ikke har bedt Gersdorf om at lade en anden landmåler udføre arbejdet. Man har således accepteret ingen oplysninger at have fra dette amt om byggemåden. Dette skyldes sandsynligvis Gersdorfs bemærkning, at ham bekendt er der ingen, der har søgt om bygningshjælp fra Kalø amt.
4. *Vosnæsgård*. Skødstrup sogn, Øster Lisberg herred. V. ejedes fra 1719 til 1808 af familien Gersdorff, hvor søn fulgte far. Gersdorfferne blev udover ejer af V. alle amtmænd over Kalø amt. *Poul Rosenørn Gersdorff* (s.d.) ejede V. 1760-1808. Han var agtet, afholdt og forbedrede sit gods, siges det.
5. *Poul Rosenørn Gersdorff* til Vosnæsgård og Kjærsgård, Fraugdegård; født 8/11 1743, studeret i Sorø, hofjunker 1761, kammerjunker 1769, kammerherre 1774, amtmænd over Kalø amt 6/1 1771-4/9 1793, tillige amtmænd over Mariager, Dronningborg og Silkeborg amter 8/5 1794-1/5 1799. Stiftamtmand over Fyens stift og amtmænd over Odense, Dalum, St. Knuds og Rugårds amter 1/5 1799-2/9 1808. Geheimekonferensråd 1808. Død 1810. G. var en dygtig og retskaffen embedsmand.

37-38. Havreballegård og Stjernholm amter

Note til side 170

1. Herfra findes intet. Amtmanden har ikke svaret rentekammeret.
2. *Ove Høegh Guldberg* til Hald, født 1731 i Horsens. Professor ved Sorø Akademi 1761-64, geheimekabinetssekretær 1774, stats- og geheimekabinetssekretær 1776, nobileret 1773. Geheimeråd 1780. Statsminister 1784, Stiftamtmand over Århus stift og amtmænd over de nævnte amter (37-38) 26/5 1784, afskediget som amtmænd 1/4 1795, som stiftamtmand dec. 1802. Købte herregården Hald.

39-40. Skanderborg og Åkjær amter

Note til side 171

1. Herfra findes intet. Af udsendelseslisten (gengivet i indledningen) fremgår, at amtmænd ikke har svaret.
2. *Hans Løwenhielm Bülow* til Testrupgård, født 1737. Kammerpage hos Prins Frederik. Staldmester 1772, kammerherre 1774, amtmænd »ad interim« over ovennævnte amter (39-40) 6/4 1778-14/6 1799, bestyrede tillige Hids herred og den del af Gjærn herred, der hørte under Silkeborg amt fra 8/5 1794. Død 1803.

41. Koldinghus amt

Noter til RA Rtk 2485.58 2 D 81 cum a-b, side 171

1. »m.« romertal M = 1000, d.v.s. 900.000 rd. (rx = rd).
2. Både »tabel« og tegning er gengivet her i bogen (se fig. 72). I 1923 udskrev H. Zangenbergs store dele af indberetningerne om byggemåden 1789 i Rigsarkivet. Mens håndskrevne materiale er ikke en konsekvent afskrift, men hans personlige notater til brug for hans undersøgelser af gamle danske bøndergårde. Disse notater forefindes nu i Dansk Folkemuseum. Som anmærkning til Hofmans brev skriver H. Z., at tegningen er forsvundet, og den »har sikkert ikke nogen anden Interesse end at de (tegning + tabel) viser, hvorledes en saadan Udflyttergaard er blevet bygget.« I 1946 har David Yde Andersen (Nationalmuseets 3. afd.) med lilla far-

veblyant påført: »Tegningen fundet på Folkemuseet og overgivet til Rigsarkivet«. Jeg har ikke ved søgning i museets arkiver fundet andre tegninger hørende til sagen. Desværre ser det nu ud til at tegningen endnu en gang (efter 1974) er forsvundet. Inden da havde jeg fået den affotograferet i sort-hvid, således som den gengives her.

3. D.v.s. bagerovnen.
4. D.v.s. på grund af brandfaren. Gavlenes nedentømmer er af eg, og den lodrette gavltrekant er beklædt med brædder.
5. *August Vilhelm Ravn* lmd. 6/6 1788, ldsp. 12/9 1795, død 1835.
6. Materialet findes. Se LvC no. 2D no. 214 cum a+b.
7. Udtrykket »i tiden« var anført efter »i hederne«, men har der udeladelsestegn i teksten.
8. *Hans Dreyer de Hofman* til Skjerrildgård, født 1713, cand. jur. 1734, forfatter, sæde i Kgl. Danske Selskab, præsident i Fredericia 1760, etatsråd 1766, amtmand over Koldinghus amt 21/10 1773 til sin død 3/2 1793.

Noter til RA Rtk 2485.58, 214 cum a b, side 172

1. Det er Hofmans indberetning af 30. juni. LvC k. 2 D no. 81 cum a b.
2. Skriveren har skrevet »at hørrst« og rettet det »at tørre«.
3. m = 1000, altså 24.000 mursten.
4. I Hejnsvig sogn, Slavs herred. Ligger SØ for Grindsted. Udskiftet i flere tempi fra 1771 til 1803.
5. Der står Frederic eller Frederie. Der er sandsynligvis tale om Fredericia. Hofman var præsident i Fredericia 1760, hvor han også døde.

Noter til RA Rtk 2485.58 2 D 214 b, side 172

1. Her om lange fladtørsv = græs- eller lyngtørsv.
2. *Borge*, d.v.s. købe uden straks at betale, »tage på borg« – på kredit. Jvf. låne.
3. *Filskov* by i do sogn, Nørvang herred er anført som færdigudskiftet 1793 (Trap).

Noter til 2485.58 2 D 214 a, side 176 (specifikationen)

1. D.v.s. 10 kvarter = $10 \times \frac{1}{4}$ alen = $2\frac{1}{2}$ alen, hvilket er en meget almindelig fagbredde.
2. Med »viden« menes vidde, d.v.s. bredde, men der er nu ikke tale om det enkelte vægfgags bredde, men om bredden på tværs af bygningen. De 8 alen passer til angivelsen af bjælkelængden på 8 alen, og det er da én bindings bredde.

42-43. Lundenæs og Bøvling amter

Noter til RA Rtk 2483.248 LvC JJ litt B No. 675 1790 no. 39, side 178

1. Sagen ligger ikke under Rtk 2485.58, men som almindelig journalsag samlet under jysk-fynsk landvæsenskontor under nr. 675 og 39 i 1790, hvilket fremgår af registret til sagsrækken Rtk 2483.147.

I registeret står: »Ditto (d.v.s. indberetninger) om bøndergaardens indretning i Lundenæs og Bøvlinge amter ... 39«, og i RA Rtk 2483.146 »ibid 675« 13. Jan. 1790, og på modsatte side i protokollen den 23. jan. »No. 39. Tilskrevet etatsraad Hansen, at landv. commissionen kan bedømme udskiftningens nytte og derom give attest, men bygningernes beskaffenhed kan synes og attesteres af rettens betient. Beordret amtsforvalter Lytken at betale supplicanterne den foreslåede bygningshjælp, undtagen dem af Kiufling som ikke faaes før udskiftningen er tilendebragt.«

2. D.v.s. *tavl* (vægfelt) udfyldt med mursten i stedet for lerklining.
3. D.v.s. kan ikke fås. Udtryk meget brugt i Jylland.
4. D.v.s. græstørsv.
5. En »træhætte« er ofte en del af en *lyre* (se ordforklaringen) og derfor også kaldet *lyrehat*.
6. Se fig. 76.
7. De tre tegninger af gårde i Skodborg herred, Bøvling amt er gengivet i fig. 77, 78 og 79.
8. Gårdene nr. 5 og 6 i Hover sogn, Hind herred ses på fig. 80 og 81.
9. *Martin Ludvig Daniel Wesenberg* født 4/5 1763 i Pommern, ldm. 8/4 1782 lsp. 18/4 1787, ldsp. for Aarhus stift 26/8 1801, død 10/10 1826 på Estvadgård. Søn af ldsp. Daniel Jacob Wesenberg (1736-1830).
10. Nr. 7-8 er den skitse og rentegning af gårdplan fra Ginding herred, der ses fig. 82 og 83.
11. *Friderich Dillew Flor* født 1743 i Bergen, ldm 1771, ldsp. i Viborg stift 6/8 1778, hvor han praktiserede i Skive, død 24/4 1825 i Skive.
12. = bønskrifter, andragender. Amtmand Hansen kommer således her rentekammerets hensigt med indberetningen i forkøbet ved samtidig med indsendelsen af oplysningerne om byggemåden at vedlægge ansøgning om bygningshjælp.
13. Se s. 184-85 (det store skema om udflyttere i Forsum).
14. Understye = underbygge, understøtte.

15. Staves i dag *Foersum* eller *Forsum*. Landsbyen ligger i Egvad sogn, Nørre Horne herred syd for Tarm. F.s udskiftning var i gang i 1789, som det ses af de næstfølgende sider.
16. Staves i dag *Kyuling*; ligger i Lønborg sogn, Nørre Horne herred ikke langt fra Skjern ås udløb i Ringkøbing fjord. K. udskiftedes i flere omgange bl.a. 1789 og 1795. Se de efterfølgende sider.
17. *Lønborggård*, do sogn, Nørre Horne herred, ejedes af kancelliråd *Niels Hansen* fra 1760 til sin død 1792. Herefter kom L. med datteren Christence til hendes mand kaptajn *Niels Jermiin* til Engelsholm. Han døde 1807.
Der hørte et betydeligt laksefiskeri til L., og Jermiin foretog store landboreformer bistået af lds. Daniel Wesenberg. I alt blev 18 gårde og 20 boelsteder udflyttet ved udskiftningen. Det kostede 300 rd. pr. gård og 130 rd. pr. boelsted. Selve opmålingen og udskiftningen blev anslået at ville koste Jermiin 1.500 rd. og selve udflytningsarbejdet 2.500 rd. og for flytningen og genopførelse af bygningerne måtte Jermiin regne med at betale 8000 rd, i alt 12.000 rd. Han kunne kun forvente 5.600 rd i bygningshjælp, men i virkeligheden fik Jermiin vist aldrig mere end 1.300 rd. for udskiftningen af sit gods.
Se endvidere selve udskiftningen af Lønborggård gods behandlet af Fløe 1971, s. 535-537 og omtalt i DSH bd. 1, s. 322 og Trap bd. 22. Selve udskiftningssagen ligger i Rigsarkivet.
18. *Kristian Frederik Hansen* døbt 26/1 1737, justitsråd 1764, arkivar i rentekammerarkiv 1733, amtmand over Lundenæs og Bøvling amter 1773-1794, endvidere amtmand over Ringkøbing amt 1794, afskediget 1805, død 24/3 1807.

*Noter til RA Rtk 2483.248 tillæg til sag 1790 nr. 39.
No. 62360, side 184*

1. Sagen er skrevet på papir med påtrykt Chr. 7's monogram, No. 4, 1789 og 24 skilling, og har desuden i rentekammeret fået »1435« anført i nederste venstre hjørne.
2. Kaptajn *Niels Jermiin*, ejer af Engelsholm, senere også Lønborggård, se note 17 til RA Rtk 1483.248 litt B No. 675.
3. Der må være tale om de to steder nævnt som Peder Sandholst's (18) og Poul Andersens enkes (19) i designationen side 184-85, selvom fagantallet er lidt usikkert.
4. Forordningen af 24/4 1781 § 21, se indledningens s. 13.
5. Forkortelsen for »højforlemme« herre kan ikke her mislæses som hbr – højbarne herre, som sidst i brevet.
6. d.v.s. gård og marker kom til at ligge nær hinanden.

7. Et bolsted var et landbrug større end et hus, men mindre end en halvgård, oftest ca. 1-2 td. htk.
8. Usikkert om der står I. Hiorth eller Frich.

*Noter til skemaet »designation« over Forsum, s. 184-85
(RA Rtk 2483.248 under no. 39)*

1. Denne navneliste er gengivet i samme rækkefølge, som er anvendt i sagen No. 62362 (se s. 186). Eneste undtagelse er, at nr. 10 Peder Nielsen Wallund og nr. 15 Peder Nielsen er byttet om, men det er gennemført også for de tilhørende oplysningers vedkommende, bl.a. fag-antal. Desuden er nr. 18 og 19 ikke omtalt i ovenfor nævnte sag (62362). De er ligesom Niels Willadsen kun brugere af gårdene, altså fæstere. Lønborggård er ejer. De øvrige navne er på bønder på selvejergårde. Nr. 20 og 21 er tidligere omtalt i selvstændig skrivelse no. 62361 (se s. 190)
Det kan noteres, at Forsum by i 1682 ved forarbejderne til Chr. V's matrikel 1688 var anført med 21 gårde (med 50,45 td. htk.) og 2 huse (med 1,03 td. htk., ialt 51,48 td. htk., det er i dyrket areal 304,3 td. land), mens Kyuling i 1682 står anført med 8 gårde (med 40,07 td. htk.) og 3 huse (med 0,93 td. htk., ialt 41,07 td. htk., det er 254,3 td. land dyrket areal) (efter Pedersen 141, 143). Kyuling bys hartkorn boniteret jord var i 1824: 40 td. 7 sk. 3 fk 2 alb., ny htk.: 38 td. 1 sk. 2 fk. 1½ alb. og Forsum bys htk. i 1824 var 53 td. 7 sk. 5/2 alb. ny htk. 42 td. 3 fk. ½ alb.
2. Af dette skulle man tro, at dette kunne tolkes som oplysning, om gårdene var fire-, tre- to- eller enlængede, og således skulle der være 11 firlængede gårde her og 8 tolængede i Forsum. Af udskiftningskortets gårdsignaturer (se fig. 86) er der 8 firlængede, 2 trelængede og 4 tolængede, foruden 4 enlængede »Huse«. Af disse blev kun halvdelen af de firlængede til udflyttergårde, mens alle tolængede er udflyttergårde.
3. Sammenligner man fag-antal angivet her og i skrivelserne no. 62362 og 62361 ses, at de fleste angivelser er korrekte, dog er nr. 10 og nr. 15 byttet om, men fag-antallet er også således, at Peder Nielsen Wallund stadig har 9 fag, mens Peder Nielsen det ene sted opgiver 18 fag, det andet sted 19 fag. Forskel i fagantal er der ved gård nr. 2 henholdsvis 47/46 fag, ved gård nr. 5 med 11/10 fag, ved gård nr. 14 med 17/15 fag, gård nr. 15 med 18/19 fag, gård nr. 16 med 48/46 fag og gård nr. 21 med henholdsvis 27 og 24 fag opgivet disse steder. Det er ikke store afvigelser, og de, der er skal ses som forskellen i bøndernes egne ønsker og We-

- Fig. 26.* Vindue i vestligste gård i Lille Valby, Ågerup sogn, Søomme hrd. Top.nr. 162. NM 3. afd. neg.nr. 12.3259. Fot. L. F. 1967.
- Fig. 27.* Abildgård. Knapstrup stationsby, Mørkøv sogn, Tuse hrd. Top.nr. 272. Fot. GL 1964.
- Fig. 28.* Raftetag i Poul Jensens hus i Ortved, Vigersted sogn, Ringsted hrd. Top.nr. 399. NM 3. afd. neg.nr. 599. Fot. H. Z. 1922.
- Fig. 29.* Spærttag. Matr.nr. 1a Gedehave, Magleby sogn, Vester Flakkebjerg hrd. Top.nr. 458. NM 3. afd. neg.nr. 27.871. Fot. H. S. 1944.
- Fig. 30.* Bindekrog. Skibinge by og sogn, Bårse hrd. Top.nr. 605. NM 3. afd. neg.nr. 20.326. Fot. Ax.S. 1939.
- Fig. 31.* Dukket gav. Jens Rasmussens Enkes hus i Lellinge by og sogn, Bjæverskov hrd. Top.nr. 501. NM 3. afd. neg.nr. 2851. Fot. H. Z. 1926.
- Fig. 32.* Raftetag. Slaglille by og sogn, Alsted hrd. Top.nr. 376. NM 3. afd. neg.nr. 839. Fot. H. Z. før 1922.
- Fig. 33.* Stormstiver i taget. Matr.nr. 19b i Vråby, do. sogn, Bjæverskov hrd. Top.nr. 514. NM 3. afd. neg.nr. 20.902. Fot. H. H. E. 1944.
- Fig. 34.* »Østergård« i Benløse sogn, Ringsted hrd. Top.nr. 392. NM 3. afd. neg.nr. 5996 (affot. 16.558 i 1943).
- Fig. 35.* Smøge i »Kaars Gård« i Ulslev, Idestrup sogn, Falster Sønder hrd. Top.nr. 832. NM 3. afd. neg.nr. 21.466. Fot. T. Arnfred 1942.
- Fig. 36.* Kostald. Matr.nr. 12a i Nørre Ørslev by og sogn, Falster Sønder hrd. Top.nr. 841. NM 3. afd. neg.nr. 974. Fot. K. U. 1922.
- Fig. 37.* Porthjørne. Matr.nr. 8a i Vålse by og sogn, Falster Nørre hrd. Top.nr. 817. NM 3. afd. neg.nr. 924. Fot. K. U. 1922.
- Fig. 38.* Bagerovn. Ulslev, Idestrup sogn, Falster Sønder hrd. Top.nr. 832. NM 3. afd. neg.nr. 1568. Fot. Varnæs, Assens, før 1922.
- Fig. 39.* Gårdsplads i Niels Andersen Åges Gård i Horreby, do. sogn Falster Sønder hrd. Top.nr. 839. NM 3. afd. neg.nr. 3056. Fot. K. U. 1927.
- Fig. 40.* Stormlægte i gård i Nørre Ørslev, Falster Sønder hrd. Top.nr. 841. NM 3. afd. neg.nr. 31.079. Fot. Sv. J. 1948.
- Fig. 41.* Hjørne i gård. Matr.nr. 12a i Nørre Ørslev, Falster Sønder hrd. Top.nr. 841. NM 3. afd. neg.nr. 910. Fot. K. U. 1922.
- Fig. 42.* Udskud. Matr.nr. 60 m.fl. i Lilleø, på Askø, Fuglse hrd. Top.nr. 772. NM 3. afd. neg.nr. 55.648. Fot. Sv. J. 1956.
- Fig. 43.* Lundsgård syd for Vindeby færgested. Bregninge sogn på Tåsinge. Top.nr. 1044. NM 3. afd. neg.nr. 15.891. Fot. C. A. J. 1916.
- Fig. 44.* Dør i hus på Drejø, Sunds hrd. Top.nr. 1047. NM 3. afd. neg.nr. 74.178. Fot. B. S. 1957.
- Fig. 45.* Dørparti. Drejø, Sunds hrd. Top.nr. 1047. NM 3. afd. neg.nr. 3451. Fot. K. U. 1927.
- Fig. 46.* Fire tagkonstruktioner. Katterød, Diernæs sogn, Sallinge hrd. Top.nr. 1052. NM 3. afd. Mejborgs Arkiv.
- Fig. 47.* Gård i Såderup, Skellerup sogn, Vinding hrd. Top.nr. 1116. NM 3. afd. neg.nr. 6441. Fot. H. Z. 1931.
- Fig. 48.* Sulekonstruktion. Skårup by, Dreslette sogn, Båg hrd. Top.nr. 1011. NM 3. afd. neg.nr. 139.005. Fot. Bremer 1917/18.
- Fig. 49.* Lodør på gård på Strynø. Top.nr. 1048. NM 3. afd. neg.nr. 3630. Fot. K. U. 1927.
- Fig. 50.* Hvirvel i lodør. Gård på Strynø. Top.nr. 1048. NM 3. afd. neg.nr. 3631. Fot. K. U. 1927.
- Fig. 51.* Fodrem i gård på Ærø. Top. 1160. NM 3. afd. neg.nr. 21.443. Fot. A. L. 1941.
- Fig. 52.* Ovsbord i matr.nr. 5a og 17a i Bregninge på Ærø. Top.nr. 1162. NM 3. afd. neg.nr. 58.650. Fot. Sv. J. 1957.
- Fig. 53.* Bjælkehoved i matr.nr. 38a (?) i Gesinge på Tåsinge. Top.nr. 1046. NM 3. afd. neg.nr. 71.550. Fot. P. M. 1960.

- Fig. 54.* Suler i matr.nr. 10a i Dærup, Flemløse sogn, Båg hrd. Top.nr. 1008. NM 3. afd. neg.nr. 55.693. Fot. Sv. J. 1956.
- Fig. 55.* Bryggers i gård på Bjørnø, Sallinge hrd. Top.nr. 1051. NM 3. afd. neg.nr. 3499. Fot. K. U. 1927.
- Fig. 56.* Dørhammer i matr.nr. 11a i Peirup, Vester Åby sogn, Sallinge hrd. Top.nr. 1053. NM 3. afd. neg.nr. 6414. fot. H. Z. 1931.
- Fig. 57.* Stænge i matr.nr. 3 i Strærup, Dreslette sogn, Båg hrd. Top.nr. 1011. NM 3. afd. neg.nr. 66.906. Fot. P. M. 1959.
- Fig. 58.* Plan i farver af gårdanlæg i Aalborg Stift No. 1. RA Rtk. 2483.248; 1790 nr. 139.
- Fig. 59.* Plan og opstalt, tegning af stald No. 3. Aalborg Stift. RA Rtk 2483.248; 1790 nr. 139.
- Fig. 60.* Udsnit med maltekølle fra tegning No. 5 gengivet som fig. 62. RA Rtk. 2483.248; 1790 nr. 139.
- Fig. 61.* Plan og opstalt af stuehus No. 2 fra Aalborg Stift. RA Rtk 2483.248; 1790 Nr. 139.
- Fig. 62.* Plan og opstalt af stuehus No. 5, Aalborg Stift. RA Rtk 2483.248; 1790 Nr. 139.
- Fig. 63.* Udsnit af No. 2, gengivet som fig. 61. RA Rtk 2483.248; 1790 Nr. 139.
- Fig. 64.* Udsnit af No. 5, gengivet som fig. 62. RA Rtk. 2483.248; 1790 Nr. 139.
- Fig. 65.* Udsnit No. 5, gengivet som fig. 62. RA Rtk 2483.248; 1790 Nr. 139.
- Fig. 66.* Plan og opstalt af lade No. 4 i Aalborg Stift. RA Rtk 2483.248; 1790 Nr. 139.
- Fig. 67.* Udsnit af No. 2. RA Rtk 2483.248; 1790 Nr. 139.
- Fig. 68.* Udsnit af No. 4 RA Rtk. 2483.248; 1790 Nr. 139.
- Fig. 69.* Udsnit af No. 5 RA Rtk. 2483.248; 1790 Nr. 139.
- Fig. 70.* Taget mønnes. Øster Lyby, Lyby sogn, Salling Nørre hrd. Top.nr. 1652. NM 3. afd. neg.nr. 2019. Fot. K. U. 1924.
- Fig. 71.* Helvalm tag. Gårdsplads set fra S.Ø. Fjellstervang, Vorgod sogn, Bølling hrd. Top.nr. 2551. NM 3. afd. neg.nr. 3617. Fot. K. U. 1927.
- Fig. 72.* Plan og opstalt af gård i Koldinghus amt. Tegningen hører til sagen RA Rtk 2485.58 LvC 2D No. 81.
- Fig. 73.* Svalehaleblad. Matr. 27a, 29a og 30a »Tvilninggården«. Stouby, do. sogn, Bjerre hrd. Top.nr. 2266. NM 3. afd. neg.nr. 39.235. Fot. P. M. 1951.
- Fig. 74.* Samling af spær m.m. matr.nr. 9a, Stagsrode, Barrit sogn, Bjerre hrd. Top.nr. 2268. NM 3. afd. neg.nr. 49.795. Fot. L. H. 1952.
- Fig. 75.* Stormlægter. Matr.nr. 9a, Stagsrode, Barrit sogn, Bjerre hrd. Top.nr. 2268. NM 3. afd. neg.nr. 49.798. Fot. L. H. 1952.
- Fig. 76-83.* Tegningerne hører alle til sagen RA Rtk 2483.248 LvC JJ litt B No. 675, 1790 nr. 39.
- Fig. 84.* Udskiftningskort over Forsum by, Egvad sogn, Nørre Horne hrd. Top.nr. 2576. Original 1 kort. Matrikeldirektoratet.
- Fig. 85.* Rentegnet udskiftningskort over Forsum by. Original 2 kort. Matrikeldirektoratet.
- Fig. 86.* Udsnit af udskiftningskort over Kyvling, Lønborg sogn, Nørre Horne hrd. Top.nr. 2576. Matrikeldirektoratet.
- Fig. 87.* Mønning med tørv. Klegod, Holmsland Klit. Matr.nr. 199a. Hind hrd. Top.nr. 2545. NM 3. afd. neg.nr. 26212. Fot. HHE 1946.
- Fig. 88.* Brolægning. Matr.nr. 20a af Allerup. Tjæreborg sogn, Skast hrd. Top.nr. 2629. NM 3. afd. neg.nr. 29999. Fot. O. H. 1947.
- Fig. 89.* Stuehus. Matr.nr. 7b af Hunderup by og sogn, Gørding hrd. Top.nr. 2697 NM 3 afd. neg.nr. 24220. Fot. DYA 1946.
- Fig. 90.* Mursten med indskrift. Matr.nr. 6a i Jested, Vilslev sogn, Gørding hrd. Top.nr. 2696. NM 3. afd. neg.nr. 28468. Fot. I. F. M. 1947.
- Fig. 91.* Dør med kvist. Janderup by og sogn, Vester Horne hrd. NM 3. afd. neg.nr. 25198.

Fotografliste

DYA	David Yde Andersen
AC	Axel Christensen
HHE	Hans Henrik Engqvist
LF	Lars Friis
LH	Lotte Højrup
OH	Ole Højrup
CAJ	Christian Axel Jensen
BSJ	Birte Stig Jørgensen
SvJ	Svend Jespersen
AL	Arne Ludvigsen
GL	Grith Lerche
IFM	Inge Flemming Møller
PM	Peter Michelsen
HR	Holger Rasmussen
AHR	Alan Hjorth Rasmussen
BS	Bjarne Stoklund
HS	Hans Stiesdal
AxS	Axel Steensberg
KU	Kai Uldall
HZ	Halvor Zangenberg

Litteratur

- Bjørn, Claus:* The Peasantry and Agrarian Reform in Denmark. i: Scandinavian Economic History Review XXV 2, 117-37, 1977.
- Baumgarten, Karl:* Das Bauernhaus in Mecklenburg. Berlin 1965.
- Begtrup, Gr.:* Beskrivelse over Agerdyrkningens Tilstand i Sjælland og Møn. København 1803. Bd. 2.
- Begtrup, Gr.:* Beskrivelse over Agerdyrkningens Tilstand i Fyen, Langeland, Ærø, Lolland og Falster. Bd. 1, København 1806.
- Begtrup, Gr.:* Beskrivelse over Agerdyrkningens Tilstand i Danmark. Nørre Jylland. Bd. 6. København 1810.
- Bloch, J.:* Stiftamtmand og Amtmand i Kongeriget Danmark og Island 1660-1848. København 1885.
- Christensen, Ole H.:* Storlandbrug under omformning. Uddrag af danske godsforvalterbreve 1784-1792. København 1982.
- Degn, Ole:* Landhusholdningsselskabets arkiv, registratur og journalregister I. 1769-1807:1. Aarhus 1971.
- DHS – Danske slotte og herregårde. 2. udg. bd. 1-20, red. Aage Roussel. København 1963-1968.
- Falk, H. S. og Torp, Alf:* Etymologisk ordbog over det norske og danske sprog. Kristiania 1900-1906, bd. 1-2.
- Fløe, Palle:* Udskiftningen af Lønborg Gaard og Gods i Aarene 1792-93. Aarvog for Hardsyssel 1921, 112-140.
- Fogtman, L.:* Kongelige rescripter, resolutioner og collegiebreve for Danmark og Norge. VI del 5. bind 1789-90.
- Frandsen, Karl Erik:* Vang og Tægt. Esbjerg 1983.
- Frandsen, Karl Erik* (udg.): Atlas over Danmarks administrative inddeling. København 1984.
- Friis, Lars:* Den sjællandske landbebyggelses ildsteder 1677-1800. IEF Brede 1968.
- Galschiøtt, M.:* Landbrug og Landmænd i Danmark 1888. Aarvog for Dansk Kulturhistorie 1892, 105-209.
- Hansen, Eigil:* Jens Langes Udflyttergårde. Fynske Minder IV. Odense 1960, 87-119.
- Hansen, Povl:* Jens Lange på Rødkilde og hans bønder. Aarvog for dansk Kulturhistorie 1892, 105-210.
- Hansgaard, Torben:* Landboreformerne i Danmark i det 18. århundrede. Problemer og Synspunkter. København 1981.
- Hjelholt, H.:* Falsters Historie. 2. del. Nykøbing Falster 1935.
- Hjorth Rasmussen, Alan:* Et gammelt Stråtag. Danske og skånske raftetagskonstruktioner i nyere tid. Budstikken 1964, 77-98.
- Hjorth Rasmussen, Alan:* Bundne og syede stråtage. IEF Brede 1965.
- Hjorth Rasmussen, Alan:* Stråtage. En gennemgang af danske tækkemetoder. København 1966.
- Holm, E.:* Kampen om Landboreformerne i Danmark. 1888.
- Holmgaard, Jens* (udg.): Christian Andersens Dagbog 1786-1797. København 1969.

- Hvidtfeldt, Johan* (udg.): Håndbog for danske lokalhistorikere. København 1956 (reprotryk 1965).
- Jensen, Hans*: Dansk Jordpolitik 1757-1919. I. København 1936. (reprotryk, Kbh. 1975).
- Keferstein, J. Chr. Fr.*: Anfangsgründe der bürgerlichen Baukunst für Landleute, oder Anleitung wie die Landbewohner neue verbesserte Gebäude mit feuersichern Dächern ingleichen neue Dörfer, Wasserleitungen und Holzersparende Back- und Stubenoefen ohne Zuziehung eines Baumeisters entwerfen, zeichnen, Ausschläge dazu machen und entwerfen, zeichnen, Ausschläge dazu machen und erbauen können. Leipzig 1776.
- Kjærgaard, Thorkild*: Konjunkturer og afgifter. C. D. Reventlows betænkning af 11. februar 1788 om hoveriet. København 1980.
- Kommunereformkommissionens sekretariats rapport*: Amtskommuner. København 1968.
- Larsen, Niels Holger*: Bornholmsk byggeskik på landet. Rønne 1983.
- Lerche, Grith*: Sidebåndskonstruktioner. En redegørelse for det nordvestsjællandiske bindingsværk, dets oprindelse og forbindelse med andre bladningstyper. IEF 1966.
- Lerche, Grith*: Bøndernes Boliger, i: Dagligliv i Danmark 1620-1720, s. 551-584. København 1969.
- Lerche Grith*: Seitenbandkonstruktionen, i: Nordelingen, Band 40, 1971.
- Lerche, Grith*: Landsbyen i Opbrud, i: Dagligliv i Danmark 1720-1790. København 1971.
- Lerche, Grith*: Det landlige øls smag, i: Bønder og Fiskere. Festskrift til Holger Rasmussen. København 1985.
- Michelsen, Peter*, Frilandsmuseet ved Sorgenfri. Museets historie og gamle huse. København 1973.
- Michelsen, Peter*: Ildsteder og opvarmning på Frilandsmuseet. København 1968.
- Pedersen, Henrik*: De danske Landbrug. Kbh. 1975 (reprotryk).
- Pedersen, Jul.*: Rødovre sogn. Bidrag til dets historie. København 1948.
- Rasmussen, Jørgen Dieckmann*: Sognefoged i Stavns-holt. Lars Niensens Dagbog (1771) 1789-1794. København 1978.
- Rastad, Inger Marg.*: Kongelig Fæstebonde i Ganløse 1670-1800. Ganløse 1973.
- Rawert, O. J.*: Almindeligt Varelexicon, I-II. København 1831-1834.
- Rise Hansen, C & Steensberg, Axel*: Jordfordeling og Udskiftning. København 1951.
- Rochow, Friedrich Eberhard von*: Versuch eines Schulbuches für Kinder der Landleute, oder zum Gebrauch in Dorfschulen. Berlin 1772.
- Schousbo, Karen*: En Fæstebondes Liv. København 1983.
- Skrubbeltrang, Fridlev*: Husmand og Inderste. København 1940 (reprotryk 1974).
- Skrubbeltrang, Fridlev*: M. H. Løvenskiold: Hoveridagbog 1795-1797, i: Bol og Bygd nr. 7. Landbohistorisk Selskab 1973.
- Steensberg, Axel*: Den danske bondegård. København 1974.
- Stoklund, Bjarne*: Bondegård og Byggeskik. København 1969.
- Trap, P.*: Danmark. 5. udg. bd. 1-31. København 1958-1972.
- Wijnblad, Carl*: Ritningar på Fyratio Wåningshus, af Sten och Trettio af Träd, samt åtskilliga Lusthus, Portar, Fönster och Lister, med Forklaring och Uträkning på de förnämsta härtilhörende Materialier jämte Bihang om Mur- och Taktegelbruks Fördelaktiga inrättande uti 28 Koperstycker anwist. I del 2 opl. Stockholm 1757.
- Wijnblad, Carl*: Afhandling om Mur- och Tak-Tegelbruks inrättande jämte Beskrifning huru Tegel på fördelaktigt sätt brännes med stor Besparing af Ved. Stockholm 1762.

Zangenberg, H.: Danske Bøndegårde. Grundplaner og konstruktioner. Danmarks Folkeminder 31, Kbh. 1925.

Zangenberg, H.: Landbrugsbygninger, i: K. Hansen (udg.) Det danske Landbrugs Historie IV, Kbh. 1926, 3-95.

Oeconomisk Journal 1757 April Maaned. Underretning om Bøndergaarders Bygninger med nogle dertilhørende Erindringer. (anonymt) s. 236-56.

Navneregister

- Aggerup, T. – forvalter, Bregentved 83, 85, 233
Andersen, Anders – selvejer, Ballerup 46, 226
Andersen, Chr. 9
Andersen, P. – amtsforvalter 19
Andersen, Poul – Forsum 184, 247, 248
Astrup, Frederik – stiftsprovst 151, 161, 243
Astrup, Jens – til Eskildstrup, Sneslev, Sjælland 87, 233
Astrup, Lorentz – landmåler 195, 196, 203, 249
- Barfoed, J. – forvalter, Gjeddesdal 61
Barfred, Jens Lauritz – til Benzonsdal, Torslunde, Sjælland 228
Berg, Johannes Nicolai – landmåler 104, 107, 112, 238
Bering, (I. H.) – fuldmægtig, Tjele 159
Bering, Jens Jensen – rådmand og herredsfoged 158 f, 160, 162, 243
Bering, Mikkel Ditlev – til Ørslev Kloster 164, 244
Berthelsen, Ove – matr.nr. 6, Forsum 184, 187, 193, 248
Bertouch, Ernst Albrecht von – amtmand 25
Bielke, Johan Rudolf – amtmand 14, 23, 89, 234
Birch Møller, S. E. M. – Gunderslevholm 78
Birch – Svenstrup 59
Borgen, P. J. S. C. – Tjørnelunde 80
Borthuus, W. J. – Holmegård 84, 233
Brandt, Chr. – forstander på Herlufsholm 232
Bruun de Neergaard, Jens – til Svenstrup, Sjælland 228
Buchwald, Frederik – til Gudumlund v. Ålborg, amtmand 14, 24, 112, 113, 169, 239, 245
Bus – Gerdrup 74
Bærner, Johan, Jürgen – landmåler 28, 41, 223
- Calmette, Gerhard Peter Anton Bosc de la – til Marienborg, Møn, amtmand 14, 23, 89, 234
Castenschiold, Jørgen Frederik – til Frederikslund, Valbygård og Hørbygård, Sjælland 79, 231, 232
Castenschiold, Joachim Melchior Holten – til Borreby, Sjælland 232
Christensen, C. – Hald 161
Christensen, Niels – gårdmand, Ferslev 49, 227
- Christensen, Peder – til Bonderup, Sjælland 74, 231
Clausen, N. – Herlufsholm 78
- Dahl, Johan Mathias – herredsfoged 195, 249
Dahl – Tybjerggård 84
Dahlstrøm – Vennerslund 95
Dahlstrøm, P. – Korselitze 236
Dajon, Franz – bygningsskriver 75, 231
Dall – Basnæs 77
Danneskiold-Samsøe, Chr. Conrad Sophus – greve til Gissel-feld 233
Dinesen, Anders – til Gyldenholm, Sjælland 231
Drejer, Hans – landvæsenskommissær 113, 240
- Eggers, Chr. – til Dyrehovedgård v. Korsør 74, 75, 231
Ehlers, Carsten – landmåler 69, 70, 72, 229
- Fensmark, Ole – landmåler
Ferslev, Niels til Frisholt – og Boller v. Viborg, landvæsenkommissær, amtmand 14, 169, 243
Flor, Friderich Ditlev – landmåler 168, 179, 243, 246
Fogtmand, Laurids – herredsfoged 195, 196, 249
Fraas – forvalter, Saltø 70, 78, 82, 88, 230
Friis, Johan Christian – til Gedsergård 101, 236
Friis, Lars 10
Friis, Peder – til Lundgård i Gammelstrup v. Viborg, kammer-assessor 165, 244
Friisenberg, Henrik – til Sødal, Rødding v. Viborg 160, 243
Føndahl, S. – Hvededal i Nr. Vedby, Falster 96
- Gersdorff, Povl Rosenørn – til Vosnæsgård v. Århus, amtmand 14, 19, 24, 170, 245
Gjøe, Michael Wulff – til Gjeddesdal, Sjælland 228
Grandjean, Ludvig Johan – forpagter, Fuglebjerregård 76, 230, 231, 232
- Hansen, Chr. Frederik – Fastruplund, Vammen v. Viborg 160, 243
Hansen, Jørgen – rektor 159, 161, 243

- Hansen, Jens – selvejer, Kyvling 184, 190f, 248
Hansen, Kristian Frederik – amtmand 14, 25, 178, 183, 192, 247
Hansen, Niels – til Lønborggård 247
Hasselbald, Skiold 126
Hauch, Barthold – amtmand 14, 24, 157f, 242
Heiberg, Kristen – amtmand 14, 23, 89, 235
Hendrichsen, Søren – selvejer, Kyvling 184, 190f, 248
Hincheldey, Christian – til Orupgård, Falster 236
Hincheldey, Hans Bergeshagen – ejer, Egensegård 236
Hiorth, I. – fuldmægtig, Lønborggård 186, 247
Hiorth, L. – Førslevgård, Sjælland 78
Hiorth, P. – Herredsfoged, Hobro 168, 244
Hiulund, Peder – Forsum 184, 186, 192
Hofman, Hans Dreyer de – amtmand (fh. Skerrildgaard v. Horsens) 14, 24, 171, 172, 246
Hofman Bang, Niels – til Hofmangave, Fyn 240
Hoff, N. J. – Falkerslev 99
Holm, J. – landvæsenskommissær 113, 240
Holstein, Christian Frederik – lensgreve, Ledreborg 228
Holstein, Heinrich – til Holsteinborg og Fuirendal 232
Hop, B. – Ørregård 163
Hopp, J. J. – Svansø 244
Hvass, Marcus Andreas Nicolai – landmåler
Høegh Guldberg, Ove – stiftamtmand, fh. statsminister 14, 24, 170, 245
Høylund, Peder – Forsum 248
- Jensen, C. – fuldmægtig, Egense 101
Jensen, Hans – udflytter, Ganløse 38, 225
Jensen, Jens – Feldingberg 164, 244
Jensen, Jørgen – Forsum 184, 186, 193, 248
Jermini, Niels – til Lønborggård og Engelsholm, Jylland 184, 186, 193, 247
Jessen, Peter – rektor 159, 162, 243
Johanssen, Michel – sognefoged, Utterslev 37, 105, 225
Juel, Frederik – Valdemarslot, Tåsinge 105, 108, 238
Just, Anton Frans – Strandet 244
Jørgensen, Hans Henrik – til Strandet i Ørum v. Skive 163, 244
Jørgensen, Jens – Forsum 184, 186, 192, 224
Jørgensen, Søren – Forsum 184, 186, 187, 192
- Kefenstein, Johann Christian Friedrich – Brandenburg 103, 237
Kerulff 55
Kiærulf, Christian Henrik – amtforvalter 227
Klestrup, Søren – inspektør, Giesegård 87, 233, 234
- Klüver, Wolf Chr. Ludvig – forvalter for de Plessenske godser 78, 232
Koës, Ditlev Frederik – til Antvorskov og Falkenstein 231
Kondrup, Chr. – til Stårupgård v. Skive 164, 244
Kragh – Grønhøj 75
Krag-Juel-Vind-Frijs, Frederik Carl – greve til Juellinge, Halsted Kloster og Frijsenborg, amtmand 14, 24, 102, 236
Krey, Knud – landmåler 170, 245
Krogh – proprietær, Grønhøjgård, Skørpinge v. Slagelse 75
Kruuse, C. Ditlev – konrektor 159, 162, 243
Kruuse, E. – Eskildstrup 83
Kaarsgaard, W. – fuldmægtig, Bonderup 84, 233
- Lange, A. – forvalter på Holsteinsborg 77, 232
Lange, Jens – til Rødkilde, Fyn 9, 105, 108, 228
Lange, Johan – til Rødkilde 105, 238
Langebek, Frederik – Østrupgård 66, 229
Larsen, Lars – gårdmand, Rødovre 28, 41, 44, 47, 224
Lauritsen, Frands – Forsum 184, 187, 190, 193, 248
Lerche, Grith 10
Lerche, Regina Christiane – Strandet 163, 244
Levetzow, Henrik von – amtmand 14, 23, 226
Levetzau, Theodosius von – amtmand 14, 24, 125f, 241
Lowson, Jens – cand. jur., Basnæs 232
Lund, J. – birkedommer 195, 199, 249
Lütken, Thomas Bagger – amtsforvalter 192f, 249
Lüttichau, Haris Helmuth – til Tjele 243
Løwenhielm Bülow, Hans – amtmand (a.i.) til Vejrupgård, Marslev, Fyn 24, 171, 245
Løvnskiold, Mikael Herman – baron til Løvenborg, amtmand 14, 25, 229
- Moltke, Adam Gottlob – til Bregentved 233
Moltke, Verner Jasper Andreas – amtmand 11, 14, 23, 49, 53, 54, 55, 59, 61, 65, 66, 227
Munch, Nicolai Hass – landmåler 49, 53, 69, 70, 88, 226, 230
Münster, C. – Ledreborg 57, 228
Münster, Thomas Georg – amtsforvalter 65, 241
Mösting, Johan Sigismund v. – amtmand 25
Møller, Anna Marie – enke, Svenstrup 228
Møller, P. – Vestenborg
- Nagel, J. – forvalter, Borreby 77, 232
Neergaard, I. I. – Gisselfelt 84
Neergaard – Giesegaard 83
Nielsen, E. L. – Staunsholt 40
Nielsen, Jeppe – Forsum 184, 187, 193

- Nielsen, Peder – Forsum 184, 186, 187, 192, 247
 Nordenberg, Johan Peter – kgl. forvalter 28, 223
 Nyholm, Lauritz Christian – landmåler 119, 123, 240
 Nyboe, C. S. – Gerdrup 80
 Nørager, Jens P. S. – regimentsskriver, amtsforvalter 47, 225, 226
 Nørgaard, J. – Lindholm 65
- Olsen, Hans »Gamle« – udflytter, Vallensbæk 46, 226
 Olsen, Hans »Unge« – Vallensbæk 226
 Overby, K. – fuldmægtig, Orupgård 100
 Outzen, Hans – birkedommer 195, 198, 249
- Paulsen, M. – forvalter, Gunderslevholm 81, 232
 Pechlin, Nicolas Otto Freiherr von – amtmand 25
 Pedersen, Anders – Forsum 184, 186, 187, 192
 Pedersen, Ole – Forsum 184, 186, 187
 Peitersen, A. – Boller 161
 Pentz, Ditlev V. – stiftamtmand 24, 169, 244
 Petersen, S. P. – Valbygård 75
 Plessen, Carl Adolf von – til Gunderslevholm 230, 231, 232
 Plessen, Chr. Ludvig Scheel von – til Saltø, Sjælland 231
 Poulsdatter, Kiersten – Forsum 184, 186, 187, 192
 Poulsen, Christen – Forsum 184, 186, 187, 192
 Prange, Knud 11
- Qvistgaard, Jørgen Pedersen – til Vibygaard, Sjælland 227
 Qvistgaard, Morten – til Gerdrup, Sjælland 232
- Rasmussen, Hans – udflytter, Vallensbæk 46, 226
 Rasmussen, A. Hjorth 10
 Ravn, August Vilhelm – landmåler 18, 172 f, 246
 Restorff, Birgitte – Holmegård 233
 Reventlow, Johan Ludvig – greve til Brahetrolleborg 103, 105, 108, 238
 Rochow, Richard von – forfatter 103, 238
 Rosted, J. – Billesborg 63, 228
 Rothe, Tyge – til Tybjerggaard, Sjælland 233
 Rüdinger, Andreas Christof – amtmand 25
- Saabye, I. H. – Holmegård 85, 233
 Sandholt, Peder – Forsum 184, 247, 248
 Schack, Frederik Christian – til Spanager, Giesegaard m.m. 229, 233
 Scheel, Vilhelm Mathias – amtmand 14, 23, 73, 76, 79, 80, 81, 83, 85, 87, 230
 Scheel von Plessen, Christian Ludvig – til Selsø, amtmand 14, 23, 27, 28, 46, 88, 224, 229, 230
- Schmettau, Leopold Samuel von – amtmand 25
 Schou, Niels – til Randrup og Asmild v. Viborg 159, 243
 Schultz – Gyldenholm 75
 Schumacher, Peter Christian – til Bejerholm, Ollerup v. Svendborg, amtmand 14, 18, 24, 103, 104, 106, 108, 238
 Seeberg (Sheeberg?), S. – Sorø Akademis Gods 88
 Sehested, Niels – til Rydhave, Jylland, amtmand 14, 24, 158, 162, 166, 168, 243
 Seip, Johan Christian – landmåler 126 f, 156, 241
 Selmer, C. O. – Skive 166, 244
 Skeel, Vilhelm Mathias – amtmand (se Scheel)
 Skinkel, Frederik – Hald 243
 Stadfeld, H. S. – Randers 168
 Stampe, Karl Adolph – til Skjørringegård 97, 236
 Stockfleth, Echard Christian – landmåler 70, 82, 230
 Svenstrup (Sweistrup), C. – Benzonsdal 59, 61, 228
- Terkelsen, Niels – tømrermester 171
 Tersling, Hans – til Vennerlund, Falster 235
 Tetens, Peder – biskop 159, 161, 243
 Thauch – Skelskør 74
 Thestrup, Peder – til Vennerlund, Falster 235
 Thestrup, Søren – krigskommissær 242
 Thiim, Poul – Forsum 184, 186, 187, 192, 248
 Torbensen, Haagen – sognefoged, Bringe 28, 34, 37, 224, fig. 7
 Torm, Emanuel – landmåler 157 f, 242
 Trampe, Adam Frederik – til Løgismose, Fyn 240
- Urne, Kristian – amtmand 14, 25, 195, 249
- Wallmoden, Christoffer Georg von – til Fuglsang og Priorskov, Falster 14, 23, 91, 92, 97, 100, 101
 Wallund Nielsen, Peder – Forsum 184, 187, 193, 247, 248
 Varrisbell, Christen – Forsum 184, 186, 187, 192, 248
 Warthoe, I. (A. S.?) – herredsfoged 195, 197, 249
 Wedell, Ludvig Frederik – greve til Wedellsborg, amtmand 14, 24, 119, 240
 Wesenberg, David J. – landmåler, landinspektør 181 ff, 192
 Wesenberg, Martin Ludvig – landmåler 179, 190, 246
 Westen, Johann Christopher von – til Hvededal, Nr. Vedby, Falster 246
 Westergaard, Jens – Forsum 184, 187, 193, 248
 Westerholdt, Marcus – landmåler 91, 92, 235
 Wijnblad, Carl – forfatter 238
 Wiimh, P. Larsen – til Bonderup, Tåstrup v. Holbæk 233
 Willadsen, Niels – matr.nr. 1, Forsum 184, 186, 192 f, 247, 248
- Zangenberg, H. 10, 245

Stedregister

- Agersø, Agersø sn., Vester Flakkebjerg hrd. 74
Akademiets gods (Sorø) 87
Amager, Sokkelund hrd. 29, 105, fig. 4, 5
Antvorskov amt 17, 23, 69f
Antvorskov hgd. og kloster, Skt. Peder Landsn., Slagelse hrd. 69, 70, 73, 75, 79, 231
Assens 24, 119
Askø, Fugle hrd. fig. 42
Asmild Kloster, Asmild sn., Nørlyng hrd. 159, 243
- Ballerup, Ballerup sn., Sørum hrd. 46
Basnæs, Tjæreby sn., Vester Flakkebjerg hrd. 76, 77, 232
Benløse sn., Ringsted hrd. fig. 34
Benzonsdal, Toroslunde Ishøj kommune, Smørum hrd. 61, 228
Bernstorff gods, Gentofte sn., Sokkelund hrd. 29-31, 224
Billesborg, Herfølge sn., Bjæverskov hrd. 63, 228
Biltris, Sæby sn., Voldborg hrd. fig. 15
Birkerød 53
Bjørnø fig. 55
Bogense 106
Boller, Romlund sn., Nørlyng hrd. 159f, 243
Bonderup gods, Tårnberg sn., Slagelse hrd. 74, 84, 231
Bonderup, St. Tåstrup sn., Merløse hrd. 233
Bornholms amt 23, 89
Borreby, Magleby sn., Vester Flakkebjerg hrd. 76, 77, 232
Brahetrolleborg, Brahetrolleborg sn., Sallinge hrd. 238
Brandenburg 103
Bregentved, Haslev sn., Ringsted hrd. 83, 85, 233
Bregninge, Ærø fig. 52
Bringe, Værløse kommune, Smørum hrd. 11, 28, 32, 34, 36, fig. 7, 8
Brønshøj, Brønshøj kommune, Sokkelund hrd. 36
Børglum amt 24, 125f
Bøvling sn., Skodborg hrd. 11, 14, 25, 178
- Conradsborg 84, 233
- Dalum amt 112
Dragsholm amt 23, 68
- Drejø fig. 44, 45
Dronningborg amt 14, 24, 169f
Dueholm amt 24, 157f
Dyrehovedgård, Tårnberg sn., Slagelse hrd. 74, 231
Dørup, Flemløse sn., Båg hrd. fig. 54
- Egholm gods, Sæby sn., Voldborg hrd. 277
Eskildstrup gods, Snesev sn., Ringsted hrd. 83, 87, 233
Egensegård, Vålse sn., Falster Nørre hrd. 101, 236
- Falkenstein (gods), Gerlev sn., Slagelse hrd. 75, 231
Falkerslev, Falkerslev sn., Falster Sønder hrd. 99, 236
Falster 9, 91, 92, 95
Farum sn., Ølstykke hrd. 40
Fastruplund, Vammen sn., Nørlyng hrd. 159f, 243
Feldingberg, Feldingbjerg sn., Fjends hrd. 164, 244
Ferslev, Ferslev sn., Horns hrd. 11, 49, fig. 17, 18, 19, 22
Filskov, Filskov sn., Nørvang hrd. 173, 174, 246
Fjelsevang, Vorgod sn., Bølling hrd. fig. 71
Fjends hrd. 158, 168
Flakkebjerg hrd. 17
Flenstoftes hvg., Dreslette sn., Båg hrd. 123, 241
Forsum, Egvad sn., Nørre Horne hrd. 183-90, 247, fig. 84, 85
Fredericia 172
Frederiksberg (kommune) 47
Frederikslund, se: Store Frederikslund
Fuglebjerggård, Fuglebjerg sn., Øster Flakkebjerg hrd. 69, 72, 75, 76, 230-32
Fuirendal, Fyrendal sn. Øster Flakkebjerg hrd. 76, 78, 232
Førslevgård, Førslev sn. Øster Flakkebjerg hrd. 76, 78, 232
Fåborg 104, 106, 108
Fårdrup, Fårdrup sn., Vester Flakkebjerg hrd. 10
Fårup, Vindum sn., Middelsom hrd. 166
- Ganløse sn., Ølstykke hrd. 38
Gedehave, Magleby sn., Vester Flakkebjerg hrd. fig. 29
Gerdrup, Eggerslevmagle sn., Vester Flakkebjerg hrd. 74, 80, 231, 232
Giesegård, Nordrupøster sn., Ringsted hrd. 83, 87, 101, 232

Ginding hrd. 179, 187
Gissselfeldt, Bråby sn., Ringsted hrd. 83, 233
Gjeddesdal, Greve sn., Tune hrd. 60, 61, 228
Gjedsørgård, Skelby sn., Falsters Sønder hrd. 101, 236
Grensten, Grensten sn., Middelsom hrd. 166
Grønhøjgård, Skørpinge sn., Vester Flakkebjerg hrd. 75, 231
Gunderslevholm, Gunderslevholm sn., Øster Flakkebjerg 76,
78, 81, 232
Gyldenholm, Kirkerup sn., Vester Flakkebjerg hrd. 75, 231
Gørding hrd. 195

Haderslev amter 25
Hald, Dollerup sn., Nørlyng hrd. 159, 161, 243
Halsted Kloster amt 24, 102
Hald (amt) 24, 158 f, 161 f
Harrested gods, Hyllinge sn., Øster Flakkebjerg hrd. 81
Havreballegård amt 24, 170
Hejninge, Hejning sn., Slagelse hrd. 10
Hejnsvig, Hejnsvig sn., Slavs hrd. 172, 246
Helstrup, Helstrup sn., Middelsom hrd. 166
Herfølge, Herfølge sn., Bjæverskov hrd. fig. 23
Herlufsholm, Herlufsholm sn., Øster Flakkebjerg hrd. 76, 78,
232
Hind hrd. 179 f
Hindsgaul (amt) 24, 119
Hjerting, Hjerting sn., Frøs hrd. 195, 203
Hobro 168
Hofmannsgave, Norup sn., Lunde hrd. 112, 116, 240
Holmegård, Holme-Olstrup sn., Hammer hrd. 83-85, 233
Holmsland Klit, Hind hrd. fig. 87
Holstein, Tyskland 105
Holsteinborg gods, Holsteinborg sn., Vester Flakkebjerg
hrd. 76, 77, 232
Horreby, Horreby sn., Falster Sønder hrd. fig. 39
Horsens 174
Hover sn., Hind hrd. 182
Hunderup, Hunderup sn., Gørding hrd. fig. 89
Hvededal, Nr. Vedby sn., Nørre hrd. 95-96, 236
Hårby, Hårby sn., Båg hrd. 119

Janderup, Janderup sn., Vester Horne hrd. fig. 91
Jested, Vilslev sn., m Gørding hrd. fig. 90

Kalundborg amt 23, 68
Kalø amt 19, 24, 170
Katterød, Diernæs sn., Sallinge hrd. fig. 46
Knapstrup, Mørkøv sn., Tuse hrd. fig. 27

Kolding 171, 174
Koldinghus amt 11, 24, 171 f, fig. 72
Kommunitetets gods = Københavns Universitetsgods 79, 232
Korsør og Korsør amt 17, 23, 49, 69, 70, 73, 79
Konradfelt, Bråby sn., Ringsted hrd. 84, 233
Kronborg amt 23
Krummerup, Øster Flakkebjerg hrd. 229-30
Kyvling, Lønborg sn., Nr. Horne hrd. 183, 190 f, 247, fig. 86
København, (Kbh. distrikt 1. del, Kbh. amt) 11, 17, 23, 28, 46 f,
225

Langå, Langå sn., Middelsom hrd. 166
Ledreborg, Allerslev sn., Voldborg hrd. 56, 57, 227, 228
Lejre, Allerslev sn., Voldborg hrd. fig. 16, 21
Lellinge, Lellinge sn., Bjæverskov hrd. fig. 31
Lille Valby, Ågerup sn., sømme hrd. fig. 26
Lindebjerg, Lynge sn., Alsted hrd. 231
Lindholm, Gevninge sn., Voldborg hrd. 64, 229
Lundenæs amt 11, 14, 25, 178
Lundgård, Gammelstrup sn., Fjends hrd. 162, 164, 244
Lustrup (birk), Skt. Catharinæ sn., Ribe hrd. 195, 198
Lø hrd. 195
Løgismose, Hårby sn., Båg hrd. 119, 240
Lønborggård, Lønborg sn., Nørre Horne hrd. 183, 186, 193,
247

Malt hrd. 195
Mariager amt 24, 169
Maribo Kloster amt 24, 102
Middelfart 106
Middelsom hrd. 158, 168
Møns amt 14, 23, 89

Nyborg amt 24, 103, 106
Nykøbing amt 23, 91
Nørlyng hrd. 158 f
Nørre Bork, Nørre-Bork sn., Nørre Horne hrd. 192
Nørre Sundby 126
Nørre Tulstrup 9
Nørre Ørslev, Nr. Ørslev sn., Falster Sønder hrd. fig. 36, 40, 41
Nørvang hrd. 171

Oddum sn., Nørre Horne hrd. 179
Odense amt 24, 107, 112, 113, 116
Odense Slot 112, 113
Odense Hospitals gods 112, 113, 239
Omø 74

Ortved, Vigersted sn., Ringsted hrd. fig. 28
 Orupgård, Idestrup sn., Falster Sønder hrd. 100, 236
 Orø 17

Peirup, Vester Åby sn., Sallinge hrd. fig. 56

Randers 9, 166, 168
 Randrup, Vinkel sn., Middelsom hrd. 159, 243
 Rekahn 103
 Ribe, Riberhus amt og birk 25, 174, 195, 198, 199
 Ringe 183
 Ringkøbing 174
 Ringsted amt 23, 69, 70, 83-85
 Rinds hrd. 158, 168
 Roskilde, Roskilde amt 11, 17, 23, 49, 53, 54, 55, 59, 61
 Roskilde Adelige Jomfrukloster 48, 59, 228
 Rovst Møllegård, Grimstrup sn., Skast hrd. 197
 Rudegård 92, 235
 Rugårds amt 24, 112
 Rødovre Mark og by 28, 41, 44, 47, fig. 12
 Rødkilde, Ulbølle sn., Salling hrd. 9, 105, 238

Salling 158, 168
 Saltø, Karrebæk sn., Øster Flakkebjerg hrd. 69, 76, 78, 81, 82, 88, 232
 Saltø hrd. 17
 Schackske godser, se: Giesegård 87, 233
 Sejlstrup amt 24, 125 f
 Silkeborg og amt 14, 24, 169 f
 Skads hrd. 195 f
 Skanderborg amt 24, 171
 Skelund, Skelund sn., Hindsted hrd. 242
 Skelskør 74
 Skibinge, Skibinge sn., m Bårse hrd. fig. 30
 Skive 166
 Skivehus amt 24, 158 ff, 166
 Skjørringegård, Falkerslev sn., Falsters Sønder hrd. 97, 236
 Skodborg hrd. 178 f, 180 f
 Skårup, Dreslette sn., Båg hrd. fig. 48
 Slaglille, Slaglille sn., Alsted hrd. fig. 32
 Slavs hrd. 171
 Slagelse sn. og hrd. 10, 17, 69, 70, 73, 85, 87
 Snedinge gods, Ørslev sn., Vester Flakkebjerg hrd. 77, 232
 Sonnerup, Højby sn., Ods hrd. fig. 11 og 25
 Sorø amt 23, 69, 70, 83, 84
 Spanager, Ejby sn., Ramsø hrd. 65, 229
 Stagsrode, Barrit sn., Bjerre hrd, fig. 74 og 75

Stangerup, Maglebrænde sn., Falsters Nørre hrd. 97, 236
 Stavsholt 40
 Stevnstrup, Grensten sn., Middelsom hrd. 166
 Stjernholm amt 24, 170
 St. Knuds amt 112
 Store Frederikslund, Kindertoft sn., Slagelse hrd. 79, 232
 Stouby, Stouby sn., Bjerre hrd. fig. 73
 Strandet, Ørum sn., Fjends hrd. 162 f, 244
 Strynø fig. 49 og 50
 Strærup, Dreslette sn., Båg hrd. fig. 57
 Stubbekøbing 91, 92
 Stårupgård, Højslev sn., Fjends hrd. 162, 164, 244
 Sundby, Amager 92
 Svenstrup, Borup sn., Ramsø hrd. 58, 228
 Sverige 103
 Svogerslev, Svogerslev sn., og hrd. fig. 13
 Sæbygård amt 23, 68
 Sønderborg amt 25
 Sødal, Rødding sn., Nørlyng hrd. 159 f, 243
 Såderup, Skellerup sn., Vinding hrd. fig. 47

Thisted 138, 157 f
 Tjele, Tjele sn., Sønderlyng hrd. 159 f, 243
 Tjørnelund, Finderup sn., Løve hrd. 80
 Tranekær amt 24, 103
 Trevad Mølle, Vristed sn., Fjends hrd. 162, 244
 Tryggevælde amt 23, 89
 Tune sn. og hrd. fig. 4 og 14
 Tybjerggård, Tybjerg sn., Tybjerg hrd. 83, 84, 233
 Tønder amt 24
 Tårnholm gods, Tårnborg sn., Slagelse hrd. 74, 231
 Tårupgård, Tårup sn., Fjends hrd. 162, 244
 Tåsinge 105, 108, fig. 53

Ulbølle, Ulbølle sn., Salling hrd. 238
 Ulslev, Idestrup sn., Falster Sønder hrd. fig. 35 og 38
 Utterslev 37

Valbygård, Sankt Mikkels landsn., Slagelse hrd. 75, 231
 Valdemar Slot, Bregninge sn., Sunds hrd. 108
 Vallensbæk by og sn., Smørum hrd. fig. 9, 46
 Vallø Stift, Valløby sn., Bjærverskov hrd. 62, 63, 228
 Vandfuld hrd. 178
 Varde 174, 196
 Vejle 171, 174
 Vennerlund, Stadager sn., Falsters Nørre hrd. 92, 95, 235
 Vensyssel 131

Vestensborg, Nykøbing by-zone, Falster Sønder hrd. 92, 135
Vester hrd. 195
Vestervig Kloster amt 24, 157 f
Vester Såby, Kirke Såby sn., Voldborg hrd. fig. 24
Viborg 9, 158 f, 161 f, 168
Vibygård, Syv sn., Ramsø hrd. 54, 55, 227
Viffertsholm, Solbjerg sn., Helligum hrd. 138, 242
Vindeby, Bregninge sn., Tåsinge fig. 43
Virum, Lyngby-Tårnbæk sn., Sokkelund hrd. fig. 10
Vordingborg amt 23, 89
Vosnæsgård, Skødstrup sn., Øster Lisberg hrd. 100, 245
Vråby, Vråby sn., Bjæverskov hrd. fig. 33
Værløse sn., Smørum hrd. 11

Wedellsborg, Husby sn., Vends hrd. 119, 240

Ørregård, Fiskbæk sn., Nørlyng hrd. 162 f, 243
Ørslev Kloster, Ørslev sn., Fjends hrd. 162 f, 244
Ørum amt 24, 157
Øster Lyby, Lyby sn., Salling Nr. hrd. fig. 70
Østrupgård (Store), Kirkerup sn., Sømme hrd. 66, 229

Åbenrå amt 25
Åkjær amt 24, 171
Aalborg 126, 128, 156
Aalborghuus amt 17, 24, 125 f, 136
Aalborg Stift 11 f, 125 f
Ålholm amt 24, 102
Åstrup amt 24, 125

Sagregister

f = følgende sider. jfr. = jævnfør

Alhus 98, 204
Aling, alling 127f, 132 135, 138f, 143ff, 149ff, 204
alkove 131, 179, 187, 204, fig.: 61, 62
ankertov 130
arvefæste 105, 204

bagerhus 161, 178, 196, fig.: 72
bagerovn 29, 32, 35, 40, 46, 50, 53f, 55f, 59, 63f, 71, 72, 82,
92f, 95f, 97f, 100, 113, 119, 126, 131, 152, 159f, 161f, 165f,
173, 179, 181, 196, 204, fig.: 8, 17, 19, 61, 62, 69
bagerovn at opsætte 142, 152
bagerovnskur 32, 53f, 55, 57f, 63f, 71, 74ff, 77ff, 80f, 84f,
86, 88, 96, 100, 179, 204f, fig.: 8, 17, 19, 38
bagerovn, ude 29, 38, 99, 113, 202
bedstestue fig.: 72
ben (se ladeben)
beslag (jfr. hængsel og håndfang) 50, 111, 115, 121, 142
bilæggerovn (se kakkelovn)
binding, bind 142, 145, 148, 151, 155, 205
bislag 49, 50, 71, 82, 150f, fig.: 16, 17, 34, 62
bladhængsel (jfr. hængsel) 151
bomkantet 206
bord (jfr. fjæl og brædder) 121, 141f, 144, 148, 150, 154
bro, brolægge, brolægning 34, 44, 53, 143, 146, 149, 155, 206,
fig.: 87
brosten 143, 146, 149, 152, 155
bryggerkedel 32, 62, fig.: 8, 17, 19, 55, 61, 181
bræddegavl 29, 36, 38, 40, 46, 49, 52f, 54, 59, 65, 71, 74, 78f,
80, 84f, 91f, 95f, 100, 157, 160, 171, fig.: 9
brædder (jfr. bord og fjæl) 206
brønd 111, 149, 156, fig.: 7
brøndkarm 34, 206
brøndstøtte 53, 206
bundne tage 206, fig.: 30
bygningshjælp 12, 18f, 112, 157, 174, 182, 184f, 186, 190,
192f, 199
bygningstømmer 103

Dagleje 123
dopper (jfr. dukker) 132
dukke 109, 114f, 116f, 120, 207
dukke gavl 85, 87f, 96, fig.: 31
dværgstolpe (jfr. dukke og opstander) 135, 140, 144, 150, 153,
166, 178
dørgericht 41
dørtræ 43, 36, 38

egekrage (se kragetræer)
ender i jorden (se jordgravede stolper)
essing (jfr. rafter) 159

Faxe kalksten 85
fjæl (jfr. bord) 112, 115, 142, 145
fjælegavl (se bræddegavl)
flager (se kølleflager)
flagtørsv (jfr. græstørsv) 173, 207
fod, fodrem, fodstykke, fodtræ (jfr. lejd, sylde) 46, 70ff, 132,
157, 159, 164, 207, 220
fodergang fig.: 72
foderstrå 141, 145, 148, 151, 154
forstue 139, 141, 179, 182, 187, fig.: 72
forsyer 142, 145, 149, 152, 155, 207
fortov 143, 146, 149, 152, 155
fæbå 72, 144f
fæhus 34, 127, 135f, 139, 143f, 145, 156f, 165, 179, 187, 207,
fig.: 58, 59, 72
fjælleskab 30
fæstald 128, 146
fæstebonde 105
fårehus 43, 59, 60f, 72, 127, fig.: 17, 58, 59
fårest 136, 157, 165, 179, 181f, 187, 201

glarmester 50, 82, 116
gradesparre 111
grebning 138, 154, fig.: 72
gris (se køllegris)
grundmur 31, 190, 198f, 203, fig.: 89, 91

- græsning 136, 186
 græstørv (især i rygning) 37, 40, 59, 72, 74f, 78, 80, 88, 95, 100, 113, 119, 208, fig.: 70
 grøntørv 29, 81, 196, 202
 gulerødder 105
 gulv 29, 81, 196, 202
 gæstestue fig.: 61, 62
 gødningssted, -vand (se mødding)
- hakkelseslo 179, 181f
 halvvalm (se valmgavl)
 hammer (se skorstensanker)
 hanebjælke 32, 41, 43f, 49, 59, 71, 115, 131, 140, 143, 146, 150, 153
 hanebånd 100, 111, 115ff, 120f, 208, fig.- 28, 29, 73
 hasselkæppe 78
 havretag 157
 hedeegn (modsat skovegn) 71, 130, 164, 171f, 174, 196
 helvalm (se valmgavl)
 herberg 3
 holstensk byggemåde 103, 108, 208, 237, fig.: 43
 hoveri 123
 huggearbejdsløsn 92, 95, 121, 142
 huggehus 43, 63, 125, 127, fig.: 17, 19
 huggestue 36
 huskrager (se kragtræer)
 hvedetag 76, 78, 80, 87, 100
 hæk 72, 208
 hæle 32, 34, 41, 44, 46
 hængeltræ 208, 220, fig.: 46, 48, 54
 hængetørv 130, 143, 149, 153, 155, 166, 208
 hængsel med stabel 52, 141, 145, 148, fig.: 44
 højremskonstruktion 209, fig.: 61, 63, 67, 68
 højremslade fig.: 66
 højsule (jfr. sulekonstruktion) 160
 håndfang med klinke 141, 148, 150, 154, (jfr. hængsel og klinkefald)
 håndkværn 131, fig.: 29
- iistag 203, 209
 indhus 209
 innsidder 209, fig.: 19
 isterad 209
 isæthus 164
- jernplade (jfr. malkølle) 131
 jordgravede stolper 162f, 164
- jordkølle (jfr. malkølle) 19, 50, 71, 81, 84f, 95, 98, 113, 209, fig.: 3, 8, 17
 jordtørv 50, 195, 199
- kabelgarn 78, 209
 kakkelovn 96, 131, 161, 164, 205, 210, fig.: 8
 kakkelovn af gryder, tagsten 160, 163, 166
 kakkelovn af lerpotter 143, 153, 166
 kalk 32, 50, 72, 82, 115, 121
 kalvesti 181f
 kamin 74
 kline 82, 85, 95, 122, 132, 138, 143, 145, 149, 152, 210
 klinkefald (jfr. håndfang) 50, 141, 148, fig.: 44
 klittag 130
 kobbel 210
 kongelige skove 29, 224
 kornstakke, udestående 178
 kragetræer 29, 32, 38, 53ff, 56, 59, 63f, 70, 76, 78f, 80f, 82, 84f, 87f, 163, 210, fig.: 4, 34
 kriger (krog) 72, 210
 krogbånd 31, 37, 59, 81, 210, 216
 krybbe 52, 72, 115, 122, 128, 148f, 154f, 210
 krydstræer 91
 kultringer 32, 34
 kværnkammer 139, 150, 15, fig.: 61, 62, 69
 kølle (jfr. malkølle) 32, 57, 82, 92, 141, 150, 151f, 161, 210, fig.: 3
 køllebjørn 88
 kølleflager 57, 83, 85, 93, 98, 130, 152, 166, 196, 202, 207, 210, 212, fig.: 8
 køllegris 57, 85, 88, 130, 142, 152, 166, 178, 196, 202, 208, 210, 212, fig.: 8, 60, 62
 køllehus 160, 178, 196, 198, 202, 210, 213
 køllekumme 130, 142, 152, 210, 212, fig.: 8, 60, 62
 køllepipe 130, 142, 152, 210, 212, 214, fig.: 60, 62
 kølleport 213
 kølleramme 111
 køllesti 93, 210
- ladeben 131, 136, 205, 209, 210
 lejd, leidetræ, leidestykker (jfr. fod og sylde) 41, 43, 56f, 74, 84, 87, 195
 lem 134
 lerbehandling 143, 145, 149, 152, 155
 lerloft 55
 lobalk 149, 154
 loftkølle (jfr. malkølle og m. nede) 19, 92, 93, 95, 96, 99, 100, 119, 130, 211, fig.: 60

lude 82, 134 211 221
 lyre 160, 178, 211
 lægtesøm 141, 150, 154
 løvgavl (se risgavl) 71, 156
 lås 50, 141, 145, 148, 151

malt 211
 maltgøreri 161
 malthus 160
 malkølle 29, 35f, 38, 40, 46, 53f, 55, 59, 63f, 71, 74ff, 78, 79, 81, 83f, 95, 111, 126, 159ff, 166f, 195, 198, 202, 211, fig.: 3, 8, 17, 19, 60, 61, 62, 69
 malkølle nede (jfr. jordkølle) 29, 35f, 38, 40, 46, 53f, 55, 59, 63f, 71, 74, 76f, 78f, 80, 83ff, 86ff, 97, 100, 113, 125, 130, 167, 171, 178, 195, 198, 202, 212, fig.: 8, 17, 19
 malkølle oppe (jfr. loftskølle) 74ff, 79, 84f, 91f, 93, 111, 167, 195, 212, fig.: 60, 62
 malttørre 19, 131, 157, 162f, 164, 167, 196, 202, 212
 marskby 200
 melkalk 121, 142, 151, 213
 middagslinie 29, 31
 midtsule (jfr. sulekonstruktion) 213
 moseflæg 241
 murlæde 92, 94f
 murerløn 82, 152
 mursten 92, 111, 117, 121, fig.: 90
 mødding 119, 190, fig.: 87
 møllekammer 140f
 mønningstræ (jfr. ås) 168, 210, 213
 møntørv (jfr. græstørv) 143, 146, 149, 153, 163, 165, 202, 213, fig.: 87
 målsbrædder 206

nattelege (logi) 179
 norske brædder 50
 norsk fyrretømmer 80, 171

opløber 97, 214
 opskalk (se skalk)
 opstander (jfr. dværgstolpe) 18, 29, 41, 43, 46, 53f, 55f, 60, 70f, 82f, 84, 92, 95, 97, 113, 135, 140, 147, 150, 153, 157f, 166, 168, 196, 200f, 214
 opstander med kløft 168
 opstavre 214
 overlæg 134, 148

pipe (se køllepipe)

pligtarbejde 50, 59, 214
 pløje (bord) 72, 142, 151, 214
 provisionskammer 141, 152, fig.: 61, 62

rafter 59, 74f, 78, 80, 83f, 87, 159, 162f, 168, 171, 196, 200, 214, fig.: 28
 raftetag 214, fig.:32
 ranke 97, 109, 112, 113f, 116
 risgavl 54f, 56, 59, 63, 71, 74ff, 80f, 84f, 87f, 92, 97, 215, fig.: 20
 rollingshus 157, 215
 rugtag 74f, 78, 87, 100, 157, 178, 198
 rygtræer 95, 210, 215
 rygås (jfr. ås) 160, 215, fig.: 46, 48, 54
 røgbræt (jfr. lyre) 130, 215
 røgghat (jfr. lyre) 130, 211
 røgghul (jfr. lyre) 130, 162f, 164f, 215
 rørtag 74, 83, 88, 130, 203

sadder (jfr. græstørv) 195, 198, 202, 208
 salshus 198, 215
 sand (i rygning) 162f, 165
 selvejer 44
 sidebånd 36, 38, 40, 41, 46, 55, 59, 66, 215, fig.: 4, 5, 9, 10, 11, 15, 16, 27
 simer 78, 130
 skabsseng 131, 141, 151, 181, 216
 skakstiver (jfr. skråstiver og stormanker) 166
 skalk 32, 34, 41, 43, 44, 138, 214, 216, fig.: 11, 13, 53
 skorsten af ler og halm 159
 skorstensanker 50, 59, 216
 skorstenskølle (jfr. malkølle) 213
 skovegn (modsat hedeegn) 59, 70f, 74, 78, 128, 130, 159
 skråbånd 136f, 140, 144, 146, 150, 209, 210, 216, 217, fig.: 9, 10, 36, 37, 41, 54, 62, 63
 skråstiver 216, fig.: 51
 skuffe (jfr. malkølle) 131
 skunk 216
 slyde 112, 122, 217, fig.: 57
 smedebeslag (jfr. beslag og hængsel) 41, 43
 smedeløn 82, 115, 151
 småankre, småstivere 136, 146
 snedkerløn 94, 117, 142
 spejldør 142
 spiltov 34, 43, 52, 72, 115, 122, 128, 131, 147f, 149, 153f, 155, 201
 spisekammer 152

spjæl 115
 spær kobles over ås 164f
 stabel-hængsel (jfr. hængsel) 52, 141, 151, 155
 stakhus 30
 stakketværk (stakit) 128
 standseng 131, 145
 staver (jfr. støjler) 32, 127, 132, 136, 141, 150, 154, 159, 162, 201f
 stavnsbånd 9, 105, 238
 steig (se støjler)
 stenlægte 41, 46, 138, 211, 216f
 stolpeseng 131
 stormanker 18, 52f, 55f, 84f, 87, 92, 95, 97, 135, 146, 157, 160, 166, 178, 201, 217, fig.: 136
 stormbånd 95, 119f, 122, 157, 218
 stormlægte 218, fig.: 33, 40, 75
 stormranke 97
 stormstiver 46, 70, 81, 85f, 97, 135f, 140, 144, 147, 150, 153, 218, fig.: 33
 sribånd 218
 stri sule 165, 218
 stråbånd 132, fig.:24
 strålægte 109, 111, 117, 128, 138, 144, 148, 150, 154, 178, 211, 218, fig.: 24
 stude- og kalvehus 187
 styrterum 135f, 218
 stænge 219, fig.: 57
 stængebånd (fr. stormanker) 195, 218
 stødbånd 111, 219
 støjler 50, 71f, 78, 210, 219, fig.: 10, 13
 sule 113, 160, 164, 165
 sulebygning 164f, fig.: 48, 51, 54
 sulekonstruktion 219, fig.: 46, 47, 48
 svinebo 125
 svinehus 61, 136, fig.: 58, 59
 svinesti 179, 181f
 sværbånd 220
 sværlægte 109, 111, 116f, 211
 syede tage 220
 syld (jfr. lejd, fodrem) 119, 166f, 220
 syldtræer 63, 72, 132, 140, 147, 150, 153, 159, 220

tagkvist 114
 taglude 134
 tagrygning med græstørv (jfr. græstørv) 55, 84
 tagrygning med lyng 130, 159, 160f, 162f, 171, 178, 196, 201
 tagrygning med tang 55, 59, 71, 74, 77, 79, 84, 91, 95, 97, 178

tagrygning med tørv (jfr. græstørv) 54, 55, 157
 tagskæg 138, 179, 220, fig.: 52, 53
 tagsten 111
 tang i gavl 80
 tangtag 130
 tavl 135, 220
 tavlmur 178
 teglmur 161, 172
 teglovn 174
 teglsten 18
 teglværk 161, 172, 178, 190
 træhætte (se lyre)
 trækrager (se kragetræer)
 trærammer (jfr. maltkølle) 164, 179
 træskuffe (se maltkølle)
 tækkegarn 32, 34, 44, 49, 53, 72, 81f, 111, 130, 221
 tækkekæppe 32, 34, 72, 82, 115, 130, 221, fig.: 14, 25, 30
 tækkeløn 82, 92, 94, 115, 122, 142, 145, 149, 152, 155, 202
 tækkesime 141, 145, 148, 150, 154, 221
 tækkevænder 92, 94f
 tærskelo 43, 95, 111, 179, 181, 187, fig.: 72
 tømmermandsløn 142, 145, 148, 151, 155
 tørv 131, 174
 tørvehus 32, 36, 43, 59, 63, 117, fig.: 7

udflytning 9f, 12f, 31, 183f, 190f
 udflyttergård 32, 41, 46, 49, 54, 59, 76f, 84, 87, 105, 112, 119, 157, 174, 185, fig.: 7, 12, 17
 udskiftning 9f, 30, 105, 106, 174, 183f, fig.: 84, 85, 86
 udskud 127, 130, 134ff, 140ff, 149, 153, 157, 221, fig.: 23, 42, 61, 67
 udskudsbånd 126, 138, 140, 221
 udskudsrem 134, 138
 udskudssparre 140, 146
 udskudsstolpe 146, 221
 underklædning (i udskud) 141f
 undermålsbrædder 199, 206

valmgavl 77, 80, 87, 113, 119, 120, 125, 131, 157, 160, 164ff, 179, 196, 207, 221, fig.: 63, 70
 vaser 132
 vidjer 92, 94
 vindbjælke (jfr. hanebånd) 56, 100, 208, 222
 vindskede 50, 52, 57, 82, 116, 222, fig.: 9, 31
 vinduesglas 111
 vindueskarm 32, 41, 50, 71, 72, 82, 115, 116, 121, 141, 145, 152

vognskjul 136, 144f
vognskur 41, 44, 61, 187, 201, fig.: 20, 58, 59
vragbrædder 72, 82, 141, 206
vragstjæl 200
vunden gavl 63, 71, 79, 85, 91, 95, 98, 100, 222
væderhus 187
væggestæger 92

væggevænder 94, 115, 123
vændret gavl (jfr. vunden gavl) 55, 207, 222
våningshus 80, 92, 125, 128, 134ff, 149ff, 164f, 178f, fig.: 61,
62
ås 87, 114f, 165, 216, 222

1788
1988